

USOZ

2881

USOZ

2881

3

10/24

3/

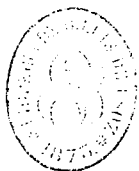
17

Joh. Meyer 1879

LAURENTII VALLÆ
Viri Clarissimi
De
COLLATIONE
NOVI TESTAMENTI
LIBRI DVO.

Ab interitu vindicavit, recensuit, ac no-
tas addidit

JACOBUS REVIUS.

AMSTELODAMI,
Apud **HENRICUM LAURENTIUM**
Bibliopolam. Anno M.DC.XXX.

AMPLISSIMIS, NOBILIS-
SIMIS CONSULTISSIMIS

D.D. CONSVLIBVS
ac **SENATORIBVS** in-
clytæ civitatis **ZUTPHANIEN-**
SIS, patriæ ac pietatis defensori-
bus, salutem à Domino.

Amplissimi, Nobilissimi, Consultissimi viri,

Occasio quam sæpe capta-
vi obsequij mei erga AA.
vestras publica aliqua te-
stificatione declarandi, in hujus li-
bri editione commodum se mihi
offert. Opus est de antiquo novū,
cujus auctor Laurentius Valla, ho-
mo, quod neminem negaturum
arbitror, acerrimi ingenij, judicij
limatissimi, ac summæ in omni li-
terarum genere eruditionis, pecto-

(† 2) ris

EPISTOLA

ris etiā apertissimi, ac liberrimi sty-
li. qui, velut Hercules quidam *ἀνελκυσ-
τας*, post debellata varia errorum
monstra, etiam Augiæ illud stabu-
lum barbariem dico & falsimoni-
as, quibus hominū vitio scatebat
divinæ scripturæ codex, ea dexteri-
tate, eoq; successu repurgare aggres-
sus est, ut post seculum & eo am-
plius illud elogium à jurato veri-
tatis hoste Bellarmino ferre meru-
erit, *quod præcursor quidam Lutheranae
sectæ* (id est, instaurati, divina mile-
ratione, euangelij) *fuisse videatur.*
Idq; maxime hujus libri nomine.
qui, cum magnum Erasmus (quē
idcirco eadē qua Laurentium fide-
lia dealbat Bellarminus) ut Eras-
mus Rezam, ad æterna illa in N.
Testamentū opera molienda penè
solus excitavit, profecto ipse tene-
bris damnari nō merebatur, à qui-
bus

De poenit.
l. 1. c. 7.

DEDICATORIA.

bus eum hac editione, quod benè
vertat, vindicare sum conatus. Eã
verò vobis AA. & nobiliff. VV. in-
scripsi, ut quale quale monumentũ
extaret meæ erga vos observatiæ,
in quorum ditione primum sacro-
sancto ministerio initiatus, & quo-
rum humanitate ac benevolentia
ita recreatus fui, ut Zutphaniã pro
altera patria semper habuerim : eo
maximè felicem urbem, quod &
pios Magistratus, & fidos Docto-
res & utrorumq; operã puram ab
omni corruptela salutis doctrinã,
jam inde ab inchoata ecclesiæ re-
formatione, sēper habuerit. Deus
tanti boni dator ei id perpetuum
esse velit, ac vos, VV. AA. nobiliff.
sui favoris clypeo æternum prote-
gere. Dabam *Daventriæ* I Kal. Sept.
Anno Christi CIO IOC XXX.

VV. AA. observantijs.
JACOBUS REVIUS.

EPITAPHIVM

LAVR. VALLÆ

ROMÆ in æde Lateranensi.

LAURENTIO VALLÆ HARUM ÆDIUM SACRARUM CANONICO, ALPHONSI REGIS, ET PONTIFICIS MAXIMI SECRETARIO, APOSTOLICOQUE SCRIPTORI, QUI SUA ÆTATE OMNEIS ELOQUENTIA SUPERAVIT, CATERINA MATER FILIO PIENTISSIMO POSUIT. VIXIT ANNOS L. OB. AN. DOMINI M, CCCC. LXV, KAL. AUG.

IN

I N
 LAURENTI VALLÆ
 Τ ΠΕΡΑΣΠΙΣΤΗ'Ν,
Virum Reverendum & Clarissimum
 D. IAC. REVIVM
 Ecclesiasten DAVENTRIENSEM di-
 guissimum, Amicum mille nomi-
 nibus honorandum.

VALLA, gravis Latiae Censor, cultorque
 loquela,
 Scripturae, quondam lima perita sacrae,
 Cum post tot Clarias pugnas, clarosque
 triumphos,
 Mortales, victor, poneret exuvias,
 Concilium subiit subito, lis magna, Deorum;
 Quos inter, sedes dignus habere foret,
 Elysios campos defuncto Pluto negabat,
 Impune ut posset verba Latina loqui.
 Jupiter, aethereos an conferat, haeret, honores,
 Censorem linguae dum timet ipse suae.
 Papa, malus veri iudex, terraeque Tyrannus,
 Ut terrae indignum, devovet, orbe virum.
 Quae causa horrendae sortis? florescere Musas
 Papa dolet sacras, Pluto dolet Latias.

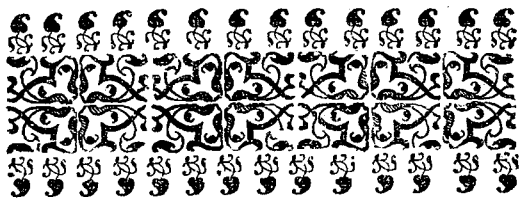
Non

*Non tulit hanc rabiem, vir Grajo REVIUS ore
 Gemma Daventriaci Trausifulana soli,
 Ignorata diu VALLÆ monumenta requirit,
 Atque palam cunctis dat celebranda viris.
 Sic genium terris, sic manes asserit astris
 VALLÆ: Summano portio nulla datur.
 Grande decus patriæ, Grajæ fax clara Camenæ,
 Urbis honos, verbi præco perite Dei.
 Divitis ingenij thesauros promere perge,
 Quos Graja, & Latia, & Belgica Musa parit.
 Immortalis eris, nullo ignoraberis orbe,
 Quo Graja, aut Latia, aut Belgica Musa vi-
 get.*

Soloci calamo
 Prolixo animo

DAVID SCANDERVS
 Illustris Gymnasij Daventriensis
 Philosophia Professor.

LAU.

L A V R E N T I I

V A L L Æ,

VIRI CLARISSIMI

De Collatione NOVI TESTAMENTI
Libér primus.

IN MATTHÆUM,

C A P. I.

16.

ARIÆ, de qua natus
est Jesus qui vocatur
Christus.]

Mæiæ. Quid causa est
cur interpres Græcus
(nam Hebraicè scripsit
Matthæus) utitur ge-

nitivo Græco hîc in *Maria* nomine, alibi nomi-
nativo Græco, inquiens: Nónne mater ejus di-
citur *Mariam*? *Mæiáμ.* In *m*, non in *a* finitur
hoc nomen apud Græcos hoc loco, & accentus in
fine, ut *Abraham*. Quod haud scio, an Latinus

Matt. 13. 55.

A

inter-

*interpres nō animadverterit, an ita potius trāsf-
ferendum putaverit, an postea sit scriptura cor-
rupta. Sed redeo ad græcum interpretem. Certè
cum dicis nominativo Mariam, indeclinabile
nomen esse significat. Cur ergo nunc declinavit
Mariæ, præsertim contra legem Græcorum, qui
talia nomina non declinant? Ac ne Abraham
quidem, quod nos nonnunquam declinamus, nō-
nunquam indeclinatum relinquimus: quod cur
faciamus nescio: nūc enim dicimus, Filij Abra-
ham: nunc, Filij Abrahæ. Hoc ideo dico, quod
declinando hoc nomen, facit simile alteri quod
declinatur, si modò alterum est, & non unum
atq; idem. Nam cum in nominativo aliter nunc
exeat, aliter cū aliqua alia mulier nuncupa-
tur, videtur diversum esse nomen matris Domi-
ni, atque aliarum, quarū fit in Euangelio men-
tio. Illarum enim nomen in a semper exit, ut
Maria Magdalene, Maria Jacobi, Maria Jo-
se, & si quæ sunt aliæ. At matris Domini, in am,
& alio, ut dixi, accentu. Quod si Hebræicè co-
dem sono efferuntur, cur Matthæus nūc, & Lu-
cas aliquoties aliter extulit, illud quidem fle-
tendo per omnes casus, & in accusativo per an,
hoc autem secū? nam Joān. nunquam eam no-
minatim appellat, sed matrem Jesu: Marcus se-
mel ejus genitivo utitur. Ex quo colligere pos-
sumus, nonnihil fuisse differens nomen matris
Domini, atque aliarum, quas nominavi. Quare
viderint ij, qui instituerunt illud ex Euangel.*

Luce,

Mariā.
Mariam.
Matt. 27. 56
Marc. 15. 47

Marc. 6. 3.

Luca, ut legatur in festo matris Domini, quod de Maria Magdal. dicitur: Maria optimam partem elegit, quæ nō auferetur ab ea. Nam si aliud est nomen Magdalena, aliud matris domini, non potuit fieri hæc allusio nominis.

Luc. 10. 42

Quoniam de accentu feci mentionem, recensebo brevissimè quedam nomina, quæ solent quidam in sacris scripturis corruptio accentu proferre, vel correpta producentes, vel producta corripientes. Quæ correpta producantur, hæc sunt:

Accentus depravati.

Quæ correpta producantur.

Andreas, Timotheus, profelytus, Euronotus, lechitus, anathema, symphonia, ficera, idea, butyrum, cedrinus, crystallinus, adamantinus, cophinus, Origenes, Æneas, quod Homerus producit, aliter scriptum, & alij nonnulli Poëtæ. Sed quod apud Aët. Apost. scribitur,

Act. 1. 9. 33.

ut apud Thucyd. Xenophontemque, & quosdam alios, media brevi est. Philémonem quoque, quod est illis simile, Palæmonem, Serpedonem, Canonem. Quæ producta corripiantur sunt hæc: Simónem, quod est simile illis,

Quæ producta corripiantur.

Symeonem, Sampsonem, Salomonem; Josephus, Jacobus, Sidonis, licet eo poëta abuti soleant, idolum, idoliolum, idolothyrum, brabium, et si media litera vulgo scribitur u, non b. Ortygometra, eucharistia, cœnomia, latria,

idololatria, sex syllabarum, non ut pleriq. scribunt pronunciantque, quinq. Beronica, Thesalonica, antiphona, characteris, stateteris, eremus, cui malè apponitur aspiratio. Arrius

A 2 sicuti

sicuti Darius, sinapi, hyssopum, Idumæa, Iturea, Cæsarea, licet de hoc dubitari potest. In fagina pauci peccant. Hæc de Græcis, nam de Hebræis nihil dicere habeo, nisi hoc unum, mirari me, cur pleraque eorum cum nos, tum verò Græci, accentu acuto in fine pronuncient. De qua natus est Jesus.] ἵς ἡς ἱσχυῖς. Græci non habent duas præpositiones ut nos, de & ex, sed tantum ex, diversa tamen vocis, quemadmodum apud nos, è & ex, sive à, & ab sequente vel vocali, vel consonante: quam suo arbitratus interpret transfert, modò ex, modò de. Quod nescientes ajunt, ideo dici: conceptus de spiritu sancto, ex Maria virgine, quòd aliud sit de, aliud ex. Quod verum non esse, duntaxat in Evangelio, saltem ex loco hoc admoneri debebant. Ergo Jesus conceptus est ex spiritu sancto, & natus de Maria virgine. Nolo argutius querere, utra harum præpositionum, utro in loco sit accommodatior. Illud potius quæram, cur dixerit, Natus, quemadmodum paulò pòst: Cùm ergo natus esset Jesus, τὰ ὅτι Ἰησοῦς γεννηθεὶς ἐκ, & quibusdam aliis locis, cùm Græcè dicatur, Genitus, ipsius quoque interpretis testimonio, qui ita traducit: Liber generationis, γενέσεως. Et iterum: Generatio autem Christi sic erat, γενέσεως: & iterum, Abraham genuit Isaac, Isaac autem genuit Jacob, ἐγέννησεν, & aliis etiam in locis. Et sanè genitum dici, nò natum, ex hoc constat, quòd Græca verba sunt eadem penè,

Matth. 2, 1

Matth. 1, 1

vers. 18

vers. 2

penè, quæ Latina à nomine Genus venientia: quanquam dubitari potest, an genus à gigno, cujus præteritum est genui, fiat: an hoc verbum ab illo nomine, à cuius supino genitum. Quia non fit genitio, & si ratio poscit, mutuumur generatio à supino verbi genero, quod à genus utique descendit, non autem, ut parum peritè Priscianus ait, genus à genero. Hoc cum ita sit, cur non transtulit interpret, per Genitus ^{Genitus,} potius, quàm per Natus? ^{Natus,} An quod ad patrem tantum gignere pertinet, sicut ad solam matrem concipere? Minimè, sive Latine id dicas, sive Græcè. Latine quidem, ut apud Valerium Maximū: Socrates matre obstetrice, & patre marmorario genitus. Apertius apud Quinilianum: Si aded non genuit filium, sed effudit, & ex illo infelici partu ingratum uteri pondus exposuit. Græcè autè hoc ipso teste interprete, Beatæ steriles, & ventres qui non ^{Luc. 23. 29} genuerunt, ἐγέρνους. Ergo ad matrem quoque gignere pertinet, ideoque ut genitor, ita & genitrix dicitur: sed ipsum ejus gignere est parere, ut quæ modò attuli exempla testantur, & ipse interpret, qui in Luca ait: Elizabeth autè ^{Luc. 1. 57} impletum est tempus pariendi, & peperit filium, ἐγέρνον. Et in Joanne: Postquam ^{Io. 16. 21} peperit filium. Potuit igitur interpret transferre Natus, pro Genitus. Nec solum potuit, sed etiam debuit, ne diceret obscure, Cum ergo ^{Matth. 2. 1} genitus esset Jesus: & alibi, ^{Luc. 1. 14} Et multi in na-

Marc. 14. 21 *tivitate ejus gaudebunt, ἡμῖν. Et alibi, Bonum fuisset ei, si natus nō fuisset homo ille, ἐξ ἡμῖν. Ut intelligant se errare, qui ad probandum melius esse, homini malè esse, quàm non esse, hunc locum contra ipsos facientem, ita conantur eludere, quòd non dixit Dominus, Si nunquam genitus fuisset homo ille, sed si nunquam natus, cum forsitan debuerit magis transferri genitus, quàm natus. Non enim ad*
Gignere. matrem magis, quàm ad patrem illud gignere pertinet, sive ad partum magis, quàm ad conceptum. Quòd si Græcarum literarum ignorantia decipiebantur, tamen prudentia poterant veritatem conjectare, cum non longè pòst dicatur:
verf. 10 Quod in ea natum est, de spiritu sancto est, ἡμῖν. Non enim tunc natus erat Jesus, sed conceptus, sive (ut Græcum verbum significat) genitus. Ex quo videtur etiam mater gignere, cum concipit: sed foriè dictum est more aliarum
mulierum, prout à quibusdam dicitur Mater Domini enixa: cum eniti sit cum conatu & labore parere, quod in matrem Domini non cedit, quod Græcè eleganter ὀδίνειν, hoc est, cum dolore parere. Vocem autem hanc Græcam, de qua agimus, posse transferri vel genitus, vel
Eniti. natus, probat Aulus Gellius, qui ita epistolam Philippi regis ad Aristotelē transfert: Filium mihi genitum scito. quod equidem diis habeo gratiam, non proinde quia natus est, quàm pro eo quòd eum nasci contigit temporibus

poribus vitæ tuæ. Ἰδοὺ μοι γεγενῆσθαι υἱόν. πολλῶν
 ἐν πῖσι θείοις χάριν ἔχει, ἔχει ἔτι καὶ ἐπὶ τῇ γενέσει
 τῆς παιδὸς, ὥς ὅτι πρὶν ἢ σὺ ἡλικίας αὐτὸν γε-
 γενῆσαι. *Hæc hæcenus, dum illud addam, non esse*
Gracè, Cùm ergo, sed Cùm autem natus esset Matth. 2. 3
 Iesus, τῆς δ' Ἰησοῦ γεννηθέντος.

18. Cùm desponsata esset mater ejus Ma-
 ria Joseph priusquam convenirent, inventa
 est in utero habens.] *Dua dictiones desunt,*
nam sic legitur Gracè: Cum enim desponsata
 esset mater ejus Maria Joseph, priusquam
 ipsi convenirent, *μνησθεὶς δὲ τὸ μυστὸς αὐτῆς*
Μαρίας πρὸς Ἰωσήφ, πρὶν ἢ σιωχθῆναι αὐτὴς. In u-
 tero habens, *græcè dixit, pro prægnans,*
quod rarissimè in novo Testamento invenio, ut
iterum paulo post. Et ad Thessalonicenses: Si-
 cut dolor in utero habentis, *quale est apud E-*
sa. Propter timorem tuum domine, in utero
 accepimus & doluimus. *Non solum durè in*
utero accepimus sed etiam & fortè durius do-
luimus, pro peperimus sive enixi sumus. Ob
id autem quod dicitur, Priusquam conveni-
rent, non sequi ut postea cõvenerint, probat co-
piosissimè Hieronymus adversus Helvidium, sed
è sacris libris. Verùm quò magis Helvidiana
stultitia pateat, afferam pauca è libris non sa-
cris exempla, qualia sunt infinita, Vergilius:
 Sed mihi vel tellus optem prius ima dehi-
 scat. *Quasi posset prius Dido devorari à terra,*
deinde pudorem violare. Cicero: Utinam Pu-
 blius

vers 22
 I. Thes. 5. 3
 Esa. 26. 17

Æneid. l. 4

Pro Milone

blius Clodius non modò viveret, sed etiam pro consule dictator esset, antequàm hoc tantum spectaculū viderem. *Quòd si quis dicat, accipi prius nunc & antè pro potius, et si inani responsio est, afferam Gracum auctorē, ut Graca sunt Evangelij verba: Thucydides, Remittunt igitur prius hominē, quàm audierunt, quum certè illum nunquam postea audierint. Plura afferrem exempla, nisi omnes sic loquerentur: Antequam absolveret domum, decessit. Hominem, priusquam occideret me, occidi. Ut de hoc adverbio disputat Hieronymus adversus eundem: ita in adverbio, donec, ostendit non utique aliquid significari postea subsequutum, ut in illo: Nec cognovit eam, donec peperit filium. Non enim sequi, Joseph post partū eam cognovisse. Quam disputationem vel non tenens memoria, vel non satis probans Remigius, ita locum hunc exponit: Nec cognovit eam, & peperit filium: videlicet donec pro & accipit, quasi aliud sit donec quam usque quo, sive usque dum, sive quoad, sive (ut solet interpres transferre) quoadusque, &c. Nunquid quodlibet horum adverbiorum vellet interpretari per &? Mihi quidem suo sermone Remigius videtur innuere, Joseph peperisse potius quàm Mariam.*

19. Et nollet traducere eam.] Παράδειγμα. Quia Joseph erat vir justus, videtur noluisse ad se traducere Mariam, tanquam ipso

ipſo indignam. Atqui diverſa ſententia eſt, ac penè contraria. Non enim ſui honoris habuit rationem Joſeph, ſed Maria, ne illam ad populum traduceret exemplo aliis futuram. Nam ab exemplo hoc verbum venit, quod ſi liceret transferre, diceremus exemplor. Scilicet dare exemplo, habere eſt oſtentui, ut ad Hebr. Oſtentui habētes. quoniam facere quempiam exemplum cæteris, eſt tradere illum oſtentui habendum. Ideo cum alij multi Philoſophi, tum verò Plato in Gorgia inter genera pœnarum poſuit exemplum. Unde apud Terentium in Eunuch, ac cæteros, accipitur exemplum pro atroci pœna. Ergo non implet vim Græci verbi noſtrū traducere, quemadmodum apud epiſtolam ad Colof. etſi nonnihil diverſum ſit Græcè, ſpo- lians principatus & poteſtates, traduxit cōfidēter, triumphans illos in ſemetipſo, ἐδελμάπειν. Proinde ad hujus verbi ſenſum aperiēdum transferam locum quendam Demothe- nis contra Eſchinem falſæ legationis, αὐ μὲν τοι διὰ πονηρίαν ἀργύριον λαβὼν τὰ καὶ δῶρα, καὶ τὰ τοῖς ἐξελείχθῃ ſαφῶς ὡς αὐτῶν τὴν παραμύθησιν, μάλιστα μὲν, εἰ οἴσῃτε, ἀποκλείνατε. εἰ δὲ μὴ, ζῶντα τοῖς λοιπῇς παράδειγμα ποιήσατε, id eſt. Quod ſi per facinus pecunia muneribuſq; acceptis, & hoc planè coarguatur ex rebus ipſis quas geſſit, præcipuum quidem fuerit, ſi poteſtis, ut occidatis: ſin minus, viventem cæteris faciatis exemplum. Ita hīc dicendum erat, Et nol-

Hebr. 6. 6

Colof. 2. 18

let eam facere exemplum. *Quamquam potest videri interpretes perquam eleganter dixisse traducere, pro eo quod est in publicum & in apertum, atque ad iudices ducere, ut est apud Petronium arbitrum: Protēdo igitur ad genua vestra supinas manus, petoq̃, & oro, ne noturnas religiones risum jocumque facere, néve traducere velitis tot amicorum consilia secreta, quæ vix mille homines noverūt.*

Volebat occultè dimittere eam.] *ἀπολύου. Non accipitur nunc dimittere pro relinquere, sed pro missam facere atque repudiare. Et proinde occultè, ne cateriscentes hoc, eam ad pœnam vocarent.*

22. Quod dictum est à Domino per Prophetam dicentem:] *Gracè ambiguum est ad astrum referatur, dicentem, ad Dominum, an ad Prophetam. Ego ad Dominum mallem referre, ideo dicente dicerem, λέγοντι.*

23. Ecce virgo in utero concipiet.] *Verius legitur in iis codicibus, ubi scribitur, in utero habebit, quia supervacuum est in utero discere, cūm dicatur, Concipiet. Et ita Gracè habet: ἐν γαστρὶ ἔξει. Sed ego transtulissē: Ecce virgo concipiet. Idem enim pollet concipiet, quod in utero habebit.*

C A P. II.

2. **E**T venimus adorare eum.] *Temporis prateriti est, ideoque acuit antepennultimam, ἡλδομεν. Et*

4. Et cōgregans omnes Principes sacerdotum & scribas.] ἀρχιερεῖς. *Nescio an liceat dicere, Princeps sacerdotum, ad Græcæ vocis imitationem, quia Latine (ut sæpe transfert interpres) dicitur Pontifex. Nam Præsul, quo quidam pro Pontifice utuntur, dicebatur primus inter sacerdotes Martis, qui Salij, à saliendo vocabantur.*

6. Ex te enim exiet dux.] Exhibit, ego dixissem, non exiet.

7. Diligenter didicit.] Unum Græcè est verbum, quod dici poterat, vel exquisivit, vel rimatus, vel perscrutatus est, ἡρπύζω. Idem penè verbum, cū ait:

8. Ite, & interrogate diligenter de puero.] ἐξετάσατε ἀνελθὼς, quod transferri poterat: Profecti, investigate, vel rimamini, vel exquirite, ut mox facit interpres: Secundum *vers. 16.* tempus, quod exquisierat à Magis. ἡνελθὼς. Magos non esse maleficos illos, qui à jure damnantur, cū Xenophon, Platoque, & alij multi ostendunt, sed sacrificios ac religiosos, tum Herodotus gentem quādam Medorum esse tradit, & unum illorum occupasse regnum Persarum, etiam vivente Cambyse, quem septem Persæ, falso se Cambyse fratrem esse dicentem, & regno, & vita privaverunt. Quod etiam Hieronymus super Danielem docet, inquit: *cap. 2.* Con-
fuetudo autem & sermo communis Magos pro maleficis accipit, qui aliter habentur apud

pud gentem suam, ed quodd Philosophi Chal-
dæorum, & ad artis hujus scientiam periti,
reges quoque & Principes ejusdem gentis
hæc omnia faciunt, unde in Nativitate Do-
mini salvatoris, ipsi primum ortum ejus intel-
lexerunt.

II. Et intrantes domum.] *Non est Gra-
cè intrantes, sed venientes in domum, quasi
venientes ad domum, ne videantur (quod ab-
sit) intrando irrupisse in domum, ἐλθόντες eis τὸ
οἶκόν.*

Invenerunt puerum cum Maria matre e-
jus.] Cum Maria matre sua, dicendum erat,
quoniam reciprocum est. Sed Græca vox dece-
pit interpretem, ut aliis quibusdam locis qua
annotabo.

Et procidentes adoraverunt eum.] Προ-
τε, Græcè est, cadentes, sive lapsi. Quemad-

Luc. 5. 12. modum & apud Lucam: Et ecce vir plenus
lepra videns Jesum, procidens ad genua Je-
su, προσών. Et apud utrunque horum Evangelii-

Matt. 26. 39. starum de Domino loquentium dicitur: Proci-
dit in faciem suam, quod est Græcè, Cecidit,

Luc. 17. 16. ἐπὶ πρόσωπον. Aliter enim alio in loco dicitur apud Lu-
Luc. 5. 8. cam, Procidit. Quod cum videret Petrus,

procidit ad genua Jesu, προσέειπεν. Nescio cur
hic transferat procidens, & posterius cadens,

Matt. 4. 9. Si cadēs adoraveris me, προσών. Nisi more suo
I Cor. 14. 25 gratia varietatis, ut ad Corinth. 1. Et ita ca-

dens in faciem adorabit Deum, pronuncians
quodd

quodd verè Deus in vobis est, *παν.* Quo magis miror Hieronymum ita scriptum reliquisse super Daniele: Omnem scripturâ sanctam mente percurrrens, nisi me tamen fallit obli-
vio, nequaquam reperio, quod sanctorum quisquam cadens Deum adoraverit; sed quicumque idola, & dæmones, & res illicitas adoraverit, cadens dicitur adorare.

Et apertis thesauris suis] Thesaurus Græ. Thesaurus cum nomen est, non tractum ab auro. Ideoque legimus thesauros nivis in Job, & in Plauto, Iob 38.22. Thesaurum auri: quod videlicet possit esse & aliarum quoq; rerum. Infinita sunt apud Græcos exempla, quanquam etiam ex hoc palam est, quod in thesauris Magorum myrrha & thus. Nec inficior rarò sic apud nos usurpari, sed ut Paulus Jurisconsultus definit, inquires: Thesaurum esse veterem quâdam depositionem pecuniæ.

12. Et responso accepto in somnis.] *χρηματιδέντης*, idem verbum est, responso accepto, quod in illo: Et admonitus in somnis. Responsum pro oraculo accipiendum est, ut optime transferri possit, Accepto oraculo.

13. Surge, & accipe puerum.] *Gracè* est; excitatus, accipe puerum. Hic sermo est sine conjunctione, *ἐγέρθεις παρέλαβε*. Ideoque mox per unum verbum idem locus transfertur.

14. Qui exurgens nocte, accepit puerū.] *Ὁ ὅς ἐγέρθας*, participium præsentis pro præterito.

15.

ti. *Qualia multa, tanquam parva, omitto.*

18. Vox in Rama audita est, ploratus & ululatus multus.] *Deest vagitus sive planctus. Tria enim sunt nomina, non duo, ὁ πλῆθος & κλαυθμός & ὁδυρμός.*

CAP. III.

1. **V**enit Joannes Baptista, prædicans in deserto Judææ,

2. Et dicens: Pœnitentiam agite, appropinquabit enim regnum cœlorum.] *Venit, temporis est presentis: & appropinquavit legendum est, nō appropinquabit. Quod nunc ait, Pœnitentiam agite, alibi Græco respondere volens, ait, Pœnitēmini μετανοήτε. Pœnite mini, & credite Euangelio. Prædicās, Gracè est, præconizās, ἀγγέλλω ἐκρύπτων, & λέγων, μετανοήτε, ut in epistola Petri altera: Noë justitiæ præconem, κήρυκα, licet propriè transferri hoc nomen solet caduceator, qui est legatus temporibus belli. Et sanè apostoli ac sancti viri, legationis officio fungebantur, à Deo missi ad nos hostes suos, & quasi cum illo bellum gerentes, unde legatum se Dei Paulus ait, ad Ephesios scribens: Euangelij, pro quo legatione fungor in catena. Licet aliud sit hoc vocabulum, πρεσβευ.*

Marc. 1. 15

2. Pet. 2. 5.

Ephes. 6. 20

4. Pilis camelorum.] *Gracè cameli est, καμήλα. non camelorum, & sanè elegantius dicitur in singu-*

singulari, ut, Pili leonis duriores sunt pilis urfi, & pennæ aquilæ sunt fortiores pennis anseris, potius quam, leonum, & ursarum, & aquilarum, & anserum.

8. Facite igitur fructum dignum poenitentiae.] *Casu genitivo, pro ablativo usus est, quia Græcè sic legebat interpret, μεταβολας, quem admodum alibi, ut in Psalmis, si modò idem fuit interpret: Eripiens pauperem de manu for-* *Psal. 35. 10.*
tiorum ejus, ἀπὸ, quia Græci cōparativo quo-
que genitivum applicant, ablativo carentes. Iti-
dem facit in Luca: Facite ergo fructus di- *Luc. 3. 8.*
gnos poenitentiae. Et si hoc genus constructio-
nis reperi apud Cornel. Nepotem in vita Atti-
ci: non memini an alibi.

9. Et ne velitis dicere intra vos: Patrem habemus Abraham. Dico enim vobis, quoniam potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.] *Græcè est, Et ne videamini dicere intra vos ipsos: & Abrahæ dativi est, non genitivi casus. Et potest potius quam potens est. Utinam nunquam in mentem venisset illi, qui primus instituit trāsferre, quoniam vel quia, pro quòd, qua dictione quasi obsolescit oratio. καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, πατέρα ἔχομεν τὸ ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι δύνασθαι ὁ θεὸς ἐν τῇ λίθων τέτων ἐγείραι τέκνα τοῦ ἀβραάμ. Eadem penè verba sunt apud Lucam, ibidem & Abraham dativi casus.*

10. Jam enim securis ad radicem arboris

ris posita est: omnis ergo arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur.] *Melius ij codices habent, in quibus legitur arborum, & δένδρων. Præterea præsentis temporis verba sunt, non futuri, exciditur & mittitur: siue potius transferendum est, jacitur: etsi missilia vocantur quæ jaciuntur, ἐκχύονται & ἐς αὐτὸ βάλλονται. Idem dico de simili loco apud Lucam.*

II. Qui autem post me venturus est.] Qui post me venit, *Gracè est præsentis temporis, ὁ ὁπίσω με ἐρχόμενος.*

16. Et vidit spiritum Dei descendantem sicut columbam, & venientem super se.] *Et*

De pronomine reci-
procæ signi-
ficationis.

si aliquando pronomen hoc Græcum ambiguum, nunc tamen nequaquam videtur ambiguum, ideoque non fuisse transferendum, Super se, tanquam de Christo dicatur, quod vidit spiritum Dei descendantem super se: sed super eum, ut de Joanne intelligatur, cujus gratia aperti sunt cæli, ut videret spiritum sanctum, quem vidit descendantem non super se, sed super Jesum, id est, super eum. Nam Christo semper patent cæli & spiritus sanctus, quod probat il-

Joan. I, 32

33. Et testimonium perhibuit Joannes, dicens: Quia vidi spiritum descendantem quasi columbam de cælo, & mansit super eum, Et ego nesciebam eum: sed qui me misit baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem videris spiritum descendantem &
manen-

manentem super eum, hic est qui baptizat in spiritu sancto. *Nam si diceret, Super se, diceretur Græce, ἐφ' αὐτὸν, nunc dicitur, ἐπ' αὐτὸν.*

Etiā quasi columbam, dicitur elegantius quā, sicut, hoc est, quod descendit spiritus sanctus, perinde ac si foret columba, videlicet in specie columbae.

Quasi,
Sicut,

At descendere sicut columbam, nihil est aliud quā descendere sicut columba descendit: quemadmodum solemus dicere, Tu ambulas sicut anser.

Nunc spiritus sanctus nō descēdit sicut columba, quia volavit ut columba, sed descendit in specie columbae.

Neque verō quod dicitur columba, putet quisquam fuisse speciem columbae magis quā columbi, sed quia hoc nomen apud Græcos epicæniū est, ut aquila,

Columbae

quemadmodum prius & columba apud nos fuit, de qua re Varro differit. Unde apud Vergiliū, Geminæ venēre columbæ: quarum certē una mas erat.

Ut hoc loco dixit, se pro eum, ita e diverso ejus, pro sui, apud Paulum: Quos præscivit & prædestinavit conformes fieri imaginis filij ejus, & ὡς ὁ υἱοῦ, & ὡς ὁ πατρὸς τοῦ υἱοῦ.

Rom. 8, 29

17. Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui.] Quæ hīc, eadem apud Marcum verba, eadem quoque in secunda Petri epistola, ac penē eadem apud Lucam: sed nullo in loco legitur Græcè, mihi, sed forsitan id factum est necessitate, quanquam poterat aliter transferre, ut sic in Psal. Holocaustis non delecta-

Marc. 1, 12

2. Pet. 1, 17

Luc. 3, 22

beris, ut sic in Psal. Holocaustis non delecta-

Psal. 51, 17

B

beris,

beris, διδοῖς. *Sed cur omisit, bene, quod in Græco est, διδόντω;*

CAP. IV.

Luc. 4, 4

4. **N**on in solo pane vivit homo.] *Græcè est futuri, vivet, ζήσῃ. Itidē in Luca,*

Psal. 91, 11

6. Quoniam angelis suis mandavit de te.] *Græcè est, mandabit, quam culpam librarij arbitror, aut alicujus temerarij correctoris tam hic, quam in Psalmo: nam è Psalmo hic locus est sumptus, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται*
οὐδὲ σε, μήποτε

Psal. 13, 5

Ne fortè offendas ad lapidē pedem tuū.] *Ego maluissē dicere, Nequando, vel ne unquam, μήποτε, ut est in Psalmo, nequādo dicat inimicus, Prævalui adversus eum, μήποτε.*

10. Vade Satana.] *Græcè est, Abi post me Satana, ὑπάγε ὀπίσω με σατανά.*

Latria.

Et illi soli servies.] *Λαβδῶς, hoc Græco verbo non utuntur nostri, sed nomine, quod est Latria, volentes hunc actum soli Deo deberi. Is etsi frequenter Deo exhibetur, nō tamen semper. Nam, quantum ego sentio, magis ad homines pertinebat. Ideoq; Principes Græcæ linguæ, quorum auctoritate nitimur in verborū significationibus, ita usurpant, ut apud Xenophonem, libro tertio in Cyrupædia: ἐγὼ δὲ, ἔφη, ὃ κῦρε, καὶ τὸ ψυχῆς πεινάμεν, ὥστε μήποτε λαβδῶσαι τῷ πτω. Hoc autem est: Equidem Cyre, ego vel*

vel anima redimerem, nequando ista ferviret. *Hæc viri sunt verba. Tum uxor eadem loquitur alio verbo, ut appareat inter ipsa verba, latrariam & duliam, nihil interesse, ὡς τὸ ἀπὸ Ἰησοῦς αὐτὴν πείπει, ὡς ἐμοὶ με δευλόγηται.* Et certè cum priores fuerint auctores Gentiles quàm fideles, sive Græci, sive Latini, nimirum multo plus obtinent auctoritatis; quippe cum eos omnis posteritas tam fidelium quàm infidelium, habeat auctores, & eatenus rectè loquatur, quatenus ab illorum usu non discrepat. Nam consultò quidem, & de industria velle ab illis dissentire, nisi vehemens causa coegerit, insania est: inscientem verò hoc facere, inscitia. *Quantum sint qui negent Theologiam inservire præceptis artis Grammaticæ, at ego dico, illam debere servare etiam cujuslibet lingue usum, quæ loquitur, nedum literata. Nam quid stultius, quàm linguam, quæ uteris, velle corrumpere, & committere ne ab iis apud quos loqueris, intelligaris? Nemo enim intelligat eum, qui proprietatem lingue non servat, quàm nemo unquam fuit qui non servaret volens & prudens, sed per imprudèntiam labens, velut in illo, Stantes erant pedes nostri in atriis tuis Hierusalem, Hierusalem quæ ædificatur ut civitas: pro ædificaris. Nimirum non consultò sic dixit interpretes, sed deceptus est participio Græco passivo temporis præsentis, οἰκοδομεῖται, in quo ipse resolvendo per verbum fuit indiligens. Sicut*

Linguatum
usus servan-
dus

Ps. 122, 2, 3

Cap. IV.

Adject. ad
Daniel. c. 3
vers. 60

vers. 79

Levit. 23, 7

Lev. 18, 21

Iob cap. 2, 9
in Græco
exemplari.

Marc. I, 17

LAUR. VALLÆ COLLAT.

alibi deceptus est articulo Græco : Benedicite
aquæ omnes quæ super cælos sunt ; *pro eo*
quod est , quæ super cælos estis , τὰ ὑψάνω .
Et iterum : Benedicite cete , & omnia quæ
moventur in aquis . *Hic cum articulus cum*
participio decepit , τὰ κινέμενα . *Sed, ut ad patriam*
redeam , ne solum videar exempla è gentilibus
attulisse , afferam ex Ecclesiasticis quoque , in Le-
vitico , Omne opus servile non faciens in eis ,
λαβδόν . *Et iterum* , De femine tuo non dabis
servire Principi , λατρεύον . *Et in Iob* , Mendi-
ca , λάτεις . *Proinde mihi faciendum puto* , ut cum
hæc dictio variè transferatur , ubicunque repe-
rero non referri ad Deum , lectorem ejus ad-
moneam .

16. Populus qui ambulabat in tenebris.]
Melius habent ij codices, in quibus legitur , Se-
debat , καθήμεν .

Et sedentibus in regione umbræ mortis.
Legendum est , Et sedentibus in regione &
umbra mortis , ἐν χώρᾳ ἡ σκιᾶ θανάτου .

19. Et faciam vos fieri piscatores homi-
num.] *Non est apud Matth.* Fieri , sed apud
Marcum : *hic enim tantum est* , Faciam vos
piscatores hominum .

21. Unà cum Zebedæo patre eorum.]
Dicendum fuit , suo , non eorum .

24. Et abiit opinio ejus in totam Sy-
riam.] *Inusitato nomine usus est* , opinio , pro
eo quod est fama , rumor , αἰσὼν , *quæ dictio* , ut ad
vocem

vocem magis, quàm ad elegantiam transferatur, Latine dicitur auditio sive auditus, ut in Ioanne transfertur ex Esaia: Domine quis credidit auditui nostro: neq, solum hinc transfertur opinio, sed etiam posterius, Audituri estis praelia & opiniones praeliorum, πολέμους, & αἰτιάσεις πολέμων. Et in Marco: Cum autem audieritis bella & opiniones praeliorum. Eadem sunt apud Marcum, quæ apud Matthæum verba, & tamen praelia & bella indifferenter ponit interpret, cum potius sit bella: nam unum semper est nomen, ut in plebs & populus, λαός.

Esa. 53. 1

Matth. 24. 6

Marc. 13. 7

25. De Judæa, & trans Jordanem.] *Due præpositiones coherentes, præter Latinorum morem, quasi sibi mutuo subserviant, in his verbis conculcantur: quod & alibi facit, ut in Psalmo: Et elegit David servum suum, & sustulit eum de gregibus ovium, de post foetantes accepit eum. Quem locum in vita Clementis imitatus est, qui dixit: Apparuit fons de sub pede, &c. Sed quantum mihi est iudicii, hoc in loco ignoravit interpret, posse dici, Trans alpes venio, quia raro reperitur, quippe de quo nec Priscianus præcipit. Ego omisso exemplo illo, Trans alpes, afferam exemplum ad aquas pertinens, quoniam de aqua nunc sermo est. Quintilianus de pastu cadaverum: Ergo ut vidimus salutem publicam trans mare petendam. Caesar in commentariis: Plerosque Belgas ortos esse à Germanis, Rhenumque antiquitus traductos.*

Due præpositiones coherentes,

Psal. 78. 70

CAP. V.

1. **E**T accesserunt ad eum discipuli ejus.] *Suidicendum fuit, non ejus, ut in opere quodam disputavimus.*

6. Beati qui esuriunt & sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur.] *Ego dixissem, justitia. De iis enim opinor Deum loqui, qui propter justitiam esuriunt & sitiunt, cum addatur, quoniam satiabuntur. Transulissim quoque illud in Psalmo, per ablativum potius quam per accusativum, etsi Græcè est accusativus: nam suus est illis loquendi modus: Et exultabit lingua mea justitiam tuam: ut sit in altero Psalmo, Et justitia tua exultabunt: quod Græci soleant ponere accusativum pro dativo, qui instar est ablativi nostri, sive pro genitivo, cum ea, quæ posterius dicam, testimonio sunt, tum illud superius: Habitavit in civitate Nazareth, eis ὁδὸν Græcè est, in civitatem. Taceo quòd interpretes pro urbs, ponit civitas.*

11. Et dixerint omne malum adversus vos.] *Deest verbum, ut sit, omne malum verbum, ὅποια.*

13. Quodd si sal evanuerit.] *Græcè est, infatuatus fuerit καταπαθή: ego dixissem, defuerit. Nam evanescere, est in modum sumi deficientem consumi, & in nihilum reverti.*

15. Ut luceat omnibus qui in domo sunt] *Græcè*

Psal. 51. 16

Psal. 145. 7

Accusativus
pro dativo,
apud Græcos.

Matth. 2. 23

Evanescere

Græcè est, & lucet, ἡ λάμπει.

18. Amen quippe dico vobis.] *In multis nos sumus quam Græci locupletiores. Nam pro una illorum causativa, ἡ, nos multas habemus, quia, quoniam, enim, nam, namque, siquidem, quippe, & quæ in Evangelio non sunt, quando, quandoquidem, quatenus, & si quæ sunt alia. Proprium autem Latinum, quod illi Græco respondet, est enim. Nam ipsorum ὅτι, ὅτι. respondet apud nos, quod. Item pro una illorum discretiva ἡ, nos plures habemus, verò, autem, ἔ. porro, tamen, at, & quod semel in Evangelio reperitur, nam, ut suo loco ostendam.* 1. Tim. 5, 6

22. Omnis qui irascitur fratri suo.] *Melius in codices, qui sine causa habent, ut sit, Qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit gehennæ ignis: Græcè est, in gehennam ignis, εἰς τὴν γέεναν.*

23. Et ibi recordatus fuir, quia frater tuus habet aliquid adversum te.] *Huius simile est illud posterius: Adorans & petens aliquid ab eo. Item apud Lucam: Habeo tibi aliquid dicere. Et in Marco: Et angariaverunt quempiam prætereuntem Simonem. Et in Luca: Et duodecim cum illo, & mulieres aliquæ, quæ erant curatæ ab illo à spiritibus immundis. Et iterum: Sunt aliqui hîc stantes, qui non gustabunt mortem. Ego potius quàm aliquid, & aliquæ, & aliqui, & quempiam, dixissem, quiddam, sive quandam rem,* Matt. 23, 20. Luc. 7, 40 Marc. 15, 25 Luc. 8, 1, 2 Luc. 9, 17

B 4

& quæ

Quidam.
Aliquis.
Quispiam.
Hebr. 2, 6

& quædam, & quendam, Nam utroq; modo dictio Græca transferri potest. De qua differentia disputavi alibi latius, ostendens per quidam significari hominem certum, per aliquem & quempiam, hominem incertum. Ideo illud apud Hebræos, Testatus est quodā loco quis, transtulisset, quidam, *us*. Aliud enim est, dicat quis, id est, aliquis, nempe quicumque is sit: & dixit mihi quis hanc rem, quia non possum subicere quicumque is sit, quia nunc ille certus apud me est: proinde, quidam, dicendum fuit.

27. Audistis quia dictum est antiquis: Non mœchaberis:

28. Ego autem vobis dico: Quicumq; viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est in corde suo.] Mœchari Cūcupisco. Græcum est verbum, & μοιχᾷσθαι. Concupiscere verò id est, ἐνδύμῃσθαι, non semper in malam accipitur partem, ut apud Lucam: Desiderio desideravi hoc pascha māducare vobiscum: ἐνδύμῃσθαι ἐνδύμῃσθαι. Cur itaque nunc peccatum est, mulierem concupiscere, veluti ut eam habeas uxorem, quemadmodum fecit Iudas filius Iacob, & Sampson, & alij infiniti? etiamsi peccatum sit, cur tamen adulterium, cūm idem sit mœchari quod adulterare? Nescio an nunc transferre debuerit uxorem sive matronam, quoniam hoc nomen pro fœmina, & pro uxore accipitur, ut in epistola ad Corinthios ostendam, an mœchari accipiat pro scortari: sive, ut

1. Cor. 9, 5
Mœchari.

con-

consuetudo magis vocabulo utar, fornicari, quod Fornicari.
proprie significationis est habere in fornice me-
retricem: quoniam qui cum muliere, non cum
uxore coit, in matrimonium injurius est, tan-
quam causa sit ne illa nubat. At si ipse maritus
est, quasi in suam uxorem adulterium commit-
tit, ideoque paulo post dicitur, Qui dimiserit vers. 32
uxorem, excepta causa fornicationis, facit
eam mœchari: & qui dimissam duxerit, a-
dulterat? Nōne hac fornicatio uxoris tue adul-
terium est? Ergo sicut fornicari accipitur pro
mœchari, ita mœchari pro fornicari. Mœ-
chari verò & adulterare, more suo variavit
interpret, cum tamen Gracè idem sit verbum,
μοιχᾶσθαι, μοιχᾶται.

29. Expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum mittatur in gehennam.

30. Et si dextera manus tua scandalizet te, abscinde eam, & projice abs te: expedit enim tibi, ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum mittatur in gehennam.] *Gracè est, Et non totum corpus mittatur in gehennam. Nesciōq; quid in mentem venit interpreti, si hoc vitium interpretis est, ita loqui, ut nec Latine dicatur, nec Græco respondeat. Neque enim memini talem figuram dicendi usquam apud eruditos reperisse: & aliud est expedit, aliud præstat legere quam scribere. Sed fortè eum induxit, quia posterius legit*

bonum pro melius, *in simillimo huic loco*: Bonum tibi est ad vitam ingredi debilem vel claudum, quàm duas manus & duos pedes habentem, mitti in ignem æternum. Et si oculus tuus scandalizat te, erue eum, & projice abs te: bonum est tibi, unum oculum habentem in vitam intrare, quàm duos oculos habentē, mitti in gehennam ignis. *Sunt forsitan aliqua exempla Græca, sermonis istiusmodi. Addo etiam aliquorum veterum Latinorum Græcissantium, tamen superior locus non propriè translatus est.*

37. Sit sermo vester, est est, non non] *Gracè non legitur, est est, sed adverbium, quo*
Na. Latini veteres utuntur: ut Terentius, Næ ille
haud mecum sentit. Et Cicero: Næ tu homo
ineptus es, vai vai, quod propriè transferatur
nunc, etiam etiam, ut facit aliquando inter-

Matt. 13, 51 pres, ut in illo: Intellexistis hæc omnia? dicūt
ei, Etiam, vai. Nam respondere, ut nunc vulgò
solent, sic, barbarum est: qui barbari hunc lo-
cum transferrent, sic sic, non non.

39. Sed si quis te percusserit in dextera maxillam præbe ei & alteram.] *Gracè non est, præbe, sed verte, σπείρον.*

41. Et quicumque te angariaverit mille passus, vade cum eo alia duo.] *Quidam codices habent, alios duos. Ergo dicendum erit, aut alios duos passus, aut alia duo mille, quorum neutrum rectè dicitur. Cuius rei causa est, quod*
Gracè

Gracè legitur, unum miliarium, μίλιον ἓν, ut probè sequatur, alia duo. Itaque sic ego tran-
stuliffem.

46. Si enim diligitis eos qui vos dili-
gunt, quam mercedem habebitis? nōnne Pu-
blicani hoc faciunt?

47. Et si salutaveritis fratres vestros tā-
tūm, quid amplius facitis? nōnne & Ethni-
ci hoc faciunt?

48. Estote ergo vos perfecti, sicut & pa-
ter vester cœlestis perfectus est.

Annotatio-
nem habe-
bis sub ini-
tium 6. cap.

CAP. VI.

1. **A**t tendite ne iustitiam vestram facia-
tis coram hominibus, ut videamini ab
eis: alioqui mercedem non habebitis apud
patrem vestrum qui in cœlis est.

2. Cū ergo facis eleemosynam, noli
tuba canere ante te, sicut hypocritæ.] *Non*
est, mercedem habebitis, legendum, sed habe-
tis, ἔχετε: & amicos, non fratres, φίλους: neque
hoc faciunt, sed idem, τὸ αὐτὸ: neque tantūm
idem, sed sic, ἕτως: nec iustitiam, sed eleemo-
synam, ἐλεημοσύνην, ideoq; subjungitur, Cū
ergo facis eleemosynam.

Hypocrita.] *Nescio cur non transferatur*
histrion, sive aliud quippiam. Sed nonnunquam
interpretem delectat Græca vox, ut Ethnicus
pro Gentilis, & thronus pro sedes, & alia
multa. Amen

Amen dico vobis, receperunt mercedem suam.] *Gracè est*, accipiunt, ἀπέρχονται, quod congruit cum illo superiore, habetis mercedē.

Ut honorificentur ab hominibus.] Δόξα-
Matth. 5, 16 θῶσιν. Idem verbum hic quod ibi superius, ut glorificent patrem vestrum, δόξα δώσω.

5. Et cū oratis, non eritis sicut hypocritæ.] Singulariter *Gracè* dicitur, non pluraliter: Et cū oras, non eris, ὅταν προσέχῃς, ἐκ ἑσθι, ut ex sequentibus datur intelligi.

6. Tu autem cū orabis.] προσέχῃς. Oras legendum est, non orabis. Nam & illud proximum temporis est presentis, non futuri.

8. Quid opus sit vobis.] Ad literam *Gracè est*, quibus necesse habetis, siue quorum necessitatem habetis. ὃν ἔχετε ἔχετε.

II. Panem nostrum supersubstantialiē.] Quoniam durū videbatur vocabulum supersubstantialiē (quanquam *Gracè est* supersubstantialiē ἐπιέτιον) ideo fortasse factum est, ut in oratione Dominica, qua secundū Matthæum nitimur, simus unum vocabulum mutuati ex Luca, quotidianum: praesertim ne illud substantia siue essentia, moveret ambiguitatem. & hoc quidem ratione nititur. Illud autem quæ ratione niti potest, quod bonam partem Dominica orationis decurtavimus? ὅτι οὐ ἔστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τὰς αἰῶνας, ἀμήν, id est. Quia tuum est regnum, & potentia, & gloria in secula, amen.

14. Si

14. Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum.] *Ego peccata sua dixissem, ἀντί.*

16. Exterminant enim facies suas.] ἀφαιρέσις. *Idem verbum quod mox.* 19. Ubi ærugo & tinea demolitur.] ἀφανίζε. *Et tamen diversum in Psalm.* Exterminavit Psalm. 80, 14 eam aper de sylva, ἐλυμώσατο, quasi vastavit & profligavit. *At exterminare, est extra terminos finesque expellere.* Exterminos *Hic autem de hypocritis dicitur, quod extenuant & deformant facies suas.*

Amen dico vobis, quia receperunt mercedem suam.] *Superius admonui legendum esse in presenti, recipiunt, non in praterito, receperunt ἀπέχουσιν.*

21. Ubi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum.] *Erit & cor, legendum est, ἔσται: & vester thesaurus, non tuus: & cor vestrum, non tuum, ὑμῶν.*

22. Lucerna corporis tui est oculus tuus.] *Neque tui, neque tuus, est Gracè. Habet que majorem quandam in se dignitatem generalis oratio de omni loquens, quam ad unum directæ.* *Idem dico in Luca.*

LUC. 11, 34

Si ergo lumen, quod in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt? *Gracè non legitur, erunt, sed subauditur: verum nō minus propriè in presenti, ut cum altero presentis congruat. Ipsæ quoque eleganter propter repetitionem verbi additum est. Nam Gracè sic habet,*

bet, Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, tenebræ quantæ? *id est*, sunt, τὸ σκότος τοῦ φωτός;

Solliciti de
potu,

vers. 31

25. Ne solliciti sitis animæ vestræ quid manducetis, neque corpori vestro quid induamini.] *Deest apud nos*, & quid bibatis. *Sed quia potus utique aqua sollicitudinem non requirit, ideo visum est aliquibus satis esse ut dicatur*, Ne solliciti sitis animæ vestræ quid manducetis, *nec oportere addi*, & quid bibatis, *cum præsertim sequatur*, Nónne anima plus est quàm esca? *non facta mentione potus. Verùm ego nescio an minus simus solliciti de panedendo, quàm de vino potando, aut sicera, ceterisque potionibus, præter aquam. Et Gracè non tam esca dicitur quàm alimētum, quod etiam potum comprehendit, &c.* *Sed quid attinet disputare? Certè Gracè legitur*, & quid bibatis, καὶ τί πίνετε. *Et posterius dicitur*: Nolite ergo solliciti esse, dicentes: Quid manducabimus, aut quid bibemus? *ex quo liquet de potu quoque fieri mentionem.*

Luce. 12, 7

26. Nónne vos magis pluris estis illis? *Non sunt duo comparativi Gracè, quod sic transferri potest, atque etiam debet*: Nónne vos magis differtis ab eis? *Ergo melius in Luca*: Multis passeribus plures estis vos, μάλλον διαφέρετε.

27. Quis autem vestrum cogitans potest adjicere cubitum unū ad mensuram suam?

28. Et

28. Et de vestimentis quid solliciti estis?] *Idem verbum est Græcè pro cogitans & solliciti sitis, μεμνην, μεμνηται. Et apud Marcum* Marc. 4. 10 *pro ærumna: ærumnæ hujus seculi, μεμνηται: pro quo ego maluisssem dicere, sollicitudines. Nam ærumna gravius justo verbum est, sicut cogitans justo levius.*

30. Quanto magis vos, minimæ fidei?] *Græcè est: nōne multo magis vos, parvæ fidei? & πολλῶ μᾶλλον ὑμᾶς ὀλιγόπιστοι; ideoque melius postea: Modicæ fidei, quare dubitatis? & apud Lucam: Pusillæ fidei. ὀλιγόπιστοι.* Matt. 14. 31 Luc. 12. 28

34. Crastinus enim dies sollicitus erit sibiip[s]i.] *Rectè quidem translatus, sed ad litteram sic ego transtulisssem, Crastinus enim dies curabit sua ip[s]ius, μεριμνήσει τὰ ἑαυτοῦ.*

CAP. VII.

3. Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ est in oculo tuo, non vides?] *Græcè est, non consideras, κατανόεις.*

6. Nolite sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas vestras porcis, ne fortè conculcent eas pedibus.] *Potius transferendum, nequando, quàm ne fortè, μήποτε. Et quoniam interpres per nolite loquitur, quod Græcè non dicitur, faciendum ei fuit ut diceret, Neque mittere margaritas vestras porcis.*
Ideo

Noli, imperativum si-
ne adverbio
vetandi.

Ioan. 8, 11

Ideo autem solemus uti imperativo verbi Noli, quia raro jungimus adverbium vetādi cum imperativo, quod Græci faciunt, quale nunc foret, Ne date sanctum canibus, neque mitte margaritas vestras porcis, ut intelligant errare se, qui illum locum Ioannis, ut alia multa, Vade, & amplius noli peccare, sic exponunt, Dominum vetuisse ne vellet peccare mulier, non autem ne peccaret. ἵνα μὴ ἐμάρτυρε.

19. Omnis arbor quæ nō facit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur:

20. Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.] *Græcè est, exciditur, & in ignem mittitur, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται. Hunc locum ideo reor ego aliquos emendare voluisse, mutantes præsens in futurum: quia mali, quos malis arboribus comparat Dominus, non exciduntur nunc, & in ignem mittuntur, sed postea excidentur, & in ignem mittentur. Sed hi non vident Dominum per sententias allegoricè loqui, quasi diceret, Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, solet ab hominibus excidi, & in ignem mitti. Illud quod sequitur, latinius diceretur, igitur ex fructibus suis cognoscetis eos.*

Virtus.

22. In nomine tuo virtutes multas fecimus.] *Ἀνωμάλις. Virtus hic non pro honesto accipitur, quod dicitur ἀρετή, quod nomen nusquam in Evangelio reperitur, sed pro potentia, sive pro operibus potentiæ, ut apud Paul.*

Virtus

Virtus verò peccati mors, *id est*, vis ac po- 1 Cor. 15, 46
testas.

24. Omnis ergo qui audit verba mea
hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti.]
Gracè est, assimilabo eum, ὁμοιωσω αὐτόν *sed*
interpres veritus est, ne in grammatica vitium
incideret, si diceret omnis, & eum. *Sed cur in*
sequentibus inquit similis erit, potius quàm af-
similabitur? 26. Similis erit viro stul-
to. *Ut est Gracè*, ὁμοιωθήσεταί, *quod item po-*
sterius facit: Cui similem existimabo gene- Matt. 11, 16
rationem hanc? *cùm Gracè sit*, assimilabo,
ὁμοιωσω. *Hoc ideo notavi, quòd interdum idem*
verbum variè transfert, & diversa eodem
verbo.

29. Erat enim docens eos, sicut potesta-
tem habens, non sicut scribæ eorum & Pha-
risæi.] *Ego dixissem*, Erat enim docens velut
potestatem habens, non sicut scribæ eorum
& Pharisei. *Licer enim sit Gracè eadem di-*
ctio ως, tamen carent illi hac copia, quam nos
Latini habemus, qui distinguimus velut & si. Matth. 3, 16
cut, ut suo loco differui.

CAP. VIII.

2. **D**omine, si vis, potes me mundare.]
Gracè est, si velis, θέλεις.

23. Secuti sunt eum discipuli ejus.] *Me-*
lius discipuli sui.

C

CAP.

CAP. IX.

- 38 **R**ogate dominum messis, ut ejiciat operarios in messem suam.] *Cogor interdum mirari interpretis factum, qui nunc ait, ejiciat, ἐκβάλλει, cum superius dicat, Neque mittatis margaritas porcis: & non potius, Emittat operarios, & Neq; projiciatis margaritas porcis, cum idem sit verbum, καὶ ἐκβάλλει. Et alibi diffamare in bonam partem accipit, ut hic, Diffamaverunt eum in tota illa terra, διεφύμισαν. Et in Marco: At ille coepit prædicare & diffamare sermonem, διαφημίζεν. Alibi in malam, ut apud Lucam: Diffamatus est apud dominum suum: quanquam diversum est hic apud Græcos verbum, διεβλήθη. Item miror quod nunc Latino vititur, & pejor scissura fit, σχίσμα, nunc Græcum relinquit, ut apud Joannem, Et schisma erat inter eos. Nam illud minus miror, quod sacrificium & hostiam pro eodem ponit, ut hic: Misericordiam volo, & non sacrificium, دوستی. Et in Luca, Ut darent hostiam, دوستی. Quod autem παῖς, nunc filium, nunc puerum transferat, & quedam similia, suo loco dicentur.*
- Matth. 7, 6
Diffamare.
vers. 31
Marc. I, 45
Luc. 16, 1
vers. 16
Ioan. 9, 16
vers. 13
Luc. 2, 24

CAP. X.

3. **I**acobus Alphæi, & Thaddæus.] *Græcè Iest, Jacobus Alphæi, & Lebbæus, qui cognos-*

ignominatus est Thaddæus, Lebbæus
 ἰσθὲς θὰδ δαΐ. Quod nomen nisi hoc loco le-
 beretur, non diceret Hieronymus in libris He-
 raicorum nominum super Matthæum: Leb-
 æus figuratum nomen à corde, quod nos
 iminutivè corculum possumus appellare.

9. Nolite possidere neque aurum, neque
 argentum, neq; pecuniam in zonis vestris.] Pecunia,
 In non pecunia est aurum & argentum, quod
 zona possidetur? Neque verò Græcè pecunia
 icitur, sed æs, χαλκόν. Melius ergo transfertur Æs.
 Marco: Non peram, non panem, non in Marc. 6. 8.
 ona æs. χαλκόν. Et est pulcher ordo: Nolo vos
 ssidere aurum modò, sed etiam argentum: nec
 rgentum modò, sed etiam æs: nisi dicimus, non
 e auro & argento dictum est, quod in zonis
 ssidetur, sed utrunque. Ergo quod in zonis
 ssidetur, pecunia erit. Verùm tutius fuit
 ansferre æs, quod etiam significat, tam suum
 ud Græcos, quàm hoc apud nos: quoniam æ-
 us nummus fuit primus, & diu solus. Pera & Pera,
 ona Græca sunt verba, penè idem quod vidu- Zona:
 m & balthæus, ὠνεια, ζώνη.

13. Et si quidem fuerit domus digna,
 niet pax vestra super eam: sin autem non
 erit digna, pax vestra revertetur ad vos.]
 perativi modi est, & præteriti temporis, ve-
 at & revertatur: non autem indicativi ac-
 uri, ut omnes codices habent: ἐλθίτω, ἔστω
 τω.

19. Cùm autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini.] *Non est Gracè, nolite cogitare : neque enim cogitare vetabantur, sed solliciti & anxij esse, & si interpreti credere volumus, ærumnosi. Idem*
Matth. 6, 28 enim verbum, de quo superius disputavi, μὴ με-
 ειμῶνται. Detraxi interpreti, nunc volo detractionem laude pensare. Nam quod Gracè dicitur: 21. Necabunt eos, *οὐκ ἀποθνήσκουσιν*. Ipse
 nitidius dicere voluit, Morte eos afficient, sicut aliis quibusdam in locis fecit, uti ostendam.
30. Vestri autem & capilli capitis omnes numerati sunt.] *Gracè est, pili capitis, ὅτι πῶς. Nā cùm dixeris, capilli, supervacuum est addere capitis, quoniam capillus putatur dictus capitis pilus. Ego præterea, ut Gracè est, dixissem vestrum, quia nescio quid plus hoc modo significat, quasi dicatur, non modo omnia membra vestra, sed etiam vestri omnes capilli, sive pili capitis, numerati sunt.*
32. Quicumque confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego illum coram patre meo.] *ἐς ἐμοί, ἐν αὐτῷ. Quantum differat per accusativum, ut postea in negando fit, & per ablativum, ut nunc fit, loqui, doctores Graci, qui hunc locum exponunt, sunt consulendi. Certè malè leguntur, Confitebitur me, & confitebor illum.*

CAP. XI.

4. **R**Enunciate Joanni quæ audistis & vidistis.] *Legendum est in presenti tempore, audistis & videtis, αὐκῆτε καὶ βλέπετε. quod certè multo uberioris est sensus, quàm in præterito.*

5. Pauperes euangelizantur.] *Quia interpretres solet uti hoc verbo voce activa, quidam putant hîc, quia vocis passiva est, accipi in sensum passivum. Sed activè accipiendum est, etsi voce deponenti est apud Græcos, ἀγγελλίζοντι. Quale est illud apud Lucam: Annuncio vobis gaudium magnum, ἀγγελλίζομαι. Idem est enim apud interpretem, annuncio & euangelizo, Luc. 2, 10*

7. Quid existis in desertum videre? harundinem vento agitatam?] *Græce est, quæ vento agitur, σαλδύμενον. Sed multa sunt quæ transeo hujusmodi.*

8. Ecce qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt.] *Quia superius dicitur hominem in mollibus vestitum, nunc mutatum est, cùm Græce sit, Ecce mollia ferentes, sive qui mollia ferunt, ἰδὲ οἱ τὰ μαλακὰ φορῶντες.*

9. Etiam dico vobis, plus quàm prophetam.] *Idē vocabulum hoc quod superius, Creditis quia possum facere hoc? dicunt ei, utique, ναί. De quo etiam memini in illo: Sit sermo* Matth. 9, 28
Matth. 5, 37

mo vester, est est, *ναί, ναί.*

16. Cui autem similem existimabo generationem hanc? Similis est pueris sedentibus in foro, qui clamantes, coæqualibus dicunt: Cecinimus vobis, & non saltastis: lamentavimus, & non planxistis.] *Ego sic transtulissim*: Cui assimilabo generationem hanc? Similis est pueris sedentibus in foro, & compellantibus sodales suos, atq; dicentibus: Cecinimus vobis tibiis, & non saltastis: ploravimus, & non planxistis: lamentavimus enim non reperitur. *ὃς προσφωνεῖσι τοῖς ἐταῖροις αὐτῶν, καὶ λέγουσιν, ἡυλῆσαμεν ὑμῖν, καὶ ἐκ ὀρχήσασθε, ἐδρῶνῆσαμεν ὑμῖν, καὶ ἐκ ἐπὶ ψαλδοῦ. Με* verè transferre, vel in verbo illo, cecinimus vobis tibiis, testimonio est similis locus apud

Luc. 7. 32 *Lucam*: Cantavimus vobis tibiis, ἡυλῆσαμεν.

19. Et justificata est sapientia à filiis suis.] *Cur non potius filiis ejus, hoc est, generationis? dixerat enim*: Cui autem similem existimabo generationem istam? *ut de eadem generatione concludat, quòd à filiis ejus sit justificata sapientia. Cum quo congruit ali-*

Matt. 12. 27 *quanto potèst sequens*: Et si ego in Beelzebub ejicio dæmones, filij vestri in quo ejiciunt? ideo ipsi judices vestri erunt *Idcirco de pronominibus, suis & ejus, loquutus sum diligentius: quia cùm à Græcis vix distinguantur, tamen nisi distinguantur à nobis, reddunt ambiguum sensum, prout apud Græcos ambiguus est, αὐτῶν.*

20. Tum

20. Tum cœpit exprobrare civitatibus.]

ἐπειδὴ. *Idem verbum quod illic, Cùm maledixerint vobis homines, ἐπειδὴ ὁσῶσι.* Matth. 5. 11

23. Et tu Capernaum, nunquid usque in cœlum exaltaberis, usque in infernum descendes?] *Similitudo literæ, ut opinor, decepit interpretem. Græcè enim est, Et tu Capernaum, quæ usque in cœlum exaltata es, usq; ad infernum descendes, sive porius deducēris, καὶ σὺ καπὲρναὺμ ἢ ἕως τῷ ἔρραις ὑψωθείσα, ἕως αὐτῆς καταβιβασθήσῃ.*

Quia si in Sodomis factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in te, fortè mansissent ad hanc diem.] *Indignum sanè videtur sermone divino addere dubitandi adverbium, quasi nesciat Deus, quid futurum sit de Sodomis, si apud eam civitatem factæ essent istæ virtutes. Quod adverbium non fuisse addendum, nō dicam, cū ab aliis, tum à Prisciano tradi, præteritum indicativi apud Græcos, cum syllaba illa, vel adverbiali cōjunctiva, pollere pro ipso cōjunctivo, sed ipsum interpretem citabo testem, qui sine adverbio dubitandi superiorem particulam loquutus est: Quia si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitētiam egissent. Eodem enim modo eadem loca dicuntur: ἐν ὑμῖν, πάλαι αὖ ἐν σάμκρ καὶ σποδῷ μετάνοιαν. ἐν σοὶ, ἔμεναν αὖ μέχρι τῷ σήμερον. Quid quod non solum sine adverbio dubitativo trans-*

Forse.

vers. 23

Cap. XI.

LAUR. VALLÆ COLLAT.

- fert aliquando, sed etiam per affirmativum? ut*
 Hebr. 8, 7 *ad Hebræos*: Si illud prius à culpa vacasset,
 non utique secundi locus inquireretur, *qua-*
 Psal. 51, 18 *le in Psalmis*: Quoniam si voluisses, sacri-
 ficiū dedissem utique. *Sed ut* fortè, *ita utiq;*
super vacuum est: verū utique non nocet,
 fortè nocet. *Nusquam enim Christus de se, sive*
 de patre per Fortè loquutus est, nisi ibi, in alie-
 Luc. 20, 13 *na tamen persona*: Forsitan cū hunc vide-
 rint, reverebuntur. *Ideo que tollamus dubitati-*
 Ioan. 14, 7 *um verbum ab illo quoq; loco Joannis*: Si me
 sciretis, forsitan & patrem meum sciretis.
 Ps. 81, 14, 15 *Et in Psalmis*: Si populus meus audisset me,
 Israël si in viis meis ambulasset, pro nihilo
 forsitan humilasset inimicos eorum. *Vides*
 Subiunctivū. *ut tantum in subiunctivo hic error admitti-*
 tur? *ut iterum in Psalmis*: Nisi quia lex tua
 Pla. 119, 92 *meditatio mea est*, tunc fortè perissem in
 humilitate mea. *Quaquam haud scio, an*
idem interpret fuerit Evangeliorum & Psalmo-
rum. Certè & inconstātia est, & infidelis trans-
lationis, tam variè differentérque transferre,
nunc affirmando simpliciter (asseram iterum e-
 Psal. 81, 15 *xempla è Psalmis)* Et super tribulantes eos
 misissem manum meam: *Nunc vehementius*
 Psal. 55, 13 *asserando*: Quod si inimicus meus maledi-
 xisset mihi, sustinuissem utique. *Nunc revo-*
 cando in dubium, in eodem præsertim loco, ut
 ibidem. *ibidem mox*; Et si is qui oderat me, super me
 magna

magna locutus fuisset, absconderem me forsitan ab eo. *Quid tu de eadem re modò utique, modò forsitan dicis? Addam etiam quartum modum transferendi apud interpretem.* Si autem sciretis quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes. *I nunc, & dic ubique bene esse translatum.*

25. Confitebor tibi Domine pater cœli & terræ, qui abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & revelasti ea parvulis. Ita pater, quoniam sic placitum est ante te.] *Gracè est, quia non qui: quia inquam, pro quod, ut interpretes transferre gaudet: nam librarij, hæc culpa est. Gracè quoque magis est intelligentibus, quàm prudentibus: quoniam aliud ibi nomen est, Esto te prudētes sicut fer-* Matth. 12, 7

pentes, ὀφύμιοι. Ita non habet significationem, Ita. quam habet sic, sed eam de qua dixi super lo- Matth. 10, 16

cum illū, Sit sermo vester est, est, ναί. Etiam. Matth. 5, 37

Placitum, illa vox est; quæ solet transferri nūc bona voluntas, nunc beneplacitū, ut sit omnis Luc. 2, 14

sententia: Confitebor tibi pater, id est, Ephes. 1, 9

gratias ago tibi (ita enim Hieronymus exponit hoc verbum) quod abscondisti hæc à sapientib. & intelligentibus, & revelasti ipsa parvulis. Certè pater, quod sic fuit bona voluntas in conspectu tuo: ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετή. καὶ ὡς πᾶτες, ὅτι ἕως ἐξήλυτο ἀδονία ἔμελλεν σε.

28. Venite ad me omnes qui laboratis
& onerati estis, & ego reficiam vos.] *Non
significat nunc reficere, cibo recreare, ut qui-
dam putant, sed quiete: ἀναπαύω. Ac ne in
Psal. 23, 2 illo quidem loco Psalmi: Super aquam refe-
ctionis educavit me, ἀναπαύσας.*

CAP. XII.

II **Q**UIS erit ex vobis homo, qui habeat
ovem unam, & si ceciderit hæc sab-
batis in foveam, nōne tenebit & levabit
eam? quanto magis melior est homo ove?]
*Ego sic trāstuliffem, Quis ex vobis homo, qui
habebit ovem vnam, & hæc incidat sabbatis
in foveam, nōne tenebit sive capiet eam, &
allēvabit? quanto præstantior est homo ove?
Sive, ut magis ad verbum transferam, ut fecit
in Eunuchō Terentius, Stulto intelligēs quid
interest? sic ego, Quantum interest, sive dif-
fert homo ove? Nam Gracè non sunt duo cō-
parativa, nec aliter se habent verba quàm ego
trāstuli, ὅς τις πείσεται, ἢ ἐὰν ἐμπέσῃ τῷ
τοῖς σάββατον εἰς βόθυνον, ἢ χι κρατῆς αὐτοῦ, ἢ ἐ-
χερῶν, ὥσπερ ἐν διαφύρῃ ἀνδρῶν πρὸς πείσας;*

15. Jesus autem sciens, recessit inde, &
sequuti sunt eū multi, & curavit eos omnes:

16. Et præcepit eis, ne manifestum eum
facerent.] *Ideo interpretes trāstulit, præcepit,
aut alius quispiam ita emendandum putavit,
quia*

quia absurdum videbatur ei, quemadmodum Græcè est, increpuit eos ne se manifestum facerēt, sed melius esse, præcepit ne manifestum se facerent. At qui nequaquam absurdum est, sed multo accommodatius increpabat eos, quod **Increpare;**
*se, qui fugerat à Phariseis eum occidere volentibus, sequerentur: ex hoc quòd increpat, satis præcipientis, ne sequendo & inveniendū eum, Phariseis manifestum facerent. Et idcirco melius est transferre secessit quàm recessit, quia **Secedere.**
*fecedere, longius abire, non tantum abire significat, ut Græca vox indicat: ἀνεχώρησεν ἐκείθεν, καὶ ἐπέληυσεν αὐτοῖς.**

18. In quo complacuit animæ meæ.] *Ad verbum est Græcè, in quo complacuit, sive beneplacuit anima mea. εἰς ὃν ἀδόκουντο ἡ ψυχὴ μου. Sed eandem rem variè solet interpretes efferre, quanquam magis posset trāsferri, in quem, quam in quo: sed fortè accusativus positus est* **Accusativus pro ablativo.**
pro ablativo, ut nonnunquam non Græci tantum solent, sed aliquando Latini, ut Aul. Gell. probat, qui vult illud Ciceronis pro lege Manilia, esse in hostium potestatē, non potestate.

22. Tunc oblatus est ei dæmonium habens cæcus & mutus, & curavit eum, ita ut loqueretur & videret.] *Quia subjungitur, quod locutus est homo, maluit interpretes transferre, sive aliquis alius emendare, mutus, cum Græcè sit surdus, κωφός. Sed omnis surdus n-* **Surdus.**
tique natura idem mutus est. Quanquam Græcè plu-

cē plura sunt verba: sic enim dicitur, Ita ut cæcus & surdus, & loqueretur & videret: *ἥνεκα* ita, Ut cæcus surdusque, & loquutus sit & viderit, ὥστε τὸ πρῶτον καὶ κωφὸν, καὶ ἀλαλῆν καὶ βλέπειν.

41. Viri Ninivitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam, quia poenitentiam egerunt in prædicatione Jonæ, & ecce plus quàm Jonas hîc.

42. Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemnabit eam, quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis, & ecce plus quàm Salomon hîc.] *Nō est Gracē*, plus quam Jonas, & plus quàm Salomon, *sed* plus Jona, & plus Salomone, καὶ ἰδὲ πλεόν ἰωνᾶ ὥς, καὶ ἰδὲ πλεόν σολομῶν ὥς. *estque illud* (plus) *non appositum, sed sup-*

Heic. *positum. Siquidem* (hîc) *adverbium est, non pro-*
Hic. *nomen, quod veteres diphthongo Græca e & i*
scribere solebant: quemadmodum in nonnullis
marmoribus scriptum animadverti, ideòq; sem-

En. 4 *per est productum. Nam dum pronomen, ali-*
quando corripitur, ut apud Vergil. Unus hic

Condēnare. *inflexit sensus. Condēnare autem, non est acci-*
piendum tanquam iudicem. Nam accusator
quoque dicitur condemnare reum, quando ad
condemnationem perducit, quod etiam dicitur
Peragere *peragere reum, cujus cum alibi testimonia*
reum. *sunt, tum in jure civili.*

45. Sic

45. Sic erit generationi huic pessimæ.]
Gracè est, malæ, πονηρῆς.

CAP. XIII.

8. **E**T dabant fructum, aliud centesimum,
 aliud sexagesimum, aliud tricesimū.]

Ad verbum sic erat transferendum: Et dabat
 hoc quidem centum, illud verò triginta,

καὶ ἐδίδου καρπὸν, ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ τριῶντα, ὃ δὲ Marc. 4. 8
 τριάκοντα. *Idem contingit in Marco.*

9. Qui habet aures audiendi, audiat.]
*Nescio quid insolens audire videntur aures
 mea, cum dicitur, aures audiendi: quia nec
 dicimus, oculos videndi, manus tangendi, pa-
 latum gustandi, nares olfaciendi habeo, sed
 ad audiendum, videndum, tangendum, pro
 quo gerundio, quod non habent Græci, utitur
 infinitivo. Ita nos eorum infinitivum debemus,
 cum opus est, transferre per gerundium.*

11. Vobis datum est nosse mysteria re-
 gni cœlorū.] *Mysterium nonnunquam trans-
 fert interpres sacramentum. Ne ignoret inter-
 pres, nihil aliud esse mysterium quam sacramen-
 tum, etsi revera nō omnino hæc duo idem sunt.
 De quo disputare nonnihil alienum est ab hoc
 opere.*

14. Ut adimpleatur in eis prophetia E- Esa. 6. 9
 saïæ, dicentis: Auditū audietis, & non intel-
 ligetis: & videntes videbitis, & non vide-
 bitis.]

bitis.] *Melius in iis codicibus, ubi legitur: Et adimpletur eis prophetia Eſaiæ, dicens. Cætera ſic legi debent, ſive ſic transferenda fuerint, imò ſic translata fuiſſe puto: Auditum audietis, & non intelligatis; & cernentes cernetis, & non videatis. Sive, Auditum audietis, neque intelligatis: & cernentes cernetis, neque videatis. ἀκοῇ ἀκούετε, καὶ ἔ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέπετε, καὶ ἔ μὴ ἴδῃτε. Imprecatur enim eis malum proſectò, quemadmodum fit in Pſal. Pſal, 69, 24* mo, Obscurentur oculi eorum, ne videant, & dorſum eorum ſemper incurva.

19. Omnis qui audit verbum Dei, & non intelligit, venit malus, & rapit quod ſeminatum eſt in corde ejus.] *Ego, ut apertius loquerer, maluiſſem ad verbum transferre ſic: Omnis audientis, & non intelligentis, ſive cujuſcunq; qui audit: ſive per ablativum abſolutum, Omni audiente verbum Dei, & nō intelligente: παντὸς ἀκούοντος, καὶ μὴ συνιέντος.*

28. Servi autem dixerunt ei, Vis imus & colligimus ea?

29. Et ait, Non, ne fortè colligentes zizania, eradicetis ſimul cum illis triticum.] *Græce eſt, Vis igitur proſecti colligamus? hic autem ait, Non, nequando colligentes zizania, θέλεις ἐν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά; ὁ δὲ ἔφη, ἔ, μήποτε.*

36. Et acceſſerunt ad eum diſcipuli ejus.] *Sui dicendum potius fuit, quàm ejus.*

38. Ziza-

38. Zizania autem sunt filij nequam.] *De rñ mihi videtur transferre nequam substantivè, id est, genitivo casu, ἡ ἀρνεία. Nam qui legūt, putant nominativi casus pluralis numeri.*

43. Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno patris eorum.] *Non semper acribus oculis intuetur interpres, quando suus, & quando ejus dicendum, quia semper eodem modo apud Græcos dicitur. Nunc autem dicendum erat, sui, non eorum, quia reciprocum est.*

47. Simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare, & de omni genere piscium congreganti:

48. Quam, cùm impleta esset, educentes, & secus littus sedentes, elegerūt bonos in vasa sua, malos autem foras miserunt.] *Ita habetur Græcè: Quam, cum impleta fuit, educentes in littus, accedentes, elegerunt bona in vasa, mala autem foras miserunt, ὡς, ὅτε ἐπληρώθη, ἀναβιβάσαντες ὅτι καὶ ἀγαθὰ, καὶ καθίσαντες, συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγῆα, τὰ δὲ συνεξέλεον ἐξω ἐξόχον. Sagenam quoque maluisse dicere verriculum. Nam fagena Græcum est, ut Ulpianus quoque testatur. Verriculum verò Latinum, à verrendo mari dictum, quod est genus illud retis grande, quod procul in mari jactum, longissimis funibus à turba piscatorum è littore trahitur. Quòd autem dicitur, bona & mala, intelliguntur genera piscium, quia dicebatur, ex omni genere piscium. Quan-*

Sagenæ
Verriculum

quam Græcè legitur, non piscium, sed adjectū est à Latino aliquo quasi in supplementum: quò magis constat, non legendum, bonos & malos, sed bona & mala. Neque tamen dissimulaverim rectè translatum atque eleganter, Quam, cum impleta esset. Sua autem (ut significavi) Græcè non legitur, nec adjectum Latine aliquid prodest.

Etiam.

51. Intellexistis hæc omnia? dicunt ei, Etiam Domine. Ait illis.] *Græcè est, ipse autem: sive, Jesus autem dixit eis, ναὶ ὁ εἰς. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. Illud Etiam, non conjunctio est, sed adverbium. Siquidem adverbium est ipsa vox Græca, de qua sæpe jam dixi, quæ solet transferri utique, & quæ veluti Latina quidam sunt usi, ut Terentij & Ciceronis exemplis ostendi. Esse autem elegans sic loqui per etiam, cum alijs, tum verò Plinius junior in epistolis ostendit, inquit: Proximè cum in patria mea fui, venit ad me salutandum municipis mei filius prætextatus. studes inquam? respondit, Etiam. Alibi sine interrogatione: Quamquam orationes & nostri quidam & Græci lectitaverunt, supervacuum est recitare quæ dixeris, etiam si eadem omnia eisdem omnibus statim recites. Ergo etiam, idem est quod utique, id est, adverbium est.*

Paterfamilias,

52. Similis est patrifamiliās.] *Patrem-familiās vocari, non qui filium habeat, sed qui filius non est, dominusque familiās, id est, bonorum,*

rum, cum infinita exempla testimonio sunt, & Ulpianus aliique Juriscōsulti docent, tum ipsa vox Græca, quæ ad verbum transferretur, dominus domus, οἰκοδομότης. Hoc dixi, ne qui minus docti lingua aliter acciperent.

55. Nonne hic est fabri filius? nonne mater ejus dicitur Maria, & fratres ejus Jacobus & Joseph?] *Joses legendum est, non Joseph, Ἰωσήφ. Et illud fabri, licet unum sit Græcè nomen, tamen transferri poterat, fabri lignarij. Nam hoc propriè τέκτων significat, cui Pater faber Latine respondet, sed nō adeò aperte: sunt enim fabri ararij, ferrarij, lignarij, & alia multa, & sine appositione si dicas, ut pro fabro lignario accipiat, receptum est. Volui tamen, qualis faber Joseph fuerit, ostendere.*

CAP. XIV.

2. **E**T ideo virtutes operantur.] *Operantur activè significat, ἐργάζων. Ut alibi: Pater meus operatur, & ego operor.*

Ioan. 5. 17.

5. Quia sicut prophetam eum habebant.] *Ego dixissem, velut prophetam, hoc est, veluti propheta esset, non autem sicut alium prophetam habebant. De qua elegantia alio in opere discussimus, qualem Græci non habent, qui semper dicunt ὅς.*

6. Die autem natalis Herodis.] *Græcè est, ὁσὶς Cum natalitia Herodis agerentur, ἡμετέρας τῆς Ἡρώδης,*

D

8. Da

Cap. XIV

Discus,

LAUR. VALLÆ COLLAT.

8. Da mihi in disco.] *Hic discus Græcū nomen est, cum instrumentum significat illud, quod in ludendo à viris robustis jactatur, ut apud Homerum de ludis Achillis. Pro vase autem escario nunc aliter dicitur Græcè, πικραν, quod verbum apud Lucam transfertur catinū: Nunc vos Pharisei, quod deforis est calicis & catini, mundatis, πικραν. De foris autem & de longè, an Latine dicatur, interpret viderit.*

Luc. II, 39

vers. 22

15. Accesserunt ad eum discipuli ejus.] *Dicendum erat, discipuli sui, e contrario paulopost: Et statim jussit discipulos ascendere in naviculam, & præire eum trans fretum. Non minus bellè diceretur, & præire se.*

Matt. 13, 26

Marc. 4, 28

19. Et cum jussisset turbam discumbere super foenum.] *Cur magis foenum quam herbam sive herbas? Nam Græcè pluralis numeri est, χόρτες, cum dicatur superius, herba crevissit & fructū fecisset, χόρσι, & in Marc. Ultrò enim terra fructificat primum herbam, χόρτον.*

21. Manducantium autem numerus fuit quinque millia virorum, exceptis mulieribus & parvulis.] *Græcè est, Qui autem manducarunt, fuerunt viri ferè quinque millia, præter foeminas & pueros, οἱ δὲ ἑσθιωταί, ἡ δὲ ἀνδρες ὡσεὶ πεντακίλιοι, γυναικῶν καὶ παίδων.*

22. Et statim jussit Jesus discipulos suos ascen-

ascendere in naviculam.] Coegit, *est Græcè*, non jussit: & introire, non ascendere: & in navim non in naviculam, *ὡς ἄλυσον ἐμβλῶναι εἰς τὸ πλοῖον.*

23. Donec dimitteret turbas: & dimissa turba ascendit in montem solus orare.] *Non est accipiendum* dimittere, relinquere, sed remittere, & domum ire jubere, atque ut redire possent, operam dare. Neque est Græcè, solus, sed seorsum: nam neque attinebat dicere quod esset solus, postquam dictum est, quod dimiserat turbas atque discipulos. Ergo seorsum abiit, hoc est, in secretum ac semotum locum, ubi nec videri posset à cernentibus, nec inveniri à querentibus, qualis locus orantem decet: quod vocabulum postea transfertur secreto, *ἔως ἢ ἐπολύσῃ τὰς ὄχλους. καὶ ἐπολύσας, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρη κατ' ἰδίαν.*

Locus orationis.

Matt. 17, 19
Matt. 20, 17
Matth. 24, 3
Marc. 9, 28

CAP. XV.

5. **V**OS autem dicitis, Qui dixerit patri vel matri, munus quodcumque est ex me, tibi proderit, & non honorificabit patrem suum vel matrem suam.] *Græcè non legitur verbum substantivum* Est, ideoque obscura sententia, nec, tibi proderit, sed tu, ut sic dicam, commodaris: ut transferri possit, Dono quocumque ex me tu commodum capies, & non honoraverit patrem suum vel matrem suam. Sive, dono quodcumque ex me erit, ut

D 2

sub

substantivum verbum sit ejusdem temporis, cuius & conjunctum, σωρον δ' ἐὰν ἔξ' ἐμὲ ἀφ' ἀνθρώπων, καὶ ἐ μὴ πηλός.

7. Bene prophetavit Esaias de vobis, dicens :

8. Populus hic labiis me honorificat, cor autem eorum longè est à me.] *Deest apud nos, nam sic est Græcè: Appropinquat mihi hic populus ore suo: deinde sequitur, Et labiis me honorat: optimèque subsequitur, Cor autem longè est à me. Græcè dicitur, longè abest à me. ἐγγίζ' μοι ὁ λαὸς τοῦ σώματος αὐτοῦ, καὶ τοῖς χείλεσιν με τιμᾷ. ἢ ὃ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀπορρίπτει ἀπ' ἐμῆ.*

26. Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.

27. At illa dixit, Etiam Domine, nam & catelli edunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum.] *Hoc est Etiam illud, quod paulo antè dixi adverbium esse potiusquàm conjunctionem, val. Cui autè interpres varian- dam nunc vocem Græcam putaverit, nō video: nam utrobique dicendum fuit, aut canes aut catelli: neque enim Græcè canes significantur & catelli, sed unum, & puto potius canes, κυνάρια.*

30. Et accesserunt ad eum turbæ multæ habentes secum mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos, & projecerunt eos ad pedes ejus, & curavit eos.

31. Ita

31. Ita ut turbæ mirarentur, videntes mutos loquentes, cæcos videntes, claudos ambulantes, & magnificabant Deum Israël.] *Cum quatuor generum proposuerit morbos, cur tria refert fuisse sanata? ergo deest in Latino quartum, id est, debiles sanos, κωμῆς ὕμεις. Taceo quod surdi dicuntur, non muti, κωφῆς. Et, glorificabant potius, quàm magnificabant, ἰδοὺ αἶψα.*

32. Ne deficient in via.] *Non est ausus hic transferre interpretes, ne fortè deficient, ut appareat dictionem Græcam, quam ipse transfert, forsitan, non debere sic transferri, sed nequando, μικροῖς. Non enim revocabat in dubium Dominus illos in via defecturos, nisi comederent.*

33. Unde nobis in deserto panes tātos?] *Græci non habēt tot, ideo pro illo dicunt, tanti ut nos in lingua idiotarum. Melius igitur posterius. Quot cophinos & quot sportas sumpsistis? & apud Lucam, Tot annos servio tibi, ποσῶτα. Quo magis miror de interprete, quod hic dixerit tanti pro tot, ubi elegantius Tot loqui, quam oportebat, affectavit, utens accusativo, cum Græcè sit nominativus, ἄπροι ποσῶτα. Idem fecit in Marco, Vides in quantis te ac-* Mat. 16, 9, 10
Luc. 15, 19.
Tot.
Marc. 15, 4
Luc. 15, 17.
Quot.
cusant, pro in quot. Et in Luca, Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus? Neq, inficias eo, tali genere loquendi nonnullos, non modò post Evangelium Latinum la-

quatos esse, sed etiam antea, licet parcissimè.

36. Et gratias agens, fregit.] *Expressius Gracè, Quum gratias egisset, fregit: nō enim inter frangendum gratias egit, aut inter actionem gratiarum fregit, διακρίσας ἑκλασας.*

CAP. XVI.

14 **A**lij Joannem baptistam.] *Deest Quidem, ut fit, alij quidem, nisi malumus dicere, nonnulli quidem: quia aliud nomen est Gracè, cum sequitur, Alij autem Eliam, οἱ γὰρ ἰωάννου τὸ βαπτιστῶν, ἄλλοι δὲ ἠλίαν.*

18. Et portæ inferi non prævalebunt adversus eam.] *Ego dixissem, Neque portæ inferni prævalebunt ei: quia nec Gracè legitur adversus, nec Latine, quantum scio, invenitur inferi numeri singularis, nec in plurali in hunc sensum, & Gracè dicitur planè, inferni, καὶ πύλαι αὐτῆς ἐκλίχουσιν αὐτῆς. Idem de illo loco. Iona dico, De ventre inferi clamavi: & de illo Ezechie; Dixi in dimidio dierum meorum: vadam ad portas inferi. Quòd si bene sic dicitur, cur nunquam in aliis casibus invenimus? Ergo inferni dicendum est, cum sciamus nunquam apud Priscos inferum fuisse nisi adjectivum.*

Iona 2, 2

Ezec. 38, 10

CAP. XVII.

2. **E**T resplenduit facies ejus sicut sol, vestimenta autem ejus facta sunt alba sicut nix.] *Græcè est, splenduit, sive fulsit, ἐλάμψε. Quod mihi videtur majus quiddam esse, quàm resplenduit aut refulsit. Nam splendere aut fulgere, est splendorem ac fulgorem in se habentis. Resplendere verò ac refulgere, est aliunde accipientis splendorem atque fulgorem. Neque legendum est, nix, sed lux ὡς τὸ φῶς Vestimenta enim angelorum fuerunt ut nix. Quanquam apud Lucam legitur: Ecce duo viri steterunt juxta illas in veste fulgenti, ἐν ἐσθῆσιν ἀσπληγέσιν, id est, in vestibus fulgurantibus. Ergo quiddam majus debuit esse in vestimentis Domini, aut certè tantundem, ut idem Lucas dicit, Et vestitus ejus albus refulgens: licet sit potius effulgurans: quam vocem velut insolentem reformidavit interpret, Ἰσαεζήτωρ. Nam Marcus comparavit quidem vestimenta nivis, sed non fuit nivis comparasse contentus, inquit: Et vestimenta ejus facta sunt splendentia, candida nimis velut nix, qualia fullo super terram non potest candida facere. Ergo non dixisset Matthæus, Facta sunt alba sicut nix, sed sicut lux, imò velut essent lux potius quàm alba, sicut lux alba est. Quemadmodum e contrario apud Marcum dicendam fuit, Sicut nix, hoc est,*

Splendere.

Fulgere.

Resplendere.

Math. 28, 3

Luc. 24, 41

Luc. 9, 29

Marc. 9, 3

D 4

sicut

sicut nix candida est, non velut nix, id est, velut nix essent. *Aliud est habere colorem nivis videri, & aliud esse nivem.*

14. Accessit ad eum homo genibus pro-
volutus ante eum, & dicens,] *Quis non pu-
taret dici de genibus Jesu? ut frequenter legi-
mus, advolutus genibus. At interpres de geni-
bus hominis sentit. Ergo dicere debuit, ut alibi,*
Matt. 27, 29 *Et genu flexo ante eum, illudebant: sive quod*
geniculatus *posito: sive, ut ad verbum transferatur, geni-
culatus. Sic enim transferendum docet Sergius*
ad Julianum scholasticum scribens. πομπήτων,
πομπήτωντες.

20. Et dicetis monti huic, Transi hinc,
& transibit,] *Transi hinc illuc dicendum est,*
ἐν τῷ ὄρει ἐκεῖ.

21. Hoc autem genus non ejicitur, nisi
per orationem & jejunium,] *Gracè est, pro-
cedit, sive exit, sive egreditur, non ejicitur,*
ἐκπορεύεσθαι. Hoc verbum est illud apud Joan-
Joan. 15, 26 *nem, Spiritus veritatis qui à patre procedit,*
ἐκπορεύεσθαι.

CAP. ~~xix~~. XVIII.

3. **E**T efficiamini sicut parvuli,] *Mal-*
lem dicere, velut, sive tanquam par-
vuli, hoc est, perinde ac si essetis parvuli, quod
in illo fit apertius:

4. Qui-

4. Quicumque se humiliaverit sicut parvulus iste.] *Iste parvulus non se humiliat, sed humilis est: igitur dicendum est, velut parvulus iste, hoc est, tanquam parvulus iste esset.*

6. Et demergatur in profundum maris.] *Ita est Græcè ad litteram, Et demergatur in pelago maris, hoc est, ut sentio, in alto mari, εἰ πρὸς βάθος τῆς θαλάσσης.*

9. Bonum est tibi cum uno oculo in vitam intrare.] *Cum uno oculo tria verba sunt, ac minus significantia quàm unum Græcum, μονόφθαλμος: quia sic dicitur cum uno oculo, ut cum uno socio. At Græca vox significat, unū haberi oculum, quod possit transferri unoculum, quo vocabulo quidam magni utuntur, sed usitatius est dicere luscum. Melius ergo apud Marcum, Bonum est tibi luscum intrare in regnum Dei. Monoculus an usquam legerim, non memini. Unoculū Varro antiquitus etiam Coclitem dictum esse demonstrat.* Vnoculum, Luscus. Marc. 9, 47 Coclites.

24. Oblatus est ei unus, qui debebat decem millia talenta.] *Si transtulisset ad verbum interpretes sic, Unus debitorum decem millium talentorum: non in Grammaticam peccasset. Cujus peccati causa est, quod apud Græcos millia adjectivum est, ut mille: at a. Millia. pud nos substantivum, ideoque dicendum, decem millia talentorum, quia substantiva inter se, tanquam duo mares aut femine, conjugium non efficiunt: quemadmodum nec duo ad-*

D 5 jectiva

jectiva sine substantivo, μειών των πάντων.

26. Procidens autem ille servus, orabat eum, dicens.] Adorabat, *legendum est*, & cadens potius quam procidens, πρὸς τὸν προσκυῶν. De conservo enim dicitur, quod orabat sive rogabat, παρεκάλει.

35. Nisi remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris.] *Deest*, delicta eorum: ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτῶν. Ita enim finit Christi responso adversus Petrum, qui interrogaverat: Domine, quoties peccaverit in me frater meus, dimittam ei? usque septies?

vers. 21

CAP. XIX.

10 **D**icunt ei discipuli ejus.] *7am desynotare, non ejus dicendum fuisse, sed sui, ut paulo ante, Et procidens cōservus ejus rogabat eum, ego dixissem suis. Etiam illud: Corripe eum inter te & ipsum, dixissem inter te & se.*

Matt. 18, 29

Matt. 18, 15

16. Magister bone, quid boni faciam, ut habeam vitam æternam? qui dixit ei,

17. Quid me interrogas de bono? nemo bonus, nisi unus Deus.] *Gracè sic habetur, Quid me dicis bonum? nullus bonus. Quod sequitur, expressius dicitur Gracè, quasi sic diceretur, Nisi unus, qui est Deus, τί μὲν λέγεις ἀγαθόν; εἰδὲς ἀγαθόν, εἰ μὴ εἶς, ὁ θεός.*

20. Dicit ei adolescens, Omnia hæc custodi

stodivi à juventute mea.] *Plerique codices non habent, à juventute mea. Reor, quia absurdum esse videbatur, adolescentem dicere se custodisse mandata à sua juventute, quia senex esset, qui necdum sit juvenis. Hoc partim culpa interpretis contigit, qui idē nomen variè transferi, partim ex nostro genere loquendi. Sic enim adolescens ait se custodisse mandata ab adole-* Ab adole-
scentia, ac si dixisset, A prima vel ab ineunte fcentia.
adolescentia: sive juvenis à juventute sua, hoc est, ab initio juventutis, &c.

CAP. XX.

8. **C**Um sero autem esset factum.] Sero
nominativi casus nusquam, quod sciam, inveni, sed apud Livium: Serum erat diei.

12. Qui portavimus pondus diei & æstus.] *Non æstus legendum est, sed æstum, & καύσωνα.*

15. Aut non licet mihi quod volo facere? an oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum?] *Vereor ne similitudo literarum deceiverit interpretem, nisi alia de causa scriptura depravata est, imò etiam decurtata. Nam multo melior sit sententia, si ita transferatur, An non licet mihi facere quod volo in rebus meis, si oculus tuus malus est, quia ego bonus sum? Similitudo literarum est Græcè inter si & an, sive aut, & ex ἐξ ἐστὶ μοι τοιοῦτον & δέκα*

Θέλω ἐν τοῖς ἑμοῖς, εἰ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ὅτι,
ὅτι ἐγὼ ἀγαθὸς εἰμι;

17. Et assumpsit duodecim discipulos suos secretò, & ait illis.] *Desunt duo verba, sic enim Gracè legitur, Secreto in via, ἐν τῇ ὁδῷ.*

22. Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum? dicunt ei, Possumus.

Marc. 10,
38, 39

23. Ait illis, Calicem quidem meum bibetis, sedere autem ad dextram meam.] *Nō solum in Marco, sed etiam hīc legitur, Aut baptismate quo ego baptizor, baptizari? καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Et baptismate quo ego baptizor, baptizabimini, καὶ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι.*

25. Scitis quia Principes gentium dominantur eorum.] *Eorum dicendum fuit. Sed quia Gracè gens neutri generis est, genitivus eorum generis omnis, ideo interpres non animadvertit transferendum fuisse genere fæmineo, τῇ ἐκκλησίᾳ κατακυριεύουσιν αὐτῆς. Sicut fecit in epistola Pauli prima ad Corinth.* Major horum est charitas, cum dicere deberet harum, ἡρώτων.

26. Et qui majores sunt, potestatem exercent in eos. Non ita erit inter vos, sed quicumque voluerit inter vos fieri major, sit vester minister.] *Gracè est, magni & magnus, non majores & major, μεγάλοι, μέγας.*

CAP. XXI.

19 **E**T videns fici arborem unam secus
 viam, venit ad eam, & ait illi: Nun-
 quam fructus ex te nascetur in sempiternū,
 & arefacta est continuè ficulnea.] *Melius in*
Marco dicitur, Cumq; vidisset ficum à lon- Marc. 13, 72
gè habentem folia. Nam arborem fici nec Ficus.
Gracè legitur, sed ficum; neque Latine dicitur.
Et ficulnea adjectivum est, non substantivum,
diciturque, ficulnus ficulna ficulnum, hoc est, Ficulnea,
de hac arbore, sive de hoc ligno factus facta vel a. um.
factum, unde Horat. Olim truncus eram fi-
culnus, inutile lignum. Quod hic ait, in sem-
piternum, in Marco ait, in æternum, alibi in Marc. 11, 14
seculum, quod semper Græci dicunt, in ævum, Hebr. 1, 3
si ita transferendum est, αἰών. Ergo hæc tria
pro eodem accipiuntur, quamquam seculum Seculum.
centum annorum spatium complectitur. Æter-
num autem Varro ait prius fuisse æviternum. Æviternū.
Sempiternum videtur quiddam addere: nam Sempiternū
æternum dici, quoad vita hominis alicujus du-
ret, infinita sunt exempla apud veteres. Sed nūc
pro infinito tempore accipimus, in quo utendo
laborat interpret, sive hic idem, sive quis alius
fuit in Psalmis, dicens: Statuit ea in æternum, Psa. 143, 6
& in seculum seculi. Cur non dixit, Statuit
ea in seculum, sicut alibi dicit, Dominus re- Exo. 15, 13
gnavit in æternum & ultra? Quid est ultra

æter-

Psal. 113, 1

Psal. 136, 1

æternum? Duo quoque alij Psalmi, cum idem principium habeant Græcè, apud nos per seculum & æternum distinguuntur, 116: Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in seculum misericordia ejus: & 135. Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in seculum misericordia ejus, & αἰς τὸ αἰῶνα.

26. Si autem dixerimus, Ex hominibus, timemus plebem: omnes enim habebant Joannem sicut prophetam.] Habent, legendum est, non enim Evangelistæ sermo est de præterito, sed cogitatio Pontificum & sermonum de præsentis, qui locus ab eis corruptus est, qui voluerunt hunc cum illo congruere, qui paulopost sequitur: Et quærentes eum tenere, timuerunt turbas, quia sicut prophetam eum habebant. Hic sunt verba Evangelistæ, ideoque Græcè dicitur ἄρχον, illud superius ἑχστῇ. In utroque tamen dixissem velut, vel tanquam, non sicut, αἰς.

Ego pro ego

verf. 18

vol. 19

30. Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At ille respondens: ait: Eo domine, & non ivit.] Quia sequitur, & non ivit, mutaverunt temerarij corruptores ego in eo, non intelligentes non satisfacere hanc responsionem filij iussioni patris, quæ fuit, Fili vade, hodie operare in vinea mea: quia nec filius prior respondit, non eo, sed nolo, id est, ire & operari. Ita cum hic respondet, Ego domine, perinde est ac si dixisset, obtemperabo tibi domine. Sed quid argumentor, cum veritas Græca sic habeat? ἐγὼ κῆρι, 35. Et

35. Et agricolæ apprehensis servis ejus, alium ceciderunt, alium occiderunt, alium verò lapidaverunt.] *Cur in tertio loco positum est Verò, & in primo non est positum Quidem, & in secundo Autem, ut Gracè est? Puto quia videbatur absurdum interpreti in ejusdem vocabuli geminatione ponere quidem & autem, atqui Gracè non est nomen aliud, sed articulus, qui sic transferri solet, Hunc quidem ceciderunt, alium autem occiderunt, alium verò lapidaverunt, ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δ' ἀπέκλεισαν, ὃν δ' ἐλιδόλοισαν.*

Quidem
Autem
Verò.

43. Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus ejus.] *Est apud Gracam veritatem, Ejus, fœmininum, ut regnum, ubi gens est neutrum, & Deus masculinum: ergo Ejus ad Regnum referri debet, αὐτοῦ.*

CAP. XXII.

10 **E**T impletæ sunt nuptiæ discumbentium.] *Quem casum invenit interpret Gracè, eundem transtulit: quia nos dicimus, plenus vini & vino. Sed vix dicas, impletus vini: ita nūc nuptiæ sunt impletæ discumbentium. Idem fecit apud Joannem, Et impleverūt duodecim cophinos fragmentorū. Quòd si haberent Gracæ ablativum, dicerent potius, discumbentibus sunt impletæ: & impleverunt*

Plenus.
Impletus.

Ioan. 6, 13

runt cophinos fragmentis.

16. Non enim respicis personam hominum.] In personam *legendum est*, εἰς ὁμοιωσιν,

Marc. 12, 14 *ut sit apud Marcum*: non enim vides in faciem hominis, εἰς τὸ ὁμοιωσιν, nam Gracè unum atque idem vocabulum est facies & persona, neque multum secus Latine.

39. Diliges proximum tuum sicut teipsum.] *Mallem dicere, ut est apud Marcum*,

Marc. 12, 31 Diliges proximum tuum tanquam teipsum. Sive, ut alibi legitur, Diliges proximum tuum velut teipsum. Nam diligere alterum tan-

Tanquam. quam se, sive velut se, est facere unum hominem ex multis. Ut diligo te, ac si ambo unum

Sicut. essemus. Diligere alterum sicut se, non est se facere alterum atque eundem, sed sibi similem.

CAP. XXIII.

3. Quæcunque dixerint vobis, servate & facite.] *Puto, similitudo scripturae fefellit librarium, ut unam omitteret dictionem: nam Gracè legitur, Quæcunque dixerint vobis servare, servate: sive, Quæcunque dixerint vobis ut servetis, εἰπαὶν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε.*

7. Et vocari ab hominibus, rabbi.] *Deest geminatio: nam Gracè bis legitur rabbi, ραββί ραββί.*

8. Unus est enim magister vester, omnes autem vos fratres estis.] *Deest unum vocabulum*

bulum Latine, & quidem praeceptum. Nam sic legitur Graecè, Unus est enim magister vester Christus, sive qui est Christus, ἐστὶ γὰρ ὁτιν ὁ υἱὸς ὁ καθ' ἑαυτὸν ὁ χριστός. Quemadmodum iterum dicitur paulopost.

14. Qui comeditis domos viduarum, orationem longam orantes.] Προφάσεις μακρὰς ποιοῦντες. *Melius apud Marcum eadem verba transferuntur: Sub obtentu longae orationis. Et apud Lucam: Simulantes orationem longam, ποιοῦντες μακρὰς προσφορὰς.* Marc. 12, 40 Luc. 20, 47

15. Facitis eum filium gehennae duplo quàm vos.] Duplo videtur postulare comparativum, ut diceretur, Duplo majorem: nam Graecè comparativum est, quod esset ad verbum dupliorem, διπλοῦτερον ὢν. Quòd si dixisset, Facitis eum filium gehennae duplum quàm vos, non peccasset.

25. Vae vobis scribae & Pharisei hypocritae, qui mundatis quod de foris est calicis & parapsidis, intus autem pleni estis rapina & immunditia.] *Melius in iis codicibus, ubi sunt legitur, Tamen ad verbum sic, & quidem melius transfertur. Intus autem plena sunt rapina & injustitia, ἐσωθεν δὲ γέμουν ἐξ ἀδικίας καὶ ἀσικίας. Sed de rebus injustitia paratis: neque rapina, sed è potu & cibo, & rapina paratis. Hunc sensum quidam non intelligentes, injustitia mutaverunt in immunditia. Defo-*

Eris

ris autem, ut paulopost, à foris: nescio cur dicat interpret, cum non dicat etiam ab intus.

28. Sic & vos à foris quidem paretis hominibus iusti, intus autem pleni estis hypocriti & iniquitate.] *Quid opus erat à foris & ab intus, cum essent alia meliora, foris & intus, extrinsecus & intrinsecus? sed multa huiusmodi è puro Græco turbide traducuntur, ἑξωθεν, ἑσσωθεν.*

30. Si fuissetis in diebus patrum nostrorum, non essemus socij eorum in sanguine prophetarum.] Non fuissetis, *mallem ego transferre, εἰ ἤμεθα, ἐν αὐτῇ ἡμεθα.*

33. Genimina viperarum.] *Idem nomen* *Matthæi, 3, 7* *Græcè est, quod in illo, progenies viperarum, γυνήματα.*

38. Ecce relinquetur domus vestra deserta. Dico enim vobis, non me videbitis amodo, donec dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.] Relinquitur *legendum est, ἀπίετος.* Non relinquetur, *quod declarant illa, quod dicitur, ecce, id est, nunc: & dico enim vobis, quod me non videbitis: & egressus est illinc.*

CAP. XXIV.

1. **E**T egressus Jesus de templo ibat, & acceperunt discipuli ejus, ut ostende-

spondens, dixit illis: Videtis hæc omnia? Amen dico vobis, non relinquetur hic lapis super lapidem.] *Non est Græcè* respondens. *Atque ut hoc supervacuum est apud nos, ita illud deest: nam ita legēdum est, Non, sive, nonne videtis hæc omnia? ἢ βλέπετε. Ideoque non sequitur responsio discipulorum, quia per negationem interrogatum est. At si ita interrogatum fuisset, Videtis hæc omnia? certè respondissent: nunc autem respondere non oportuit.*

3. Accefferunt ad eum discipuli secretò.] *Rectè translatum, tamen si cui magis placeret seorsum quam secretò, sciat non minus potuisse transferri seorsum, κατ' ἰδίαν.*

17. Et qui in tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua.] *Ego sic transferrem, Qui super tectum est, non descendat ad tollenda ea quæ sunt è domo sua: nam Græcè non est copula. Et sicut superius dicebatur, qui in Judæa sunt, ita nunc dicendum est, Qui est in tecto, sive potius super tectum: nam Græcè est Super cum genitivo, non cum dativo, & articulus pluralis non potest transferri in aliquid quod est singulare, ὁ ὅτι τὸ δώματι, ὁ μὴ καταβαινέτω ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.*

vers 16

Articulus pluralis.

18. Et qui in agro, non revertatur tollere tunicam suam.] *Græcè est, Non revertatur rursus tollere, sive ad tollendum vestimenta sua, ὁπίσω ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ. Nam interpres non putavit illud Græcū ὁπίσω, trans-*

E 2 ferendum

Redeo rur-
sus.
Actio.

ferendum per nostrum retrò cum revertatur, hoc est, retrò vertatur: sed elegantes solent dicere, Redeo rursus, pro Redeo retrò, ut apud Vergilium: Rursus & incipiant in corpora tarda reverti. Qui sermo est apud scribentes quoque prosa oratione usitatus.

Nutriti,

Prægnans.

19. Væ prægnantibus & nutrientibus.] Ego maluissem dicere, lactantibus, quia Græca vox id significat: & nutriti ad omnes pertinet, non solum ad infantulos qui lactantur. Prægnantibus autem melius translatus est, quam si ad verbum translatus fuisset, in utero habentibus; καὶ ὁ ἐκ γαστρὸς.

30. Cum virtute multa & maiestate.

31. Et mittet angelos suos cum tuba & voce magna, & congregabunt electos ejus à quatuor ventis, à summis cœlorum usque ad terminos eorum.

32. Ab arbore autem fici discite parabolam.] Græcè sic habet, Cum virtute & maiestate multa, cum potentia & gloria multa. Et mittet angelos suos cum tuba magnæ vocis (nam quid attinet dicere angelos muti, qui habeant magnam vocem, si utuntur tuba?) & congregabunt electos ejus à quatuor ventis, à verticibus cœlorum usque ad vertices eorum, sive ad extremitates, sive à terminis ad terminos. Idem enim est Græce nomen: nam

A summis.

à summis pro à summitatibus, nusquam, quod meminerim, legi: & sic dicitur, à summis cœlorum,

lorum, ut à primis cœlorum, hoc est, primis coelis cœlorum. *At cœlorum unum est primum & summū, non plura. Nec Gracè est, ab arbore fici, sed à fico, καὶ δωάματος καὶ δόξης πολλῆς. καὶ ἀποστέλλει τὸς ἀγγέλους αὐτοῦ καὶ σάλπγγας φωνῆς μεγάλης, καὶ ὁπισσωάζουσιν τὸς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τοῦ παρόντων ἀνέμων, ἀπὸ τῶν ἀκρῶν ἐρανῶν, ἕως ἀκρῶν αὐτῶν. ἀπὸ τοῦ τοῦ σικκῆς.*

36. De die autem illa & hora nemo scit, neque angeli cœlorum, neque filius, nisi pater solus.] *Melius ἢ codices, qui non habent, neque filius. In Marco enim legitur, neque filius. Hic autem dicitur, De die autem illo & hora nullus novit, ne angeli quidem cœlorum, nisi pater meus solus, ἡ δὲ οἱ ἀγγελοι τοῦ ἐρανῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου μόνος.* Marc. 13, 32.

40. Tunc duo erunt in agro, unus assumetur, & unus relinquetur:

41. Duæ molentes in mola, una assume-
tur, & una relinquetur.] *Gracè est non in futuro, sed in presenti, assumitur & relinquitur, ἀφ' ἑαυτῶν καὶ ἀφ' ἑαυτῶν. Quod quidam ad suum sensum verba retorquentes, ita emendare ausi sunt. At apud me nescio quid præstantius significatur per præsens.*

43. Illud autem scitote, quoniam si sciret paterfamiliâs, qua hora fur venturus esset, vigilaret utique.] *Quia dicitur, nescitis* vers. 42
qua hora dominus vester venturus est: & ite-
rum, Quia nescitis qua hora filius hominis vers. 44

venturus est, ideo aut translatus est, aut emendatum hora, cum Græcè dicatur, qua custodia, φυλακή. Sed non fuit causa cur mutaretur custodia in hora. Nam custodia tantum non est, cum fures veniunt, cumq; homines dormiunt: id quod Dominus significare voluit, quod nobis dormientibus & tempore nocturno, quæ est obscuritas sensuum, fures veniunt ad domum suffodiendam. Quamquam ego sic transulissim, Illud autem scitote, quod si scisset paterfamilias, qua custodia fur veniat, vigilasset, nec fivisset perfodi domum suam, ἐπεὶ οὐ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾗδε ὁ οἰκοδεσπότης, ποῦ φυλακή ὁ κλέπτης ἔρχεθαι, ἐξηγόρησεν αὐτῷ, καὶ ἐκ αὐτοῦ εἶπεν.

45. Quis putas est fidelis servus & prudens, quem constituit dominus suus super familiam suam? Græcè non dicitur putas: proinde ego maluissim dicere quisnam, τίς αἶψα. Constituit temporis præteriti est, non præsentis, κατέστη. Familiam de servis accipi debere declarat cum illud quod dicitur Dominus, tum vox Græca δεσπότης. Melius transferitur hoc loco dominus suus, quam statim post. 46. Quæ cum invenerit dominus ejus. Nam interpret inter Latinam proprietatem & Græcam ambiguitatem vacillat.

47. Super omnia bona sua constituet eum. Et si rectè translatus est, tamen sciamus Græcè non dici bona, sed facultates sive substantiam, ἐπὶ τοῖς ἐπαρχαῖον αὐτοῦ.

50. Ve-

50. Veniet dominus servi illius in die qua non sperat.] *Gracè est*, In die qua non expectat, *οὐκ ᾔσκησεν*.

CAP. XXV.

9. **N**E fortè non sufficiat nobis & vobis.] *Ego dixissem (propter quam reddidi superius causam) nequando non sufficiat. Affirmarunt enim virgines prudentes, fore tempus, quo utrisque non sufficeret oleum, non autem revocarunt in dubium.*

11. Novissimè autem veniunt & reliquæ virgines.] *Novissimè quod superlativum est, ad multarum partium res pertinet. At hîc duæ sunt partes, prudentium virginum atque stultarum: ergo non habet locum hîc superlativum, & ita testatur veritas Græca, ὕστερον, id est, posterius sive postea.*

14. Et tradidit bona sua. 19. Post multū verò temporis venit dominus fervorum illorum, & posuit rationem cum eis.] *Venit, temporis est presentis, & ejusdem temporis debet esse alterum verbum, quod non tam ponit est transferendum, quàm confert, ἔρχεται, καὶ οὐκ ἔρχεται.*

20. Ecce alia quinq; superlucratus sum.

21. Ait illi dominus: Euge serve bone & fidelis.] *Non est Gracè superlucratus, sed lucratus, ἐν ἐπιδόσει, sed hoc minus. Illud verò ma-*

Euge. *ius, quòd non dicitur Gracè: Euge: nam Graca vox est Euge, qua nonnulli nostrorum utuntur, ut Plantius & Persius, quod plerumque vel ironicè vel assentatoriè, sive adulatoriè usurpatur: interdum etiam in significatione gaudij, ut in Psal. At nunc nihil horũ Dominus facit, sed severè laudat servũ suum, dicens eum bene fecisse, &c, quod potest trāsferri, bene vel probè. Unde autem Euge pro Eu surrepserit, nescio.*

Luc. 19, 17 *Idem dico de simili loco apud Lucā. Illud omitto quod frequenter notavi, dicendum fuisse, ait illi dominus suus.*

40. *Quandiu fecistis uni de his fratribus meis minimis] ἐλαχίστων. Paulopòστ.*

45. *Quandiu non fecistis uni de minoribus his, ἐλαχίστων. Interpres viderit, cur eandẽ vocem nunc per superlativum, ut Gracè est, nunc per comparativum transfert.*

CAP. XXVI.

2. **S** *Citis quia post biduum pascha fiet, & filius hominis tradetur ut crucifigatur.] Gracè est per iēpus præsens, Scitis quòd post biduũ pascha fit, & filius hominis traditur ad crucifigendum, γίγνηται, ἡ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔσται δίδωται eis τὸ παρωθῆναι.*

5. *Dicebant autem, non in die festo, ne fortè tumultus fieret in populo.] Ipsa ratio postulat, ut illi dicerent inter se, ne fiat tumultus,*

tus, non autem, tanquam alio de illis loquente, ne fieret : & ita legitur Gracè etiam sine illo fortè, sic : Dicebant autem, ne in die festo, ne tumultus fiat in populo, μή ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μή δόρυς & ῥόνη ἐν τῷ λαῷ.

8. Ut quid perditio hæc?] Eadem sunt in Marco verba : quod adverbium ita cōpositum, Marc. 14, 4.
Vt quid, pro
in quid, ad
quid. non memini ubi apud eruditos invenerim, quod apud Græcos nunc non legitur, sed in quid, *scilicet* quid, *scilicet* τί.

10. Quid molesti estis mulieri?] Verba Græca propriè & eleganter, & ad eruditorum consuetudinē transferuntur, Quid negotium exhibetis mulieri? hoc est, quid mulierem accusatis? ut in opere de elegantia lingua latine differimus. Nam negotium pro labore sive molestia accipitur, ut res est magni negocii, Negotium. τὸ κόπος παρέχετε τῇ γυναικί; Eadem sunt apud Marcum verba. Marc. 14, 6

11. Nam semper pauperes habebitis vobiscum, me autem non semper habebitis.] Quidam codices habent, Nam semper pauperes habetis, utrobique tamen præsens est tempus què ὁ ἑαυτῶν ἔχετε. Idem dico de simili loco apud Marcum & Joannem. Marc. 14, 7
Joan. 12, 8

13. Et quod hæc fecit in memoriam ejus.] Ejus Gracè generis est fœminini : ergo quò refertur? certè ad illud pronomēn hæc. Dicendū igitur fuit, in memoriam suam. Quod autem, relativum est, καὶ ὃ ἐποίησεν αὐτῇ, εἰς μνημόσυνον αὐτῇ. E 5 14.

14. Tunc abiit unus de duodecim, qui dicitur Judas Scarioth, ad Principes sacerdotum, & ait illis.] Iscariotes *legendum est, non Scarioth, Ἰσκαριώτης. Sed cur nunc dicitur in presenti, qui dicitur Judas: superius autem, qui dicebatur Caiphas, ὁ λεγόμενος, cum praefertim jam mortuus esset Judas? Est autem participium presentis, quod etiam ad imperfectum respicit, & idcirco melius de mortuo, qui dicebatur: at de Christo, et si mortuo, qui dicitur Christus, & si aliquando mortuus, tamen nunc vivit, & sic nominatur, ὁ λεγόμενος. Neque in Græco est, Et ait illis, abest enim pronomen. Sic enim ad verbum transfertur, Tunc profectus unus è duodecim qui dicebatur Judas Iscariotes, ad pontifices ait, τὸτε πορεύεις, εἴπω, τί θέλεις.*

17. Prima autem die azymorum accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes: Ubi vis paremus tibi comedere pascha?] *Gracè dicitur, dicentes ei. Nec dicitur, die, sed tantum prima, τῇ 3̄ ᾧ πρώτῃ τῷ αἰύμας. Quemadmodum posterius, quæ lucefcit in prima sabbati.*

23. Qui intingit mecum manum in parapside.] *Idem nomen hic quod in Marco, Qui intingit mecum in catino. Ergo melius in Marco, nam si foret in parapside, sic in Græco diceretur: nunc dicitur, ἐν τῷ ψαλίῳ.*

24. Væ autem homini illi, per quem filius hominis tradetur.] *Presentis debet esse,*

non

non futuri temporis : jam enim tradebat Judas Dominum, cum animum tradendi habebat, & cum Pontificibus de tradendo jam loquutus erat, Ἰδοὺ δὲ ἔρχομαι.

36. In villam, quæ dicitur Gethsemane.] *Marcus habet, in prædium, quorum neutrum* Marc. 14, 32 *ego posuissim. Nam villa est domus rustica, etsi nonnulli dicti sunt habuisse villam urbanam.* Villa. Præterea villa & prædium plerumq; referuntur ad dominum : ut villa mea vel tua, prædium meum, prædium tuum. At Græcum nomen significat locum sive regionem, γαίον. Nec Jesus in villam propriè dicitur venisse.

40. Sic non potuistis una hora vigilare mecum?] *Græci faciunt interrogationem in illo sic, ὥς ἔως: ideo ipse transtulissim, ut usitatus est, siccine non potuistis?*

45. Dormite jam & requiescite.] *Quomodo nunc Dominus jubet dormire discipulos ac requiescere, quos pauloante reprehenderat quòd dormirent, & statim subjiciat, Surgite, eamus? Hanc ego questionem, quia hujus propositi non est, excutere non debeo, sed admonere, esse ambiguum an imperativi modi sit, an indicativi, dormitis jam & requiescitis, quasi exprobraret, quòd tandiu & illo tempore dormirent & requiescerent: ἡδὲ τότε τὸ κοινοῦ, ὡς ἀπεπαύεσθε. Idem dico apud Marcum.* Ambiguitas imperativi & indicativi. vi.

Marc. 14, 43.

Ecce appropinquavit hora, & filius hominis tradetur in manus peccatorum.

46. Sur-

46. Surgite eamus, appropinquavit qui me tradet.] Traditur *legendum est*, & tradit: *non autem in futuro*, tradetur & tradet, ἔδωκεν δὲ τὸν υἱόν, ὃς παραδίδωκεν.

47. Missi à Principibus sacerdotū.] *Non est Gracè missi, quod etiam barbarè adjungitur. Nam sic dicitur, Et cum eo turba cum gladiis & fustibus missi, cum fuisset dicendum missa.*

50. Amice, ad quid venisti?] *Gracè est ad quid ades? ἐπεὶ ὃς παρῆς; sive ad quid advenis?*

53. An putas quia ego non possum rogare patrem meum, & exhibebit mihi modo plus quam duodecim legiones angelorum?] *Illà particula modò, de suo in aliū locū mutata est, sic enim legitur Gracè, An putas quia non possum modò rogare patrem meum, δύναμαι ἄρα.*

54. Quia sic oportet fieri.] Oportebat *legendum est*, ἔδει.

56. Hoc autem totum factum est, ut implerentur scripturæ prophetarum.] *Legendū est ut impleantur: sunt enim verba Christi, non historiam componentis, ut in Marco: nam eadem sunt verba Gracè, ἵνα πληρωθῶσιν.*

59. Ut eum morti traderent, & non invenerūt, cum multi falsi testes accessissent.] *Rectè quidem translatum, tamē sic ad verbum Gracè est, Ut necarent, & non invenerunt: & cū multi falsi testes accederent, non invenerunt,*

nerunt, ὅπως διαλαίσωσι, καὶ ἐχ' εὖρον, καὶ πολλῶν
ἰδομένων τῶν περὶ τὸν ναὸν, ἐχ' εὖρον.

61. Et post triduum reædificare illud.] *Non post, sed per est legendum: nec reædificare, sed ædificare, διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομήσου.*
Quod probat illud quod sequitur, quod expro- Matt. 27, 40
brabant quod tribus diebus templum Dei ædi-
ficaret.

65. Scidit vestimenta sua, dicens, Blasphemavit.] *Gracè est, quia vel quodd blasphemavit. Id tanquam supervacuum aliqui sustulerunt: at sententia talis est, Quodd blasphemavit, quid adhuc, sive quid etiam egemus* Quod,
testibus? ὅτι ἐβλασφήμησε, τί ἐπ' ἡμεῶν ἔχομεν
ῥυτίων;

Ecce nunc audistis blasphemiam.] *Deest*
ejus, ut sit, Ecce, nunc audistis blasphemiam
ejus, αὐτοῦ.

71. Exeunte autē illo januam, vidit eum alia ancilla.] *Non est Gracè ancilla, sed tantum alia: nec exeunte illo januam, sed exeuntem illum in januam vidit eum, ἐξελθόντα δ' αὐτὸν εἰς τὴν πυλῶνα, εἶδεν αὐτὸν ἄλλη, καὶ λέγει.*

75. Et recordatus est Petrus verbi Jesu quod dixerat, Priusquam gallus cātet.] *Qui legendum est, non quod, ἰησοῦ εἰρηκότος.*

CAP. XXVII.

19 **S**Edente autem pro tribunali, misit ad
eum uxor ejus; Nihil tibi & iusto illi,
multa

Visum.

Matth. 1, 20

Matth. 2, 19

22

multa enim sum passa hodie per visum propter eum.] *Quis putasset idem esse hoc visum,*

& illud superius, Ecce angelus Domini in somnis? & iterum, Et responso accepto in somnis, καὶ ὄνυψ. Nescio sicubi reperi visum, pro eo quod est in somnis. Nam illud diversum est

in Actibus Apostolorum: Existimabat se visum videre, δεῖνα. Vergil. In somnis ecce ante oculos moestissimus Hector Visus adesse mihi. Alibi, Hoc visum nulli, non ipsi effata forori. Hoc vigilantibus contigerat, illud dormientibus. Ergo visum vigilantibus est, ut apud Cicero- nem in Lucullo, ubi ait: Visum pro phantasia satis ab hesterno sermone. Nisi dicimus non esse hoc nomen Gracū, in somnis, sed somnium, unde illud Homericum: καὶ δὲ τὸ ὄνυψ ἐκ Διὸς ὄνυψ, id est, Et somnium à Jove est. Certè dicendo visum, vix aliquis sentiat fuisse somnium. Quod ut omnes intelligerent, tot verba feci. Illud autem nisi occurrisset, quia toties admonui, non admonerem fuisse dicendum, misit ad eum uxor sua.

Sex libri
Laurentij.

22. Quid igitur faciam de Iesu, qui dicitur Christus? dicunt omnes, Crucifigatur.] *Tres codices Latinos, & totidem Gracos habeo, cum hac compono: & nonnunquam alios codices consulo, & cum in omnibus Gracis legam, dicunt ei omnes, tamen illud, ei, in nullo Latinorum lego, αὐτῷ.*

24. Vos videritis.] Οὐδεὶς, *eleganter dixit inter-*

interpretes, videritis pro videbitis, à videro, non à viderim: ut apud Ciceronem, Ego videro, id est, ego videbo. Nam idem est verbum quod illic, Ibi eum videbitis, ὅψεσθαι.

Matth. 23, 7

28. Et chlamydem coccineam circunderunt ei.] *Nescio cur dicatur coccinea potius quàm coccina, ut Gracè est, κοκκίνη: & Latine sic dicitur, ut apud Iuvenalem: Et coccina lana. Et ratio postulat, quia coccus Gracè, granum est Latine, unde debet fieri coccinus, non coccineus. Reor autem coccinam vestem esse, quæ tincta est ex eo quod vulgò grana vocant.*

Coccinus,
non coccineus.
Coccus.

29. Et plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput ejus.] *Non teneo memoria, an hoc verbum usquam Latine legerim. Nam venit à Græco πλέκω, quod penè idem est quod nostrum plico: eisi in Psalmis transferatur concinno: Injustitias manus vestræ concinnant, συμπλέκουσιν. Tamen quasi Latinū esset invenio ab eo derivatum nomen plectilis, ut*

Plico;
Psal. 58, 3

apud Plautum in Bacchidibus: Pro galea scaphium, pro insigni sit corona plectilis. Et apud Valerium Martialem libro secundo Epigram. Cum corona plectili. Neque apud Poëtas tantum, sed in prosa quoque oratione, ut apud Aul. Gell. Lauream plectilem, quasi sertum è lauro, & sertum in coronam circumdatum, Ab hoc eodem verbo fit, ut puto, perplexum: unde apud Terentium in Eunuchō, Per-

Plectilis.

Perplexum.

gin⁹

gin' scelestā mecum perplexè loqui? Cui similis nunc vox est Evangelij, πλέξαντες, participium prateriti activum, hoc est, postquam è spinis concinnarunt, sive complicuerunt, sive plexuerunt, imposuerunt capiti ejus.

31. Et duxerunt eum ut crucifigerent.] Ego mallem, ut Gracè est, dicere, Et duxerunt eum ad crucifigendum, εἰς τὸ σταυρῶσαι: nam sic videtur significari quo ductus est.

34. Et dederunt ei vinum bibere cum felle mixtum.] Gracè non vinum legitur, sed acetum, πικρὸν ὄξος. Sed congruit cum illo *scilicet* ^{verf. 48} *quenti*, & acceptam spongiam implevit aceto.

39. Prætereuntes autem blasphemabant eum.

40. Moventes capita sua & dicentes, Vah, qui destruit templum Dei, & in triduo illud, reedificat, salva te ipsum.] *Non in* ^{Marc. 15, 29} *Matthæo hac est interjectio, sed in Marco. Hoc autem sic transferendū est: Qui destruis templum Dei, & triduo ædificas, salva te ipsum: ὁ καταλύων τὸ ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σωσὲν ἑαυτὸν.*

42. Descēdat nunc de cruce, & credimus ei. 43. Confidit in Deo, liberet eum nunc, si vult.] Gracè est, Et credemus in eo, πιστεύομεν ἐπ' αὐτῷ. Nec Gracè legitur, Nunc si vult, sed si vult eum, ἑνυσάτω αὐτὸν, εἰ θέλει αὐτὸν.

56. Et

56. Et Maria Jacobi & Ioseph mater.] *Legendum est Iose mater, non Ioseph, de quo feci etiam superius mentionem, iωan. Itidem in Marco.*

Marc. 15, 40

62. Altera autem die, quæ est post parasceuen.] *Non est Græcè altera, sed postera siue crastina: sed ego maluisssem dicere, postera autem die, quod veteres dixissent, postridie autem parasceues, τῇ ᾗ ἐστ' αὐτοῦ.*

63. Quia seductor ille dixit adhuc vivens: Post tres dies resurgam.] *Græcè est temporis presentis, surgo, ἐγείρωμαι.*

64. Ne fortè veniant discipuli ejus.] *Mallem dicere, nequando, hoc est, vel nocte vel die, μήποτε.*

Et erit novissimus error peior priore.] *Primo transferendum fuit, πρῶτος.*

65. Habetis custodiam.] *Cur potius habetis quàm habete? nam utrunque significat Græcè. Nōne verissimilius est Pilatum dixisse illis, ut haberent custodiam quàm quòd habebant? Quidenim attinebat dicere hos habere custodiam, qui ab eo petierant, ut juberet custodiri sepulchrum? Ergo transferendum fuit, habete custodiam, ἔχετε κustaδίαν. Sed fortè melius habetis, si de custodibus intelligatur, quasi diceret, En habetis custodes. Nam in hunc sensum paulapòst accipit interpret: Signantes verò 66 lapidem cum custodibus. Nam Græcè non custodibus dicitur, sed custodia, κῆ τ' κῆστο-*

Custodia.

Matt. 28, 13

F. δία.

ἰδὲς. Et iterum, Ecce quidam de custodibus, πύλεις τῆς κληρονομίας, quidam de custodia. Idem nomen quod apud nos, id est, Latinū, quo Græci Romano jam subiecti imperio utebantur, qualia sunt alia nonnulla, ut Prætorium, ut Centurio, ut Census, ut Denarius. Sed cum tria significet hoc nomen, inspiciamus quid hoc in loco significet, an actum custodiendi, an custodes, an eum qui custoditur, ut in Actibus Apostolorū, Tradi Paulū cum reliquis custodiis, ἀπομόνως. Et iterum, Militum autem consilium fuit, ut custodias occiderent, ἀπομόνως. Nam quartam significationem vix addere audeo, & hoc accipi pro actu custodiendi, ut apud Valerium, Therames in publica custodia mori coactus est. Itaque si dicimus, habete custodiam, potest accipi pro actu custodiendi & pro custodibus: si habetis, tantum custodibus: & fortè etiam pro custodito. Item signantes lapidem cum custodia, aut pro custodibus, aut pro custodito.

Prætorium.
Centurio.
Census.
Denarius.

Actor, 27, 1,

42.

CAP. XXIX.

Genes. I, 5
Vesper.

I. **V**espere autem sabbati, quæ lucefcit prima sabbati.] Si vespere est generis neutri ut illud, Factum est vespere & manè dies unus: sive potius masculini, hic vesper, ut doctissimi quique usurpant, cur ejus relativum est generis feminini, quæ lucefcit? Certè interpres

pres deceptus est, quia idem genus est Gracè, sed respondens antecedenti, quod cisi adverbium est, tamen fœmininè accipitur, ὡς, ut die crastina, sive postera, τῇ ἐπ' αὔριον. Nec dicitur in prima, sed in una. Melius igitur utrunque transfert Hieronymus ad Helvidiam scribens, Vespere sabbati illucente in una sabbati: sed eum puto transtulisse sabbatorum non sabbati. Nam sic transfertur ad verbum hic locus, Vespere autem sabbatorū, quod, vel qui lucefcit, sive lucenti in una sabbatorum, ὡς ἡ σάββατον τῇ ὁμωρονύσῃ εἰς μίαν σάββατον. Quòd si queratur quomodo vespere sabbatorum dicatur, & in una sabbatorum, hic pro hebdomade, illic pro uno die: respondebimus eadem ratione, qua dictum est, Iejuno bis in sabbato, hoc est, in hebdomade: è diverso, Si licet curare sabbatis, id est, die septimo: & in Marco, Et statim sabbatis ingressus synagogam, docebat eos. Quòd autem dicatur, In una sabbatorum, & non in uno, satisfaciunt nobis verba Hieronymi dicentis, Quod nos solemus absolute & neutraliter appellare, id est, hoc quæsiui, istud volui: Hebræi fœminino genere pronunciant, sicut in Psal. Unam petij à Domino, hanc requiram: pro eo quod est, unum.

Sabbatum,

Luc. 18, 12
Matt. 12, 10

Marc. 1, 21

Vna sabbatorum.

Psal. 27, 4

Vna pro uno num.

8. Et exierunt citò de monumento cum timore & gaudio, currentes nunciare discipulis ejus.] Mutatum est verbum in partici-

F 2

pium,

pium, & rursus participium in verbum: sed translatio hæc ad verbum aperior ac mundior erit, ut verior, sic: Et egressæ citò à monumento cum timore & gaudio, currebant ad annunciandum discipulis ejus, ἐξῆλθον εὐχαρουν. Nescio an interpretis an librarij primò hallucinati sint oculi. Nam statim sequitur, quod in quatuor quos inspexi codicibus, non inveni Latine, quod legi in quatuor Græcis:

9. Cùm autem irent nunciare discipulis ejus: *optimeque sequitur, Et ecce Iesus occurrit illis. ὡς ὃ ἐπεβόοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.*

10. Ut eant in Galilæam, ibi me videbunt. *] Deest nobis copula, nanq̃ue sic legendum est, Et ibi me videbunt, καὶ ἐκεῖ. Iterum deest copula:*

12. Et congregati cum senioribus concilio accepto. *] Legendum est enim, Concilioque accepto, συμβάλειν τε λαβόντες.*

14. Et si hoc auditum fuerit à præfide, nos suadebimus ei. *] Πείσομαι. Non habent Græci duo verba distincta, sicut nos Suadeo & Persuadeo, ideo persuadebimus dicendū fuit,*

ut fecit superius interpretes: Principes autem sacerdotum & seniores persuaserunt populo, πείσομαι. Suadere enim est dare consilium & adhortari: persuadere autem, suadendo inducere.

19. Baptisantes eos in nomine patris, & filij,

filij, & spiritus sancti.] *Græcè est accusativi casus*, in nomē patris, & filij, & spiritus sancti, εἰς τὸ ὄνομα τῆ πατρὸς, καὶ τῆ υἱῆ, καὶ τῆ ἀγίας πνεύματος. *Qui casus aliquid diversum facit, aut quod superius testatus sum, pro dativo Græco & nostro ablativo accipitur: quod potius reor, ut paulo ante, In una sabbatorum, pro in unam, εἰς μίαν, & multis aliis locis.* Accusativus pro ablativo. v. vers. 1.

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN MATTH.
FINIS.

IN EUANGELIUM
M A R C I
COLLATIONES
LAURENTII VALLÆ.

C A P. I.

4.

UIT Joannes in deserto baptizans, & prædicans baptismum pœnitentiæ.] *Non dicitur quòd Joannes fuit in deserto. Nam incipiendum fuit à dignitate a-*

liqua & nūcupatione viri potius, quàm ab ejus actione, tanquam de ejus nomine fuisset jam facta mentio, ut apud Ioannem, Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Joannes. Nec dicitur, Fuit homo missus, sed fuit homo: deinde missus à Deo, id est, qui missus fuit à Deo. Ideoque ego utrumque locum (nam utrobique
Extitit, idem verbum est) transtulissim, extitit, non fuit. Nam neque extitit jungitur cum participio, neque Gracè est verbum substantivum,
sed

Ioan. I, 6

Extitit.

sed illud quod solet transferri, factus est: neq;
 Græcè est ut Latine, baptizans, post dictiones,
 In deserto, sed ante, hoc modo, ut ad meum ar-
 bitrium transferam: Exiit Joannes bapti-
 zans, sive qui baptizabat in deserto, Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ. Baptismum qui- Baptismum
 dam putant neutri quoque esse generis, & sic barbarū esse
 aliquando in Evang. legunt, quasi nō sufficiant
 baptismus & baptisma, & quasi lingua Græ-
 ca patiatur dici hoc baptismum. Quia de hoc
 nomine feci mentionem, quod Græco non respon-
 deret, si foret generis neutri, admoneor ut eos
 improbem, qui putant Marcum Latine scripsisse, Marcū Græ-
 ce scripsisse.
 se, qui si Græci, sat profectò Latina: sin Latini,
 Græca ignorare se indicant. Cui rei testimonio
 est verbum quod attigi, & quod sequitur: 6.
 Erat Joannes vestitus pilis cameli, & zona
 pellicea circa lumbos ejus. Nam si fuisset La-
 tinus scriptor, dixisset, Circa lumbos suos,
 quod interpretes ideo dixit ejus, quod deceptus est
 ambiguitate Græcæ vocis. Non enim zona no-
 minativi est casus, sed ablativi, sicut pilis, quæ
 ambo sunt Græcè accusativi: ὡς ἔστι ἰωάννης
 ἐνδεδυμένος & ζώνης καμήλου, καὶ ζώνης δερματίνης
 καὶ ὅσων αὐτῷ.

10. Et statim ascendens de aqua vidit
 apertos coelos, & spiritum sanctū tanquam
 columbam descendantem, & manentem in
 ipso.] *Apud Joannem est, Descendentem &* Ioan. 1, 35
manentem super eum. Apud Marcum non

nisi, descendentē super eum, *sive* super ipsum: *nec* apertos cœlos *dicitur*, *sed* scissos, εἰς οὐρανὸν ἄνοιγοντες τοὺς οὐρανούς, καὶ τὸ πνεῦμα ὡσεὶ καταβῆναι καὶ ταῦτα ἐπ' αὐτόν.

11. Tu es filius meus dilectus, in te complacui.] *Gracè est*, In quo complacui, *sive*, in quo bene placui, ἐν ᾧ ἡγοδόησα.

12. Et statim spiritus expulit eum in desertum.] *Presentis est temporis*, non *præteriti*, ἐκείνης. *Quod* ego dixissem, *emitti*: nam *expellere durum videtur*, præsertim apud hunc *interpretem*, qui de eodem verbo ait, Ne mittatis margaritas vestras porcis:

15. Et appropinquabit regnum Dei. *Pœnitementini*, & credite Evangelio.] Appropinquavit, *legendum est*: &, credite in Evangelio. *Pœnitementini*, *durum insuetumque verbum*. ἡγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, μετανοήτε καὶ πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

22. Erat enim docens eos quasi potestatem habens, & non sicut scribæ.] Tanquam *sive* velut potestatem habens *dicendum fuit*, non quasi, *quod nihil aliud est*, quàm ac si potestatem haberet, *videlicet quod non habebat*. *Nam cum dico*, Tu loqueris quasi rex, *nego te regem esse*: at tu loqueris velut rex, *sive* tanquam rex, *non utique te nego regem esse*, *et si non affirmo*, *ut est in illo*, Tu agis Consulem, *tam de vero consule*, quàm de consulem imitante dici potest.

24. Et

24. Et clamavit, dicens: Quid nobis & tibi Jesu Nazarene? venisti ante tēpus perdere nos? scio qui sis, sanctus Dei.] Exclamabat *Gracè legitur, &, sine, quid nobis & tibi? ἐπεζελέγων, εἰα, τί ἡμῖν καὶ σὺ; Melius habent ὅ codices, in quibus legitur, Scio quis es. Sed addendum est Te, ut sit: Scio te quis es, οἶδ' εἰ σὺ τίς εἶ.*

38. Eamus in proximos vicos & civitates.] *Gracè est unum nomen compositum ex vicus & urbs, proinde ego dixissem, In proxima oppida, καὶ κοινότητες.*

45. Ita ut non posset manifestè in civitatem introire, sed foris in desertis locis esse.] *Melius in quibusdam codicibus legitur esset, sive erat, ὡς.*

CAP. II.

1. **E**T iterum intravit Capernaum post dies.] *Non post dies, legendum est, sed per dies, διὰ ἡμερῶν.*

2. Et convenerunt multi, ita ut non caperent neque ad januam.] *Deest statim. Nam dicitur, καὶ ἀθέως σιωπήθησαν. Sed quod erit suppositum verbi Caperent? certè in Græco est, dicitur enim, Ita ut jam non caperent, non ea quidem quæ ad januam erant: id est, ne ea quidem loca, ὥς τε μεγάλα χωρεῖν, μηδὲ τὰ τοιαῦτα δύρα.*

F 5 4. Et

4. Et cū non possent offerre eum illi.] *Gracè est*, Et cū non possent appropinquare ei, καὶ μὴ δυνάμενοι προσγγίσαι αὐτῷ.

7. Quid hic sic loquitur? blasphemat.] *Blasphemias legendum est*, βλασφημίας.

12. Ita ut mirarentur omnes, & honorificarent Deum.] *Potius est* glorificarent, δοξάζειν. Mirarentur quoque parum implet *Græcam vocem*, ἐξίστασθαι, quod est plus quàm obstupescere. *Siquidem in Actibus Apostolorum*,

Act. 10, 10

ubi dicitur quod in orantem Petrum incidit mentis excessus, simile vocabulum est, ἐκστασις.

Marc. 3, 21

Atque idem paulopost in Marco, Dicebant, in furorem versus est, ἐξίστην, quod ego maluissem dicere, Dicebant, amens factus est, sive mente captus est.

16. Dicebant discipulis ejus, Quare cum publicanis & peccatoribus manducat & bibit magister vester?] *Non legitur Gracè*, Magister vester, sed quasi deesset, ab aliquo adjectum est. *Mihi autem videntur potius interrogaturi fuisse Pharisei sine supposito, ut fieri solet de re nota.*

17. Non enim veni vocare justos, sed peccatores.] *Redundat particula* Enim, ἐν ἑλθόν. *Et deest*, ad poenitentiam, εἰς μετάνοιαν. *ut sit*, Peccatores ad poenitentiam.

23. Et discipuli ejus cœperunt progredi & evellere spicas.] *Gracè est*, Et cœperūt iter facere vellentes spicas, ὁδὸν ποιεῖν τίλλαντες τὰς σάχνας.

26. Quos non licebat manducare, nisi solis sacerdotibus: & dedit iis qui cum eo erant] *Melius legitur in iis codicibus, qui non habent solis. Præterea legendum est, licet, non licebat: & Dedit etiam iis qui secum erant:*
 ἔς ἐκ ἑξῆς φαγεῖν, εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ἑδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτοῖς ἔσθ.

CAP. III.

10 **M**ultos enim sanabat] Sanaverat *legendum est, ἐθεράπευεν.*

12. Et vehementer comminabatur eis, ne manifestarent illum.] Increpabat, *ego dixiſſem, ἐπετίμα.*

13. Et ascendens in montem, vocavit ad se quos voluit.] *Gracè est temporis præsentis sic,* Et ascendit in montem, & advocat quos voluit: καὶ ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται ἑς ἕδωκεν.

19. Judam Scarioth.] Iscarioten *legendum est, ἰσκαριώτης.*

21. Et cum audissent sui, exierunt tenere eum.] *Gracè est, ut ad verbum transferam:* Et cum audissent qui ab eo erant, exierunt tenere eum, καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ.

29. Sed reus erit æterni delicti.] Æterni judicii *legendum est, κείσταις.*

C A P. I V.

[illegible]

10. Et

10. Et cū esset singularis, interrogaverunt eum qui cum eo erant duodecim, parabolam.] *Legendum est*, Interrogaverunt eum qui circum ipsum erāt cum duodecim, οἱ δὲ αὐτὸν σὺ τοῖς δώδεκα. Singularis *autē* Singularis inusitate translatus, κατὰ μόνας, ideoque obscurus, cui simile est in Psal. Singulariter in spe Psal 4, 9 constituisti me, κατὰ μόνας. Apertius apud Lucam, Et factum est cum solus esset orans, κατὰ μόνας. Luc. 9, 18

12. Ut videntes videant, & non videant,] *Quoniam diversa sunt Græcè verba*: ego dixi- sem, Ut cernentes cernant, sive ut aspicientes aspiciant, & non videant, ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι.

26. Sic est regnum Dei, quemadmodum si homo jaciat sementem in terram, & dormiat, & exurgat nocte ac die, & semen germinet, & increseat dum nescit ille.] *Pro eodē accipit interpretes sementē & semen, cū semen* Semen. *fit corpus, sementis autem actio, id est, satio si-* Sementis. *ve seminatio: quibus exēplis plena sunt omnia, ut apud Ciceronem de Oratore, Quis ignorat quæ sit sementis & messis? id est, satio & messio. Sed quia messis pro frumento quod me-* Messis. *ti potest, accipitur, ideo fortassis quidam putaverunt posse sementem accipi pro semine, ut in Genesi, Habens unum quodq; sementem se-* Genes. 1, 29 *cundum speciem suam. Certe nunc causa va-*

ἵνα

αβλασάνη. καὶ ἄνθρωπος βάλη τὸ σπύρον, καὶ ὁ ἄγρος αβλαστῇ.

38. Magister, non ad te pertinet quia perimus?

39. Et exurgens comminatus est vento, & dixit, Mare tace, obmutefce.] *Ego dixissem,*

Pertinere. καὶ μέλει σοι ὅτι πολλόμεθα; *aliud est,* non perti-
Curæ esse. nere ad te, & non esse tibi curæ. *Nam posses non curare quæ ad te pertinerent, & curare quæ non pertinerent.* Increpuit quoque, maluisse discere, quia comminari venio improprium sit, & Gracæ est potius increpare, καὶ διεγέρθεις ἐπιτίμῃσι.

40. Et ait illis, Quid timidi estis? necdū habetis fidem? & timuerunt timore magno, & dicebant ad alterutrum, Quis putas est iste?] *Ego dixissem,* Quid timidi estis? ficcine necdum habetis fidem? ἔτι πῶς ὡς ἐν ἔχει πείσιν; *vel sic,* Quid timidi estis? ficcine? quomodo nō habetis fidem? Quis putas jam dixi

Alterutrum, *mibi non placere, sed quisnam: τίς ἄρα.* Alterutrum autem, quod significat unum de duobus utrū velis, nescio cur dicatur pro eo quod est, Mutuō, invicem, inter se, alius ad alium, πρὸς ἄλλῳ, præsertim anteposita præter consuetudinē præpositione, cū sit nunc tanquam adverbium. Hoc nomen in hunc sensum, apud nullum, quod sciam, veterum reperi, sed apud Boëtium, qui inter veteres non est ponendus, qui inquit in libris de Consolatione, veruntamen in
aliis

aliū sensum, hoc est, pro alterno : Alterutro calle procedam, nunc hoc, nunc illo propo- sita confirmans.

CAP. V.

1. **E**T venerunt trans fretum maris in re- gionem Gerasenorum.] Gadarenorū legendum est, γαδαρῶν. Neque dicitur, Trans fretum maris, sed trans mare, sive ad ulterio- ra maris, sive trans fretum, sive transfretan- tes, venerunt in regionem Gadarenorum, καὶ ἦλθον εἰς τὸ πέραν θαλάσσης. Melius ergo πα- λιν λέγει:

21. Et quum transcendisset Jesus in na- vi, rursus trans fretum, καὶ διαπερὼν εἰς τὸ πέραν.

23. Impone manum super eam, ut salva sit & vivat.] *Quid attinebat addere, Et vivat? annon satis erat ut salva esset? Ergo legendum erit, Et vivet, id est, & salva erit, ζήσεται. Me- lius in iis codicibus, ubi legitur in numero plu- rali manus, τὰς χεῖρας.*

35. Adhuc eo loquente, veniunt ad ar- chisynagogum, dicētes, Quia filia tua mor- tua est.] *Melius, ubi legitur, ab archisynago- go, id est, à domo ipsius, καὶ τὸ ἀρχισυναγώγῃ.*

38. Et vidit tumultum, flentes & ejulan- tes multum.] *Gracè est, jubilantes, ἀλαλάζον- ται. Sed propriè tamen translatum est, quia ju- bilatus*

bilatus est, *ut Varro ait*, clamor rusticorum,
& quiritatus urbanorum. *Quo magis miror,*
eos qui volunt esse suavem vocem & cantum,

CAP. VI.

3. **F**Rater Jacobi, & Joseph, & Judæ, &
Simonis.] *Jose scribendum est, non Jo-*
seph, ἰωσήφ.

11 Exeuntes inde, excutite pulverem de
pedibus vestris in testimonium illis. 12: Et
exeuntes prædicabant.] *Multū in nostris co-*
dicibus deest post dictionem illis, ἀμὴν λέγω ὑ-
μῖν, ἀνεκλόπετον ἔσται σοδόμοις ἢ γομόρροις ἐν ἡμέ-
ραις κείναις, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ, id est: Amen dico
vobis, tolerabilius erit Sodomis aut Gomor-
rhis in die judicii, quàm civitati illi. Quod à
nobis detruncatum esse, minus mirabile facit,
quod ex oratione Dominica multum detrun-
catum est.

23. Quicquid petieris, dabo tibi, licet
dimidium regni mei.] *Græcè est, Quicquid*
me petieris, dabo tibi, usque ad dimidium
regni mei, δὲ ἐὰν με αἰτήσῃς, δώσω σοι. ἕως ἡμι-
σους τῆς βασιλείας μου.

26. Et contristatus est rex propter jus-
jurandum, & propter simul discumbentes
noluit eam contristare.] *Non contristare le-*
gendum est, sed fraudare vel frustrari, ἀπατη-
σαι. Nec contristatus est, legendum est, sed
con-

contristatus *sive* tristior factus rex, καὶ ὀδυνώμενος ὁ βασιλεὺς. Quasi dicatur, Et si contristatus, tamen propter convictores noluit eam fraudare: non autem quod sit contristatus propter illos.

39. Et præcepit illis, ut accumbere facerent omnes secundum contubernia super viride fœnum, & discubuerunt in partes per centenos & quinquagenos.] Quod hîc contubernia, in Luca transfertur convivium, quod Luc. 9, 17. nomen magis respondet Græco, ei si geminato, συμπόσια συμπόσια. Quod ego transulissem manipulatim, id est, per manipulos, qui manipuli partim erant ceteri partim quinquageni. Proinde melius in iis codicibus legitur, in quibus legitur, per centenos, & per quinquagenos, ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πενήκοντα. Sed cur fœnum potius quam herbam? Certè siccum non erat, ut credibile est: & si virens erat, ergo herba fuit. Quod verbum cur nonnunquam transfertur fœnum, non intelligo, ut in Psalmis, Florebunt Psal. 72. 1. de civitate sicut fœnum terræ. Nūquid herba florescit, an fœnum?

51. Et plus magis inter se stupebant.

52. Non enim intellexerant de panibus.] Græcè est, Et valde supra modum intra se stupebant, *sive* attoniti erant, & admirabantur, καὶ λίαν ἐν ὀλίγῳ ἐν ἑαυτοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον.

G

CAP.

26 **E**Rat autem mulier Gentilis Syrophœ-
niffa genere.] *Non est nunc Gentilis à*
Gente, quod dicitur ἐθνὴς sed quod crebrò
transfert Græcus, ἑλλῆς: de quo in sequentibus
dicetur. Multi codices habent, Erat enim, sed
non rectè. ἢ ᾗ γυνὴ ἡ.

27. Non est enim bonum sumere panem
filiorum, & mittere canibus.

28. At illa respondit & dixit ei, Uti que
Domine, nam & catelli sub mensa comedūt
de micis puerorum.] *In Matthæo admonui*
non esse canes & catelli, sed tantum alterum,
κυῖαις, κυῖαια: & illud Uti que esse, quod a-
libi transfertur Etiam, οὐαί: Et puerorum, opi-
nor magis debuisse transferri, filiorum, παιδων.
Ut respondeat illi, panem filiorum.

32. Et adducunt ei surdum & mutum.]
Non est Græcè copula, sed surdum mutum, sive
surdum bardum, sive præpedita lingua κωφὸν
μογιᾶλον.

34. Effeta, quod est adaperire, & statim
apertæ sunt aures ejus.] *Adaperire nihil a-*
liud est quàm aperire. Supervacuum esset ad-
monere, nisi quidam superstitione vellent extrin-
secus fieri apertionem, intrinsecus adapertio-
nem, ut locum illum: Omne masculinum ad-
aperiens vulvam, sanctum Domino vocabi-

tur,

Adaperio.

Luc. 2, 23

zur, referrent ad beatam Mariam, quasi non id dictum sit de omnibus mulieribus, quæ extrinsecus à viris aperiuntur. Certè hic locus ostendit ineptiam ita sentientiũ, cùm dicatur,

EXO. 13, 21
Num. 8, 6

35. Apertæ sunt aures ejus, cui dictum est, Adaperire. Sed neque Latine, neq; Gracè hac est differentia, ἀνοίχθης, ἀλῶν χθῆ.

36. Quanto autem eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant,] Ego sic transulissẽm, Quanto autem ipse eis præcipiebat magis, vehementius prædicabant, ut sit quanto magis. Aut si non refertur magis ad quanto, aut alterum magis subaudiendum erit, aut transferendum quantum, ὅσον ἢ αὐτὸς αὐτοῖς.

37. Bene omnia fecit, surdos fecit audire, & mutos loqui.] Gracè legitur & surdos: & ita in quibusdam vetustis apud nos exemplaribus translatum legimus. Tamen Gracè est facit, non fecit: qui plenior quidem sensus est, καὶ τὰς καφὲς ποιεῖ.

CAP. VIII.

8. **E**T sustulerunt quod supererat de fragmentis septem sportas.] Ego ad verbum transulissẽm sic: Et sustulerunt superamenta fragmentorum, ὧστος δῶματα κλασμάτων.

9. Erant autem qui manducaverunt quasi quatuor millia,] Ferè, aut fermè, aut circi-

ter dicendum erat, non quasi: ὥς.

11. Et exierunt Pharisei, & coeperunt conquirere cum eo.] *Insolens sermo conquirere cum eo, pro altercari, sive disputare cum eo, συζητῆν ἀπὸ.*

26. Et si vicum introieris, nemini dixeris.] *Gracè est, Neque in vicum introieris, neque cuiquam dixeris in vico, μὴδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθης, μὴδὲ εἴπῃς πρὶ ἐν τῇ κώμῃ. Vicus nunc accipitur pro oppido: extra oppidum enim Iesus eduxit eum.*

28. Responderunt ei, dicentes, Joannem Baptistam, & alij Heliam, alij verò quasi unum ex prophetis.] *Non legitur Gracè quasi, sed alij verò unum prophetarum, ἄλλοι δ' ἕνα τῶν προφητῶν.*

32. Et apprehendens eum Petrus, coepit increpare eum.

33. Qui conversus, & videns discipulos suos, comminatus est Petro, dicens, Vade retro me Satana.] *Cur non potius increpuit Petrum, quam comminatus est Petro? Increpantis enim, non comminantis est dicere, Vade retro me Satana: & Gracè eadem utrobique dictio est, ἐμπῶν, ἐπιτίμιος. Retro autem me, pro post me, ejusdem vitij est, cujus illud in Psal. Dilatasti gressus meos subtus me, pro subter me, quoniam retro & subtus non prapositiones sunt, sed adverbia. Apud Augustinum lego per prapositionem dictum, sic, Redi post me Satana.*

Psal. 18, 37

Retro.

Subtus.

CAP.

CAP. IX.

5. **R**Abbi, bonum est nos hîc esse, & faciamus tria tabernacula.] *Legendum est, faciamus, ποιήσωμεν. Alioquin dicendum erat & facere, non autem & faciamus.*

7. Hic est filius meus charissimus.] *Variandi gratia dixit interpres charissimus pro dilectus, ἀγαπτός. Delectatur supra modum interpres variandis verbis.*

11. Et interrogabāt eum, dicentes, Quid ergo Pharisei & scribæ dicunt?] *Græcè non legitur ergo, nec quid, sed quod, seu quia: ὅτι λέγουσιν.*

14. Et veniens ad discipulos suos, vidit turbam magnam circa eos, & scribas conquirentes cum illis.

15. Et confestim omnis populus videns eum, stupefactus est, & expaverunt, & accurrentes salutabant eum.

16. Et interrogavit eos, Quid inter vos conquiritis?] *Non interrogavit Iesus discipulos, sed tantum scribas quid altercarentur. Dicitur enim Græcè, Et interrogavit scribas, quid altercamini, sive disputatis apud eos, sive ad ipsos, hoc est, cum discipulis meis: sive apud ipsos, id est, vos ipsos? καὶ ἐπιρώτησα τὸς γραμματεῖς, τί συζητεῖτε μετὰ αὐτοῦς.*

30. Et inde profecti prætergrediebantur

G 3

tur

tur Galilæam] *Videtur ex his verbis non intrasse Jesus Galilæam, sed juxta transisse. At Græcè dicitur, per Galilæam, διὰ τῆς γαλιλαίας: ergo legendum per Galilæam.*

34. Siquidem inter se in via disputaverant, quis esset illorum major.] *Græcè legitur Quis major, τίς μείζων, quasi quis major cæteris: nam major omnium non ita belle dicitur, quoniam paulopost dicitur: 35. Erit omnium novissimus. πάντων ἐλάχιστος.*

38. Respondit illi Joannes, Magister, vidimus quendam in nomine tuo ejicientem dæmonia, qui non sequitur nos, & prohibuimus eum.

39. Jesus autem ait.] *Aliquantulum apud nos deest: dicitur enim Græcè, Et prohibuimus eum, quia non sequitur nos, ὅτι ἐκ ἀκολουθεῖ ἡμῶν. Quod ideo fuit, ut opinor, à librariis prætermissum, quia repetuntur eadem verba: at qui cum summa gratia repetuntur.*

42. Bonum est ei magis, si circumdaretur mola afinaria collo ejus, & in mare mitteretur.] *Græcè sic legitur, Si circumdetur lapis molaris circum ejus collum, & jaciatur in mare, εἰ θέλει ἡ λήθη μωλικὸς περὶ τὸ βέλεμα λὸν αὐτοῦ, καὶ βέβλην εἰς τὴν θάλασσαν.*

C A P. X.

8. **E**T erunt duo in carne una.] *Græcè est casus accusativi, in carnem unam: εἰς σάρκα*

σάπρᾳ μίαν. *Quæ sententia nonnihil videtur differre: aliud est enim, tu es mihi in filium, & in filio. Quanquam hoc non ausim affirmare, quia nonnunquam videmus accusativum Græcè positum pro dativo, ut paulopòst, Et qui in agro est, ὃς ὁ εἰς τὸ ἀγρὸν ὄν, id est, qui in agrum est.*

In filium,
In filio.

Marc. 13, 16

9. Quod ergo Deus conjunxit, homo non separet.] *Verbum de verbo transferendo, diceremus conjugavit, συνέδεξε.*

10. Et in domo iterum discipuli ejus de eodem interrogabant eum, & dicit illis:

11. Quicumque dimiserit uxorem suam, & aliam duxerit, adulterium committit super eam:

12. Et si uxor dimiserit virum suum, & alij nupserit, moechatur.] *Discipuli sui dicendum erat, non ejus, quia sequitur, Eum. Quod interpretes unam vocem Græcam, γαμήσῃ ἢ γαμήσῃ, variaverit per aliam duxerit, & alij nupserit, fateor rectè fecisse: quia ad virum non pertinet nubere, etsi legamus, Neque nubent, neque nubentur. Quod variaverit μοιχᾶσθαι, per adulterium cōmittit & per moechatur, non probatur mihi, cum præsertim hoc ipsam moechatur sit idem Græcum.*

Matt. 22, 30
Nubere.

13. Discipuli comminabantur offerentibus.] *Interpres comminari pro increpare accipit, nescio quo authore. Græcè autem plene est, increpabant, ἐπιτίμων.*

Cap. x.

LAUR. VALLÆ COLLAT.

24. Filioli, quàm difficile est.] *Non est Gracè Filioli, sed filij sive nati, τέκνα. Nam & paulopòst, inquit: v. 29. Qui reliquerit patrem aut matrem, aut filios, τέκνα.*

43. Et quicunque voluerit fieri major, erit vester minister] *Gracè est, Quicunque voluerit fieri magnus in vobis, μέγας ἐν ὑμῖν. Et ratio in promptu est, quia sequitur: v. 44. Quicunque voluerit in vobis primus esse, erit omnium servus: nam inter majorem omnium, & primum, nihil interest. Ergo qui vult esse magnus, sit minister: quicunque verò maximus vel primus, sit omnium servus.*

Major omnium.
Primus.

49. Et vocant cæcum, dicentes ei, Animæquior esto, surge, vocat te.] *Æquanimis dicitur quis, non animæquus: ergo æquanimior descendum fuit, imò æquanimis, quia non habet comparativũ, ac ne æquanimis quidem, quia verbum est, non nomen: δάρος. Nec omnino significatio respondet, nam aliud est esse æquanimem & confidere: dicimus enim æquanimi-
tatem, quasi patientiam, quòd a quo animo feramus. Melius apud Matthæum, Confide filia, δάρος.*

Æquanimitas.

Matth. 9, 22

50. Qui projecto vestimento suo, exiliens venit ad eum.] *Parum propriè dicitur exilire nunc de ceco, quia non de loco suo in alium exiliit. Gracè dicitur surgens, sive cum surrexisset, ἀγασάς.*

Exilio,

CAP.

CAP. XI.

25 **E**T cùm stabitis ad orandum.] *Neque eleganter dicitur, Stabitis ad orādum, neque Græco respondet, quod ita ad verbum transfertur, Cùm steteritis orantes, ὅταν στήνῃτε προσεύχουνοι.*

30. Baptismum Joannis de cœlo erat, an ex hominibus? *Ita parum cura est hominibus servare loquendi proprietatem, ut cùm dicatur baptismus, & baptisma etiam, tertium addūt baptismum, ut iterum superius admonui. Græcè nunc baptisma est, βάπτισμα.*

CAP. XII.

6. **A**Dhuc ergo unum habens filium charissimum.] *Ut superius dixi, positivum est, non superlativum, dilectum, ἀγαπῆλόν.*

14. Et non curas quenquam.] *Significantius transferretur ad verbum. Non est tibi curæ de quoquam, ἢ μέλει σοι τοῦ ἑτέρου. Non enim vides in faciem hominum.] Maluisssem nunc ego dicere, In personam hominū, hoc est, in conditionem, differentiam, qualitatem hominum, εἰς ὁμοιωσάτων. Licet dare tributum Cæsari, an non dabimus?]* *Manifestus error scripturæ ob subtracta verba: Gracè enim est, Licet dare censum Cæsari, an non? de-*

G 5

mus,

mus, an non demus? ἔστι κλύσον καὶ οὐκ ἀδύνατον
ἢ ἔ; δῶμεν, ἢ μὴ δῶμεν;

15. Qui sciens versutiam eorum.] *Nescio
cur* interpretes formidavit hoc loco dicere hypo-
crisis, ὑποκρίσειν, cum frequenter dicat, Hypo-
Hypocritis. critas: *cum præsertim hypocrisis sit magis si-
mulatio, quàm versutia. Nec est, Qui sciens:
sed, Ille autem sciens, ὁ ὅτι εἰδώς.*

31. Diliges proximum tuum tanquam
teipsum.] *In Matthæo est, Diliges proximū
tuum sicut teipsum. Non semper observat in-
terpres differentiam inter sicut & tanquam, seu
velut. Est autem, Sicut teipsum, hoc, quod
Sicut. Tanquam, Velut, sicut teipsum diligis: tanquam verò teipsum,
sive velut teipsum, idem est quod tanquam, si-
ve velut tu ille esses. Utrum autem sit verius,
Hebræus interrogandus est: nam Græcus non
habet, ut nos, distincta adverbia, ὥς.*

40. Qui devorant domos viduarum sub
obtentu prolixæ orationis, hi accipient pro-
lixius iudicium.] *Sicut alibi interpretes unum
verbum diversis Latinis transfert, ita nunc di-
versa Græca transfert uno Latino, prolixum.
Gracè autem est, Qui devorantes domos vi-
duarum, & prætextu multa orantes, sive, &
prætendentes longam precem, hi accipient
amplius sive abundantius iudicium, οἱ κατα-
βρόντες τὰς οἰκίας τῶν ἡρώων, καὶ προσευχὰς μακρὰς
προσδεχόμενοι, ἔτοιμί τινες] πλείονος κέρμα.*

CAP.

CAP. XIII.

1. **M**Agister aspice quales lapides sint, & qualis structura templi, 2. Et respondens Iesus, ait illi] *Ego transfulissem potius, Aspice quanti lapides, sive quanta saxa, & quantæ structuræ, ποταποὶ λίθοι, καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί.*

11. Et cū duxerint vos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini.] *Gracè est, Ne anxij sitis quid loquamini, neque meditemini, μὴ μεριμᾶτε τί ἀγγήσητε, μηδὲ μελετᾶτε.*

17. Væ autem prægnantibus & nutriendis in illis diebus.] *Gracè est apertius. Non enim dicitur nutriendis, sed lactantibus, θηλαζούσας.*

19. Erunt enim dies illi tribulationes, quales non fuerunt ab initio creaturæ.] *Gracè est, Tribulatio, qualis non extitit ab initio creaturæ, θλίψις οἷα ἐ γέγονε ποικύτη. Et debere singularem numerum esse, probat quod sequitur, v. 24. Sed in illis diebus post tribulationem illam.*

31. Cælum & terra transibunt, verba autem mea non transient.] *Hanc varietatem futuri temporis non ita fert lingua Latina ratio, ut Græca. Nam transibunt potius, quam transient dicimus. Græci habent, ἀφ' ὧν, ὅ ἀφ' ἧλθον: numeri singularis est, ut fuerit transerendum, Cælum & terra transibit.*

CAP.

CAP. XIV.

1. **E**T quærebant summi sacerdotes & scribæ, quomodo eum dolo tenerent & occiderent. *] Alius forsitan ad verbum transtulisset, quomodo eum dolo captum, seu prehensum dolo occiderent, κρατήσασθαι αποκλειῶσι.* Nam nunc, ut multis in locis, tenere significat capere.

2. Dicebant enim, Non in die festo. *] Dicebant autem, ἐστὶν ἡμέρα ἑορτῆς. Et merito, non enim reddit causam quare eum occidere vellent.*

3. Venit mulier habens alabastrum unguenti nardi spicati preciosi. *] Spicatae præciosæ legendum est, refertur enim non ad unguenti, sed ad nardi, quod est fœminini, ἀλάβαστον μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτελῆς.* Idem dico de loco apud Joannem: Maria ergo accepit libram unguenti nardi pistici preciosi. Sed cum sit idem utrobique nomen, cur interpres nunc transtulit spicatae, in Joanne non transtulit? Pisticæ enim Græcum verbum est, quod Augustinus putat dictum ab aliquo loco, & ait: Pisticæ interpretatur fidelis, à fide, quæ est Christiana religio, quia pistis Græcè dicitur: quasi Græci pistin appellarent tunc religionem, & non probationem, ut cum dicimus, Fac fidem, feci fidem: id est, nardi pisticæ, id est, probatæ & fidelis, nec dolosæ. Spicatae

alt-

autem ideo transtulit interpret, quòd dicitur
spica nardi: ut spica Celtica, &, quæ precio-
sior est, spica Indica.

13. Et occurret vobis homo, lagenam a-
quæ bajulans.] *Quod hic lagenam, in Luca*
dixit amphoram, cum sit idem utriusque ver- Luc. 22, 10
bium Gracè, quod significat vas fictile, καε'μιον.

14. Ubi est refectio mea?] *Melius apud*
Lucam transfertur diverforium: eadem vox,
κατάλυμα.

Luc. 22, 12

19. At illi cœperunt contristari, & dice-
re sigillatim, Nunquid ego?

20. Qui ait illis.] *Nonnihil similitudine*
sermonis, vel ab interprete, vel à librariis omis-
sus est. Sic enim est Gracè, Nunquid ego? &
alius, Nunquid ego? Jesus autem respondēs,
dixit eis. μήπ' ἐγώ; ἢ ἄλλος, μήπ' ἐγώ; ὃ δ' ὁπο-
κειθεὶς εἶπεν αὐτοῖς

22. Accepit Jesus panem, & benedicēs
fregit.] *Verbum è verbo aliis transtulisset, sic,*
Acceptum Jesus panem cùm benedixisset,
fregit: λαβὼν ὁ ἰητὴς ἄρτον, εὐλογήσας, ἔκλασεν.
Idem dico de calice.

24. Qui pro multis effundetur.] *Gracè*
est effunditur, ἐκχυνόμενον

36. Sed non quod ego, sed quod tu.] *Gra-*
cè est: Sed non quid ego sed quid tu. ἀλλ'
ὃ τί ἐγώ, ἀλλὰ τί σὺ.

59. Et non erat conveniens testimonium
illorum.] *Gracè est, Et neque ita conveniens*
erat

erat testimonium eorum. *Nam superius iterum dicebatur non esse convenientia testimonia, ideo nunc dicitur, Ne sic quidem erat conveniens testimonium eorum, καὶ ἐδὲ ἕτως.*

63. Quid adhuc desideramus testes?] *Elegantius transtulit interpret, quàm verius, etsi propriè transtulit. Sed ne quis putaret accipi desideramus pro cupimus, non fuit mihi o-mittendum non ita haberi Gracè, sed quid adhuc, sive quid amplius necesse habemus testibus? τί ἐπὶ χεῖρα ἔχομεν μάρτυρων;*

70. Verè ex illis es: nam & Galilæus es, Ille autem cœpit anathematizare & jurare.] *Aliquantulum è Græco deest, ubi ita legitur, Etenim Galilæus es, & loquela tua similis est, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει. Quod nunc Gracè profert interpret, in Actibus transfert devovere se: Collegerunt se quidam ex Judæis, & devoverunt se, dicentes se non manducare neque bibere, donec occidant Paulum, ἀνα-θέματι ἀνεδεμαλίσταμεν. Quod si rectè transtulit*
 Act. 13, 12
 14, 21
 Devovere. *interpret, anathema erit devotio. Est autem propriè devovere, dicere, Hoc & hoc mali mihi contingat, vel hoc & hoc mali mihi Deus faciat, si hoc ego non agam. Aliquando etiam de-testari, cum quo magis convenit anathematizare.*

72. Et recordatus Petrus verbi quod dixerat ei Jesus, Priusquam gallus cantet bis, ter me negabis.] *Non dixerat Jesus Petro, Prius-*

Priusquam gallus cantet, *sed* Priusquam gallus vocem dederit. *Nimirū oblitus est interpres se trāstulisse vocem dederit, nisi more suo varietatem sectatus est. Nam Gracè eodē modo utrunque dicitur, ὅτι ὅτιν ἀλέκτορα φωνῆσαι δὲς.*

CAP. XV.

16 **M**ilites autē duxerunt in atrium prætorij.] *Gracè est*, Milites autem abduxerunt intra atrium, *sive* intra aulam, *sive* introduxerunt in aulam. (Aula enim *Gracè* dicitur, quoties apud interpretem atrium legimus) quod est prætorium, ἔσω τῆς αὐλῆς, ὃ ἔστι προαὐτοῦσιον.

21. Et angariaverunt quempiam Simonem Cyrenæum.] *Gracè est* presentis temporis, Angariant, *ut verbum superius*, & educūt illum: & alterum sequens, & perducunt illum. Quendam autem ego potius dixissem, quàm quempiam: καὶ ἀγγαρεύουσι παρὰ ῥοντὰ πινὰ Σίμωνα. verf. 20
verf. 22

34. Ut quid dereliquisti me? *Gracè est*, Ad quid dereliquisti me? εἰς τί. Quod ideo puto fuisse mutatum à scribētibus, quia in Psalmo est, Ut quid dereliquisti me? ἵνα τί. Psal. 22, 1

36. Currēns autē unus, & implens spongiā aceto, circumponensque calamo, potum dabat.] *Cū dixerit superius interpres*, Percutiebant caput ejus arundine, *sicuti ubique,* verf. 19

Cap. vi. LAUR. VALLÆ COLLAT.

*que, cur nunc non dixit arundine, sed Græcam
vocem reliquit, κλάμω? Multis in locis facit
hoc interpres, ut vocem Græcam, quam alibi
Psal. 147. 17 transfert, alibi non transferat, ut etiam in Psal.
mis, Emitterit cryftallum suam sicut buccel-
Cryftallus. las, κρύσταλλον. Cryftallus Græcè, glacies est
Latine.*

43. Nobilis decurio.] Nunc accipiendum
est decurio pro municipali senatore, quoniam
decimus quisque in consilium Reipubl. admitte-
batur, & χήμων βουλῆς.

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN MARC.
FINIS.

IN EUANGELIUM
L V C Æ
COLLATIONES
LAURENTII VALLÆ.

CAP. I.

2. Icut tradiderunt nobis
qui ab initio ipsi vide-
runt, & ministri fuerunt
sermonis:

3. Visum est mihi af-
secuto à principio omni-
a, diligenter ex ordine
tibi scribere, optime Theophile,

4. Ut cognoscas eorum verborum, de
quibus eruditus es, veritatem. *Ut dixit in-*
terpres verborum, λόγων, cur non dixit, verbi, Verbum,
λόγος, potius quàm sermonis? cùm possit refer- *Sermo.*
ri ad Jesum qui est verbum, quem nunquam,
quod memini, reperio appellatum sermonem,

H

nisi

nisi apud Lactantium, dum Gracam vocem, transfert. Nec transtuliffem affecuto, quod idem est quod confecuto: sed persecuto, seu executo, sive sectato, παρικολληθήσεται: neque a principio, sed altius, ἀνωθεν, sive mihi repenti altius omnia. Neque est Gracè veritatem, sed (ut sic dicam) certitudinem, ἀσφαλῆαν.

5. Et uxor illi de filiabus Aaron.]

Uxor ejus legendum est, genitivo non dativo casu, ἀπὸ.

6. Incedentes in omnibus mandatis & justificationibus Domini sine querela.] *Maluissim uno verbo dicere ut Gracè est, ἀμεμπτον, vel innoxij, vel intemerati, vel integri, insontes, quam sine querela, quorum non apertus sensus est, quod videlicet nemo de ipsis quereretur, aut nemo eos vituperaret: Cum praesertim reperiam in epistola ad Hebræos, eisi plu-*

Hebr. 8. 7. *rius verbis, tamen aliter translatum: Nam si illud prius culpa vacasset, non utique secun-*

6. *di locus inquireretur. Vituperans enim eos, dicit. A culpa enim vacasset, idem est quod hîc nomen, ἀμεμπτον. Vituperans quoque dicitur, μισήσας.*

9. Ut incensum poneret.] *Significantius Gracè dicitur, θυμιάσαι, hoc est, thymiamata adoleret, sive odores incenderet. Idem est enim thymiamata apud Græcos, quod apud nos incensum: si modò usitatum est nomen, & propriam*

Thymia-
ma.

proprium incensum, *sōlemus enim dicere* Odores.

17. Ut convertat corda patrum in filios, & incredibiles ad prudentiam justorum, parare Domino plebem perfectam.] *Nescio an aucupanda varietatis gratia, an per imprudentiam interpret ita faciat, ut partem transferat, partem in Græcanica forma relinquat. Nā Græcè utrunque infinitivum est convertere, ἐπιστρέφειν, & parare, ἐτοιμάζειν, ut utrunque fuerit convertendum aut per conjunctivum, ut convertat & paret: aut, quod vix Latinum est, per infinitivum, convertere & parare: aut, quod optimum est, per gerundium, quo Græci carent. Tale est in Psalmis, Infidiatur ut rapiat pauperem, rapere pauperem dum attrahit eum. Cum esset dicendum, Infidiatur ut rapiat pauperem, ut rapiat pauperem: sive, Infidiatur rapere pauperem, rapere pauperem: vel, Infidiatur ad rapiendum pauperem, rapiendum pauperem dum attrahit eum. τὸ ἀρπάζειν πατέρα πτωχόν, ἀρπάζειν πατέρα πτωχόν ἐν τῇ ἐκλύσει αὐτοῦ. Quid alia querimus? nōne paulopōst sequitur, v. 72, Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari testamenti sui sancti? Illud, Ad faciendam misericordiam, transfert ad formam Latinam, cum sit Græcè infinitivum, ποιῆσαι. Illud memorari, ut sic dicam, informe, & in græcanitate sua reliquit, μνησθῆναι. Et iterum è diverso: v. 76.*

Cap. I.

LAUR. VALLÆ COLLAT.

Præbīs enim ante faciem Domini parare vias ejus, ad dandam scientiam salutis plebi ejus. *Cur non Ad parandam, sicuti Ad dā. dam, aut dare sicuti parare?* ἐτοιμάσαι ὁδὸς αὐτοῦ, καὶ δύναι γινώσκειν. *Atque iterum:* v. 79. Il. luminare iis, qui in tenebris & in umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros

Memorari. in viam pacis. Ἐπιμνήσκει, καὶ καταδύναι. Memorari pro recordari rarissimè reperiās, nisi fortè apud aliquem vetustissimum Poëtam. Etiam incredibiles pro incredulos, perquam durum est, ἀπειθῆς.

Incredibilis.

22. Et mansit mutus.] *Gracè est furdus,* κακός.

27. Cui nomen Joseph, & Mariam.] *Nō Maria, ut superius dixi, accentu acuto, μαριαμ.*

Matt. I. 16.

28. Ave gratia plena.] *Non magis est Ave Gracè, quàm salve, χαῖρε, cujus significatio eadem est quæ Gaude.. Nec duo verba sunt Gracè Plena gratia, sed unum, καχαρίτων:* quòd si verbum transferatur è verbo, diceretur Gratificata, quòd videlicet in gratiam recepta est. Unde Paulus cum alibi, tum ad Ephesios: In laudem gloriæ suæ, in qua gratificavit nos in dilecto, ἐχαρίτωσεν.

χαῖρε.

Eph. I. 6.

29. Quæ cùm audisset, turbata est in sermone ejus.] *Melius in quibusdam vetustis eodiciis legitur, Quæ cùm vidisset, ἰδῶσα, quod à quibusdam, aliorum scripta ad suum sensum trahentibus, non correctum, sed corruptum*

ptum est. Nolo disputare nunc quare sit melius, Quæ cum vidisset, quàm, Quæ cum audisset, ne de fide scriptura dubitare videar.

32. Et dabit illi Dominus Deus sedem David patris ejus.] *Melius legitur in iis codicibus, ubi est Patris sui.*

33. Et regnabit in domo David in æternum.] *Gracè est, In secula, εἰς τὸς αἰῶνας.*

34. Quomodo fiet istud?] *Gracè est, Quomodo erit istud? ὅτι.*

46. Magnificat anima mea Dominum.] *Non magis in Magnificat, Gracè μεγαλύνει est* Magnum dicere.
verbum Facio, quàm in Beatam me dicent, μακαρίζων, est verbum Dico: ut perinde Magnum facere.
dicere liceat, magnum facit pro dicit, ut beatum dicit pro facit. Reperimus in epistola Jacobi. Et beatificamus eos qui sustinuerunt, Iac. 5. 12.
μακαρίζουσιν. Et in Psal. Dominus conservet Psal. 41. 3.
eum, & vivificet eum, & beatum faciat eum, μακαρίσει.

48. Quia respexit humilitatem ancillæ suæ.] *Gracè est, In humilitatem, ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν, ut multis aliis in locis sit, velut in loco illo Psalmi, Respexit in orationem humilium. Et magis est Inspexit, quàm Respexit,* Psal. 102. 18.
ἐπέβλεψεν. Ecce enim ex hoc beatam me dicent.] Adverbum est Gracè cum articulo, nō pronomen, quod modò implet sensum, ut intelligatur ab hoc tempore, ἄρτι τῶν. Melius apud translationem, quam Ambrosius sequitur, Ecce

Luc. 22. 69

enim à modò. *Idem dictum sit de loco postè-
riori, Ex hoc autem erit filius hominis, se-
dens à dextris virtutis Dei, & sà vñ.*

50. Et misericordia ejus à progenie in
progenies.] *Non rectè dicitur à, quia Gracè
est in, & sanè in quibusdam atque adeò pleris-
que editionibus legitur, In progenie: quod ta-
men cum sequenti non congruit, quòd diversi-
casus, in progenie & progenies. Ideoque ve-
rustiores editiones habent, in progenies & pro-
genies. Gracè autem est, in progenies proge-
nium, εἰς γενεὰς γενεῶν.*

51. Suscepit Israël puerum suum, recor-
datus misericordiæ suæ.] *Verius illi codices, in
quibus legitur, Memorari misericordiæ suæ,
Quamquam Gracè non est Suæ, ergo nec Latine
debet esse. μνησθῆναι ἐλεός.*

55. Sicut loquutus est ad patres nostros,
Abraham & femini ejus in secula.] *Ego di-
xissim, Apud patres nostros, & Abrahæ, ut
sensus esset apertior. Nam dativi casus Abra-
ham, τοῖς τοῖς πατέρας ἡμῶν, πρὸς Ἀβραάμ. Dixis-
sem inquam, apud, ut in illo Joannis, Et ver-
bum erat apud Deum, τοῖς τὸν θεόν. Et in E-
pistola Pauli ad Corinthios: Spero enim me
aliquantulum tempus manere apud vos, τοῖς
ὑμᾶς. Sicut è diverso illud in Psalmo, Adorabo
ad templum sanctum tuum. Est enim ad tem-
plum adorare, juxta templum: apud tem-
plum verò, in templo adorare, τοῖς ἐν ναόν.*

Joh. I. I.

I. Cor. 16. 7.

Psal. 5. 8.

Ad.

Apud.

Quidam

Quidam codices habent, usque in secula. Hoc parum interest: illud magis, quod legendum est in seculum, non in secula. ἕως αἰῶνος.

66. Quis putas puer iste erit?] *Est quidem Gracè neutri generis quid, seu potius quod, sed respondet illi puer, quod est neutri generis, παιδίον. Sed nec Gracè est putas, sed dictio quadam indeclinabilis, ut ego maluissem transferre, Quisnā puer hic erit? τί ἄρα τὸ παιδίον τῆτο ἔσται; quod est audacius in Matthæo: Quis putas major est in regno cœlorum? Non enim erat interrogandus, quem maiorem esse putas? sed planè, quis major est? quia in Deo non est opinio, sed scientia. τίς ἀγαθὸν εἰς ὅτι;*

Matt. 18. 12

68. Quia visitavit & fecit redemptionem plebis suæ.] *Plebi legendum est, non plebis, sive populo suo. Nam populum significat potius vox Græca, πῦ λαὸν αὐτῷ. Etenim, populus nunc significat tam primores quàm plebem, ut quum dicimus populum Romanum imperasse omnibus Gentibus: nunc significat plebem, ut quum dicitur, Senatus populusque Romanus.*

Populus;

70. Sicut loquutus est per os sanctorum, qui à seculo sunt, prophetarum eius.] *Dicendum erat, Prophetarum suorum, in quo nonnunquam decipit interpretem vox Græca, αὐτῶν.*

73. Jusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis, ut

sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus illi.] *Gracè abest se, fortassis adjectum ab iis qui hunc locum exponūt, quòd Deus dabit se nobis: quæ sententia multū abest à veritate Graca. Quòd si ita transtulit interpres, debuit ad tollendum dubitationem antepone se, sic, Se daturum nobis: quamquam Gracè non est futurum infinitivum, τοῦ δοῦναι.*

77. In remissionem peccatorum eorum.] *Gracè est casus ablativus, In remissione, ἐκ φέρσει.*

78. In quibus visitavit nos oriens ex alto.] *Oriens substantivum est, & apud Gracos generis fœminini ἀνατολή, significatque ortum solis, sive locum unde sol oritur. Per metaphoram dicitur Deus oriens, ut angelus lucifer.*

Eccl. 14, 12.

79. Illuminare iis qui.] *Illucescere potius, ut apparere dicendum fuit, ἐμφάναι. Nam illuminare tibi, sermo insolens est.*

C A P. II.

1. **E**Xiit edictum à Cæsare Augusto, ut describeretur universus orbis.

2. Hæc descriptio prima facta est à præfide Cyrino.

3. Et ibant omnes, ut profiterentur singuli in suam civitatem.]

Licet interpres variet, tamen idem verbum est

est describi & profiteri, ἀποχαιδῆς. Nec legendum est cum præpositione à, quanquam Gracè magis præfidente, quàm præside. Nec legendum est Cyrino, sed Cyrenio, ἡγεμονδουρῖ & Ἰὼς οὐείας κυρνίῳ. Nec minus commodè accusativus Gracius nunc transferretur per ablativum, sic: Singuli in sua civitate. Erat autem hac descriptio sive professio, ne quis ignoret, ut sciretur quantum quisque haberet in facultatibus. Dicta qui sem professio, eorum qui censabantur: descriptio verò, eorum qui censabantur respectu. Nam ita inquit Asconius Pedianus: More veterum Censi dicebantur, qui centum millia in professionem detulissent, hujusmodi adeò facultates Censui dicebantur.

Professio.

Descriptio.

Cens.

Census.

8. Et pastores erant in regione eadem vigilantes & custodientes vigilias noctis.] Cum dicatur vigilantes, quid attinebat Custodientes vigilias? Gracè non est vigilantes, sed in agro agentes: nec custodientes vigilias, sed custodientes custodias, sive excubantes excubias noctis, ἀγροφυλάκτες καὶ φυλάκοντες φυλακίας.

9. Et claritas Dei circumfulsit illos.] Nō magis est Gracè claritas, quàm gloria, δόξα, δόξα. quam interpret nonnunquam transfert majestas: propria autem significatio ejus est gloria, ut mox cum dicitur:

14. Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.] Δόξα.

H 5

Si

aud. ex. 12.

Matt. 9, 13.

v. 15.

Si nullo in loco, certè in hoc admiror tantam esse mutationem factam, ut legamus, hominibus bonæ voluntatis, pro, in hominibus bona voluntas, ἐν ἀνθρώποις δὲ δοκίαι. Unum est apud Græcos nomen bona voluntas, quod solet transferri beneplacitum, quodque transferri posse placencia Hieronymus ait. Et sane quid accinebat precari pacem bonus, quasi non habentibus? ergo precabantur angelis pacem super terram, & in omnibus hominibus bonam voluntatem, & iis præcipuè qui eam non haberent, ut inquit Dominus, Non veni vocare justos sed peccatores. Ergo sit bona voluntas in iis, quibus non est.

17. Videntes autem cognoverunt de verbo quod dictum erat illis de puero hoc:

18. Et omnes qui audiebant, mirati sunt, & de iis quæ dicta erant à pastoribus ad ipsos,] *Non fuit transferendum, cognoverunt de verbo quod dictum erat illis: sed notum fecerunt. Etenim idem verbum nunc, διεγνώριον, quod paulo ante, Dominus ostendit nobis, ἐγνώριον, Narraverunt enim pastores ea quæ viderant & audierant, & ideo admirabantur omnes ista audientes. Nec Græcè legitur copula, & de iis quæ dicta erant à pastoribus, sed sine copula.*

22. Et postquam impleti sunt dies purificationis ejus secundum legem Moyse, tulerunt illum in Hierusalem.] *Non legi-*

IHR

eur Gracè ejus, sed eorum, hoc est, matris & pueri, αὐτῶν.

23. Omne masculinum adaperiens vulvam.] *Mallet hoc in loco, interpret ubi de matre Dei virgine loquitur, dixisset verecundius uterum, μήσαρ, quod fortasse est verius, ut in Psal. In te projectus sum ex utero, μήσαρ. Psal. 22. 9. Quemadmodum illud Pauli, Reputavi stercorea, Κούεαλα, quod nomen transfert Priscianus quisquilias, nec Priscianus modò, verumetiam Hieronymus in dialogo contra Pelagianos, inquiens: Apostolus omnia pro Christo ducit quisquilias, ut inveniatur in Christo, non habens suam justitiam.*

27. Et cùm inducerent puerum Jesum parentes ejus.] *Adest Gracè Ejus: quod si adesset, transferendum esset Sui, non ejus.*

34. Et in signum cui contradicetur.] *Contradicetur legendum est, ἀντιλεγόμενον.*

35. Et tuam ipsius animam pertransibit gladius.] *Gracè est Tui. Sed ratio lingua Latina non fert ut dicamus Animam tui (quemadmodum in elegantis tradidi) sed animam tuā, cui illud ipsius tanquā genitivo applicatur, ut stultissime accipiant, qui exponunt hunc locum referentes ipsius ad Christū, καὶ οὐ ὅτι αὐτὸ ἡ ψυχὴν.*

38. Et hæc ipsa hora superveniens.] *Cùm dicatur quòd non decedebat de templo, quomodo nunc supervenit? Gracè est stans sive assistens, ἑστῶσα.*

40. Pu-

40. Puer autem crescebat & confortabatur, plenus sapientia, & gratia Dei erat cum illo.] *Gracè est*, Et confortabatur spiritu, & implebatur sapientia, *sive* augescens sapientia; *est enim participium præsens, quo nos caremus. Quod si liceret dicere, diceremus* Plenescens, καὶ ἐνεργαῖτο πνεύματι, πληρούμενον σοφίας.

43. Remansit puer Jesus, & non cognoverunt parentes ejus.] *Superius dicitur* parentes ejus, *nunc autem* Joseph & mater ejus. *Ideoque non dicitur*, Non cognoverunt, *sed* non cognovit Joseph & mater ejus, καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσήφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ.

C A P. III.

3. **E**T venit in omnem regionem Jordanis.] *Ego dixissem*, In omnem regionem circa Jordanem, εἰς πᾶσαν τὴν ὀρέχουσαν τὴν Ἰωρδάνην.

5. Et erunt aspera in directa.] *Gracè est* numeri singularis, in directam, *sive* in rectam, εἰς ὀρθήαν.

8. Facite fructus dignos poenitentiae.] *Quia Gracè est* genitivus, *ideo enim reliquit interpretis, quem debebat transferre per ablativum.*

22. Et descendit spiritus sanctus corporali specie sicut columba in ipsum.] *Velut columba dicendum fuit, non sicut: quia columba*

Velut.

lumba aliqua nunquam in Jesum descendit, sed spiritus sanctus tunc tanquam columba.

23. Et ipse Iesus incipiens quasi annorum triginta.] *Quasi non Latine dicitur, pro ferè. Græci pro sicut, pro velut, pro tanquam, pro quasi, pro ferè, unum habent, ὥς. ὥς. Ut putabatur filius Joseph, qui fuit Eli.] Hoc fuit transferendum, Qui fuit filius Eli: etsi Græcè nec relativum legitur, nec verbum, sed articulus, τὸ ΕΛΕΙ. Sed veritus est interpretes, ne ad extremum dicendum esset,*

38. Qui fuit filius Dei, *cùm Adam non sit filius Dei. Sed nescio an ei verendum fuerit, cum dicat ipse 'Deus ad homines, Dij estis, & filij excelsi omnes. Hoc quaecunque est, non praterendum putavi.*

Adam filius Dei.

Psal. 32. 69

CAP. IV.

1. **E**T agebatur à Spiritu in deserto diebus quadraginta,

2. Et tentabatur à diabolo.] *Melius legitur in iis codicibus, qui habent In spiritu, ἐν πνεύματι. Nec Græcè est copula, Et tentabatur, sed sine copula participium presentis passivum, ἠγεῖσθαι. Quod ideo dico, quia tentatus innuitur quadraginta diebus. Non autem tot diebus ductus sive actus: nam Græcè non est Actus; Agebatur, ut dicuntur equi agi quasi agitari, Agi. sed duci, ac potius ductus, ἡγᾶτο. Nam in deserto*

sertum quoque est Gracè, non in deserto, εἰς τὸν ἔρημον. Et si frequenter hic accusativus habeat vim ablativi, ut superius testatus sum.

5. In momento temporis.] Graci nescio Momentū. an habeant simile vocabulum nostro momento, quod significat spatium breve, ut hora vel semihora, aut paulo plus minúsve. Ut apud Horatium, Quid enim? concurritur, horæ Momento. At nunc Gracè est puncto, στιγμή.

15. Et ipse docebat in synagoga eorū, & magnificabatur ab omnibus.] Gracè est glorificabatur, quod ego, ne adderem copulam, qua Gracè est, sic transtulissim, Et docebat in synagoga eorum, omnibus eum glorificantibus: est enim participium passivi præsens, δοξαζόμενος.

16. Dies sabbati.] Gracè est sabbatorum, ἡμέραι σαββάτων.

18. Dimittere contractos in remissionē.

19. Prædicare annum Domini acceptū, & diem retributionis.

20. Et cūm plicuisset librum.] Gracè non legitur, Et diem retributionis: nec attinebat tunc mentionem facere retributionis, sed tantū gratia.

C A P. V.

7. **E**T annuerunt sociis qui erant in alia navi, ut venirent & adjuvarent eos.] Ego

Ego sic transtulifsem, Et innuerunt sociis qui erant in alia navi, ut venientes adjuvarent se, καὶ ἐπένδουσιν, ὅτι ἐλθόντες συλλαβέσθαι αὐτοῖς.

27. Vidit publicanum nomine Levi.] *Græcè est Levin. λευείν. Et paulopòst:*

29. Et fecit ei convivium magnum *Levi.*] *Dicendum est Levis. λευείς.*

CAP. VI.

26. **V**Æ cùm benedixerint vobis omnes homines: secundum hæc enim faciebant prophetis patres eorum.] *Græcè non legitur Omnes, nec Prophetis, sed Pseudopphetis, ψευδοπροφήταις. (Causa autem est, ut opinor, cur scriptor depravaverit codicem, quia paulo ante dicitur, Secundum hæc enim faci-* v. 236
ebant prophetis patres eorum. Sed ob hoc ipsum minus debuit depravari scriptura, quia hoc facere ab altero plurimum differt, atque adeò contrarium est.

34. Et si mutuum dederitis iis, à quibus speratis recipere quæ gratia est vobis? nam & peccatores peccatoribus fœnerantur, ut recipiant æqualia.

35. Veruntamen diligite inimicos vestros, & benefacite, & mutuum date, nil inde sperantes.] *Quia Græcum vocabulum δανείζειν anceps est, pro mutuum dare, sive mutuarè, & fœnerare, quod interpretis aut fœnerarij*

LAUR. VALLÆ COLLAT.

Mutuo.
Fœnereo.

rari, ideo ipse interpres consilii incertus, utroque modo transtulit, & lectorem quid nē ut ipse incertus est, incertum reliquit? cum aliud sit mutuare, quod sine peccato sit: & fœnerare, quod sit cum peccato. Quæ causa fuit, ut interpres cum de peccatoribus agitur, dixerit fœnerantur *ὑπερζωον*. Sed hæc causa non satis est ad sententiam, seu vocem mutandam. Nam argumentum similitudinis fit à peccatoribus, qui & ipsi gratis mutant, tamen inde sperantes vicissitudinem: vos autem gratis quoque mutuate *ὑπερζωον*, sed sine spe vicissitudinis. Quod nisi gratificarentur peccatores peccatoribus, non foret argumentum à majori. Qui enim equalia sperant, non fœnus expectant, sed gratia vicissitudinem: ergo non fœnerantur sive fœnerant dicendum erat, sed mutant.

CAP. VII.

11. **E**T ibant cum illo discipuli ejus.] *Forma Græca decipit frequenter interpretem, ut dicat Ejus pro Suus sive Sui, ὡς: quale etiam paulopost.*

18. Et nunciaverunt Joanni discipuli ejus, pro sui, ὡς.

22. Pauperes euangelizantur.] *Et si Græcè est voce passiva, tamen pro activa (nam apud illos anceps est) potius acciperem, transferentque Euangelizant.*

24. Quid

24. Quid existis in desertum? videre a-
rundinem vento moveri?] *Parum Latine di-*
xit Moveri, pro quæ movetur, vel potius quæ
agitatur, σαλιδόμενον.

25. In domibus regum sunt.] *Græcè est,*
In regiis sunt, sive in regnis sunt, ἐν τοῖς βασι-
λείοις εἰσὶν.

38. Et stans retrò secus pedes ejus, la-
chrymis cœpit rigare pedes ejus.] *Græcè u-*
num magis quàm apud nos verbum est, dicitur
enim: Et stans juxta pedes ejus retrò, flens
cœpit rigare pedes ejus lachrymis: ὁπίσσω
κλαίοντα ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δά-
κρυσι.

42. Non habentibus illis unde redde-
rent, donavit utrisque.] *Græcanicè dixit U-*
trisque pro Utrique, ἀμφοτέρω. Et si magni
quidam auctores nonnunquam sic loquuti sunt.

CAP. VIII.

9. **I**nterrogabant eum discipuli ejus.] *7am*
admonui dicendum fuisse, Discipuli fui.

16. Aut subtus lectum ponit.] *Subter le-*
ctum dicendum erat, quia subtus adverbium
est. Apud Græcos adverbia multa vim habent
prepositionum.

17. Quod non cognoscatur, & in palàm
veniat.] *Neg, Latine dicitur in palàm, neque*
Græco respondet, quod est, in apertū, εἰς θάλασσαν.

19. Venerunt autem ad illum mater & fratres ejus.] *Nimis frequenter fortassis admonco fuisse dicendum*, Mater & fratres sui, non ejus.

24. Suscitaverunt eum, dicentes, Præceptor, perimus.] *Gracè est geminatum*, Præceptor, præceptor, *quod est hominis solliciti & anxij*, & quia non ad primam vocem excitari voluit *Jesus. ἐμσαῖτα, ἐμσαῖτα.*

26. Et navigarunt ad regionem Gerasæ-
norum.] *Gracè est Gadarenorum, γαδαρηνῶν.*

27. Et cùm ingressus esset in terram, occurrit illi vir quidam qui habebat dæmonium.] *Desunt duo verba. Nam sic legendum est: Vir quidam ex civitate, sive ex urbe, qui habebat dæmonium, ἐκ τῆς πόλεως.*

29. Agebatur à dæmonio in deserto.] *Melius ubi legitur, In deserta, εἰς τὰς ἐρήμους.*

48. Filia, fides tua te salvam fecit, vade in pace.] *Nescio an sit potius dicendum, Vade in pacem, accusativus enim Gracè est, εἰς εἰρήνην.*

52. Nolite flere, non est mortua, sed dormit:

53. Et deridebant, scientes quia mortua esset.

54. Ipse autem tenens manum ejus clamavit, dicens: Puella surge.

55. Et reversus est spiritus ejus, & surrexit continuò, & jussit illi dari manducare:

56. Et

56. Et stupuerunt parentes ejus, quibus præcepit, ne alicui dicerent quod factum erat.] *Cur præcepit parentibus puellæ, ne cui dicerent quod factum erat, si aderant illi qui deriderant negantem esse puellam mortuam, sed dormientem? Aut cur soli parentes obstupuerunt? ergo non aderant alij; Itaque sciamus ita esse Græcè, Et deridebant eum, scientes quia mortua esset, Ipse autem ejectis foras omnibus, & capta manu illius, vocavit dicens, αὐτὸς ὁ ἀβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώτησε λέγων.*

CAP. IX.

3. **N**ihil tuleritis in via, neque virgam, neque peram, neque pecuniam, neque duas tunicas habeatis.] *Non est hoc tuleritis à verbo fero, sed à verbo tollo: ergo melius in viam, & Græcè accusativus est, εἰς τὸ ὁδόν. Et tuleritis, ut apertius, ita verius translatum, esset, tollatis sive tollite, μηδὲν αἰετέ. Neque duas tunicas dicitur, sed binas, hoc est, singuli duas: neque imperativum aut subjunctivum est habeatis, sed infinitivum, μὴτι ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν.*

4. Et in quamcunque domum intraveritis, ibi manete, & inde ne exeatis.] *Veritas Græca habet, Et inde exite, καὶ ἐκείθεν ἐξέρχεσθε. Quod quia quibusdam videbatur absurdum,*

dum, ut iuberentur exire, convenientiusque esse, cum dicatur, Ibi manete, ne exirent, addiderunt negationem. Sed Dominus præcepit ut ex eadem domo exirent, cum illinc ad aliam civitatem pergerent, in quam à principio introissent, ne forte ex alia exirent.

10. Et assumptis illis secessit seorsum in locum desertum, qui est Bethsaidæ.] *Græcè est, In locum desertum urbis, quæ vocatur Bethsaida, πόλεως καλυμένης βηθσαιδά.*

20. Vos autem quem me esse dicitis? Respondens autem Simō Petrus, Christū Dei.
21. At ille increpans illos, præcepit ne cui dicerent.] *Cur non dixit interpret nunc, minatus illis præcepit, sicut alibi frequenter, cum idem sit verbum, ἐπιμάρους? Non enim nunc locus est increpationi, tanquam peccassent, sed dehortationi ne peccent.*

23. Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam quotidie, & sequatur me.] *Non est apud hunc Evangelistam Quotidie,*

24. Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet illam. Nam qui perdidit animam suam propter me, salvam faciet illam.] *Nisi accipiat Nam pro Autem, non respondet translatio Græcæ veritati, in qua dicitur, Qui autem, sive quicumque autem perdidit animam suam gratia mei, hic salvabit eam sive ipsam, ὅς δ' αὖ ἀπολέσῃ τὴν*

ἐν τῷ ψυχῇ αὐτοῦ ἔνεκεν ἐμοῦ, ἔτι ζωσας αὐτὸν.

30. Moyses & Helias

31. Visi in maiestate & dicebant excessum ejus quem completurus erat in Hierusalem.] *Excessus pro morte accipiendus est, ut apud Ciceronem de Legibus: Certè non longè ab ædibus tuis inambulàs post excessum suum Romulus Proculo Julio dixerit se Deum esse, & Quirinum vocari. Et apud Valerium Maximū: Tui quoq; clarissimi excessus Cato Utica monumentū est, in qua ex fortissimis vulneribus tuis plus gloriæ quàm sanguinis manavit. Quod autē hoc senserit interprez, nisi stultum est dubitare, sciamus Græcum vocabulum esse illud, quo secundus liber Moysi inscribitur Exodus, ἔξοδ. &, qui dicitur Exitus, ἔξοδ. & ut in Psalmo, In exitu Israel ex Ægypto: qui pro morte accipitur, ut apud Quintilianum in Mathematico: Commendo vobis exitum meum: & apud Plinium ad Cornelium Tacitum: Petis ut tibi exitum avunculi mei scribam. Quid alia exemplū? apud ipsum interpretem in epistola Petri: Dabo autem operam, & frequenter habere vos post exitum meum, ἔξοδον.*

Excessus
pro morte

ἔξοδ. &
Exitus.
Psal. 114.1.

2. Pet. i. 15.

42. Et reddidit illum patri ejus.] Patri suo *Latinum est.*

44. Ponite vos in cordibus vestris sermones istos.] *Gracè est, Ponite vos in aures vestras,*

vestras, *sive* in auribus vestris sermones istos, *sive* hos: εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν.

52. Et euntes intraverunt in civitatem Samaritanorum, ut pararent illi, & non receperunt eum.] *Ne quis putet hanc civitatem esse Samariam. Nam Gracæ est, καὶ μὴν, quod est castellum vel vicus: unde dicitur παντοπόσι,*
v. 36. Et abierunt in aliud castellum, καὶ μὴν.

54. Domine, vis dicimus ut ignis descēdat de cœlo, & consumat illos?

55. Et conversus increpavit illos.] *Gracæ plus est quàm Latine: dicitur enim illic: Domine, vis dicamus ignem descendere de cœlo, & consumere eos, ut & Helias fecit: conversus autem increpuit illos, ὥς καὶ Ἡλίας ἐποίνος, εὐφροῦς δέ.*

CAP. X.

1. **P**ost hæc autem designavit Dominus Jesus & alios septuaginta duos, & illos misit binos ante faciem suam.] *Et aliquanto post: Reverfi sunt autem septuaginta cum gaudio. Ut interpretes illi pentateuchi de Hebraica lingua in Græcam, cū essent septuaginta duo ex singulis tribubus seni, tamen communitatis in loquendo gratia, sunt appellati septuaginta: sicut apud Romanos centumviri pro centum quinque, ex singulis tribubus, quæ triginta quinque erant, terni. Sic nunc è diverso*
v. 17. *pro*
Septuaginta interpretes.
Seni.
Centumviri.
pro

pro septuaginta scribitur septuagintaduo, non aliqua ratione, sed vel temeritate vel errore, cum omnes codices Græci habeant tantum septuaginta, ἑβδομήκοντα. Nescio an ille qui hoc fecit, voluerit fuisse è singulis tribubus senos, quæ stultissima ratio est, cum videamus nequaquam hoc factum in apostolis, qui cum duodecim fuerint, non sunt singuli è singulis tribubus electi. Certè & apostolorum & discipu-

Discipuli
septuaginta.
Exo. 15. 27.

lorum numerum cernimus à Domino in libris Moysi præfiguratum per duodecim fontes, & septuaginta palmas in deserto repertas. Ergo septuaginta, ut dixi, legendum est. Qui fuit etiam numerus eorum, quos Deus spiritu impertivit, qui in Moyse erat.

Num. 11. 25.

3. Ita ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos.] Velut inter lupos, transferendum. Non enim sic dicebat Dominus Iesus, Mitto vos sicut mitto agnos inter lupos, sed mitto vos veluti agni essetis, ὡς. Nec inter lupos dicit, sed in medio luporum, ἐν μέσῳ λύκων.

6. Et si ibi fuerit filius pacis, requiescat super eum pax vestra: sin autem, ad vos revertetur.] Sin autem, non dicendum fuit, sed Sin minus, ad vos revertetur, εἰ ὅ μὴ.

21. In ipsa hora exultavit spiritu sancto, & dixit.] Non est Gracè sancto, intelligendum est enim suo, sed causa erroris extitit in scriptore, qui pro Iesus, quod est in Græco, fecit sancto, Legitur enim Gracè, In illa autem

hora exultavit spiritu Jesus, & dixit, *παῖς μου ὁ μυστήριον* Inovūs. Confitebor tibi pater Domine coeli & terræ, quod abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & revelasti ea parvulis. Etiam pater, quia sic placuit ante te.] Etiam *idem verbum est quod interpres transtulit superius* utique, *val*, *qua voce Græca Latini sunt frequentissimè usi*, ut apud Teren. Faciunt næ intelligendo, ut nihil intelligant. Sed ferè *ij sunt usi hoc adverbio*, qui non utebantur Utique, ut Cice.

22. Omnia mihi tradita sunt à patre meo.] *Nonnihil nobis deest à veritate Græca*, in qua sic legitur, Et conversus ad discipulos, dixit, Omnia mihi: *ἅ ὅσα ἔδωκεν τὸς πατέρας, ἐγώ.* (Causa hujus menda illinc extitit, quod paulopost dicitur,

23. Et conversus ad discipulos suos, dixit: *quasi supervacuum esset idem bis dicere: verum non repetitur eadem ad verbum oratio, sed additur seorsum: sic enim est Græcè*, Et conversus ad discipulos, seorsum dixit, *ὅσα ἔδωκεν τὸς πατέρας καὶ ἰδὼν ἐγώ.*

29. Et quis est meus proximus? Suspiciens autem Jesus, dixit.] *Melius ij codices, qui habent, Sulci piens autem Jesus. Hunc locum aliquis in lingua Latina sciolus emendandum putavit, qui cum vix aliquid significare suscipiens existimaret, credidit esse verius suspiciens, quod videlicet Jesus in cælum suspenderit.*
Sed

*Sed suscipiens nunc traductum est verbum de verbo, quod solet dici frequentius excipiens, hoc est, subsequens alium in loquendo, ut apud Vergilium: Excipit Ascanius. Ita nunc Iesus excipiens, quasi respondens illi, & verba illius subsequens. Infinita sunt huiusmodi exempla, ut apud Xenophontem: καὶ ὁ Κύριος ἀπο-
κρίσας αὐτῷ id est, & Cyrus excipiens, inquit. Idem apud Evangelistam vocabulum, ἀπο-
κρίσας.*

41. Martha Martha, sollicita es, & turbaris erga plurima:

42. Porro unum est necessarium. Mariam optimam partem elegit.] *Melius circa frequens ministerium, quam nunc erga plurima, quia Erga ad personam refertur, Circa ad omnia. Gracè autem eadem prepositio est, περί: neque Gracè dicitur Optimam, sed bonam partem, adestque conjunctio sic: Maria autem bonam partem elegit, Μαρία δὲ τὴν ἀγα-
θὴν μερίδα.*

Erga,
Circæ.

CAP. XI.

1. **D**ixit unus ex discipulis ejus ad eum.] *Ex discipulis suis dicendum fuisse, jam admonuimus. Quidam tamen codices habent Suis.*

5. Amice, commoda mihi tres panes.] *Mutua mihi tres panes, dicendum fuit, ἁρτισσον.*

I 5

quia

Mutuum.
Commo-
datio,

quia (ut Jurisconsultis placet) ibi mutuum, ubi fit de tuo meum, sive de meo tuum. Commodatio, ubi idem corpus redditur.

11. Quis autem ex vobis patrem petit panem, nunquid lapidem dabit illi? aut piscem, nunquid pro pisce serpentem dabit? *Aliter Gracè habet, dicit enim: Quem autem vestrum, sive ex vobis patrem petet filius panem, nunquid lapidem dabit illi? aut etiam piscem, nunquid pro pisce serpentem dabit ei? τίνα ὃ ὑμεῖς τὸν πατέρα αἰτήσῃ ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ καὶ ἰχθύν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;*

14. Et erat ejiciens dæmonium, & illud erat mutum: & cùm ejecisset dæmonium, loquutus est mutus. *Gracè non est mutum & mutus, sed surdum & surdus, κωφόν, κωφός.*

17. Omne regnum in se divisum desolabitur, & domus supra domum cadet. *Gracè est, Desolatur & Cadit, ἐρημύθῃ, πίπτει.*

18. Si autem & Satanas in seipsum divisus est, quomodo stabit regnum ipsius? *Etsi Gracè accusativus est, tamen ego per ablativum potius transtulissim, In seipso divisus est: aut per accusativum, transferendo verbum è verbo, super seipsum, ἐφ' ἑαυτὸν.*

35. Vide ergo ne lumen, quod in te est, tenebræ sint. *Gracè est, Vide, sive Animadvertite, nunquid lumen quod in te, tenebræ est, sive tenebræ sunt, τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ὄν.*

36. Et

36. Et sicut lucerna fulgoris illuminabit te.] *Sic reor fuisse transferendum, Ut dum lucerna fulgure, sive fulgore illuminet te, &c*
 ὅταν ὁ λύχ- & τῆ ἀστροῦ φωτίζῃσι. *Non est enim Grace copula.*

38. Phariseus autem coepit intra se reputans dicere, quare non baptizatus esset ante prandium.] *Quidam codices habent, Quare non lavatus esset. Græcè est, Pharisæus autem videns, admiratus est, quod non prius lotus est, sive esset, sive baptizatus est:*
 ὁ ὅ φαρισαῖος & ἰδὼν, ἐθαύμασεν ὅτι. *Nec naturalis sermo est interrogantis sic, Quare non baptizatus esset? sed, Quare non baptizatus est?*

39. Quod autem intus est vestrum, plenum est rapina & iniquitate.] Quod autem intus est vestri, *dicendum fuit, non vestrum. De ipsis hominibus loquitur Dominus, non de eo quod est hominum. Nam aliud est Quod tui est, quàm, Quod tuum est. Siquidem quod tui est, idem est, quod ex te est: tuum autem, idem est, quod ex tuo. Ita vestri & vestrum. Nam alter genitivus pluralis significat passivè, ut in medio vestri vel nostri: alter possessivè sive activè, ut aliquis vestrum, aut aliquis nostrum: de quo latius in secundo libro de lingua Latina elegantia.*

Tui.
Tuum.
Vestri.
Vestrum.

43. Væ vobis Phariseis, qui diligitis primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro. Væ vobis, qui estis ut monumenta.]

menta.] *Nonnihil nobis deest e Græco, quod hoc est, Væ vobis Scribæ & Pharifæi hypocritæ, quia estis ut monumenta, καὶ ὡς μὲν νεκρῶν τῶν φαισάτων ἀποκεῖται, ὅτι ἐστὲ.*

46. Quia oneratis homines oneribus que portari non possunt, & ipsi uno digito vestro non tangitis farcinas.] *Nescio cur interpretes unum Græcum, φασίλα φασίλοις, duobus nunc Latinis transtulit, Oneribus & farcinas, quæ nemo legentium pro eodem accipit.*

Ædem.
Ædes.

50. Qui periit inter altare & ædem.] *Ædem sive ædes in singulari vix reperitur sine certo nomine alicujus numinis, accipiturq; pro templo: ut in æde Apollinis, in æde Castoris: nunc Græcè dicitur planè domus, quod interpres dixit ædem, καὶ οἶκος.*

53. Cùm hæc ad illos diceret, cœperunt Pharifæi & legisperiti graviter insiltere, & os ejus opprimere.] *Pro tribus dictionibus nostris, Os ejus opprimere, unum est Græcum, ἀποσπασίλειν: quod si una dictione transferri posset, diceretur interpellare, sive obstreperere, sive obloqui.*

CAP. XII.

I. **M**Ultis autem turbis circumstantibus, ita ut se invicem conculcarent.] *Græcè est, in quibus cum multa, sive permulta millia turbæ coacta sive congregata essent,*

ἐν οἷς ἐποικῶντο τῶν ἑσφ' μυριάδων. *Ideo dixi, si ve permulta, quod Græci habent quod nos non habemus vocabulum, significans decem millia.*

Cœpit dicere ad discipulos suos.] *Gracè est, Cœpit dicere ad discipulos suos primū, πρῶτον Attendite à fermento Phariseorum.] Græcè est, Attendite vobisipsis à fermento Phariseorum: προσέχετε ἑαυτοῖς.*

5. Ita dico vobis, hunc timete.] *Non est hoc adverbium Ita, comparationis, quo frequenter utimur, sed quo vulgus solet: quod ego nusquam legi, quod sciam, Ita affirmationis, ut si à me interrogatus, an ames regem, respondendas, Ita, vel sic: quod ab elegantibus etiam, ut nonnunquam fit ab interprete, sicut ostendi, quod Gracè dixi esse vā: ergo melius nunc dixisset interpretas, Utique, seu verè, seu certè.*

8. Omnis quicumque confessus fuerit me coram hominibus, & filius hominis confitebitur illum coram angelis Dei.] *Gracè est, Confitebitur in me: ἐν ἐμοὶ, item, Confitebitur in illo ἐν αὐτῷ. Qui modi loquendi quid differant, Græci Theologi declarant: quanquam & quidam nostri codices sic habent.*

15. Videte & cavete ab omni avaritia, quia non abundantia cuiusquam vita ejus est ex iis quæ possidet.] *Gracè non legitur Omnis: quem locum ego sic transfulissim, Videte & cavete ab avaritia, quia non in abundando*

dando cuiquam vita sibi est è facultatibus suis, *ὅτι τὸ πλεονεξίας, ὅτι ἐκ ἐν αὐτοῖς πλείονος διὰ τὴν πρὸς τὴν ζωὴν αὐτοῦ ὅτι ἐκ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ.* Dixi autem facultates eo modo, quo dixit interpret in 2. Cor. 13. 3. epistola ad Corinthios, Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, *καταρχοῦμαι* μου.

19. Requiesce, comede, bibe, epulare.] *Cum dictum sit, Comede, bibe, quid attinebat dicere Epulare? Ego potius transuliffem, Lætare, διφραίνου quod verbum omnia vitæ oblectamenta complectitur, ut sit cum alibi, tum* Psal. 104. 15 *in Psalmo, Et vinum lætificet cor hominis. Nam idem hîc verbum est, διφραίνω. Idem in-* Luc. 15. 23. *tellectum volo de sequenti: Adducite vitulum faginatum, & occidite, & manducemus, & epulemur, διφρανεῖσθαι: & cœperunt omnes epulari, διφραίνεσθαι.*

22. Sic est qui sibi thesaurizat, & non est in Deum dives. Dixitque ad discipulos suos.] *Deest hoc apud nos: hæc dicens clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat: tum sequitur, Dixit autem ad discipulos suos: ταῦτα λέγων ἐφώνη, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκούετε. εἴπε δὲ. Sunt tamen Græci codices, quibus hoc abest.*

24. Quibus non est cellarium neque horreum.] Cellarium pro cella vinaria solet accipi, quod ad cornos, qui potant aquam, referri non potest: ideo ego dixissem Penarium, seu promptu-

promptuarium : *est tamen idem nomen quod superius transfertur cubiculum, λαμειον.* Quanto magis vos pluris estis illis?] Quanto magis differtis à volucribus, *dicitur Gracè: πώ-σῳ μάλιν ὑμῖν διαφέρει τὸ πτερυγόν;*

39. Hoc autem scitote, Si sciret paterfamiliâs qua hora fur veniret, vigilaret utique, & non fineret perfodi domum suam.] *Ego sic transſuliffem, hoc est, sic transferendum puto fuisse :* Hoc autem scite, quodd si scisset paterfamiliâs qua hora fur venit, vigilasset, nec sivisset perfodi domum suam : *ταυτο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾗδε ἔοικοιτο πατήρ, ποῦ αὐτὸν ὁ κλέπτης ἔρχετο, ἐγρηγόρευεν αὐτὸν, καὶ οὐκ αὐτὸν ἀφῆκε διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ.*

42. Quis putas est fidelis dispensator & prudens?] *Ego mallem dicere, sicuti testatus sum, Quisnam est? τίς αὐτὸν ὄν;*

49. Ignem veni mittere in terram, & quid volo nisi ut accendatur?] *Gracè est, Et quid volo si jam incensus est? εἰ ἤδη ἀνέφθι.*

52. Erunt enim ex hoc quinque in domo una divisi.] *De hoc dixi superius, quodd cum dicatur Gracè, à nunc, Ambrosius utitur à modo, καὶ τὰ νῦν.*

53. Tres in duos, & duo in trës dividuntur; pater in filium, & filius in patrem suum.] *Gracè est, Dividetur pater in filium, & filius in patrem: neque enim est suum. Ipsa lectio indicat non debere dici Divi-*
dentur,

dentur, *cum dictum sit*, Erunt quinque divi-
si, *διαμεσθῆναι*.

54. Statim dicitis, Nimbus venit.] *Ma-
gis respondet in voce, & perinde in sensu imber,
quàm Nimbus Græco ὀμβρος*.

CAP. XIII.

9. **E**T si quidem fecerit fructum, sin au-
tem in futurum, succides eam.] *Græ-
cè non esse Sin autem, sed, Sin autem non, jam
dixi, εἰ ὅ μὴ. Melius alibi per alioquin apud
Luc. 14, 32. hunc Evangelistam, alioquin illo longè agen-
te, εἰ ὅ μὴ. Caper sine n vult scribi alioqui,
ut atqui.*

10. Erat autem docens in synagoga eo-
rum sabbatis.] *Ad quid refert illud Eorum,
cum certos non nominaverit superius, nec una
erat synagoga? Græcè igitur dicitur, Erat e-
nim docens in una synagogarum in sabbatis,
ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς Σάββατο.*

30. Et ecce sunt novissimi qui erant pri-
mi, & sunt primi qui erant novissimi.] *Cum
dixerit Dominus, Et uenient ab Oriente, &
Occidente, & Aquilone, & Austro, & ac-
cumbent in regno Dei, etiam per futurum
dixisset, Et ecce erunt, non per præsens, Ecce
sunt. Dixit ergo de iis qui impræsenti-
arum erant ultimi & primi, quos futuros etiam di-
xit primos & ultimos. Nam ita legendum est,
Et*

Et ecce sunt novissimi, qui erunt primi, &
 1. cor. 13. : & sunt primi, qui erunt novissimi, 1. cor.
 13. . *Atque ita omnis oratio de futuro est.*

CAP. XIV.

14. **Q**uia non habent, unde retribuere
 tibi] *Abeſt à Græco Unde : & illud*
 Habent, accipitur pro Possunt, quod ego per
 Possunt tranſſuſſem.

CAP. XV.

8. **S**i perdiderit drachmam unam, nonne
 accendit lucernam, & evertit domum,
 & quærit diligenter donec inveniat?] *Ma-*
niſeſtus librarij error, qui evertit pro everrit, Everro:
id eſt ſcopit, ſcripſit: οὐποῖ.

14. Et poſtquã omnia conſummaſſet, fa-
 cta eſt fames valida.] *Hoc vitium & Gram-*
matica, & verbi improprij nemo non videt. E-
rat autem ſic tranſferendum, Cùm autem is
omnia conſumpſiſſet, ſive, Poſtea verò quàm
is omnia conſumpſit, ſive erogavit, κατα-
ῥῆναι & αὐτὴ πέντα.

17. Quanti mercenarij patris mei?] *Et ſi*
Græci non habent Quot, non tamen non poſſu-
mus tranſferre per Quot illud Græcum, πόσοι.
Meliù paulopòſt, Ecce tot annis ſervio tibi, v. 29.
nō dixit Τάτις, πέντα, ſed de hoc dixi in Matt. Matt. 15. 33.

20. Vidit illum pater ipſius.] Suus erat
melius.

CAP. XVI.

Hierony-
mus.

Villicus.
villa.

Oecono-
mus.

Oecono-
micus Xe-
nophontis.

2. **R**edde rationem villicationis tuæ, jam
enim amplius non poteris villicare.]
*Pro villicatione, Græcè eſt Oeconomix, διο-
νομίας: pro villicare, διονομεῖν: & villicus œ-
conomus, διονομήτης. Non fuiſſe Hieronymum
utique, qui Novum Testamentum ita inter-
pretatus eſt, vel hinc patet, quòd ad Algaſiam
aliter hunc locum transfert, inquiens, Redde
rationem diſpenſationis tuæ: non enim ul-
trà poteris mea diſpenſare. Ergo commodius
vocabulum Diſpenſator quàm Villicus. Te-
rentius Varro in libro de Agricultura inquit:
Villicus agri colendi cauſa conſtitutus, atq;
appellatus à villa, quòd ab eo in eam con-
vehuntur fructus, & evehuntur cum vene-
unt. Ipſe verò Hieronymus ait: Villicus pro-
priè villæ gubernator eſt, à villa nomen vil-
lici accepit. Oeconomus non tantum frugum,
ſed omnium qua Dominus poſſidet, gubernator
eſt. Unde Oeconomicus Xenophontis pulcherri-
mus liber eſt, qui non villa gubernationem, ſed
uniuſerſa domus diſpenſationem Tullio interpre-
tante ſignificat.*

6. Accipe cautionem tuam.] γράμματα.

7. Accipe literas tuas.] γράμματα. Cum
Græcè

Græcum sit idem, cur variavit interpres? Est enim Græcè literam sive scripturam, non autem cautionem, aut literas, quæ epistolam significant.

16. Ex eo regnum Dei euangelizatur.] *Græcè est, Ex tunc, sive à tunc, ἀπὸ τότε. Quæadmodum in Psalmo: Parata sedes tua ex tunc. Id ego transulisse, Ex eo tempore.* Psal. 93, 26

22. Mortuus est autem & dives, & sepultus in inferno.

23. Elevans autem oculos suos.] *Si erat sepultus in inferno, quæ poterat procul videre Lazarum cum Abraham, aut tollere oculos qui sepulti erant? Ergo sciamus in Græco esse, Mortuus est autem & dives, sepultusque, & in inferno elevans oculos suos, sive in inferno sublati oculis suis, ἀπὸ τῶν οὐρανῶν ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν τῷ ᾧ ἐτάφη, καὶ ἐν τῷ ᾧ ἀδὴ ἐπάγει τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ.*

25. Fili, recordare quia accepisti bona in vita tua.] *Dicendum est, Quia accepisti tu bona tua in vita tua, ὅτι ἀπέλαβες ἐν τῇ ζωῇ σου.*

26. Et in his omnibus inter nos & vos chaos magnum firmatum, ut ij qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque inde huc transmeare.] *Ego sic transferrem, Et super hæc omnia inter vos & nos abruptum magnum, sive hiatus, sive vorago magna firmata est, ut ij qui volunt transire hinc ad vos, non possint, neque qui istinc ad nos*

Cap.
XVIII.

LAUR, VALLÆ COLLAT.

transfretent. Et in his omnibus, *Gracè dicitur*, καὶ ἐπὶ παντὶ τόπῳ. *Chaos autem Gracè non legitur, sed chasma, χάσμα. Inde dicitur, ἐκείθεν, quod est significat inde aut illinc, tamen nunc transferendum fuit Istinc: quod adverbium Græci non habent, & pro eo Illinc, sive Inde utantur. Nos verò primæ personæ accommodamus Hinc, secundæ Istinc, tertiæ Illinc, sive Inde, ut in Elegantiis dixi. Transmeare Gracè est, διαπερῶσιν.*

Hinc.
Istinc.
Illinc.
Inde,

C A P. XVIII.

1. **Q**Uoniam oportet semper orare, & non deficere.] *Ego sic transferrem, Oportere semper orare eos, & non fatigari, sive non succumbere malis, πρὸς τὸ δεῖν πάντων προσδ' ἑαυτῶν, καὶ μὴ ἐκπαθεῖν.*

3. Vindica me de adversario meo :

4. Et nolebat per multum tempus.] *Gracè potius est, Et noluit aliquandiu, καὶ ἐκὼς ἔλησιν ἐπὶ χρόνον.*

II. Non sum sicut cæteri homines, raptores, injusti, adulteri, velut etiam hic publicanus.] *Incæperat loqui per Sicut, ergo & hîc sicut, non velut, dicendum erat, sic, Aut etiam sicut hic publicanus, nisi sint duæ dictiones vel & ut, ἢ καὶ ὥς ἔτ' ὁ πύλῳς.*

15. Afferebant autem ad illum & infantes,

tes, ut eos tangeret: quod cum viderent discipuli, increpabant illos.

16. Jesus autem convocans illos, dixit: Sinite pueros venire ad me, & nolite eos verare.] *Ne quis putaret de Apostolis dici, quod eos vocasset Jesus, ego sic unam mutassem dictionem:* Jesus autem accitis pueris, dixit: *παιδες ἔρχεσθαι ἑπ' ἐμὲ. Est enim & infantes, & pueri generis neutri, τὰ ἑξῆς, τὰ παυδία: ut unam ipse interpret addit, cum ait:* Nuncia- Luc. 24. 9. verunt hæc omnia illis undecim, cum non legatur Gracè Illis.

17. Quicumque non acceperit regnum Dei sicut puer, non intrabit illud.] Velut puer, *dicendum erat, hoc est,* velut puer esset: nam sicut puer, *intelligitur* sicut puer accipit. *Atqui non pueri utique accipiunt regnum, sed qui tanquam pueri sunt. Neque enim Dominus dixit, horum, id est, puerorum, est regnum Dei, sed talium: de quo differere Graci solent, qui habent hæc duo nomina simillima, horum πούτωρ, & talium ταύτωρ.*

CAP. XIX.

4 **Q**uia inde erat transiturus.] Illac dicendum erat, & sic Gracè habet, δι' ἐκεῖνος.

31. Sic dicetis ei, quia Dominus operam ejus desiderat.] *Αὐτὸς ᾔδει ἐκεῖ. Eadem verba paulopost aliter transferuntur:*

K 3

34. Quia

34. Quia Dominus eum necessarium habet. *Nentro in loco dictum est Operam, dicitur enim Gracè, Quia Dominus eo opus habet: & hîc, necessarium eum habet, pro necesse eo habet. Sed potest videri rectè circumlocutus interpret, quod ait, Quia Dominus operam ejus desiderat. Cui simile est illud posterius, Quid adhuc desideramus testimonium? τί ἐν χρείᾳ ἔχουσιν μαρτυρίας; quod alium transtulisset, Quid opus habemus amplius testimonio? vel Quid amplius necesse habemus testimonio?*

Luc. 22. 71.

CAP. XX.

1. **D**Ocente illo populum in templo, & euangelizante, convenerunt principes sacerdotum & scribæ cum senioribus, & ajunt ad illum, dicentes.] *Gracè est, Ingruerunt potius quàm convenerunt, ἐπιστῆναι.*

6. Plebs universa lapidabit nos. Certi enim sunt Joannem Prophetam esse.] *Hoc Certi ad quid refertur? nempe ad plebem. (ur ergo non dixit, Certa enim est, ut est Gracè? etsi potius dicitur Populus, quàm Plebs: nec tam certus est, quàm persuasus est, hoc est, persuasum habet, πεισμένον γὰρ ὄντιν*

CAP.

CAP. XXI.

19. **I**N patientia vestra possidebitis animas vestras.] *Non est futuri temporis, κλησας, nec tã possidere nunc significat, quàm obtinere, seu adipisci, seu potiri. Itaque dixissem, In patientia vestra obtinete animas vestras.*

33. Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt.] *Ut dixi in Marco, Gracè est, Cœlum & terra transibit, πᾶσα γῆ.* Marc. 13. 31

38. Et omnis populus manicabat ad eum in templo audire eum.] *Inauditum mihi verbum est Manicare, quo nusquam alibi utitur interpretes, & nescio cur non circumvit, ut sit in Psalmo: Deus Deus meus, ad te de luce vigilo, ἐγρηγόρῃ. Nam idem est hîc verbum, ὁρᾷς, quod multis modis dicere licebat, vel manè veniebat, vel matutinis, vel sub auroram, vel diluculo veniebat.* Psal. 63. 2.

CAP. XXII.

22. **P**ER quem filius hominis tradetur.] *Gracè est traditur, παραδίδοι.*

25. Reges gentium dominantur eorum, & qui potestatem habent super eos.] *Dicendum fuit Earum, & eas. Decepit autem.*

K 4

inter-

pretem genitivus Græcus, qui est omnis generis, αὐτῶν, & gentium, quod est neutri, ἐθνῶν.

31. *Expetivit vos ut cribraret sicut triticum.] Non cribrat Satanas triticum, ergo velut triticum fuit dicendum.*

40. *Orate ne intretis in tentationem.] Videtur Dominus jubere discipulos orare, ut orando non intrent in tentationem. At ille jubebat hoc ipsum orare, ne intrarent in tentationem. Quare ad lucē orationis poterat sic transferri: Orate hoc, ne intretis in tentationem, προσέχετε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν: vel, quò ad verbum transferam, orate non intrare in tentationem. Secus autem paulopòst,*

46. *Orate ne intretis in tentationem: hoc enim non per infinitivum dicitur, sed per imperativum, προσέχετε ἵνα μὴ εἰσέλθῃτε εἰς πειρασμόν. Quod etiam, ut arbitror, accipiendum in eandem quam dixi sententiam: neque enim Dominus nunc diversa precipiebat. Nec erat dicendum, ne Apostoli omīssa oratione dormientes inciderent in tentationem, sed ne per discordiam, quia dormiebant, non impetrarent, ne paulopòst ad adventum Judæorum, & pastore suo capto, ipsi intrarent in diaboli tentationes, præsertim Petrus, quem cum duobus filiis Zebedæi Dominus ad locum orationis sevocaverat, & quem tentatio abnegandi Domini manebat. Idem dico de hoc loco apud alios Evangelistas.*

59. Et intervallo facto quasi horæ unus.] *7am finem facio notandi, quoties pro ferè ponit interpres quasi, ὡς αἰ.*

67. Si vobis dixero, non creditis mihi:

68. Si autem & interrogavero, non respondebitis mihi, aut dimittetis.] *Gracè est, Non credideritis, & non responderitis mihi, aut dimiseritis, πειθόντι, ἀπεκλιθῆτέ μοι, ἢ ἐπὶ αὐτῷ.*

CAP. XXIII.

16. **E**Mendatum ergo illum dimittam.] *πειθόντι. Et mox,*

22. Corripiam illum & dimittam, *πειθεύσαι. Cum idem utrobique sit verbum Gracè, utra melior dicetur translatio? prior quidem, quia caret copula: postèrior autem, quia invidius quis corripiri potest, emendari non potest. Corripere. Emendare. Præterea Pilatus hac loquens, de verberibus sentit, non de verbis. Ergo utrumque locum ipse transulissim sic, Castigatum ergo eum dimittam: sive, Cùm igitur castigavero, eum dimittam. Nam castigare tum verbis est, tum verberibus. Castigare.*

23. Et invalescebant voces eorum, & Pilatus adjudicavit.] *Gracè est, Et invalescebant voces eorum, & principum sacerdotum: Pilatus autem. καὶ κατὰ χυον αἰ φωναὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἀρχιερέων. ὁ δὲ Πιλάτος.*

K 5

29. Bea-

29. Beatæ steriles, & ventres quæ non genuerunt, & ubera quæ non lactaverunt.] Quæ non lactaverunt, *generis neutri est, quippe cum referatur ad ubera, quæ non lactaverunt, quæ Gracè sunt generis masculini, καὶ μα-
σοὶ οἱ ἐκ ἐθύλασται. Cur non ergo, & ventres qui,
dicitur? Credo interpretem deceptum, quia
ventres Gracè generis est fœminini, κοιλίαι.*

31. Quia si in viridi ligno hoc faciunt, in arido quid fiet?] In humido *dicendum est
potius, quàm in viridi: & fiat, non fiet: ὅτι
ἐν τῷ αὐτῷ ποτῶσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;*

33. Ad locum qui vocatur Calvaria.] *Gracè est Calvaria, κεννίον. Ibi crucifixerunt
eum, & latrones.] καὶ τὸς κακέρους. Quid sibi
vult hæc verborum mutatio, ut nunc dicat la-
trones, quos paulo antè dixit nequam? Et alii
duo nequam, κακῆροι, cùm præsertim non sit
nunc nomen latronum, sed noxiorum sive son-
tium, sive facinorosorum. Itidem paulo post.
Unus de iis dependentibus latronibus, κα-
κέρων.*

35. Erat autem populus expectans.] *Spe-
ctans sive inspiciens legendum est: θεωρῶν.*

40. Quodd in eadē damnatione es.] *Gracè
est, quodd in eodē iudicio es, ἐν τῷ αὐτῷ κείματι.
Luc 24 20. Et iterū, In cōdénatione mortis, εἰς κείμα. Et
posuit eum in monumento.] Dicendū fuit, Et
posuit id, sive illud, generis neutri est, αὐτὸ,
sicut illud, & depositum, καὶ καταθέν αὐτό.*

CAP. XXIV.

1. **V**Na autem sabbati.] Sabbatorum *legendum est, ἡ σάββατον.*

2. Portantes quæ paraverant aromata, & invenerunt lapidem revolutum.] *Gracè est, Portantes quæ paraverant aromata, & quædam sive nonnullæ cum eis, invenerunt autem lapidem: καὶ πρὸς τὸν αὐταῖς, εὕρον ὃ.*

6. Recordamini qualiter loquutus sit vobis.] *Gracè est, Et recordamini, quod loquutus est vobis, vel ut loquutus est vobis, ὥς ἐλάλησεν.*

22. Sed & mulieres quædam ex nostris terruerunt nos.] *Gracè est, Stupefecerunt, vel attonitos fecerunt nos, ἐξέστησαν.*

26. Nonne hæc oportuit pati Christum, & ita intrare in gloriam suam?] *Non est Gracè ita, sed tantum, Et intrare in gloriam suam.*

36. Pax vobis, ego sum, nolite timere.] *Gracè non legitur, Ego sum, nolite timere.*

42. At illi obtulerunt ei partem piscis assi, & favum mellis.] *Quid opus est addere mellis, cum favus omnis sit mellis? Gracè est, Et ex melleo favo, καὶ μελισσῆς κηέις, sive ex apiario favo.*

43. Et cùm manducasset coram eis, fumes reliquias, dedit eis.] *Gracè aliter legitur,*

Ca. XXIV LAUR. VALLÆ COL. IN LUCAM.

gitur, Et assumens, *sive* assumpto coram illis, comedit: dixit autem eis, *ὃ λαβὼν ἐσθίων αὐτοῖς ἔφαγεν.*

45. Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent scripturas.] *Ad verbum sic transferretur*, Tunc aperuit eorum mentem ad intelligendas scripturas, *αὐτοῖς τὸν νοῦν τὸ ζωῆσαι τὰς γραφάς.*

47. Incipientibus ab Hierosolyma.] *Et clarius & verius esset*, incipiendo ab Hierosolyma: *ἀρχάμενον ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ.* Nam Hierosolyma singulariter non reperitur.

Hierosolyma.

52. Et ipsi adorantes, regressi sunt in Hierusalem.] *Cur non potius*, Et cū adoravissent? *προσκυνήσαντες.*

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN LUC.
FINIS.

IN

IN EUANGELIUM IOANNIS

COLLATIONES

LAURENTII VALLÆ.

CAP. I.

1. **I**N principio erat verbum,
& verbum erat apud De-
um, & Deus erat verbū:

2. Hoc erat in princi-
pio apud Deum.

3. Omnia per ipsum
facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod
factum est.] Sic legunt Græci nunc, & ajunt,
autore Joanne Chrysostomo, ut ab hoc loco di-
stinguatur sententia sequens, In ipso vita erat.

Quod si iuxta est, frustra disputant, qui volunt
Nihil accipi pro Peccato, sive pro malitia, quod
ab altero traditum Hieronymus non probat, &
mihi ineptum in primis videtur, Illud autem

Nihil pro
peccato,

non

non indignum est admonitione, non idem verbum Gracè esse ut apud nos, Factum est, sed duplex, ἐγένετο, quod postea transfertur Fuit, cum dicitur, Fuit homo: alterum γέγονε, quod ego transferrem Exitit, quod verbum non jungitur cum participio more verbi substantivi, significatq, evidenter Fuit, vel Prodiit, ut cum dico: Post Socratem Plato exitit praeceptor.

6. Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Joannes.

7. Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum.

8. Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine.] *Non potest subaudiri Erat, potius quàm Fuit, quia Gracè legitur, Nomen ei Joannes, ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννης. Ceterum cum non reformidet interpret iterationem ejusdem nominis, dicens: In testimonium, ut testimonium, quod Gracè non fit, ἵνα μαρτυρήσῃ, id est, ut testificaretur: cur reformidavit dicere de luce, Et non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet, sive ut testaretur de luce? ne lectorem addubitare cogeret, ne dicam errare, in luce & lumine, tanquam diversis, quæ uno dicuntur Gracè vocabulo, τὸ φῶς, καὶ τὸ φῶτος.*

10. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit.

11. In

11. In propria venit, & sui eum non receperunt.

12. Quotquot autem receperunt eum.] *Ad quid refertur Eum? certè ad verbum: ergo id vel illud dicendum fuit. Decepit interpretem genus masculinum huius ipsius pronominis*

αὐτὸν, quod refertur ad verbum masculini apud illos generis, λόγος. Qui credunt in nomine ejus.] Gracè est, In nomen ejus, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Et iterum postea: Multi credide-

runt in nomine ejus, videntes signa ejus quæ faciebat, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Neque hic solum,

sed ubique. Neque hoc dico, ut sentiam cum quibusdam, qui volunt aliud esse in Deum credere, & in Deo, vel ob hoc quòd semper Græci per accusativum loquuntur, quæ nostri nunc per accusativum, nunc per ablativum transferunt, utrumque modum apud Latinos insecutum, ut nequeas de ipsorum differentia disputare, quod liquet vel ex eo loco qui non longè post sequitur: Ut omnis qui credit in ipso, non

pereat, sed habeat vitam æternam. Sic enim dilexit Deus mundum, ut filium unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Non enim misit Deus filium suum in mundum, ut judicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum. Qui credit in eum, non judicatur, qui autem non credit, jam judicatus est, quia nō credit in nomine unigeniti filij Dei. En qua-

8407

tuor loca, quorum duo per accusativum, totidem per ablativum interpret extulit, ut mihi videtur, magis affectatè quàm severe, cam sint, ut dixi, omnia Gracè per accusativum. Ac ne

Credere
Deo, & in
Deum.

Ioh. 6. 29.

30.

Ioh. 5. 24.

38.

Ioh. 6. 36.

Act. 8. 37.

Ioh. 8. 30.

31.

illud quidem ausim dicere, aliud esse credere Deo, & credere in Deum, cum videamus ita scribi in sequentibus, Hoc est opus Dei, ut credatis in eum quem misit ille. Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu facis signum, ut videamus, & credamus tibi? En credamus tibi, id est, in te, quod comprobant loca superiora illa: Amen Amen dico vobis, qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam. Et non multo post: Quia quem misit ille, huic vos non creditis, videlicet in hunc vos non creditis. Quid autem credere Deum? idemne est quod credere Deo, & in Deum? Non quidem idem est, sed in idem recidit. Nam si credam Deum esse, aut Jesum esse Deum, nimirum ei & in eum credam, quod vel illud ejusdem loci probat: Sed dixi vobis, quia & vidistis me, & non creditis. Nempe non creditis me esse filium Dei & Christum, quem si Judæi credidissent, quid ni satis habuissent, & fideles fuissent? ut in act. Apostolorum Eunuchus: Credo Dei filium esse Jesum, id est, credo in Jesum Dei filium. Et iterum postea, Hæc illo loquente, multi crediderunt in eum. Dicebat ergo Jesus ad eos qui crediderunt ei Judæos,

13. Neque ex voluntate carnis neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.] *Potius est geniti sunt, ἵκεν ὁ νόμος.*

14 Et vidimus gloriam ejus quasi unigeniti à patre.] *Non implet veritatem glorie dictio Quasi, ut dictio Velut, vel Tanquam, vel quæ maximè Græco respondet, ut, ὡς Quasi Quasi enim, imitationem significat, non veritatem, ut: Tu ambulas quasi rex, cum dico, Regem te non esse significo. At ambulas velut rex, tanquam rex, ut rex, non utique nego te esse regem. Ergo non quasi unigeniti dicendum, fuit, sed aut velut, aut tanquam, aut ut unigeniti. Neque verò unigenitus à patre, sic accipiendum est, ut sit à patre genitus: quia Græcè non est participiū unigenitus, μονογενῆς, quod Latine dicitur Unici (unicus enim dicitur qui solus patri est filius) sive unigenii, sicut primogenii dicitur. Neque ea præpositio est, quæ verbis aut participiis passivis applicari solet, πρὸς. Ergo sic intelligendum, ac si diceretur: Et vidimus gloriam ejus veluti unigeniti sive unici, sive unigenii: gloriam à patre, quod videlicet intelligatur gloria esse à patre. Plenum gratiæ & veritatis.] Plenū non, ut plerique putant, accusativus est casus, sed nominativus: ut Græca veritas probat, πᾶσις, hoc est, Verbum caro factum est, plenum gratiæ & veritatis. Est autem Græcè generis masculini, ut dixi, verbum, quod miror non potius fuisse*

L

transla-

translatum per idem genus, id est, per sermo. Nam & hoc vel magis significat, quàm verbum, & commodius est masculinum genus, cum de filio Dei & de Christo loquimur, quàm neutrum.

15. Hic erat, quem dixi, qui post me venturus est, ante me factus est.] *Quomodo venturum esse, quem dicit stetit in medio il-*
 v, 26. *lorum? Medius autem vestrum stetit, quem*
 30. *vobis nescitis. Et iterum apertius, Hic est, de quo dixi, Post me venit vir, qui ante me factus est: non dixerat Venit, sed venturus est. Sciamus ergo non solum Venit esse presentis temporis, ἐρχεῖ, sed huius temporis illud esse participium Gracè, ἐρχόμενος. Ergo dicendum erat, Qui post me veniens, ante me factus: sed filius Dei non fuit factus. Ego, ne multis disputem, dixissem, Qui ante me genitus est: nam & hoc significat γέγενεν, sive extitit. Est enim extitit penè quod prodiit, differt què à fuit, quia, ut dicimus, genitus fuit, aut factus fuit, ita non dicimus, genitus extitit, aut factus extitit: et si hoc genere sermonis plerisque nunc videamus utentes.*

Extitit.
Fuit.

29. Altera die vidit Joannes Jesum venientem ad se.] *Non implet veritatem Gracam Latinum nomen, altera die, ἡ ἐπαύριον. quod transferretur, postera die, sive postridie. Nullus enim dies intercessit inter eum, quo Phariseis & Levitis illa respondit Joannes, &*
 quo

quo dixit hac. Idem dico de loco qui paulopost sequitur:

35. Altera die iterum stabat Joannes & ex discipulis ejus duo,

36. Et respiciens Jesum ambulantiem, dicit] *Non est Grace Respiciens, sed inspi-*
ciens, seu potius intuitus, ἐμβλέψας, ut ipse in-
ter ores paulopost dixit, Intuitus autem eum v. 423
Jesús, dixit, Tu es Simon filius Jona, tu vo-
caberis Cephas, quod interpretatur Petrus.

39. Ubi habitas?

40. Dixit eis, Venite & videte. Ve-
nerunt & viderunt ubi maneret: apud e-
um manserunt illo die.] *Nescio cur ita dele-*
ctetur interpres in variè efferendo eandem Gra-
ecam vocem. Cur enim dixit, Ubi habitas?
& non potius, Ubi manes? cum sequatur, Et
viderunt ubi maneret, & apud eum manserunt?
Nam Grace dicitur, Ubi manes? ὅθεν
μνῆς, quod, etsi pro eo quod est Ubi habitas, ac-
cipi potest, tamen non fuit causa cur dictio mu-
taretur, ut dixi.

44. In crastinum voluit exire,] Idem ait
nunc in crastinum, quod superius altera die,
ἦν ἐθαύμαζον.

52 Amen amen dico vobis, videbitis
coelum apertum] *Deest una dictio, ut sit,* A-
men amen dico vobis, deinceps videbitis
coelum apertum, ἀπ' ἀγν.

CAP. III.

3. **N**isi quis natus fuerit denud, non potest videre regnum Dei.

4. Dicit ad eum Nicodemus: Quomodo potest homo nasci cum sit senex? nunquid potest in ventrem matris suæ iterato introire, & renasci?

5. Respondit Jesus, Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei.

6. Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex spiritu, spiritus est.] *Ego maluisssem transferre, Nisi quis genitus fuerit: & Quomodo potest homo gigni? & ita deinceps: non modò quia Gracum est genitus & gigni. γεννηθῆναι, γεννηθῆναι, sed etiamsi Gracè anceps esset significatio: quia cū dicitur Nasci, videtur res tantum ad matrem referri: cū verò generari, ad utrunque parentem refertur.*

Nasci.

Generari,

8. Spiritus ubi vult spirat.] *Cur non quòd?*

10. Tu es magister in Israël.] *Tu es magister Israël, hoc est, Israëlis, Gracè dicitur, μαθηταί.*

CAP.

CAP. IV.

4. **V**T ergo cognovit Jesus quia audierunt Pharisei, quia Jesus plures discipulos facit.] *Græcè est, Ut ergo cognovit Dominus, αἱ δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ κνέει.*

10. Si scires donum Dei, & quis est qui dixit tibi, Da mihi bibere, tu forsitan petisses ab eo, & dedisset tibi aquam vivam.] *De hoc jam dixi in superioribus, interpretem nunc addere affirmativam dictionem Utique, nunc dubitativam Forsitan, quarum neutra ad rem pertinet, quod ex ipsa loci hujus inspectione agnoscamus licet. Si hæc mulier sciret donum Dei, & quis sibi diceret, Da mihi bibere, quid dubij est eam petituram fuisse aquam à Deo? Aut si hoc dubium sit, illud certè dubium non est, Deum fuisse datorum illi aquam vivam. Nam eadem ratione dicitur Græcè Dedisset quâ petisses, ὃν αὖ ἡ ἡμεῖς αὐτῷ, ἡ δὲ ἑδωκεν αὐτῷ οὐδὲν ἄλλο. Sed interpretis facto suo diffidens non repetiit in hoc verbo Forsitan, quod aut repetendum erat, aut superiori verbo non accommodandum.*

11. Dicit ei mulier, Domine, neque in quo haurias habes] *Latinus fuisset sine præpositione, neque quo haurias. Ideo autem circuitione est usus interpret, quia non habuit ad manum vocabulum proprium Græco respon-*

Cap. V.
& VI.
Haustrum.

LAUR. VALLÆ COLLAT.
dens. Et haud sio an unum sit, nisi illud quo
Lucretius utitur, Haustrum: nam hauritori-
um parum mihi nudum videtur Græcè enim
dicitur, neque haustrum habes, ἀνταρμα.

C A P. V.

2. **E**st autem Hierosolymis super proba-
tica piscina, quæ cognominatur Be-
thesda, quinque porticus habens.] Ego ad
tollendam ambiguitatem dixissem, Est autem
super probatica Hierosolymis piscina: quo-
nam piscina nominativi casus est, probatica
ablativi, quod significat ovilla, sive, ut ait Hie-
ronymus, pecualis, ἐν προβαταρίῳ

4. Et qui prior descendisset in piscinam
post motionem aquæ, sanus fiebat.] Pri-
mus est Græcè πρῶτος Et ita ratio postulat ut
dicatur, Non prior, cum plurimi essent lan-
guentes.

46. Si enim crederetis Moyfi, forsitan
crederetis & mihi.] Forsitan superuacuum
est, εἰ δὲ ἐπιστάμεθα Μωϋσῆ, ἐπιστάμεθα καὶ ἐμοί.

C A P. VI.

11. **A**ccepit ergo panes Jesus, & cum gra-
tias egisset, distribuit discumbenti-
bus: similiter & de piscibus, quantum vole-
bant.] Ut apud ceteros Evangelistas, ita apud
Iohann.

Joannem res gesta narratur: Jesum dedisse panem non turbis, sed discipulis, & discipulos turbis. Sic enim est Græcè, Accepit autem panes Jesus, & ubi gratias egit, distribuit discipulis, & discipuli discumbentibus: ἔλαβε ὁ ἰησοῦς ὁ ἰησοῦς, καὶ χάρισθας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακείμενοις.

13. Et impleverunt duodecim cophinos fragmentorum.] *Græcum genitivum reliquit interpres: ego dixissem Fragmentis.*

16. Ut autem fero factum est.] *Ego dixissem Serum, ut apud Titum Livium: Serum erat dici. Nam hoc fero, hujus fero, vox absurda est.*

Serum.]
Sero.

45. Et erunt omnes docibiles Dei.] *Quidam codices habent, διδασκοὶ θεῶν, quidam διδασκτικοὶ θεῶν, quorum mihi videtur verius esse διδασκοὶ, cūm dicatur ad Thessalonicenses: Ipse enim vos à Deo didicistis, αὐτοὶ ὅς ὑμεῖς θεοδιδασκοὶ ἐστέ. Nam eandem propheta locum à Paulo repetitum opinor, qui à Christo nunc repetitur, Qui locus Pauli, etsi rectè translatus est, tamen ad verbum sic diceretur: Ipse enim vos à Deo docti estis, ut ad Corinthios: Non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina spiritus sancti, διδασκτοῖς. Ut de Græco auctoritatem repetam, Homerus 22. Odyssæa libro: αὐτοδιδασκτὸν δ' ἔμμι, θεὸς δέ μοι ἐν φρεσὶν ὅμματα παρτολά ἐπέφρασε. Sed redeo ad docibilem, si forte hic locus legendus est, διδασκτικός.*

1. Theff. 4.

1. Cor. 2. 13.

Atque etiam si ita legendum est in epistola ad Timoth. Servum autem Domini non oportet litigare: sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem. *Hunc locum transfert* Docibilis, *interpres* Docibilem. *Quid autem per hoc nomen intelligat, indicat e priore ad Timoth.* epistola, *inquiens:* Pudicum, hospitalem, doctorem, *διδάκμων:* cum quo non videtur sentire Cyprianus, qui ait: Docibilis autem ille est, qui est ad discendi patientiam lenis & mitis. Ego hoc vocabulum, *ex* Priscianus ad artem refert, quia apud bonos auctores non inveni, quod meminerim, in expositum relinquo. Certè Græcum Hieronymus cum hunc locum super epistola ad Timotheum tractat, ita ait *διδάκμων*, qui possit docere, non ut interpretatur Latina simplicitas, docibilem.

66. Ex hoc multi discipulorum ejus abierunt retro.] *Nunc ad verbum translatio facta est, sententia autem est.* Ex hoc tempore, quod ego dixissem Ex eo, *ἐκ τούτου.* Nam ex eo, pro ex eo tempore reperi. Quintilianus Denique ex eo inopiam tibi objicio, ex quo propter te tuli.

Ex eo.

C A P. VII.

3. **D**icunt autem ad eum fratres ejus.] *Et statim post,*
5. Neque enim fratres ejus credebant in

in eum. Scio *supervacuum* esse repetere, ejus dictum esse pro sui, sed frequentius noto, quod doleo me hoc crebro usque interpretis diu fuisse deceptum.

8. Vos ascendite ad diem festum hunc, ego non ascendo ad diem festum istum, quia meum tempus nondum impletum est.

9. Hæc cum dixisset, ipse mansit in Galilæa.

10. Ut autem ascenderunt fratres ejus, tunc & ipse ascendit ad diem festum, non manifestè, sed quasi in occulto.] *Cur negavit se Jesus ascensurum ad diem festum, cum esset ascensurus, quasi mentiretur? Sciamus igitur Græcè legi, Ego nondum ascendo ad diem festum hunc, ἐγὼ ἔτι πρὸ ἀναβαίνω.*

12. Et murmur multus de eo erat in turba.] *Aut rumor multus transtulit interpret, aut ideo dixit multus pro multum, nisi forte culpa librarij est, quia murmur generis est apud Græcos masculini, & ex consequenti multus, γόγγυσμός πολὺς.*

Murmura

14. Jam autem die festo mediente.] *Insolens sanè sermo est, & penè barbariam olens, pro in medio festo, vel circa medium festi, sic dicere die festo mediente, quod ego nunquam nisi è Græco intellexissem, ἡδὴ γὰρ τῆς ἑορτῆς μεσότης.*

24. Nolite iudicare secundum faciem, sed justum iudicium iudicate.] *Quia voca-*

L 5

bulum

bulum illud quod significat personam, & potest & solet transferri facies, ideo nunc ne illud significare facies videatur, transtulissim hoc secundum aspectum, quod etiam magis Græco respondet, κατ' ὄψιν.

29. Ego scio eum, & si dixero quia nescio eum, ero similis vobis, mendax; & scio eum, quia ab ipso sum, & ipse me misit.

30. Quærebant igitur eum apprehendere.] *Septem Græca exemplaria legi, in quorum singulis ita scriptum est: Ego scio eum, quia ab ipso sum, & ille me misit. Quærebant igitur eum apprehendere. ἐγὼ οἶδα αὐτόν, ὃν παρ' αὐτοῦ εἰμι, κακῶν ὅμως ἀποδείκνυν. ἐζητούντων.* *Cetera verba absunt, neque à Græcis exemplaribus tantum, sed etiam à plerisque Latinorum. Ergo non hoc loco, sed posterius sunt illa verba, Et si dixero quia nescio eum, ero similis vobis, mendax.*

Ioh. 8, 55.

CAP. VIII.

9. **A**udientes autem, unus post unum exhibant, incipientes à senioribus.] *In plerisque codicibus Græcis legitur, Illi autem cum audissent, & à conscientia reprehensi exhibant. Illud autem, Unus post unum, assim affirmare à nemine unquam Latinorum, antea dictum, quod nec ad verbum Græco respondet; quod ego dixissem potius viritim vel figilla.*

Unus post unum.

figillatim, vel separatim singuli: οἱ δὲ ἀκούσαν-
τες ἃ ἐὰν τοῦς Ἰουδαίοις ἐ ἐρχόμενοι, ἐξέρχοντο
καθεῖς.

19. Si me sciretis, forsitan & patrem
meum sciretis.] *Jam dixi supervacuum esse
illud forsitan, vix deceat Deum loqui per du-
bitationem. ἃ τὸν πατέρα μὴ ἴδειν αὐν.*

25. Dicebant ergo ei, Tu quis es? Dixit
eis Jesus, Principium, qui & loquor vobis:

26. Multa habeo de vobis loqui & judi-
care.] *Melius in iis editionibus legitur, ubi scri-
ptum, Quia & loquor vobis, vel etiam quodd.*
*Pleriq; autem hunc locum accipiunt, Iesum in-
terrogantibus Iudæis quis esset, respondisse,*
Ego sum principium, ideoque corruperunt
quia in qui. Hos animadvertens Augustinus
errare, quia nunc principium non est casus no-
minativi, vult per accusativum fuisse respon-
sum, quasi suppleatur, Dico me esse princi-
pium Ipse tamen viderit quo pacto aut id sup-
pleri possit, aut interrogantibus Quis es, rectè
respondeatur per accusativum, aut illud Quia,
ad principium accommodari queat. Non est er-
go accusativus, nominativusve, etsi vocem ean-
dem habet, sed adverbium: quemadmodum a-
pud nos Primùm, dum est adverbium, nullius
casus est, & principio, ut apud Vergilium:
Principio maria ac terras. Ergo transferen-
dum fuit, primùm vel jamprimum, vel prin-
cipiò, quod fortè est de verbis Evangelistæ, ut

Principiū.

Primum.

Principiò.

(fit)

fit, Dixit eis Iesus principid. Ociosum fuerit exempla è Gracis voluminibus repetere, in quibus adverbialiter positum reperitur, ἢ ὡς ἀρχαῖον, quod vel mediocriter doctis Gracè notum est.

27. Et non cognoverunt, quia patrem ejus dicebat Deum.] *Melius alij codices habent, Quia patrem, & sine illo Deum, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῦ λέγει.*

39. Si filii Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.] *Gracè etsi particula αὖ deest, tamen ita transferendum fuit, Si filii Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis : εἰ τέκνα ἔσθε ἀβραάμ ἢ τε, τὰ ἔργα τοῦ ἀβραάμ ποιεῖτε. Respondeque sequitur:*

40. Nunc autem quæritis me interficere. *Quæ sententia aliter non haberet locum.*

42. Si Deus pater vester esset, diligeretis utique me.] *Ut superius Forsitan, ita hîc supervacuum est Utique. Eadem enim est figura dicendi.*

CAP. IX.

2. **M**Agister, quis peccavit, hic aut parentes ejus, ut cæcus nasceretur?] *An parentes ejus, transferendum erat. Non enim quarunt discipuli, an hic, seu parentes ejus peccaverint, an non, quasi dubitarent an aliquis peccasset, sed tanquam pro certo haberent aliquem peccasse, quippe cùm dicant, Quis peccavit?*

cavit? *non autem*, num quis peccavit? *Interrogant*, Quisnam ille peccavit, ipse, an ejus parentes? *Qua autem sit inter An & Aut differentia*, alio in opere explicavi, quam differentiam Græci non habent. Elegant. I.
1. c. 17.

7. Vade lavare in natatoria Siloë.] *Gracè est potius*, Vade lavare, sive vade lotum in piscinam Siloë sive Siloam, ὕπαρ εἰς τὴν κολυμένην. *Nam etsi ambiguum est*, an dicatur, Vade, lava, an vade lotum, tamen si foret imperativum, addidisset potius copulam, Vade & lava. *Postremò casus accusativus est in piscinam*, et si pro ablativo, sive more Græco pro dativo accipitur. *Probat autem meam sententiam illud quod sequitur*,

11. Et dixit mihi, Vade ad natatoria Siloë, & lava. *Neque refert quòd illic dicitur In*, hîc ad, nam Gracè hîc est In, εἰς.

17. Tu quid dicis de eo qui aperuit oculos tuos?] *Quid legendum est*, non qui, aut potius quòd: nam semibarbarum mihi videtur dicere: Credo quia Jesus est filius Dei, pro quòd est, ὅτι.

21. Ipsum interrogate, ætatem habet, ipse de se loquatur.] *De se loquetur*, legendum est, λαλήσει.

31. Scimus quia peccatores Deus non audit, sed si quis Dei cultor est, hunc exaudit.] *Ludere mihi in re gravissima*, & quidem frequenter videtur interpret: quid enim attinebat

nebat nunc transferre per audit & exaudit
eandem Græcam vocem: ὁ δὲ αὐτὸν ὅτι ἀμαρτωλῶν
ὁ θεὸς ἐν ἀκρίᾳ κρίνει ἀκρίαν.

33. Nisi esset hic à Deo, non poterat
facere quicquā.] Sicut dixi pro Erat, Esset,
cui non etiam pro poterat, ἡδυνάτω, posset?
quæ sententia multo melior est, ne videamur,
nescio quando Jesum potuisse dicere potius
quam nunc posse. Et certe per subiunctivum
semper hunc Græcum loquendi modum solemus
transferre, non per indicativum.

CAP. X.

13. **M**ercenarius autem fugit, quia mer-
cenarius est, & non pertinet ad e-
um de ovibus.] ὁ μὲν δὲ ὡς πρὶν. *Idem posterius:*
Non quia de egenis pertinebat ad eum, ὁ
ἀλλὰ. *Melius in Actis Apostolorum.* Et
nihil horum Gallioni curæ erat, ἔωλετο. *Ita*
hic dicendum, Et non est ei curæ de ovibus:
Et, Non quia de egenis ei curæ erat. *Nam*
aliud esse aliquid curæ esse, sive me aliquid
curare, & id ad me pertinere, docet Mene-
demus ille Terentianus, cum inquit: Tantūmi-
ne ab re tua tibi est ocij, aliena ut cures quæ
ad te nihil pertinent?

16. Et fiet unum ovile, & unus pastor.]
Potius unus grex, ποίμν. *Nam ovile, quod*
totiens repetitur superius, αὐλή dicitur, quod
est

Ioh. 12. 6.

Aq. 18. 17.

Curæ esse.

Curare.

Pertinere.

Heaut. act.

1. scen. 1.

est aula, quod interpret transfert alibi atrium: Matt. 26. 3.
ergo illud locum significat, hoc gregem.

29. Pater meus quod dedit mihi, majus omnibus est.] *Hoc vitium è librario, aut è temerario aliquo emendatore venit: quoniam Gracè dicitur, Pater meus, qui dedit mihi, major omnibus est, ὁ πατήρ μου ὁς δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστίν.*

CAP. XI.

11. **I**nfirmas hæc non est ad mortem, sed pro gloria Dei, ut glorificetur filius Dei per eum.] *Melius legitur in codicibus, qui habent per eam, δι' αὐτῆς.*

16. Eamus & nos, & moriamur cū eo.] *Melius in nonnullis codicibus legitur, Ut moriamur cum eo, ἵνα.*

19. Multi autem ex Judæis venerunt ad Martham & Mariam.] *Gracè est, Ad eas quæ erant circa Martham & Mariam, πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν.*

CAP. XII.

7. **S**inite illam, ut in diem sepulturæ meæ servet illud:

8. Pauperes enim semper habebitis vobiscum, me autem non semper habebitis.] *Quia in numero plurali de pauperibus dicitur*
ad

ad multos, ideo quidam plurali numero scribunt Sinite pro fine, ὅπως. Ad Judam enim solum loquutus est. Neque legendum est, Ut in diem sepulturæ meæ seruet illud, sed in diem sepulturæ meæ, siue tumulationis meæ servavit illud, εἰς τὸ ἡμέραν ἑταφιασµῶν τετήρηκεν αὐτό. Nam habetis, non habebitis utrobique legendum esse, in superioribus admonimus.

20. Erant autem quidam Gentiles, qui ascenderant, ut adorarent in die festo.] *Non est nunc vocabulum illud quod proprie significat Gentiles, ἔθνη, sed quod significat Græcos, Ἕλληνας: quemadmodum superius, Nūquid in dispersionem gentium iturus est, & docturus gentes? ἑλλήνων, Ἕλληνας. Hellenes enim græcè vocantur, non Græci. Aristoteles autem in libris de cælo, tanquam rem parum notam, ait olim fuisse vocatos γραικὺς, id est, Græcos, qui nunc dicuntur Hellenes. Nisi hoc nomine accipimus omnes, qui ejusdem, cujus Græci, religionis erant.*

32. Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.] *Miror Augustinum, qui nonnunquam solet Græca testari, ita dicentem: Non autem dixit omnes, sed omnia. Imò si Græcam veritatem consulas, omnes dixit Iesus, non omnia, πάντα. Nemo Græcorum aliter unquam legit.*

35. Adhuc modicum lumen in vobis est.]
Græcè

Gracè est, Adhuc modico tempore, sed per accusativum casum, μικρόν χρόνον. Quod si accipiat modicum pro modico tempore, *obscura effecta sententia est, quibusdam accipientibus modicum luminis in vobis est, quæ obscuritas non cadit in illum locum, Modicum & non* Ioh. 16. 16. *videbitis me, & tamen unum Gracè est nomen, non duo, μικρόν. Neque verò dicitur, In vobis est, sed vobiscum est, μετ' ὑμῶν.*

CAP. XIII.

1. **A**Nte diem festum paschæ sciens Iesus, quia venit ejus hora.] Sua hora dicendum fuit. Non enim idem nobis licet quod Gracis: αὐτῆς.

8. Si non laverò te, non habebis partem mecum.] *Gracè est, Non habes, ἔχεις.*

21. Cùm hæc dixisset Iesus, turbatus est spiritu, & protestatus est, & dixit.] *Gracè legitur, Testatus est, ἐμαρτύρηται.*

26. Ille est, cui intinctum panem porrexero. Et cum intinxisset panem, dedit Iudæ Simonis Iscariotæ:

27. Et post buccellā, tunc introiit in illum Satanas.] *Iesus ait de pane dando, & panem dedit. Cur postea legimus buccellam, quasi alia res significetur? Sciamus interpretem hoc fecisse, ut semper sui sit similis. Nam Gracè unum est pro pane & buccella, ἄρτον. Nec dicitur Dedit, sed dat, δίδωμι.*

M

CAP.

CAP. XIV.

1. **C**reditis in Deum, & in me credite.] *Gracè non est distincta vox Creditis & credite, sed eadem πεινέτε: ut potius transferendum, Si autem creditis in Deum, & in me creditis: aut credite in Deum, & in me credite. Nam si per indicativum & imperativum licet hoc efferre, quid causa est quur non sic transferamus: Credite in Deum, & in me creditis?*

2. In domo patris mei mansiones multæ sunt. Si quo minus, dixissem vobis, Quia vado parare vobis locum.] *Ineptè translatum, & idcirco inepta sententia. Ad verbum sic transferretur, Sin autem non. Poterat etiam transferri, Sin minus, vel alioqui dixissem vobis. Et hîc finitur sententia, post hæc alia sententia incipit: Vado parare vobis locum. Nam illud quia, Gracè non legitur, εἰ μὴ, εἰπον ἐν ὑμῖν, περιδομαί ἐτοιμάσαι τόπον ὑμῖν. Melius eadem verba transtulit postea interpretes, Alioqui propter opera ipsa credite, εἰ δὲ μὴ.*

V. II.

9. Qui videt me, videt & patrem.] *Legendum est per prateritum, Qui vidit me, vidit & patrem, ὁ ὥρακός ἐμὲ, ὥρακεν τὸν πατέρα.*

11. Non creditis mihi, quia ego in patre, & pater in me est?] *Aliter Gracè legitur,*

tur: Credite mihi quia ego, πιστεύετε μοι. Philippo per interrogationem responsum est, Non credis quia ego in patre, & pater in me est? & πιστεύεις ὃν.

12. Qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, & majora horum faciet.] *Genitivum Gracum per oblivionem reliquit interpres, cum deberet transferre per ablativum, quo Graci carent.*

17. Spiritum veritatis, quem mundus accipere non potest, quia non vidit eum, nec scit eum.] *In presenti legendum est: Quia non videt eum, ὃν & θεωρεῖ αὐτόν. Vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manebit, & in vobis erit.] Gracè est, Manet, μένει.*

24. Et sermonem quem audistis, non est meus.] *Non possum adduci, ut credam interpretem eò licentia pervenisse, ut quod in Vergilio vix toleratur, dicente: Urbem quam statuo, vestra est: ipse sibi permetteret discere. Nā illud in Psalmo, quod apud Matthæum reperitur, Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: & nonnihil diversum est, & ita Gracè legitur, de quo genere sermonis alio in loco disputavimus. Astipulatur opinioni meæ quòd aliquot vetustos codices legi, in quibus scriptum est sermo, non sermonem, ὃ ὁ λόγος, ut Gracè habetur.*

26. Paracletus autem spiritus sanctus quem pater mittet in nomine meo, ille vos

Paracletus.

docebit omnia, & suggeret vobis omnia quæcunque dixero vobis.] Paracletus *substantivum est, nec dicitur spiritus paracletus, duo substantiva, cum præsertim sit neutri generis Græcè πᾶρκλητος*, Paracletus *παράκλητος* & masculini. Ideoque ego transtulissem; Paracletus autem sanctus spiritus: *quasi*, Paracletus autem, id est, spiritus sanctus. *Est enim Paracletus peculiare nomen spiritus sancti, etsi scribi non potest Latine, et contra usum nostræ linguæ, in antepenultima habet accentum, cum penultima ejus sit longa, ut sit in Agapitus & Eleifon, ἀγάπητος, ἐλεῖψον*. Suggestet.] Vix implet Græcum sensum, *πομπήσῃ*, quod est, in memoriam rediget, vel subjiciet. *Neq; dicit, Quæcunque dixero vobis. Non enim loquuturus est cum Apostolis Iesu multa, adventante obitu, sed quæcunque dixi vobis. Nec est Quæcunque, sed quæ: πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν.*

Agapitus.

Eleifon,

28. Si amaretis me, gauderetis utique, quia vado ad patrem.] *ὅπερ εἶπον ὑμῖν, πορεύομαι*. Iam non semel dixi, illud utique supervacuum esse.

CAP. XV.

2. **O**Mnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum: & omnem qui fert fructum, purgabit eum, ut fructum plus afferat.] Tollit *legendum est, αἶψα*, non tollet:

tollet: & purgat, non purgabit, καὶ καθαίρει. Plus apud Græcos generis masculini est, apud nos esse non potest: diceretur enim plurem masculinè, ut Græcè πλείονα. Ergo erravit interpres, nisi forte sic scriptum reliquit, ut scribendum fuit, Ut plus fructus afferat, & à librario depravatum est.

6. Si quis in me non manserit, mittetur foras sicut palmes, & arescet. Et colligent eum, & in ignem mittent, & ardet.] Ego ita reor fuisse transferendum, itaq; transtulissim: Si quis in me non maneat, ejectus est foras ut farmentum, & exaruit, & colligunt ea, & in ignem jaciunt, & ardent: ἐὰν μὴ τις μένῃ ἐν ἐμοὶ, ἐκλήθῃ ἔξω ὡς τὸ κλῆμα, καὶ ἔσθῃ ἐκείνῳ, καὶ ὡράσονται αὐτὰ, καὶ εἰς τὸ πῦρ βάλλουσιν καὶ καίει.

11. Hæc locutus sum vobis, ut gaudium meum in vobis sit.] In vobis maneat legendum est, μένῃ.

15. Quia servus nescit quid faciat dominus ejus.] Ut hac tempestate plerique in hoc peccant, ut dicant suus pro ejus: ita interpres, quod tamen levius peccatum est, ait ejus pro suus, ut iterum postea: Tristitiam habet, quia venit hora ejus, pro hora sua: & iterum: Dicunt ei discipuli ejus, pro sui: & iterum, Iesus autem sciens omnia quæ ventura erant super eum, pro super se. In illo autem, Pontifex ergo interrogavit Iesum de discipulis suis, & de doctrina ejus: in neutro pec-

Suus.
Ejus.

Ioh. 16. 21.

29.

Ioh. 18. 4.

12.

cavit, sed ineptè fecit, ut verba variaret, cum debuerit non utroque, sed alterutro pronomine

Ioh. 19, 25. *uti. Et iterum*, Stabat autem circa crucem Iesu mater ejus, & soror matris ejus Maria Cleophæ Mater sua *dicendum fuit.*

26. Cum autem venerit paracletus, quem ego mittam vobis à patre, spiritum veritatis, qui à patre procedit, ille testimonium perhibebit de me,

27. Et vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis.] *Ego transtulifsem Spiritus: interpret transtulit per accusativum, quia ambiguum est Græcè, cum sit neutri generis, πνεῦμα. Perhibetis autem, non perhibebitis legendum est, ut apud nonnullos codices scriptum invenio, μάρτυρετε.*

CAP. XVI.

Ioh. 9, 32.

2. **A**bsque synagoga facient vos.] *Et superius, Ut si quis confiteretur Christum, extra synagogam fieret. Græcè pro absque synagoga, & extra synagogam, unum vocabulum est, ἑκτὸς τῆς συναγωγῆς. Quod ego dixissem, Synagoga vobis interdicent, & synagoga ei interdictum esset.*

32. Ecce venit hora, & jam venit.] *Quis intelligit primum Venit esse presentis, & secundum præteriti? Ergo dixissem ego: Ecce adventat hora, id est, proxima est adveniendo,*

do, & nunc advēnit, ἰδὲ ἔρχεται ὧσα, καὶ νῦν ἐλήλυθε.

33. In mundo pressuram habebitis.] *Gracè est Habetis, ἔχετε.*

CAP. XVII.

1. **H**Æc cū dixisset Iesus, egressus est cum discipulis suis trans torrentem Cedron.] *Non Hebraicum nomen proprium torrentis, vel alterius rei videtur esse Cedron, sed Gracum appposito articulo plurali, καὶ δρων, ut transferendum fuerit, trans torrentem Cedrorum.*

28. Adducunt ergo Iesum ad Caipham in prætorium. Erat autem mane & ipsi non introierunt in prætorium, ut non contaminarentur, sed comederent pascha.] *Quisnam adduxerunt Iesum, & non introierunt prætorium? nempe cum alij Iudæi, tum verò Pontifices. Nam dicitur,*

35. Gens tua & Pontifices tui tradiderunt te mihi. Et iterum, Cum ergo vidissent eum Pontifices. *Non ergo legendum est, Adducunt igitur ad Caipham, sed à Caipha, id est, à domo Caipha, ut Gracè habetur, καὶ οὗ καὶ δρω Hoc in loco incassum laborat Augustinus eruere sententiam contra Evangelij veritatem, quem non consuluisse Gracum fontem, multo magis mirum, quàm in superioribus fuit,*

Augustinus
taxatus.

*cum præsertim permulti codices Latini reperi-
antur veneranda vetustatis, in quibus legitur
à Caïpha, Reddam debitam laudem iis qui co-
dices invenerunt, et si ob mirificum studium li-
terarum antiquarum viri laudati sunt. Cy-
riacus Anconitanus quinque Mediolani, &
aliis circa urbibus, in quibus Augustinus di-
versatus est: duos Romæ Joannes Tiburs præ-
dicatoria professionis ad eadem Chrysògoni &
Salvatoris, quos ego inspexi mirifica & vetu-
sta litera codices, invenit: ut alios complures
esse verisimile sit.*

CAP. XIX.

12. **E**T exinde quærebat Pilatus dimitte-
re eum.] *Melius hîc dicitur Exinde
quàm superius, ex hoc, cum idem sit verbum
Græcè, ἐκ τούτου.*

13. In loco qui dicitur Lithostratus.]
*Melius in quibusdam codicibus legitur per o,
Lithostrotos λιθόστρωτος.*

34. Sed unus militum lancea latus ejus
aperuit.] *Videtur interpres deceptus similitu-
dine dictionum, quia aperuit dicere Græcè
ἄνοιξε: at nunc dicitur ἐνυῆξε, quod est pupugit,
sive ut quidam loquuntur, punxit: quod con-
venit cum illo, Videbunt in quem compun-
xerunt. Sive latus ejus fodit,*

CAP. XX.

7. **E**T sudarium quod fuerat super caput
ejus, non cum lintheaminibus positum,
sed separatim, involutum in unum locum.]
Interpres quasi idem nobis liceat quod Græcis,
usus est accusativo, quem Græcè reppererat, in
unum locum, εἰς ἓνα τόπον.

11. Dum ergo fleret, inclinavit se, &
prospexit in monumentum, & cernit.] *ὡς ὅτι*
ἔκλαιε, παρέκυνσεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ.

18. Venit Maria Magdalene, annuncians
discipulis, quia vidi Dominum, & dixit
mihi.] *Græcè est, Quodd vidi Dominum, &*
hæc dixit ei, seu sibi, ὅτι ὡραῖα τὸν κύριον, καὶ
ταῦτα εἶπεν αὐτῇ, sive quodd vidisset Domi-
num, & hæc dixisset sibi.

25. Nisi videro in manibus ejus fixu-
ram clavorum.] *Melius legitur in quibusdam*
antiquis codicibus, Figuram, τύπον.

27. Et noli esse incredulus sed fidelis.]
Quia non poterat interpres dicere, Noli esse
incredulus, sed credulus, seu noli esse infide-
lis, sed fidelis: quoniam credulum esse vitio
datur, & infidelis is dicitur, qui fidem & pro-
missa non servat: ideo ita locutus est, cum Græcè
verba hæc magis inter se consonent, ἀπιστός, ἀλ-
λάπιστος, quæ ego potius transulissẽm, Et ne sis
incredulus, sed credens.

Infidelis.

v. 10.

3. **E**T ascenderunt in navem.] *Deest* Statim, ἐνθὺς, *ut sit*, Ascenderunt in navem statim. Et illa nocte nihil prendiderunt.] *Et iterum*, Afferte de piscibus quos prendidistis. *Alij codices melius habent*, Ceperunt & cepistis. *Alij optimè, & quidem vetustiores*, Prehenderunt & prendidistis. *Hoc, etsi nihil ad Græcam originem pertinet, tamen ad veritatem facit Evangelicæ scripturæ, quia non puto ab interprete translatum per vocem barbaram*, Prendiderunt & prendidistis.

5. Nunquid pulmentarium habetis?] *Non peius legatur*, Num quod pulmentarium habetis? μὴν πωροφάρον.

7. Succinxit se tunica.] *Potius pallium quam tunicam significat*, ἐπενδύσας.

15. Simon Ioannis.] *Legendum est* Ionâ, non Ioannis, *ut in bonis nonnullis codicibus legitur*, Σίμων Ἰωνᾶ. Diligis me plus his? dicit ei: etiam domine, tu scis quia amo te. Dicit ei: pascere agnos meos.

16. Dicit ei iterum, Simon Ionâ, diligis me? Etiam Domine tu scis quia amo te. Ait illi: pascere agnos meos.] *Gracè est*, oves meas: *his enim de ovibus, semel de agnibus commendatio fit. Neq; idem nunc verbum est*, ποιμαίνειν τὰς οὐδας αὐτῶν, *hoc est*, rege, & ut pastore decet,

deceat, gubernare, quod superius εἰσεῖν, quasi pascua præbe, quod iterum in commendandis ovibus repetitur.

17. Dicit ei tertio: Simon Ionâ amas me? contristatus est Petrus, quia dixit ei tertio, amas me? & ait ei, Domine omnia tu nosti, tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce oves meas] βόσκε τὰ ποίμνια. Varietas hæc verborum diligo & amo, nõ ab interprete est, sed è Græco: nam diligo redditur illi, ἀγαπῶ, amo illi φιλῶ quæ verba nunc & fere semper ab Ecclesiasticis indifferenter accipiuntur tã Latinè quàm Græcè, ut ex ipsa loci huius inspectione datur intelligi. Itidem dilectio & charitas, quarum altera verbo φιλῶ, altera verbo ἀγαπῶ, ab interprete redditur, etsi nonnunquam idem utatur Amor, veteres tamen aliter distinxerunt, & a- Diligo.
Amo.

Dilectio.
Charitas.

Amor.

mo & diligo, & item amorem & charitatē. Nam dilectione nescio an usi sint. Quo minus probandum est Remigius vir, ut illo seculo satis doctus, qui ait inter dilectionem & charitatem hoc differentia esse, quod dilectio Latinum nomen est, charitas Græcum: cum charitas nusquam apud Græcos reperiatur, nec aliter à charus fiat, quam à clarus claritas, à sanus sanitas, à bonus bonitas.

18. Amen amen dico tibi, cum esses junior, cingebas te, & ambulabas ubi volebas: cum autem senueris, extends manus, & alius te cinget, & ducet quò non vis.] *Cur in-*
terpres

vbi.
Quo.

terpres ait, ambulabas ubi volebas, & ducet quo non vis? *Quin potius, ambulabas quò volebas? Apud Græcos enim duntaxat Ecclesiasticos ambiguum est, ὅπου, tamen apud nos non unum anceps adverbium est, sed duo distincta, ubi & quò. Apud quosdā tamē doctores Ecclesia lego utrobique, quò. Illud quoque, Cinges te, ego dixissem, Cinges teipsum, sive te ipse, σκαυρὲς.*

22. Sic eum volo manere, donec veniam, quid ad te? tu me sequere.

23. Exivit ergo sermo inter fratres, quia discipulus ille non moritur. Et non dixit ei Iesus, quia nō moritur, sed sic eum volo manere, donec veniam, quid ad te? *Hic error nihil minus quàm interpretis est, sed alicujus qui vel scribendo indiligenter, vel emendando temerarie unam literam c adjecit, pro Si faciens Sic, quod Græcè est εἰς. Augustinus ne hīc quidem Græcam veritatem consulens, sperat se inter falsa verū invenire. Disputarem quàm absurdum sit dicere sic, quàm è diverso consentaneum dicere si, nisi & veritati Græca nolim hāc contumeliam facere, ut in aperta re disputē: & quia ab Augustino nihil adversus hanc Græcā scripturam, Græcamque sententiam disseitur, & omnes ante eum tam Latini quàm Græci ita exposuere hunc locum: Eo quidem magis, quod non minus aptè, ne dicā aptius, transferri queat per subjunctivum, ut Græca conjunctio docet, ut absōnum sanè sit & valde absurdum sic lo-*

qui.

Interpres
defensus.Augustinus
notatus.

qui, id est, sic transferre, Dicit ei Jesus: Sic eum velim, sive sic eum vellem manere donec veniam, quid ad te? & diverso autem concinnum, & communi intellectui accommodatū: Si eum vellem, sive si eum velim manere donec veniam, quid ad te? Quo magis eundem Augustinum miror dicentem in libris confessionum, hujus Evangelij principium penè totum, & alia quaedam loca reperiri in libris quibusdam, sive Platoniciis, sive Platoniorum (nam, ambigüe legitur) è Græco in Latinum translatis, quos nescio qui (neq, enim ab ipso nominantur) ei ostenderunt. Si enim Platonis sunt libri, locos librorum notare: sin Platoniorum, auctores nominare debuerat, ut quanta hominibus esset fides habenda, sciremus. Equidem ipse, ut cetera taceam, illos seu Platonicos, seu Platoniorum locos etiam ad literam subjecissem. Nunc in tanta re, vel Evangelica, vel ad Evangelium pertinente, Græci fontis veritate omissa, postulat ut sibi credamus, quam Græcæ linguae periti reperire se negant. Quare ubi de scriptura Græca sine autoritate agitur, ibi Augustinus, magnus alioqui autor, tamen non bene sentiens, neutiquam magnæ habendus est autoritatis.

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN JOAN.
FINIS.

LAU-

L A V R E N T I I
V A L L Æ,

VIRI CLARISSIMI

De Collatione NOVI TESTAMENTI
Liber secundus.

I N
ACTA APOSTOLORUM.

C A P. I.

YPRIANUS *Græcum vocabulum hoc, ἀεγῆς, transfert Acta, quod magis usitatum est, quàm actus, in hunc sensum, ut acta Cæsaris, acta Pompeji. Lucanus de Cæsare in illius persona loquens, ait:*

Licet ingentes abruperit actus. Hieronymus aliquando actiones, aliquando etiam acta.

6. Quæ cœpit Jesus facere & docere.]
Deest apud nos una cōiunctiva, quæ apud Græcos eleganter usurpatur, apud nos minus usitata,

tata, illum in modum, ut dicatur, facereque & docere, usitatio sic, & facere & docere, τοῦτο καὶ διδάσκειν. Fuit autem, ut ajunt, Lucas scriptor elegans. Itidem insequentibus, Eritis mihi testes in Hierusalem, & in omni Judæa: deest copulativa, ut sit, Et in Hierusalem, ἔντε Ἱερουσαλὴμ, quod aliis in locis fit, sed minor videtur res, quam ut ejus toties fiat mentio.

3. Apparens eis, & loquens de regno, & convescens præcepit eis.] Ex participio Apparens, videtur significari, quod Iesus subinde se subtraheret ab oculis discipulorum, & rursus se offerret. Græcè est participium presentis passivum, quod per participium præteriti licet transferre, vel per accusativum presentis, sic, conspectus eis, vel conspicientibus eis, ἐν ὁνόματι. Neque legere debemus convescens, sed conversans, Κωωλιζόμεν, sive, ut quidam codices habent, una litera exempta, Κωωλιζόμεν, id est, conveniens, sive congregans se, cum eis videlicet conversans.

7. Non est vestrum nosse tempora vel momenta.] Græci duo vocabula tempus significantia habent, quibus nunc Evangelista utitur, χρόνος καὶ καιρὸς. quorum prius fuit illud: Si in tempore hoc restitues templum Israël: sequens illud posterius, Cum venerint tempora refrigerii à conspectu Dei. Quomodo ergo nunc transfertur Momenta? Ego certè non sic
ausim

v. 6.
Act. 3. 19.

ausum transferre illud simile Demosthenis in Olynthiacis: τίνα γὰρ χρόνον, ἢ τίνα καίρεν, ὃ ἄνθρωποι ἀθηναῖοι, τὰ παρόντος βελτίω ζητεῖτε; Videtur tamē apud Græcos proprie secundum esse primi species: ut æstas, hyems, nox. dies, ideoq, nonnunquā illud prius pro ipso anno capitur, qui in se partes eas habet, quas nominavi. Fortē non potuit transferri melius, ego tamen hoc quod dixi, dissimulare non debui.

14. Hi omnes erant perseverantes unanimiter in oratione cum mulieribus.] *Deest Et obsecratione, καὶ τῇ δέήσει. ut sit, In oratione & obsecratione.*

15. Erat autem hominum simul ferē cētum viginti.] *Nominum legendum est ὀνομάτων, non hominum. quod tanquam error librarij fuisset, ab audacibus correctoribus immutatū, quasi nominum nihil significaret, hominum autem esset aperta sententia.*

24. Ostende quem elegeris ex his duobus.] *Idem hic verbum ostende, ἀνέδειξον. & illic in Evang. Lucae, Designavit & alios septuaginta, ἀνέδειξεν. Unde olim dicebantur Consules designati.*

26. Et annumeratus est xi. Apostolis] *Ego dixisse cooptatus est, ut olim augures, & alij quidā in collegia cooptabantur. Nā aliud verbū est illic, Quia connumeratus erat in nobis, καταμετρημένος; hic autē est, κατεψηφίσθη. id est, per suffragia electus: quidni, ut dixi, cooptatus?*

CAP.

LUC. 10, 1.

Designati
Coss.

v. 17.

CAP. II.

1. **ET** cum complerentur dies Pentecostes.] Compleretur *legendum est*, nam dies numeri est singularis: *ὅτι τὸ Πεντηκστής τὸ ἑνὲς ἐστίν.* Unus enim dies Pentecostes, id est, Pentecostes quinquagesimus, non plures: neq. à Pascha usq. ad quinquaginta dies vocatur Pētecoste, sed ultima dies ex quinquaginta. Hæc dixi propter pertinaces, cū satis esse deberet autoritas Græcæ.

3. Et apparuerunt illis dispersitæ linguæ tanquam ignis, seditque super singulos eorum.] Ego ad tollendam ambiguitatem sic transtulissē: Et visæ sunt dispersitæ illis linguæ tanquam ex igne. *ὅτι ὁ φῶς ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν διεμείζοντο γλῶσσαι ὡς αἱ πυρὸς.* Nam cū in aliis, tūm in hoc quidam errant, quod putant Ignis casus esse nominativi, & ob id sedit ignem super capita eorum, cū dicatur de spiritu, quod sederat super eos. Erant autem linguæ eorum & multifidæ, & velut igneæ, ad significandam idiomatum, quæ linguæ vocantur, varietatem: non igneæ linguæ super vertices eorum, ut quidam volunt.

4. Et cœperunt loqui variis linguis.] *Legendum est*, Aliis linguis, non variis ἑτέροις, quod convenit cum illo loco Marci: Linguis loquentur novis: nam novæ linguæ & aliæ idem sunt.

N

9. Et

9. Et qui inhabitant Mesopotamiam.]

Interpretis fuit incuria, qui transferre debebat per primam personam, qui habitamus: cum dicatur superius, Et quomodo nos audivimus linguam nostram in qua nati sumus?

v. 8.

v. 11.

Et mox, Audivimus loquentes. Quòd si per participium transtulisset, habitantes, non errasset, ut habetur Gracè, ἀκούοντες. In utroq; horum locorum, quæ in argumentum attuli, legendum est, Audimus, non audivimus: de presenti loquebantur, non de praterito, ἀκούμεν.

46. Frangentes circa domos panem.]

Καὶ ὁμοῦ poterat transferri, Circa singulas domos, ut illud, καὶ ἡμέραν, per singulos dies, siue quotidie: fuisset enim sensus apertior.

47. Augebat autem Dominus, qui salvi fierent quotidie in idipsum.] *Gracè addebat, non augebat, decetque apud nos Ecclesiæ, quòd videat et Dominus addebat istos Ecclesiæ, προσετίθει τὸς σωζόμενους καὶ ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.*

CAP. III.

3. **E**Texiliens stetit, & ambulabat: & intravit cum illis in templum ambulās, & exiliens, & laudans Deum.] *In hoc secundo legendum est Saliens, non Exiliens: semel enim exiliit cum sanus factus est, postea verò identidem saluit atque saltavit: Gracèque illud dicitur ἐξελθόμενος, hoc ἀλόμει.*

22. Moy-

22. Moyſes autem dixit, quia Prophe- Deut. 18
 tam vobis ſuſcitabit Dominus Deus veſter
 de fratribus veſtris tanquam me: ipſum au-
 dietis.] *Ego tranſtuliffem Eum, non Ipſum,*
ad tollendam ambiguitatem, ne legentes conjun-
gerent me, quod eſt caſus accuſativi ἐμὲ, & i-
pſum quod eſt genitivi apud Græcos, αὐτοῦ. Præ-
terea tranſtuliffem Sicut, non Tanquam, nam
Græcè ambiguum eſt, ὅς: qui enim ſuſcitandus
erat, non erat futurus tanquam, ſive velut, ſi-
ve quaſi, ſed ſicut Moyſes.

CAP. IV.

27. **C**ONvenerunt enim ferè in civitate i-
 ſta adverſus ſanctum puerum tuum
 Jeſum.] *Contumelioſus eſt nunc interpretis in*
Jeſum, quem ſervum appellat. Nam ipſa vox
Græca, παῖς, ſignificat propriè puerum, ſed ab-
ſolutè: non enim dicitur Puer meus aut tuus,
quem in ſenſum nunc accipi nequit, cum præ-
ſertim non fuerit puer tempore necis ſuæ Do-
minus. Significat etiam filium & ſervum, qua-
rum ſignificationum non reddam nunc cauſam,
ſatis ſit earum eſſe inſita exempla. Latini tamen
vix unquam appellavere puerum filium, ſed
frequentiffimè ſervum. Ergo videntur Apo-
ſtoli appellare Jeſum ſervum Dei, eodem modo
quo paulo antè appellaverunt David, dicentes:
Per os patris noſtri David pueri tui, παῖδες.

παῖς.
Puer.

v. 28.

Cap. v.

LAUR. VALLÆ COLLAT.

Act, 3, 13.

26.

Act, 4, 30.

Melius igitur superius: Deus patrum nostrorum glorificavit filium suum Iesum, παιδα. Et iterum, Vobis primùm Deus suscitans filium suum Iesum, παιδα. Et paulopòst, Per nomen sancti filij tui Iesu, παιδός.

29. Et da servis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum,

30. In eo quodd manum tuam extendas, sanitates & signa & prodigia fieri per nomen sancti filij tui Iesu.] *Durè translatum est, quod ego sic transtulissim: In extendenda manu tua ad sanitatem, & signa, & prodigia facienda, ἐν τῷ τῷ χεῖρὶ τοῦ ἐκτείνειν τοὺς ἰσχνὺς καὶ σημεῖα καὶ τέρατα.*

36. Ioseph qui cognominatus est Barnabas.] *Legendū est Ioses, Ἰωσήφ, non Ioseph: aliter qui vocabatur Barsabas, dictus est Ioseph.*

CAP. V.

3. **C**URTentavit Satanas cor tuum, mentiri te spiritui sancto, & fraudare de precio agri?

4. Nonne manens tibi manebat, & vundatum in tua erat potestate?] *Gracè non legitur Tentavit, sed implevit, ἐπλήρωσεν. Nescio an interpretis oculos decepit, quod Gracè scriptura horum verborum nonnihil est similis: in illo certè genus vocis Gracæ à nostro differens eum decepit, Κτήμα enim, sive γένος generis*

neris neutri est, ager verò masculini. Ergo dicendum erat Venundatus, non venundatum, ut est Græcè, πωλητός.

15. Ita ut in plateis ejicerent infirmos.] *Durum est dicere, Ejicerent infirmos, nec Græca necessitati respondet, ubi dicitur, ἐκπέ-
γει, id est, efferrent.*

CAP. VI.

3. **Q**UOS constituimus super hoc opus.] *Ego dixissem, Super hanc necessitatem, ad tollendam ambiguitatem: nam quoties necessitatem significat, non sic usurpari solet, sed illo modo, Non est opus sanis medico. Nunc omnes accipiunt ad hoc ministerium, quod Græca vox non sentit, ἡγείας.* Matt. 9. 12.

5. Et Nicolaum advenam Antiocheum.] *Ego maluissem uti voce Græca, profelytum, qui de Gentibus ad circumcisionem Hebræorum venit: qualis erat Nicolaus, non quales dicti sunt superius, Romani advenæ, ἐμμενέτες, A. 2. 10. cum utique essent Judæi, & ille qui dicitur factus advena in terra Madian, παροικῶν. A. 7. 29.*

CAP. VII.

5. **E**T non dedit illi hæreditatem, nec passum pedis.] *Nusquam legi Passum pedis, ac nec Græcè quidem sic est, sed vesti-*

N 3
gium

gium pedis, *id est, tantum terra, quantum est vestigium pedis, ὅσα ποδός.*

6. Quia erit semen tuum accola in terra aliena.] *Non rectè pro Incola posuit Accola, quod nomen idem quod modò posui, πάροικος.*

34. Et descendi liberare eos: nunc veni, & mittam te] *Secunda personæ est modi imperativi illud Veni, non prima, præteriti temporis, modi indicativi, ἔρχο, quod ego ob vitandam obscuritatem transtulissim, Venito.*

CAP. VIII.

7. **M**ulti autem eorum qui habebant spiritus immundos, clamantes voce magna, exhibant.] *Quinam exhibant? hominēs? at hoc absurdum est. An dæmonia? at hoc non dicitur. Ergo sciamus Græcè dici, Multorum enim habentium spiritus immundos, πολλῶν αὐτῶν ἀναθάρτυ Κοῦρτη.*

9. Vir autem quidam, nomine Simon, fuerat in civitate, magus, seducens gentem Samariæ, dicens se aliquem magnum,

10. Cui auscultabant omnes à minimo usque ad maximum, dicentes: Hic est virtus Dei, quæ vocatur magna.

11. Attendebant autem in eum, propter quòd multo tempore magicis suis dementasser eos.

12. Cū verò credidissent Philippo evangelizanti

gelizanti de regno Dei, in nomine Iesu Christi baptizabantur viri ac mulieres.

13. Tunc Simon & ipse credidit, & cum baptizatus fuisset, adhærebat Philippo: videns etiam signa & virtutes fieri, stupens admirabatur.] *Idem est Gracè vocabulum pro seducens, ἡξισῶν. quod pro dementasset ἡξισκῶμαι, & pro stupens admirabatur, ἡξισατο. Quomodo sibi tantum permittit interpret, ut idem verbum tam diverse transferat, praesertim uno in loco? Est autem hoc verbum unde dicta est Extasis, quam qui habet, Latine dicitur mente captus, qui est major quidam stupor. Qui enim mente captus est (non dico cum de insano loquimur, sed qualis ille apud Quintilianum, qui ad insperatum amici subitumque conspectum dicitur stetisse mente captus) is majorem in modum stupefactus est. Ergo quomodo transferendum erat, apparet. Illud quinque sic το, ego transtulissim Propterea quodd, non propter quod, si modo est culpa interpretis, quod non opinor, ut in illo Magicis suis, quod legendum est Magiis, μαγία s. Unde Apulej Apologia de Magia. Adstabant quoque & Attendebant, idem est verbum Gracè, προσέχω. Nec legitur Gracè. Quæ vocatur magna, sed tantum, Virtus Dei magna ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη. Quod si quid momenti habet articulus, non id momenti habet, ut transferatur per verbum Vocatur, quod nonnunquam*

Extasis.

Mente captus.

contemnit interpretes: ut in hoc, Euangelizanti de regno Dei, cū Gracè sit, Euangelizanti quæ sunt de regno Dei, τὸ τοῦ θεοῦ βασιλείας. Ergo per verbum substantivum transferri articulus potest, non per verbum Vocatur.

16. Nondum enim in quenquam illorum venerat.] *Gracè non est Venerat, sed Deciderat, sive, ut ad verbum transferam, erat delapsum, sive erat illapsum, ὃν ἐμπέπικος.*

26. Surge, & vade contra meridianum.] *Gracè non est Meridianum, sed Meridiem, & potius versus quàm contra; ut fuerit transferendum, Meridiem versus.*

27. Et ecce vir Æthiops, eunuchus, potens Candacis reginæ.] *Non sic intelligendū, quòd fuerit potens eunuchus Candacis reginæ, sed quòd erat eunuchus, quodque potens Candacis reginæ. At hunc in modum barbarè dicitur aliquis potens reginæ, ergo non propriè transfert potens, δυνατός, sed aut prætor, aut præses, aut magistratus, aut præfectus, quale est illud in Luca: Deposuit potentes de sedibus, δυνατός. Certè qui in sedibus collocantur, non tantum potentiam, sed etiam dignitatem habere significantur. Hoc ergo vocabulum alii quidam, tum verò Cicero utitur, in-*

Dynastæ.

Luc. i. 51.

Philippica
12

quiens: Tetrarchæ & Dynastæ. Ob quamdam reginam Æthiopum nomine Candacem, de gente illa optimè meritam, ferè sic vocatus illorum reginas quidam autores tradunt.

30. Putásne intelligis quæ legis.] *Gracè potius sic est, Nunquid intelligis quæ legis?*
ἀεὶ.

31. Qui ait : Et quomodo possum, nisi aliquis ostenderit mihi?] *Sic est ad verbum Gracè: Ille autem ait, quónam modo possum, nisi quis duxerit me? ὁ δὲ εἶπεν, πῶς ἂν δυνάμην, ἐὰν μὴ τις ὁδηγήσῃ με;*

CAP. IX.

4. **S** Aule, Saule, quid me persequeris?] *Gracè est, Saul, Saul, Σαὺλ, Σαὺλ : & ratio dicat, quia sic Hebraicè vocabatur, qua lingua Dominus ad eum loquebatur : nam de progenie forsitan regis Saul erat, & ei Dominus exprobrabat nomen, quòd sic eum iste persequerebatur, ut Saul persequutus fuerat David, unde Christus oriundus; & ita appellavit eum postea Ananias, inquit : Saul frater, Σαουλ ἀδελφός.*

5. Durum est tibi contra stimulum calcitrare.

6. Qui tremens & stupens, dixit : Domine, quid me vis facere? Et Dominus ad eum, Surge.] *Non hîc, sed inferius legitur, Durū est tibi contra stimulū calcitrare, quod est Gentilium quoque proverbium, ut apud Terentium, Adversus stimulum calces. Cetera verba nusquam inveni, sed hoc tantū, Surge, &c.*

N 5

7. Viri

9. 172

7. Viri autem qui concomitabantur cum eo.] *Nimis inculta oratio, nec planè Græco vocabulo respondens, quod dicitur, quod dicendum erat, Qui cum eo iter faciebant.*

8. Apertisque oculis nihil videbat.] *Neminem videbat, est Græcè. Ad manum autem trahentes, introduxerunt Damascus.] Durum est verbum trahere manibus, quasi invitum & reluctantem, nec una tantum manu, sed manibus, quasi multorum. Ego intelligo de una manu Pauli, qua illum ducebant, vel unius ductoris. Græcè est hoc nomen cum verbo Ducō compositum, ἀγέγωνες: ergo transferendum erat, Manu autem illum ducentes. Interpres videtur reformidasse geminationem ejusdem verbi, quia sequitur Introduxerunt. Sed poterat transferri per verbum Ago, quod etiam Græcum est. Non enim tam nunc dicitur Ducō quàm Ago, ut ipsa vox indicat. Etiam magis dicendum erat Adduxerunt quàm Introduxerunt, ἀγέγωνες. Introducti autem is dicitur, non qui per iter ducitur, sed qui immittitur quasi de janua vel porta in domum, vel urbem. Id quod dixi de traho, etiam hinc apparet durum esse, quod paulo ante dicitur, ut si quos inveniret hujus viæ viros, vinculos perduceret in Hierusalem. Cur non Pertraheret, cum sit idem verbum? ἀγέγωνες. Melius igitur longè post, ubi hac ea-*

dem. res gesta narratur: Ad manum deductus

Etus à comitibus veni Damascum, *καταγο-
γήμενος*.

31. Ecclesia quidem per totam Judæ-
am, & Galilæam, & Samariam, habebat pa-
cem, & ædificabatur ambulans, &c.] *Pleri-
que codices habent, Ecclesiæ habebant pacem,
& ædificabantur ambulantes, & item in se-
quente numero plurali: αἱ μὲν ἐκκλησίαι εἶχον,
οἰκοδομέσθαι, καὶ πορεύεσθαι*

32. Factum est autem cum transiret per
fines illos universos.] *Melius in his libris le-
gitur, ubi abest, Fines illos de hominibus enim
Evangelista loquitur, non de finibus, διὰ πάντων.*

36. Quæ interpretata dicitur Dorcas.]
*Cur Græcum nomen posuit, non Latinum? Lu-
cas Græcè loquens, dixit Tabitha, quod est
Hebraicum, transferri videlicet in Græcum
Dorcas, quod Latine dicitur Caprea, Δορκάς.
Nisi forte sic est hic factum, ut in illo, Simonem* *Act. 10. 5.*
*qui cognominatur Petrus: cum Petrus sit
Græcum nomen, non à Christo impositum, sed
Cephas. Forsitan Petrus dici Latinum potest, Petrus.
sicut & petra, etsi à Græco deducta sint.* *Petra.*

39. Vestes quas faciebat illis Dorcas.]
*Græcè est, Quas faciebat dum erat cum illis
Dorcas, κατὰ αὐτῆς ἡτοίμα.*

42. Et multi crediderunt in Domino.]
*Græcè est, In Dominum, ἐν τῷ κυρίῳ, ut appa-
reat nihil interesse apud interpretem inter Cre-
dere in Deo, & Credere in Deum.*

C A P.

CAP. X.

Cohors.

Legatus
legionis.
Tribunus
cohortis.
Imperator
exercitus.

1. **C**enturio cohortis, quæ dicitur Itali-
ca.] *Melius Græcè, Ex cohorte, ὁ
ἀρχηγός. Non enim dicitur Centurio cohortis,
quæ constat scilicet ex mille militibus, sed Tribu-
nus, nec Tribunus legionis, sed Legatus: nec
Legatus exercitus, sed Imperator. Legatus
autem dicitur legionis, & Tribunus cohortis,
quia toti illi præest: ut Imperator exercitus,
& item in cæteris. Cicero 6. de Repub. Cum
in Africam venissem Tribunus ad quartam
legionem, ut scitis, militum.*

3. Corneli.

4. At ille intuens, timorē correptus, di-
xit: Quis es Domine? Dixit autem illi, O-
rationes tuæ & eleemosynæ ascenderunt.]
*Græcè non est, Quis es? sed, Quid est? quod
angeli responso declarat: τί ἐστίν.*

15. Quæ Deus purificavit, tu ne com-
mune dixeris.] *Incuria interpretu, pro plu-
rali ponere singularem, ob id decepti, quia Græ-
cè nullus casus est, sed, ut sic dicam, ne com-
municas, id est, ne communia putaveris, ἡ
κοινὴ. Idem dico de sequenti loco, ubi idem à
Petro refertur.*

16. Hoc autem factum est per ter.] *Obso-
leta vox, nec Latina Per ter, quia Græcè,
ὅτι τρις.*

28. Vos

28. Vos scitis quomodo abominatum sit viro Judæo conjungere, aut accedere ad alienigenam.] *Græcè est*, Nephas, *potius quàm* abominatum: & Ut, *potius quàm* Quomodo: & Adhærere, *potius quàm* Conjungere, ὡς ἀθέμιτον κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι.

30. A nudius quarta die, usque ad horam hanc, orans eram hora nona in domo mea.] *Et barbara translatio, & à librariis corrupta. Videtur jam quatuor diebus perstitisse in oratione Cornelius, quod fieri non potest. Ego sic transtulisssem, quantum ad prima verba pertinet, nam cetera reddam pristina translationi: Nudiusquartus, vel quarto ab hinc die usque ad hanc horam eram jejunans, & nona hora orans in domo mea, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἡμῶν νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος.*

31. Et ecce vir stetit ante me in veste candida, & ait: Corneli, exaudita est oratio tua, & eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei.] *Non est Græcè Candida, sed clara, λαμπρά. Commemoratæ pro narratæ ferè accipi solet, at hic significat pro in memoria habitæ sunt, ἐμνήσθη.*

32. Accersi Simonem, qui cognominatur Petrus.] *Accerse dicendum fuit & hic, & superius, & posterius: tertia enim est, non quarta conjugationis. Decepit autem interpretem (si tamen ejus culpa est) quod sic dicitur ab hoc verbo*

Comme-
moratus.

v. 5. & c.
11. 13.
Accersite.

Cap. XII. LAUR. VALLÆ COLLAT.

& XIII. verbo accersitus, ut ab accio accitus : quam
 Accersitus. quam posterius reperio accersiam & accersi.
 Act. 24. 25. ens, tanquam putet interpretes dici Accersio,
 26. non accerso.

36. Annuncians pacem per Jesum Chri-
 stum.] Gracè euangelizans, εὐαγγελίζων &
 Act. II. 20. ut posterius quoq; : Loquebantur ad Græcos,
 nunciantes Dominum Jesum, εὐαγγελίζοντες,
 & alius nonnullis in locis.

C A P. XII.

20. ERat autem iratus Tyriis & Sidoni-
 is.] Gracè est, Iratè, seu acerbè pu-
 gnans, seu impugnans, θυμομαχῶν.

C A P. XIII.

9. SAulus autem qui & Paulus, repletus
 spiritu sancto, intuens in eum dixit.]
 Paulus, Ridiculi qui ajunt Paulum fuisse binominem,
 Saulus, cum Lucas eum nunquam antea Paulum, nec
 unquam postea Saulum vocet, ut palam sit no-
 men una litera fuisse mutatum, & ut ex histo-
 rie sensu datur intelligi, immutatum in Cypro,
 & ob Paulum Cypri proconsulem, ut rectè di-
 cere videtur Hieronymus, & in carmine Da-
 masius. Nam Augustinus penè magis ridiculè
 quàm superiores, qui Paulum vult esse dictum
 à Paulum adverbio, quod de Romanis, qui
 Pauli

Pauli dicebantur, affirmare ineptum sit, nedum de homine Græco. Græcus enim Paulus fuit, & Græcè loquutus, & ab homine Græco, id est, à Luca, id dicitur, ut taceam de Cypro, & ipsa Græca. Præterea inruditi fuit dicere id nomen ab adverbio Paulum fieri, cum ipsum adverbium fiat à nomine Paulum, ut paulū pecuniæ: Paulum. unde Terentius in Andria, Cum animus in dubio est, paulo momento huc vel illuc impellitur. Et apud veteres paulus, paula, paulum. Paulus, a, um.

13. Et quærebat qui ei manum darent.] Græcè est, Et quærebat manu ductores, id est, qui manu ducerent, χειρουργῆς.

43. Sequenti sunt multi Judæorum, & colentium advenarum.] Cur non dixit Religiosorum, potius quàm Colentium? σινομίτων, ut scit postèrius: Judæi autem concitaverunt religiosas mulieres & honestas, σινομήτας: & Profelytorum quàm Advenarum, ut aliquoties fecit, σεβούτων.

v. 30.

46. Et indignos vos judicastis æternæ vitæ.] Quia græcè genitivus casus est, oblitus est interpretes in ablativum mutare, quem illi non habent. Indignus enim vita, non vitæ dicitur.

CAP. XIV.

14. **B**arnabas & Paulus conscissis tunicis suis, exilierunt in turbas.] Insilierunt est legendum, εισαίδησαν.

15. Et

15. Et nos mortales sumus, finiles vobis homines.] *Optimè quidem translatum, tamēn graca sententia hac est, Et nos fimiles vobis patibiles homines, ὁμοιωθεὶς ἑστέων ὑμῖν ἀνθρώποι.*

Ingrēdi,

16. Qui præteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi in vias suas.] *Legendum est In viis suis. Accipitur enim nuno Ingrēdi pro Ambulare, non pro Intrare. Super vacuum est afferre exempla huius vocabuli, quod dñ dicitur Ingrēdior in viam, significat Introeo: dum dicitur Ingrēdior in via, significat Ambulo: satis sit quòd ita se habet Græcè, ἐν ταῖς ὁδοῖς. Etiam melius diceretur Permisit quàm Dimisit, ἐλάσιν.*

CAP. XV.

2. **F**Acta ergo seditione non modica Paulo & Barnabæ adversus illos.] *Deest Et quæstione, ut sit, Facta ergo seditione & quæstione, σάσις καὶ συζητήσις. Paulus enim, & Barnabas quarebant & disputabant, non seditionem faciebant. Statuerunt ut Paulus & Barnabas ascenderent, & quidam alij ex alijs ad Apostolos & presbyteros in Hierusalem super hac quæstione.] Et alij ex eis, legendum est, ἐξ αὐτῶν.*

3. Illi ergo deducti ab ecclesia, transierunt Phœnicem & Samariam, narrantes
conver-

IN ACTA APOST.

conversionem gentium. & faciebant gaudium magnum omnibus fratribus.

4. Cum autem venissent Hierosolymā, suscepti sunt ab ecclesia & senioribus. *Et paulopost:*

6. Convenerunt autem Apostoli & seniores videre de verbo hoc. *Et aliquanto post:* Tunc placuit Apostolis & senioribus cum v. 22. omni ecclesia. *Et mox:* Apostoli & seniores fratres iis qui sunt Antiochiæ, & Syriæ, & Ciliciæ fratribus ex gentibus, salutem. *Et aliis etiam in locis, quoniam Græcum vocabulum πρεσβύτερος, factum erat Latinum, cur nunc transfert illud interpres, nunc non transfert, præsertim in eadem re? Nam quos nuncupaverat presbyteros, eosdem postea nuncupavit seniores. Transfertur quidem Presbyter, Latine senior. Sed aliud intelligo, cum dicitur presbyter, aliud cum dicitur senior. Quare ut Apostolus quod Græcum est, nunquam transfertur Latine, sic presbyter quoque in iis locis, ubi dignitas quedam significatur, non est, ut censeo, transferendum. Ergo hic dicendum fuit, ab ecclesia & presbyteris: & Convenerunt Apostoli & presbyteri: & Placuit Apostolis & presbyteris: & Apostoli & presbyteri. Item longè post ubi dicitur, A Mileto autem mittens Ephesum, AA. 20. 17. vocavit majores natu Ecclesiæ, idem est Latine Majores natu, seu seniores accersivit:*

Presbyter.

Senior.

Apostolus.

○

et si

Tit. i. 5.

Episcopi.
Act. 20. 28.

1. Pet. 5. 1.

2. Joh. 7. 1.
3. Joh. 7. 1.

exi ab initio, quia seniores, seu majores natu eligantur, sunt dicti presbyteri. Sed eos qui erant constituti ad alios regendos, quales y erāt, de quibus ad Titum scribit: Ut constituas per civitates presbyteros: non dixit seniores aut majores natu. Adeo autē erant dicendi presbyteri, & non seniores, ut iidem essent presbyteri qui episcopi, cū sequatur statim: Attendite vobis & universo gregi, in quo vos spiritus sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei. De hoc quod iidem fuerunt presbyteri qui episcopi, non est pluribus agendum, quod ab Hieronymo super epistola ad Titum probatur. Quare epistolam quoque Petri in eo loco: Seniores igitur qui in vobis sunt, obsecro conlenior: puto fuisse transferendam, Presbyteros qui in vobis sunt, obsecro compresbyter. Item epistolas Joannis, quæ incipiunt: Senior electæ dominæ, & senior Cajo charissimo. Cujus rei iudex est Hieronymus ad Euandrum scribens, qui has epistolas incipere facit: Presbyter. Illud omitto quod Græcè non dicitur Syriæ & Ciliciæ, quod Grammatica repugnat, sed apud, sive circa Antiochiam, & Syriam, & Ciliciam, καὶ τὴν ἀντιόχειαν, καὶ συρίαν, καὶ κελικίαν. Et Hierusalem, non Hierosolymam.

13. Respondit Jacobus, dicens: Viri fratres, audite me. Simon narravit. Græcè non est Simon, sed Symeon. De Petro enim Jacobus

Jacobus loquebatur. Ergo ut Paulus Gracè vocabatur Saulus, Hebraicè Saul : ita fortè Petrus, Gracè Simon, Hebraicè Symeon, quod confirmat ipsius epistola altera, quæ incipit, Symeon Petrus. Sic enim Gracè habet, Συμεὼν Πέτρος.

Paulus.
Saulus.
Simon.
Simeon.

37. Barnabas autem volebat secum assumere & Joannem, qui cognominatur Marcus.] *Gracè est, Consulebat ut unà assumeret & Joannem, ἐβουλόσατο συμεῖν λαβῆναι & τὸν Ἰωάννην.*

CAP. XVI.

1. **E**T ecce discipulus quidam erat ibi, nomine Timotheus, filius mulieris viduæ, patre Gentili.] *Ego dixissem, Patris autem Græci, πατὸς ὃ ἑλλήν. Sic enim semper interpres superius transtulit hoc nomen.*

4. Custodire dogmata quæ erant decreta ab Apostolis & senioribus.] *Dogma Græcum est, quod Latine Decretum. Sed ne diceretur Decreta quæ erant decreta, ideo interpres usus est græco nomine δόγματα: quanquam gracè dicitur, Et quæ erant judicata, τὰ κειμένα. Et dogma solet transferri non solum decretum, ut postea dicitur: Et hi omnes contra decreta Cæsaris faciunt, ἀπέναντι τῶν δογμάτων: sed etiam edictū, ut in Evangelio Luca: Exiit edictum à Cæsare Augusto, δόγμα.*

Dogma.
A. 17. 7.

Luc. 2. 1.

Psal. 118. 39.

Subtus.
Foras.

13. Egressi sumus foras portam.] Extra, non Foras dicendum erat, ut neque in Psalm. Subtus pedes meos, pro Subter: sunt enim adverbia Subtus & foras, ἔξω, ὑποκάτω. quæ non serviunt casibus, ut apud Græcos fit: quæ res fortasse decepit interpretem.

16. Factum est autem euntibus nobis ad orationem, puellam quandam habentem phytonem.] Græcè non atas mulieris significatur, sed conditio, quòd erat ancilla, id est, pedissequa, πύθιον. Nec phytonem legendum est, sed spiritum Pythonis, πνεῦμα πύθωνος.

Adorare.

25. Media autem nocte Paulus & Silas adorantes laudabant Dominum, & hymnum dicebant.] Græcè est, Orantes, non adorantes; qui haud scio an adorare possent, quorum pedes adstricti erant ligno. Est autem adorare, corpus incurvare in honorem alicujus. Nec legitur, Laudabant Dominum, & hymnum dicebant: sed tantum Dicebant Deo: ὁμοθυμαδον ὕμνον τῷ θεῷ.

29. Petitoque lumine, introgressus est.] Non parum ad gratiam & veritatem narrationis facit verbum Infiliit, ut Græcè est, potius quam introgressus est, εἰσπλάσσει.

CAP. XVII.

3. DE colentibus gentilibusque multitudo magna.] Colentibus ponit interpretis

pres pro religiosis, *οὐκ ὀνόμαζον*: & gentilibus pro Græcis, *Ἑλλήνων*. Timez appellare interpretes Græcos huiusmodi homines, & haud dubiè frequentissimè accipiuntur per hoc nomē hi omnes, qui cum Græcis in religione sentiebant, unde ad Romanos scribens, quotiens Græcos nominat, Romanos quoque sub eo nomine intelligit, quæ ambæ nationes inter gentes ab Hebraeis numerabantur. Sed tamen aliter Græcè gens, aliter græcus nominatur, Græci autem ipsi à sese Hellenes vocabantur, à Latinis Græci dicti, ut olim à semetipsis dicebantur, sicut lingua Latina semper à Græcis Romana appellatur.

Græci

Gentes,

Hellenes

Romana
lingua.

15. Ut quam celeriter venirent ad eū.] Nec Latina, nec græcæ elegantia, ne dicam etiam græcæ veritati respondet, quoniam dicendum erat Quàm celerrimè, *τάχιστα*. Illud autem magis ad Græcam veritatem, quàm ad Latinam rationem dicit: Hi autem erant nobiliores eorum. Quale est illud etiam apud Paulum, Major horum est Charitas; quum Latine de pluribus, quàm duobus dicatur nobilissimus & maximus, ut in alio opere disseruimus. Ne illud quidem satis Latine dicitur:

v. 10.

1. Cor. 13. 11

21. Athenienses autem omnes, & advenæ hospites, ad nihil aliud vacabant, nisi aut dicere aut audire aliquid novi.] Quod ego transtulissim, Nisi aut ad dicendum, aut ad audiendum aliquid novi, sive aliquid recentius, *ἡγερέστερον*.

22. Viri Athenienses, per omnia quasi superstitiosos vos video:

23. Præteriens enim & videns simulachra vestra.] *Gracè est*, Superstitiosiores, *ὑπερσυνειρημένοι*. Nec Idola est *Gracè*, quod nomen transferre solet interpret Simulachra, sed *σεβάσματα*, quod posset transferri Cultus, sive Culturas, sive Delubra.

26. Fecitque ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terræ.] *Ego translatissim*, Ad inhabitandam universam faciem terræ. Non enim hoc dicit quod fecit inhabitare genus hominum, sed fecit genus hominum ex uno, ad hoc ut terram inhabitaret. Interpret abusus est infinitivo *Græco*, quod solet transferri in gerundium, quo *Græci* carent.

Dionysius
Ariopagita.

34. In quibus & Dionysius Ariopagita.] *Et si hoc ad institutum hujus operis non attinet, tamen non absurdum fuerit pauca dicere de Dionysio. Primum mirari me imperitiam illorum, qui hunc volunt fuisse Philosophia Professore, ex hoc quod dicatur Ariopagita, quod videlicet Ariopagus fuerit locus, ubi Philosophi legerent ac disputarent, cum apud omnes fere autores non tantum Græcos, sed etiam Latinos, constet Ariopagum fuisse locum judicandi, & Ariopagita ipsos judices, quos Solon instituit, quales Romæ erant Centumviri. Ergo sic Dionysius erat Ariopagita, sicut Romæ aliquis Centumvir.*

tumvir. Deinde hunc tanquam summum Philosophum in morte Domini cum obscuraretur Sol, dixisse: Aut rerum natura patitur, aut mundi machina destruetur: quasi Athenas usque pervenerit illa obscuritas, cuius nemo, neque Græcus, neque Latinus meminit, ut etiam Hieronymus probat. Nam quod dicitur tenebras fuisse per universam terram, sit dictum Matt. 27. 45 est, sicut dicitur in lib. Regum facta fuisse fames per universam terram, nempe terram illam. Non enim de Media, Persia, India, Italia, Gallia, Germania, Hispania, intelligebatur: quemadmodum etiam Ambrosius in illo loco Lucæ: Exiit edictum à Cæsare Augusto Luc. 2. 1. ut describeretur universus orbis: vult accipi universum orbem Romanum, non autem universum orbem terrarum, cuius minor pars erat Romanorum. Addunt his aliam ineptiam, ut quasi non fuerit in vicinis civitatibus illa eclipsis, quam volunt fuisse Athenis, faciunt Dionysium de ea scribentem literas ad alium. Denique hic Dionysius an aliquid scripserit, incertum est, cuius neque Latini, neque Græci meminerunt. At ne ipse quidem Gregorius indicat fuisse illum Ariopagitam, qui hos libros, qui in manibus versantur, scripserit, quorum autorem quidam nostræ ætatis eruditissimi Græci colligunt fuisse Apollinarem.

9. **L**Oquere, & ne taceas,
10. Propter quod ego sum tecum,
& nemo apponetur tibi ut noceat te, quoni-
am populus est mihi multus in hac civitate]
Eodem modo dicitur Græce, Propter quod, &
quoniam. Quare ego sic transtulissem, Ne ta-
ceas, quia ego tecum sum, & nemo invadet
te ad tibi nocendum, quoniam populus est
mihi multus in hac civitate sive urbe. Διόν
ἔγω μὲ σὺ εἰμι, καὶ ἐδὲς ἐπιθάλῃται σοι τὴ κακῶσαι π,
διότι λαός ἐστὶ μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.

24. **D**emetrius enim quidā nomine, Ar-
gentarius, faciens ædes argenteas
Dianæ.] *Græci ab argento appellant ἀργυροκό-*
πος: nos ab auro aurifices. Nam argentarios
ab argento, id est, à pecunia, vocamus, quos qui-
dam Numularios, quidam Græcam vocem,
vertentes, vocant Mensarios. Græci namque
mensam trapeziam appellant, & inde trapeze-
tam, quo nomine tum alij quidam, tum Plan-
tus in Curcul. utitur.

Argentari⁹.

Nummulari-
us.

Mensarius.

Trapezeta.

39. Si quid autem alterius rei quæritis,
in legitima ecclesia poterit absolvi. *Et pau-*
ca sunt.

40. Et

40. Et cum hæc dixisset, dimisit ecclesiam.] *Miror de interprete, qui cum sciat ecclesia Græcum vocabulum jam receptum esse pro congregatione fidelium, sic loquatur de fidelibus, & non potius, ut consuevit & Latine, elegansque est, Dimisit concionem, & in legitima, sive in consueta concione absolvetur. Sic enim est Græcè, ἀπολυθῆσι. Non autem poterit absolvi.* Ecclesia,

CAP. XX.

5. **H**I cum præcessissent, sustinebant nos Troade.] *Quid vidit interpret, ut diceret potius Sustinebant quàm Expectabant, aut Græcum verbum, quod Latinum quoque est, conservaret, manebant, εἰμὼν? Nam nos quoque manere pro expectare accipimus, ut paulopòst idem fecit illic: Quoniam vincula me & tribulationes manent, μένουσιν.* Manere, v. 23.

7. In una autem sabbati cum venissemus ad frangendum panem, Paulus disputabat cum eis, profecturus in crastinum.] *Græcè est, Una sabbatorum, σαββάτων, & Cum convenissent discipuli. Συνηγμένων μαθητῶν: & Differebat, διελέγετο. Non enim disputabat Paulus cum suis, cum quibus volebat panem frangere: neque enim dicitur Cum eis, sed eis, id est, dativus est casus Græcè, non ablativus cum præpositione: ἀντὶς. Nec dicitur eleganter*

O 5

In

In crastinum, *de die qui non sequitur hodie-
num, sed postero die, sive postridie.*

16. Proposuerat enim Paulus transnavi-
gare Ephesum.] *Aliqui possent accipere quòd
Paulus proposuisset transire mare, ut iret E-
phesum, atqui non ita est. Ergo ut Latinus, ita
clarius fuisset, Proposuerat prætervehi Ephe-
sum.*

29. Ego scio, quoniam intrabunt post
discessionem meam lupi rapaces in vos] *Nò
est Græcè Rapaces, sed Graves, scilicet graves
in vos, βαρύν.*

35. Beatius est magis dare quàm acci-
pere.] *Et ratio jubet, & veritas Græca probat,
dicendum esse Beatum, non Beatius, aut Bea-
tius sine magis, μακρότερον.*

CAP. XXI.

14. **ET** cum suadere ei non possemus.]
*Persuadere. Græci non distinguunt suadere & per-
suadere, ut nos facimus. Est enim persuadere,
suadendo inducere hominem : ergo non fuit in-
terpreti, si tamen ejus culpa est, sequenda lin-
gua Græca, sed Latina, μὴ πειθομένην αὐτὴν, quod
propriè transfertur, Cum autem non persua-
deretur.*

CAP.

CAP. XXII.

3. **N**atus Tharso Ciliciæ, nutritus autem in ista civitate, secus pedes Gamalielis, eruditus juxta veritatem paternæ legis.] *Dicendum erat Tharsi, vel in Tharso, ut est Græcè. Neque Græcè est juxta veritatem, sed juxta diligentiam, κατὰ ἀκρίβειαν.*

9. Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt, vocem autem non audierunt ejus qui loquebatur mecum.] *Deest, Et terrefacti sunt, καὶ ἐμφοβοὶ ἐγένοντο. Verum quomodo hic locus congruit cum illo superiori, ubi dicitur eos qui Paulum comitabantur, audisse quidem vocem, sed nullum tamen vidisse? Præterea* Act. 9. 7.

illic dicitur, Viri autem qui una iter faciebant, stabant stupefacti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes. Posterius autem: Die media in via vidi rex de cælo supra splendorem Solis circumfulsisse me lumen, & eos qui simul mecum erant, omnesque cùm decidissemus in terram, audiavi vocem mihi Hebraica lingua dicentem: Saul, Saul. Quomodo alibi dicuntur stetitisse, alibi decidisse? Priori quæstioni qua ratione satisfaciam, nescio, nisi ut putem primum locum, ubi Lucas sua persona loquitur, esse depravatum, permutatis locis duarum dictionum, audientes Act. 16. 13.

& videntes. Præterea Græca voce πᾶς, qua πᾶς signi- 14.

φωνή.

significat lumen, in sibi similem, φωνή; quæ significat vocem, ut patem sic Lucam reliquisse scriptum: Videntes quidem lumen, neminem autem audientes. Posteriori quæstioni sic satisfiat, quod postquam collapsi illi fuerunt, continuo surgentes steterunt. Nam etsi non dicatur quod surrexerint, nihil ob stare debet, cum videamus à Paulo multo plura referri apud Agrippam, quam apud Judæos, sibi dicta fuisse à Domino, qui ipsum circumfulserat atque prostraverat: quanquam non dicitur Græcè Stabant, sed steterunt, id est, surrexerunt, me adhuc jacente, & verba audiente, ἰσῆκεσαν.

12. Ananias quidam vir secundum legē testimonium habens ab omnibus Judæis.] In uno omnino codice reperi, Ananias quidam vir timoratus secundum legem: & sic Græcè habet, † εὐλαβής.

εὐσεβής.

28. Ego multa summa civitatem hanc consecutus sum.] Melius ij codices, qui civilitatem habent, πολιτεία.

CAP. XXIV.

5. **I**Nvenimus hunc hominem pestiferum, & concitantem seditionem omnibus Judæis in universo orbe, & autorem seditionis sectæ Nazarenorum.] Absit à Græco, Seditionis, sed tantum autorem, sive præceptorem sectæ, πρωτοπῶτον αἰρέσεως.

14. Con-

14. Confiteor autem hoc tibi, quodd secundum sectam, quam dicunt hæresim, sic deservio Deo patri meo.] *Quis nominaverat hæresim antea, ut nunc sic dicat Paulus? Non animadvertit interpret, se vocabulum Græcum Hæreseos transtulisse sectæ. Ergo nunc dicere debebat, Quam dicunt sectam. Idem, est Græcè Hæresis, quod Latinè Secta: unde Cicero de Stoicis loquens, ait de Carone: Et est in ea hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis. At quomodo dicet, secundum sectam quam dicunt sectam? Igitur sciamus Græcè esse secundum viam, ἐξ ὁρ. Itaque non fatetur se sectam sequi, sed viam, etsi postea dicit, Secundum certissimam sectam religionis nostræ vixi Phariseus. Hic quoque Græcè est hæresis, αἵρεσις. Appellavit Paulus hæresim sive sectam Phariseorum, quia secti atque sejuncti sunt Pharisei à Sadduceis. Verum illa Sadduceorum hæresis falsissima erat, hæc autem Phariseorum verissima atque certissima. Nec Græcè legitur, Deo patri meo, sed pater meo, id est, Deo quem coluerunt patres mei, τὸ θεὸν τὸν πατρίω μὲν.*

22. Distulit autem illos Felix, certissimè sciens de via.] *Quis hunc Latinorum intelligeret locum, nisi emendassent superiorem, ubi sectam in viam converti? quanquam ne sic quidem aperta satis sententia est. Græcè est, Sciens quæ (supple sunt) de via, hoc est, de religione*

Ca. xxv.

LAUR. VALLÆ. COLLAT.

& xxvi *gione Pauli, τὰ αὐτῶν ἰδὲ. Illud omitto, quod Gracè non est certissimè, sed certius, seu exploratius, ἀκριβέστερον, quemadmodum superius, v. 10. Bono animo pro me satisfaciam, quod ego transulisset, Alacrius quæ de meipso sunt, rationem reddo, sive causam dico, ἐνθυμώτερον τὰ αὐτῶν ἐμαυτῷ ἀπολογέμαι. Multa alia huiusmodi prætereo.*

C A P. XXV.

16. **A**D quos respondi, quia non est consuetudo Romanis hominem aliquem damnare, priusquam is qui accusatur, præsentes habeat accusatores.] *Quidam codices habent Damnare, quidam Donare. Gracè est Donare, sive gratificari in perditionem, sive in interitum, καὶ ζῆδος εἰς ἀπώλειαν.*

C A P. XXVI.

17. **E**Ripiens te de populis & gentibus in quas ego nunc te mittam

18. *Aperire oculos eorum.] De populo legendū est, hoc est, Iudæorum. Nam & quidam Græci codices habent Iudæorum, & quos, non quas, ut gracè est: & illud indicat, Oculos eorū, videlicet ut aperias oculos eorū, in quos, sive ad quos mittam te. Neq. Nūc apud Græcos est, ἐν τῷ λαῷ καὶ τῷ ἔθνει, εἰς οὓς ἐγὼ σε ἀποστέλλω.*

28. A.

28. Agrippa autem ad Paulum : In modico suades me fieri Christianum.

29. Et Paulus : Opto apud Deum, & in modico, & in magno] *fam superius admonui istum verbi, non suades, sed persuades, dicendum fuisse. Quem locum, quia parum eleganter transfertur, sic ego transtulissim* : Parum abest, quin persuadeas me fieri Christianum. Cui Paulus dixit : Optarem apud Deum, sive votum facerem Deo, sive parum, sive multum abest, ὁ ὃ Παῦλος εἶπεν, ἐν ἑλίμνῃ αὐτῷ διεῖπε.

C A P. XXVII.

1. **T**Radi Paulum cū reliquis custodiis.] *Græcè est*, Et quasdam alias custodias, sive, ut ad verbum transferam, & quosdam alios vinctos, καὶ πᾶσι τοῖς δεσμοῖς.

5. Venimus Listram, quæ est Ciliciæ.] *Græcè est*, Devenimus in Myra, quæ sunt Lyciæ: καὶ τῇ ὁδοῦ ἐν μύρῃ τῇ λυκίας.

9. Consolabatur eos Paulus.] *Non consolabatur eos Paulus, quippe quos nondum videbat aliquid passos, aut pati timentes, sed passuros: ergo admoniebat eos ne discederent, & ita habet veritas Græcæ, παρρησίᾳ.*

10. Viri, video quoniam cum injuria & magno damno, non solum oneris, sed & animarum vestrarum incipit navigatio.] *trem*
quoniam 117

xxvii. *quenter interpre ponit Incipit pro eo quod futurum est, ut cum in aliis locis, tum in illo su-*

ad. 23. 17. *periori. Virum hunc comprehensum à Judæis, & incipientem interfici ab eis, superveniens cum exercitu eripui. Quem locum sic transfulssem: Virum hunc iam comprehensum à Judæis, & jamiam interficiendum: vel sic, Quem videbam interfectum iri, μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὡς αὐτοῦ. Hunc ita transferrem etiam magis ad verbum, quam illud superius: Viri, video fore, ut cum jactura & magno detrimento, non solum oneris, & navis, sed etiam animarum vestrarum navigetur, ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι καὶ ὅβρεως πολλῆς καὶ ζημίας, ἢ μόνον τῆ φορτίου, καὶ τῆ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ὑμῶν μέλλειν ἐσεσθαι τὸν πλῆθος.*

21. Oportebat quidem, ὦ viri, audito me non tollere à Creta.] Audito me, *parum aperte dicitur: apertius & magis ad literam sic transfulssem: Oportebat quidem, viri, vos mihi auscultantes, non proficisci à Creta, ἰδοὺ ἔγωγε ἄνδρες, παρασχέσωταί μοι μὴ ἀνάγκη ἐπὶ τῇ Κρήτης.*

30. Et quum misissent scapham in mare sub obtentu quasi à proci inciperent ancoras extendere] *idem quod paulo ante notavi, Quasi inciperent extendere, pro. Quasi extensuri ancoras, ὡς ἐν πρώτῃς μέλλοντες ἀγκύρας ἐκτείνειν. Idem paulo post:*

33. Et quum lux inciperet fieri.] *Quomodo*

modo incipiebat fieri lux, id est, dies (nam dies Gracè legitur) quum postea sit illos Paulus alloquutus, & ipse & ceteri comederent antequam dies fieret, quum sequatur:

39. Cùm autem dies factus esset? Ergo non quum dies inciperet fieri, dicendum erat, sed cùm dies futura jam esset, ἀλλοτὶς ἐμῶν ἡμέρῃ γινώσκω.

CAP. XXVIII.

1. ET quum evasissemus, tunc cognovimus quodd Militene Insula vocabatur] Melita est legendum, ut faciunt docti scriptores: & sic Gracè habet, μελίτη, quam Homerus unam Nereidum esse vult, quamque indigenam melius, etsi barbari, Maltam vocant, quam nostri vulgò literati Melmetum, ut in multis locorum aliorum nominibus fit: ut in Genua, quam literati Januam: & in Comū, quod idem Cumas: & in Barcelonam, quam Barchinonam vocant.

Ianna,
Cumæ

Barchinonæ

7. Qui nos suscipiens benignè, triduo exhibuit.] Gracè est, Benignè hospitium exhibuit, sive benignè in hospitio habuit, sive benignè hospitaliter habuit, φιλοφρόνως ἔδειξεν.

8. Contigit autem patrem Publij febris, & dysenteria vexatum jacere.] Et si dysenteria notum magis vocabulum est quàm Dysenteria.

P. nostrum

Cap.

LAUR. VALLÆ COLLAT.

XXVIII. *nostrum* tormina, *tamen ego malissem dice-*
Tormina. *re* Torminibus, δυσεντερίᾳ.

II. Post menses autem tres navigavi-
mus in navi Alexandrina, quæ in Insula hye-
maverat, cui erat insigne castrorum.] ἐν πλοίῳ
ἀλεξανδρίῳ, ἐν τῇ νήσῳ χειμαρότι, ἡμετέ-
ρῳ διοσκείῳ. Legendum Insigne Castorum,
qui Græcè dicuntur Jovis liberi, seu Jovis fi-
lij, seu Jovis proles, hoc est, Castor & Pollux,
quos aliquando, ut Servius Grammaticus ait,
Castores, Latini appellarunt Castores. Erat autem id
navis insigne, quòd Tyndaridæ, qui sunt Castor
& Pollux, putabantur præesse tempestatibus.
Unde cùm post tempestatem nubilo cælo qua-
dam in navibus lumina visuntur, putantur hi
fratres adesse, quod testatur Seneca, cùm ait,
quòd nautæ putant tunc se juvari Pollucis &
Castoris numine. Et in Tragædiis:

Non illic geminum Tyndaridæ genus,
Succurrunt timidis sydera navibus.

14. Et sic venimus Romam,

15. Et inde cùm audissent fratres, oc-
currerunt usque ad Appij forum, & tribus
tabernis.] Melius in iis codicibus, ubi Tresta-
bernas legitur. Quia prius nominatur Ro-
ma quam Appij forum, quidam putant hoc
forum esse intra urbem Romam, quod longius
illinc est quam Aritia, quod ostendit Horati-
us, dicens:

Egressū magna me excepit Aritia Roma.

Inde

Forum Ap-
prij.

Aritia.

Inde forum Appij. *Et alioquin historia indicat, in qua dicitur, ex urbe Roma fratres occurriffe: & mox,*

16. Ut venimus autem Romam, permiffum est Paulo manere fibimet cum custodi-
ente fe milite.] *Gracè est,* Manere apud fei-
pfum, καὶ ἐαυτῷ, *five* per feipfum.

26. Vade ad populum iftum, & dic ad
eos: aure audietis, & non intelligetis: &
videntes videbitis, & non perfpicietis.]
Gracè est, Et non intelligatis, μὴ συνῆτε: &
Non perfpiciatis, & μὴ ἴδῃτε.

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN ACTA
APOSTOLORUM
FINIS.

P. 2

LAUR.

LAUR. VALLAE
COLLATIONES IN
EPISTOLAM PAULI
AD
ROMANOS.

CAPUT I.

I. AULUS servus Jesu Christi, vocatus Apostolus.] *Non est accipiendum hîc vocatus pro nominatus, quale est illud Matth. De qua natus est Jesus, qui vocatur*

Vocatus.

Matt. 1. 16.

Evocati.

Christus: *nam hoc perinde est, ac si diceretur, Vocatus in Apostolatum. Aut fortè sic est legendum, Apostolus separatus in Evangelium, ut sit, Paulus servus Christi vocatus: quales erant qui à Romanis dicebantur Evocati, qui sine ullo appposito sic dicebantur, qui ad auxilium rei bellicæ ut amici accersebantur.*

Hoc

LAUR. VAL. IN EPIST. AD ROM. II 5
Hoc probat id quod paulopost sequitur: In qui-
bus estis & vos vocati Jesu Christi. quasi
electi Jesu Christi. Quid multa? eadem ra-
tione dicuntur nunc vocati substantivè, qua
dicuntur Apostoli, id est, missi: ideo aliud est
vocabulum illic, qui vocatur Christus, αὐτός
αὐτός: aliud hîc, καὶ ὅς.

v. 6.

Apostoli,

3. Qui factus est ei ex semine David.]
Gracè potius est, Qui genitus est ei, γενόμενος.

4. Secundum spiritum sanctificationis,
 & resurrectionem mortuorum Jesu Christi
 Domini nostri.] *Neque mortuorum Jesu*
Christi videtur nunc dici posse, quia unus mor-
tuorum est ipse Jesus Christus. Neque resur-
rectionem Jesu Christi, quia dicitur spiritus
resurrectionis. Ergo non per genitivum no-
strum fuit genitivus græcus transferendus, sed
per ablativum, ut ille superior de filio suo, ad
quod nunc refertur Jesu Christo Domino no-
stro. Nam si transferretur ad verbū, sic trans-
ferretur: De filio suo, genito ex semine Da-
vid secundum carnem, destinato filio Dei
in potentia secundum spiritum sanctificati-
onis, & resurrectionis mortuorum, Jesu
Christo Domino nostro.

II. Ad confirmandos vos, id est, simul
 consolari in vobis.] *Cur alterum infiniti-*
vum græcum in usum linguæ Latinæ mutas,
εἰς πῆμα ἐκθῆναι: alterum non mutas, τὸ το ὅ,
εἰς τὸ συµπαρεκκληθῆναι? Ergo dicendum erat,

P 3

Ad

Ad simul consolandum in vobis, *vel* ut unā consolationem, *sive* solatium caperem in vobis.

14. Græcis & barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum,

15. Ita quod in me promptum est & vobis qui Romæ estis, euangelizare.] *Non est accipiendum è Græca oratione res quæ prompta est, & τὸ πρὸς τὴν ἐμὴν οὐσίαν, sed promptitudo: sicut paulopòst, Quoniam bonitas Dei ad poenitentiam te adducit, Gracè est, bonum, sive benignum Dei, id est, benignitas, τὸ χρηστὸν τῷ Θεῷ. Quare hunc locum ad verbum sic transulisse: Græcis pariter & barbaris, sapientibusque & insipientibus debeo, sive debitor sum: itidem pro meo in vobis studio, & vobis qui Romæ estis, euangelizare, sive ad euangelizandum.*

17. Iustus autem ex fide vivit.] *Vivet legendum est, ζήσῃ.*

20. Invisibilia enim ipsius à creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur.] *Quenam est creatura mundi? id ego non intelligo. At si dicatur à creatione mundi, manifestum erit, hoc est, à factione mundi, videlicet à forma mundi conditi. Nam verbum Græcum quod transfertur Creare, scilicet & forte verius transfertur Condere, ut sciamus, ubicunque legimus in translatione è Græco creare, nihil aliud esse quàm condere.*

Quòd

27/249.

Creare.

Condere.

Quòd autem Græcum hoc nomen, quod hîc transfertur Creatura, κτίσις, possit transferri creatione, locus ille epistola ad Hebræos probat: Per amplius & perfectius tabernaculum Heb. 9. 11. *non manufactum, id est, non hujus creationis, κτίσις. Apud Augustinum reperio à constitutione mundi. Nec quinque vocabula sunt Græcè per ea quæ facta sunt, sed unum, operibus seu factis, τοῖς πρῆμασι. Etiam cernuntur, dixissem potius quàm conspiciuntur, ῥαθούσῃ. Sempiterna quoque virtus ejus & divinitas.] que, non quoque transferendum, fuit: pendet enim à verbo superiore illud sempiterna virtus, quòd videlicet conspicitur, & sic est Græcè, ἡ ἀιδίος.*

24. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum.] *Melius Cordis sui, κατὰ τὰς ἀνψύς.*

26. Propterea tradidit illos Deus in passionibus ignominia.] *Passiones non probe dici Latine, πάθη, Hieronymus quoque testatur, nec* πᾶσι. *morbos Cicero, sed perturbationes. Quintilianus autem propriè dici affectus ait, & ita ferè autores usurpant. Quare ego transtulissim, Affectus contumeliae, ἀμπύας, quod congruit cum illo superiori, Ut contumeliis afficiant corpora sua, ἀπμάζοντες.* v. 24.

32. Qui quum justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt: quoniam qui talia agunt, digni sunt morte, non solum qui faciunt

Cap. II.

LAUR. VALLÆ COLLAT.

ciunt ea, sed etiam qui consentiunt facientibus.] *Aliter Gracè legitur*, Qui quum iustitiam Dei cognovissent, quodd qui talia agunt, digni morte sunt, non solum hæc faciunt, sed etiam consentiunt agentibus, ὅτι πᾶσι τὸ δίκαιον τῷ θεῷ ἐπιγινώσκουσιν, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες, ἄξιοι θανάτου εἰσὶν, ἢ μόνον αὐτὰ ποιεῖσιν, ἀλλὰ καὶ συνδιδόκουσι τοῖς πρᾶσσουσιν.

C A P. II.

8. **E**T qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati.] *secundum Gracè dicitur, sine variatione verbi*, non credunt veritati, credunt autem iniquitati, ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πεπιθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ.

11. Non est personarum acceptio apud Deum.] *Ego dixissem potius*, Non est personarum respectus, sive intuitus, vel contemplatio. *Nam ὑποληψία, quæ est suspicio, ita προσωποληψία, quæ est acceptio personarum, à verbo λαμβάνω venit, quod significat* λαμβάνω. *cipio: & tamen ejus cōposita significant aliquid scilicet quale aspicio, intueor, contemplan.*

14. Cū enim Gentes, quæ legem non habent, naturaliter quæ legis sunt faciunt, ejusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex.] *Non Gracè Ejusmodi, sed hi, ἑτοί: nec ipsi sibi, sed sibimet, sive sibi ipsi, ἑαυτοῖς.*

15. Red.

15. Reddente illis testimonium conscientia ipsorum, & inter se invicem cogitationum accusantium, aut etiam defendentium.] *Non est in Græco Illis, quod si esset, dicendum erat Sua, non ipsorum: verum pro Illis ponendum est Simul, dicitur enim συμπαρουσι-
ας. Verum hoc non fuit, ut reor, interpretis vitium. Illud fuit, quod cum incipiat transferre genitivum Græcum per ablativum, relinquit reliquos genitivos contra rationem linguae Latine, cum fuerit dicendum, Cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus.*

20. Magistrum infantium.] *Ego maluisse dicere Parvulorum, quemadmodum saepe transfertur, ματρίων.*

CAP. III.

9. **Q**uid igitur præcellimus eos? nequaquam. Causati enim sumus Judæos & Græcos omnes sub peccato esse.] *Græcè est* Præcausati, *quod ego transferrem, Suprà diximus enim causam, προηρασάμεθα.*

25. Quem proposuit Deus propitiatorium.] *Quidam codices habent Propitiatorium: Græcè est* propitiatorium, *ἱλαστήριον.*

30. Quoniam unus Deus, qui justificavit circumcissionem ex fide, & præputium per fidem.] *Futuri temporis est, Justificabit, non præteriti, Justificavit, δικαιώσει.*

CAP. IV.

3. **C**Redidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam.] Ε'λογισθη.

4. Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum meritum.] λογίζεθ'.

5. Ei verò qui non operatur, credenti autem in eum qui justificat impium, reputatur fides ejus ad justitiam secundum propositum gratiæ Dei.] λογίζεθ'.

6. Sicut & David dicit, beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert justitiam sine operibus.] λογίζεθ'.

7. Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.

8. Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum.] Ε'λογισθη. *Quis putet græcè, hoc est, in fonte, esse unum verbum pro his omnibus, reputare, imputare, & accepto ferre? quanquam nunquam me legisse memini accepto ferre, sed acceptum ferre: unde acceptilatio, sed alia illa est significatio. Ergo ne multis agam, mallet interprez simpliciter per verbum Puto transulisset.*

Acceptum
ferre.
Acceptila-
tio.

17. Et vocat ea quæ sunt, tanquam ea quæ non sunt.] *Transferendum erat, Ea quæ non sunt, tanquam sint: non enim dicitur, ὡς τὰ ὄντα, sed ὡς ὄντα.*

CAP.

CAP. V.

6. **V**T quid enim Christus, cùm adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est:

7. Vix enim pro justo quis moritur. Nā pro bono forsitan quis audeat mori.] *Noneſt Gracè, Ut quid enim, ſed Etiam enim, ἐν ᾧ, quod ſic transferendum erat: Nam etiam Chriſtus: ſive, Chriſtus enim etiam. Illud autem, Pro juſto & pro bono, obſcuro ſenſus eſt, hoc eſt, pro juſto viro, pro quæ bono viro. At ſi accipiamus pro juſtitia, fiet ſenſus apertior: quod ſi ita eſt, pro juſtitia transferendum erat. Nam eſi apud Latinos Juſtum pro Juſtitia reperitur, rarò tamen, ut apud Vergil. Juſtumque memorque precatur. Bonum au-* Bonum.
tem pro utilitate & honeſtate, &, ut ſic dicam, pro bonitate, frequentiffimum eſt. Erit igitur ſenſus, quòd pro juſtitia ac virtute nemo moritur, ut pro bono, & remuneratione, premioq; virtutis. Niſi volumus hunc ſenſum, non oportere quempiam mori pro juſto viro, forſitan pro viro non perfectæ juſtitie, ſed bonæ mentis.

10. Multo magis reconciliati ſalvi erimus in vita ipſius.

11. Non ſolùm autem, ſed & gloriamur in Deo.] *Quid ita formam loquendi Græcam, formi-*

formidavit interpres mutare in Latinam, ut iterum superius fecit eisdem verbis, & posterius aliquanto? Ego certè, qui nihil unquam tale apud Latinos legi, sic dixissem: Neque id solum, sed & gloriamur. Est enim obscura sententia apud nos, si nihil è Græco immutemus. Melius igitur posterius, ubi adiecit pronomen:

Rom. 8. 23. Non solum autem illa, sed & nos ipsi primitias spiritus habentes: & μὲν οὖν ἡ, ἀλλὰ. Itaque ne illud quidem quod paulopost sequitur, sic transulissem, ut fecit interpres.

CAP. VI.

2. **Q**ui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc vivemus in illo? *Videtur peccato esse ablativus, sed sic transferrem: Quomodo enim adhuc vivemus in peccato, cui mortui sumus?*

10. Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo.] *In neutro genere legendum est, Mortuum, non in masculino, Mortuus. Est enim utrumque Quod relativum, non conjunctio: ὃς δὲ ἀπέθανε, τῇ ἀμαρτίᾳ ἀπέθανεν, ὃς δὲ ζῇ, ζῇ τῷ θεῷ.*

20. Cùm enim servi essetis peccati, liberi fuistis justitiæ.] *Eratis legendum est, non fuistis: est enim eadem vox quæ illa. Effetis, ut dici etiam possit, Cùm enim servi eratis peccati, liberi eratis justitiæ, seu justitia.*

Incertum

Incertum est an dativus Graciu nunc debeat per dativum transferri, an per ablativum, ἢ τῇ διγλωσσίᾳ.

CAP. VII.

9. **S**ed cū venisset mandatum, peccatū revixit, ego autem mortuus sum;

10. Et inventum est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem.] *Legendum est, Mortuus fui, ἀπέθανον.*

13. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit: sed peccatum ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem, ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.] *Gracē non legitur, Operatum est, sed Operans, quod ego transulissē Operando, sive perpetrando, κατεργαζομένη.*

23. Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ.] *Gracē est, Militantem contra legem mentis, sive (ut sic dicam) contramilitantem legi mentis meæ, ἀντιεργαζόμενα τῷ νόμῳ.*

24. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.] *Non est Dei, sed Deo, hoc est, gratia fit Deo, χάρις τοῦ Θεοῦ, quanquam plerique codices habeant, Gratiās ago Deo, ἀχαριστῶ τῷ Θεῷ. Credo sic exponen-*

exponendum, Gratia Deo, quod ipse liberabit nos per Jesum Christum.

CAP. VIII.

5. **Q**ui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt : qui verò secundum spiritum, quæ spiritus sunt sentiunt.] *Sic legitur Gracè*, Qui enim secundum carnem sunt, ea quæ sunt carnis sentiunt : qui verò secundum spiritum, ea quæ sunt spiritus: *οἱ γὰρ κατὰ σὰρκα ὄντες, τὰ τῆ σαρκὸς φρονέουσιν, οἱ δὲ κατὰ πνεῦμα, τὰ τῆ πνεύματος.*

6. Nam prudentia carnis, mors est: prudentia autem spiritus, vita & pax,

7. Quoniam sapientia carnis inimica est Deo.] *Gracè non legitur Sapientia, sed Prudentia: φρόνημα. Nec video quare interpret mutandum nunc nomen putavit, nisi gratia varietatis, qua varietas nec nunc locum habet, nec si haberet, decora esset.*

10. Si autem Christus in vobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatū, spiritus verò vivit propter justificationem.] *Gracè non legendum Vivit, sed vita, ut repetatur superius verbum est, τὸ δὲ πνεῦμα ζῶν.*

15. In quo clamamus, Abba pater.] *Vox Græca probat non esse Pater vocativi casus, sed nominativi, ἀββὰ ὁ πατήρ. Idem dico de loco illo apud Marcum, cūm Iesus oravit, di-*

cens:

cens: Abba pater, ἄββᾱ ὁ πατήρ. quasi diceret Max. 14.36.
Abba, quod interpretatur Pater.

27. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret spiritus.] *Gracè est*, Novit qui sensus spiritus, *sive, ut circumloquamur*, quid sentiat spiritus, *ἵδῃε τί τὸ φρόνημα τῆ πνέμα*].

28. Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt.] *Ambiguum est an Cooperatur legendum sit, id est, spiritus, an Cooperantur. Est enim, Gracè quidem numeri singularis, sed qui potest servire nomini numeri pluralis secundum legem Grammaticæ græcæ, Συνεργεῖν. Certè illud Sancti non legitur Gracè, nec Vocati sunt, nunc præteritum verbi est, sed eo modo dictum, quo dicimus, Isti sunt advocati mei: πῶς καὶ παρῳθεσιν κλητοῖς εἰσι.*

32. Qui etiam proprio filio non pepercit, sed pro omnibus nobis tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit?] *Nondum donavit nobis omnia Deus, ideoque legendum est Donabit, ut est Gracè, χαρίσει.*

34. Qui etiam interpellat pro nobis.] *Ἐνρωχάνει. Idem verbum quod superius, ubi inquit, Sed ipse spiritus postulat, ἐνρωχάνει. Et mox iterum, Quia secundum Deum postulat pro sanctis, ἐνρωχάνει.*

38. Certus sum enim.] *Gracè non tam.*
Certus.

v. 26
27.

Cap. ix. LAUR. VALLÆ COLLAT.

Certus sum *dictur*, quàm Persuafus sum, hoc est, persuasum habeo, quod penè est quod pro certo habeo, quod alibi ferè transfertur

Rom. 14. 14 Confido, ut ibi, Scio & confido, quia nihil per ipsum commune, *ἡ ἐπίστασις*.

CAP. IX.

4. **E**T gloria, & testamentum, & legislatorio, & obsequium.] *Gracè* obsequium, nunc dicitur Latria, *λαβεία*.

6. Non autè quòd excidit verbum Dei.] *Gracè* est, Non autem tale quòd, seu quia excidit verbum Dei, id est, non tale illud, quòd ego optarim esse anathema, quodque sint infideles filij Israël, ideo verbum Dei excidit, *ἐχθὶον δὲ, ὅτι ἐν πείρασμῳ*.

10. Sed & Rebecca ex uno concubitu habens Isaac patris nostri.] *Gracè* est casus accusativus, Concubitus, nec potest conjunctum illo, Ex uno, quod est diversi generis: nam Concubitus generis est fœminini, illud verò aut masculini, aut neutri, *ἐξ ἑνὸς κοίτης ἄχουα*. Quod etiam probatur ex illo participio Habens, quod obscurum est, nisi sic accipimus, Habens concubitus Isaac patris nostri Longè igitur erit alia sententia hac, quàm vulgaris illa, quòd scilicet Rebecca habuit duos filios ex uno concubitu Isaac. Non enim cura erat Paulo facere mentionem de numero concubitus,

in unum, sed sicut in uno filio Abrahamæ è Sara nato, ita in uno, sive ex uno filio Isaac, quem genuit Rebecca, non in ambobus, sive ex ambobus fuisse repromissionem. Si verò, ut Græci expouunt, ex uno Isaac patre nostro accipiendum est, fuit culpa interpretis, qui genitivum græcū non mutavit in ablativum, dicens, Patre nostro.

15. Et misericordiam præstabo, cujus miserebor.] *Gracè, ut in alio superiori, ita hîc, temporis præsentis Misereor: nec tam est Cujus, quàm Cujuscunque, idque in utroq; loco: ἐλεῆσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτείρωσω ὃν ἂν οἰκτείρω.*

19. Dicis itaque mihi, Quid adhuc queritur? voluntati enim ejus quis resistit?] *Et si Conqueritur apud nos non usurpatur in significationem passivam, tamen vox Græca non minus accipi potest passivè, quasi, Quid amplius expostulatur, sive inculatur: quàm activè, quid amplius, sive adhuc, Deus conqueritur? τί ἐν μέμει?*

20. Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit.] *In futuro est, Dicit, non in præsentî, dicit, ἐγὼ. Neque est pronomen Se, quod si esset, magis dicendum erat, qui ipsum finxit, seu qui illud, sive qui id finxit, τὸ πλάττει.*

21. Aliud quidem vas in honorem, aliud in contumeliam.] *Ego ut redderem Græcam elegantiam, dixissem, Aliud quidem vas in decus, aliud verò in dedecus: sive, Hoc quidem*

Cap. x.

LAUR. VALLÆ COLLAT,

quidem vas ad decus, illud verò ad dedecus. *Neque enim contumelia hoc vocari potest, quòd in usus turpes vas fiat, ὃ μὲν οὐκ εἰς ἡμῶν, ὃ δὲ εἰς ἀλλοτρίων.*

22. Vasa iræ, apta ad interitum.] *Gracè est, Aptata, κατηρτισμένα.*

28. Verbum enim consummans & brevians in æquitate: quia verbum breviatum faciet Dominus super terram.] Consummans & brevians *refertur ad Dominum, quæ sunt casus nominativi: nam Verbum casus est accusativi, λόγον δὲ ζωτικῶν καὶ ζωτήριων.*

C A P. X.

5. **M**Oyses enim scripsit, quoniam iustitiam quæ ex lege est, qui fecerit homo, vivet in ea.

6. Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit: ne dixeris in corde tuo, quis ascendet in cœlum, id est, Christum deducere?] *Gracè non est Scripsit, sed scribit, γράφει: nec legitur, Moyses enim scribit, quoniam iustitiam: sed sic, Moyses enim scribit iustitiam, quæ est ex lege: Ἰὼ δεικνυσμένη τὴν ἐκ τοῦ νόμου. Deinde sequitur Quoniam, seu quòd. Neque sunt hæc verba Moysi, sed Pauli: nec ea quæ recitavi ego, sed hæc: Quoniam qui fecerit ea homo, vivet in ipsis, ὅτι † ποιηθεὶς αὐτὰ ἄνθρωπος ἦσιν ἐν αὐτοῖς. In eo autem, Ne dixeris,*

ὁ ποιήσας.

dixeris, *vellem, dixisset more suo interpretæ*, Noli dicere, *ut concinnè sequeretur illud*, Hoc est, Christum deducere: *nempe noli Christū deducere à cælo, negando illum ascendisse. Gracè tamen est*, Ne dicas, μή εἶπης.

16. Sed non omnes obediunt Euangelio.] Obedierunt *legendum est*, ὑπακούουσιν.

19. Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gentem insipientem in iram vos mittam.] *Non est legendum in accusativo casu, sed in ablativo*, In non gente, in gente insipiente, ἐν τῇ ἐθνεῖ, ὅτι ἐθνεῖ ἀνοήτῳ.

CAP. XI.

II. **S**ed illorum delicto salus gentibus est, ut illos æmulenter.] *Qui æmulentur? An Israëlita æmulentur gentes? atque dicendum erat illas, quod fieri nequit, quia Gracè est Illos, sive eos: nam gentes est generis neutri. An gentes æmulentur Israëlitas? at hoc indignum est. Ego accipio, id est, sic interpretandum fuisse puto, ut adduceret eos ad æmulationem, hoc est, Deus: nam Gracè est infinitivum, εἰς τὸ παρ᾽ ἡλώου αὐτῆς. Quod infinitivum incommodè transfertur per gerundium, quo Graci carent, transferturque sic ad verbum, Ad deducendum eos in æmulationem. Qua sententia congruit cum illa superiori: Ad æmulationē vos adducā, παρ᾽ ἡλώου: Rom. 10. 14*

Rom. II. 14.

*Et cum sequenti paulopòst, Si quo modo pro-
voca carnem meam ad æmulandum, παρ-
ῆλωτο. Carnem suam vocat Israëlitas, qui sunt
ex eodem progenitore Abraham.*

16. Quod si delibatio sancta, & massa.]

Rom. 8. 23. *Quod hinc delibationem, ἄπαισιμα alibi primiti-
as vocat, ut ibi: Sed & ipsi primitias spiri-
tus habentes, ἀπαρχή. Et quod nunc mas-*

1. Cor. 5. 7. *sam, alibi consperzionem, ut ibi: Ut sitis no-
va conspersio, ὀψέμεν. Nec propriè puto nunc
dici Massam, quod nomen ad multa generale
est, quodque haud scio an huic loco conveniat.*

Consperzio Consperzio autem propriè significat farinam
cum aqua, sive farinam & aquam invicem
consperisa, quæ est Græci verbi significatio.

17. Tu autem cum oleaster esses, inser-
tus es in illis.] Pro Infitus, dixit interpre-
contra rationem, infertus, ἐνεκρυσίδης.

20. Noli altum sapere, sed time.] *Usita-
tius & magis proprium est sentire quam sape-
re, juxta græci verbi sensum: est enim unum,
ὕψιλοφόνος. Veteres sic exprimebant, tollere
spiritus, hoc est, de se magnificè sentire.*

25. Ut non fitis vobisipsis sapientes.] *Gracè est, Apud vos ipsos prudentes πρὸς ἑ-
αυτοῖς φρόνιμοι: id est, ne de vobis plus æquo sen-
tiatis. Quod probat alter locus paulopòst se-
quens, eisdem quibus nunc ego transfero ver-
bis.*

31. Ita & isti nunc crediderunt in vestra
misericordia.

miseri cordiam.] *Gracè est, Vestræ misericordiae, τὸ ὑμετέρω ἐλεῖν.*

32. Conclufit enim Deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur.] *Legendum est Omnes, non omnia, ἅς πάντας.*

33. Et investigabiles viæ ejus.] *Puto legendum cum negatione, Ininvestigabiles viæ ejus, ἀνεξιχνύτατοι: quòd videlicet nequeant investigari, id est, per vestigia inveniri Nā vestigare est per vestigia querere: nisi hoc velimus intelligere, quod nec inquire viæ Dei possint.* Vestigare.]

34. Quis enim cognovit sensum Domini?] *Mallem ego dicere mentem Domini, νῦν.*

36. Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia.] *Gracè est In ipsum, καὶ εἰς αὐτόν. e si nonnunquam accusativus hujusmodi apud grecos habet vim dativi, qui est instar ablativi apud nos, tamen magis puto significari In quem, quam In quo omnia. Ut sit idem, unde omnia, & per quem omnia, & in quem omnia, quasi idem sit principium, medium, & finis rerum omnium.*

C A P. XII.

1. **R**ationabile obsequium.] *Gracè hic obsequium est Latria, λατρεία.*

2. Sed reformamini in novitate sensus vestri.] *Hic quoque maluisssem dicere, Mentis vestræ, νοός.*

Q. 3

3. Dico

3. Dico enim per gratiam quæ data est mihi, omnibus qui sunt in vobis, non plus sapere quam oportet, sed sapere ad sobrietatem.] *Non legitur Gracè Plus, sed super, sive supra: estque idem verbum, de quo paulo-antè mentionem feci, quod potius debet transferri Sentire, quàm Sapere: hoc est, ne velius de vobis sentire supra quàm oportet sentire de vobis. Quod probat locus ille sequens, ubi est idem verbum, non alta sapientes, sed humilibus consentientes, μή ὑψηλὰ φρονέετε. Illud autem, Ad sobrietatem, negat Hieronymus rectè translatum, sed transferri debere, Ad pudicitiam: μή ὑποφρονεῖν παρ' ὃ δὲ φρονεῖν, ἀλλὰ*
 Σωφροσύ. φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν. *Et significat quidem hoc*
 γη. *nomen Gracè pudicitiam. Sed quomodo intelli-*
 Act. 26. 25. *getur illud in Actibus Apostolorum: Non in-*
fancio, inquit, optime Felte, sed sobrietatis
& veritatis verba loquor, σωφροσύνης. Taceo
quomodo Herodotus, Thucydidesque, & alij
quidam hoc verbum accipiunt. Certè commu-
nis usus, & Lucas, sive Paulus illic accipit pro
modestia & temperantia, quæ significatio si-
millima est sobrietati, σωφροσύνη

5. Ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.] *Gracè est, Singuli autem mutud membra: quod etiam elegantius dicimus, Alius alterius membra, quàm alter alterius, ὁ ὃ καὶ αἰς ἀλλή-λων μέλη.*

6. Si-

6. Sive prophetiam, secundum rationem fidei.] Secundum proportionem, aut transferendum fuit, aut legendum est, καὶ τὴν ἀπαλογίαν.

19. Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus.] *Nominativi casus legendum est, Vindicta, & sine copula, ἐμοὶ ἐκδίκησης, ἐγὼ ἀνταποδώσω. Ergo non defendentes, legendum est, sed non vindicantes, in illo: Non volmet ipsos defendentes charissimi, sed date locum iræ: scriptum est enim, Mihi vindicta. Nam idem verbum græcè est in illo vindicta, & in hoc defendentes, ἐκδικήντες.*

CAP. XIII.

2. **Q**ui autem resistunt, ipsi damnationem acquirunt:

3. Nam Principes non sunt timori boni operis, sed mali.] *Græcè non est Acquirunt, sed accipient, ἀρῶν.* Nec timori boni operis, sed mali.] *Ei si eleganter loquimur per dativum Timori, tamen genitivus ille, Boni operis, non concinnè sequitur, foret enim melior dativus, Bono operi: sed ad verbum sic est græcè, Non sunt terror bonorum operum sed malorum, φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν.*

9. Non concupisces rem proximi tui: & si quod est aliud mandatum, in hoc verbo

Q 4 instau-

instauratur, Diliges proximum tuum sicut teipsum.] Instauratur *verbum*, non mihi videtur implere *graciam significationem*, ἀνὰ ὅσα εἶπα, quod ego dixissem, in summam hujus sermonis seu verbi rediguntur. Siquidem nunc singularis numerus resolvitur in pluralem propter suppositum pluralis numeri, quod est hoc & hoc, &c.

11. Nunc autem propior est nostra salus, quam cum credidimus.] *Gracè est adverbium è neutro genere factum*, Propius: nec adest *verbum substantivum*: & forte sic transferendum, nunc propius nos salus, ὡς ἐγγύς ἡμεῖς ἡ σωτηρία.

13. Non in comestationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & in impudiciis, non in contentione & æmulatione.] *Gracè abest prepositio In*. Est enim nonnihil differens sensus sine prepositione.

14. Et carnis curam ne feceritis in desideriis.] In desideria *Gracè legitur*, sive in concupiscentias, id est, ad concupiscentias, εἰς ἐμπουρίας. Nec magis curam transferri potest, quam provisionem & prospectum, ἐκείνη.

CAP. XIV.

1. INFirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum.]
Abest

*A*best Gracè præpositio ante nomen fide. Verbum quoque illud Assumite, potius transfutissem, ut transferri solet, adjuvate, ἐβοηθήσατε, ut in illo quoque quod paulopost sequitur, Deus enim illum assumpsit, ἐποσπάλατο. In disceptationibus.] Gracè est accusativus casus, ἐς διακρίσεις, qui si potest capi pro ablativo, forte in superiori quoque capi poterit, quod erat in desideria. Disceptatio autem nunc pro hæsitazione, sive pro ambigendo ponitur, ut in illo loco ad Romanos: In repromissione Dei non hæsitavit diffidentia, διένευε.

v. 36

Disceptatio

Rom. 14. 20

2. Alius enim credit manducare omnia: qui autem infirmus est, holus manducet.] Ego sic transferrem: Hic quidem credit manducare omnia, ille autem infirmus holus manducat: ὁς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα, ὁ δὲ ἀδυνατῶν λαχναῖα ἐσθίει.

12. Unusquisque nostrum pro se rationem reddet.] De se, Gracè est, sive de seipso, καθ' ἑαυτῶν.

16. Non ergo blasphemetur bonum nostrum.] Vestrum legendum est, ὑμῶν.

CAP. XV.

1. **D**ebemus autem nos firmiores, infirmitates infirmorum sustinere.] Ego dixissem, Debemus autem nos validi imbecillitates invalidorum ferre, seu portare, ὅς

αὶ δὲ υ-

οἱ δυνατοὶ τὰ ἀδυνατά τῶν ἀδυνάτων βασίζον.

4. Quæcunque enim scripta sunt, ad doctrinam nostram scripta sunt.] *Gracè in utroque est*, Præscripta, sive antescripta sunt, *παρεγγεγραμ.* Ut per patientiam, & consolationem scripturarum spem habeamus.

5. Deus autem patientiæ & solatij det vobis idipsum sapere in alterutrum.] *Quid attinebat mutare vocabulum, ut cum dixerit Consolationem, παρεκλήσεως, mox diceret Solutij, παρακλήσεως, cum non mutaverit vocabulum Patientia, ὑπομονῆς; Quod frequentius solet transferri expectatio: venit enim à verbo Maneo, quod est expecto. Idipsum cur dicat potius, quam Idem, non intelligo, idque tam crebrò. Græci pro nostro Idem habent Idipsum, seu potius nos habemus Idem pro Græco*
 Alterutrū. *Idipsum, τὸ αὐτό. In alterutrum quoque bis dicitur, non Latine, semel propter præpositionem, iterum propter significationem; invicem namque seu mutud dicendum erat, non alterutrū, quod significat alterū utrum velis, ἐν ἀλλήλοις.*

8. Dico enim vobis. Christum Jesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem, ad confirmandas promissiones patrum,

9. Gentes autem super misericordia honorare Deum.] *Cur non sicut propter veritatem, ὡς ἀληθείας, ita propter misericordiam*
dixit,

dixit, *ὡς ἐλπίουε?* Et nomini tuo cantabo.] *Cur non dixit Psallam? ψαλῶ. quod verbum jam factum est planè Latinum, ut apud Sallustium: Psallere & cantare doctius, quàm probæ mulieri fatis est. In principio Psalterij transfertur hic idem locus sic: Et nomino tuo Psal. 18, 50. Psalmum dicam, ψαλῶ.*

14. Certus sum autem, fratres mei.] *Quod hîc ait, Certus sum, ἐπέστωμαι, superius dixit Confido, ubi ait: Scio & confido in Domino Jesu, ἐπέστωμαι: quod propriè, ut dixi, dicitur Persuasus sum, sive persuasum habeo, sive pro certo habeo.*

17. Habeo igitur gloriam in Christo Jesu ad Deum.] *Gracè potius est Gloriationem, καύχησιν, quod alius fortè transferret, Habeo unde glorier: nam habeo gloriationem, non dicitur. Neque est Ad Deum, sed in his quæ ad Deum sunt: quod fortè idem ille alius transferret, In his quæ ad Deum pertinent, vel quatenus ad Deum pertinet, τὰ πρὸς τὸν θεόν.*

19. Ita ut ab Hierusalem per circuitum usque ad Illyricum repleverim Euangelium Christi.

20. Sic autem prædicavi hoc Euangelium, non ubi nominatus est Christus.] *Gracè est, Sic tamen cupiens, sive annitens, sive elaborans Euangelizare, vel Euangelium prædicare, οὕτω δὲ φιλοπρῶμύμηνον εὐαγγελίζεσθαι.*

23. Cu-

23. Cupiditatem autem habens veniendi ad vos, ex multis jam præcedentibus annis,

24. Cùm in Hispaniam proficisci cœpero, spero quodd præteriens videam vos.] *Gracè est*, Ut si proficiscar in Hispaniam, veniam ad vos: spero enim fore, ut transiens videam vos: *ὡς ἐὰν παρδῶμαι εἰς τὴν ἰσπανίαν, ἐλθούμαι πρὸς ὑμᾶς. ἐλπίζω γὰρ διαπαρδῶμαι & δεῖσάμεν ὑμᾶς.* Si tamen vobis primùm ex parte fruitus fuero.] *Non est Gracè* Fruitus, *sed* impletus fuero, *ἐμπληθῶ.*

31. Et ut obsequij mei oblatio accepta fiat in Hierusalem] *Gracè est*, Et ut ministerium meum acceptum fiat in Hierusalem. *Interpres voluit pluribus verbis quod esset illud ministerium, explicare: quod videlicet erat portaturus Hierusalem collationem,*

26.

quæ gracè dicitur communionem, κοινωνίαν, quam Macedonia & Achaia facere placuerat. Utque hoc verbum Placuit, quod nunc est

ἑδοξέν.

ib.

Gracè ἐυδόκησεν, variavit Latine, dicendo etiam probaverunt: sic verbum, siue vocabulum,

ἑκαστοῦ α.

hoc: nam nunc Gracè nomen est, καὶ ἵνα ἢ διακονία μου, sperius ab alio vocabulo, quod magis proprium erat, transtulit, inquit: Nunc igitur proficiscar Hierusalē ministrare san-

25.

ctis, διακονῶν. Illud omitto, quod Gracè non legitur Igitur, sed Autem: nec Proficiscar, sed Proficiscor, καὶ ὃ παρδῶμαι. Omitto quoque illud,

lud, quod non legitur græcè Gentiles, sed gentes, in illo: Nam si spiritualium eorum participes facti sunt gentiles, τὰ ἔθνη. Hoc participes respondet ad illud superius communio-
nem: nam Græcè dicitur Communicaverunt gentes, ἐκοινώνησάν. Quinetiam illud non omit-
tendum est, hoc est, significandum, minuta non omnia me persequi.

v. 27.

32. Refrigerer vobiscum.] Quod Græcè est Requiescam, sive refociller vobiscum: imò in futuro Refocillabor sive requiescam, συναναπαύομαι. Addam & illud: In abundan-
tia benedictionis.] Quod Græcè dicitur, In plenitudine benedictionis, ἐν πληρώματι εὐλο-
γίας. Quia Græcè dicitur Benedictio Eulogia, εὐλογία. Quidam usurpant hoc nomen pro oblationibus, quæ in Ecclesia fiunt. Gravianus ut doctus in
jure Civili, quia ibi legit Elogia, quod malè à multis legitur per diphthongum Eulogia, putat oblationes neutro genere appellanda Eu-
logia: putat inquam, quia sic usurpat ignarum Græcæ veritatis. Et illud omitto;

v. 29.

CAP. XVI.

1. Quæ in ministerio Ecclesiæ.] Quod Græcè dicitur, Quæ est ministra, ἡ διάκονος.

5. Qui est primitivus Asiæ in Christo.] Quidam hoc nomine putant significari hominis digni.

LAUR. VALLÆ IN EPIST. AD ROM.
*dignitatem : sed hujus erroris in causa est inter
pres, qui primitivus dixit pro primitiæ, α
παρχή.*

6. Salutate Mariam, quæ multum labo-
ravit in vobis.] In nobis *legendum est*, *sive*
erga nos, *εις ημās*. Mariam *accentu in ultima*
legendum est, Μαριάμ.

7. Salutate Andronicum & Juliam.] Ju-
niam *legendum est*, Ιυνίαν.

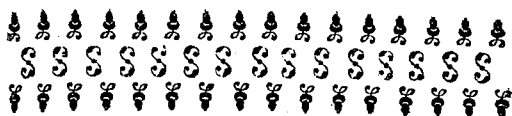
18. Per dulces sermones & benedictio-
nes.] Per dulcem sermonem & benedictio-
nem, *legendum est*, *διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλο-
γίας.*

20. Deus autem pacis conterat Satanam
sub pedibus vestris.] *Melius in iis codici-
bus, ubi legitur Conteret, Cωβίψι. Rarissimi
codices Græci habent hoc :*

25. Ei autem qui potens est vos confir-
mare juxta Euangelium meum, & prædi-
cationem Jesu Christi secundum revelatio-
nem;

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN EPI-
STOLAM PAULI AD
ROMANOS
FINIS.

LAU

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
PAULI

AD
CORINTHIOS
PRIMAM.

CAP. I.

1. AULUS vocatus Apostolus Christi Jesu.] *Ut superius admonui, non est accipiendum Vocatus pro Vocatus. Dictus, κλητός, sed sicut paulopost, Vocatis sanctis, κλητοῖς.*

2. Qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi in omni loco ipsorū, & nostro.] *Melius erat, in omni loco suo, sed vox Græcæ nonnunquā fallit interpretem, quæ est primitiva, casus genitivi, pluralisque numeri, αὐτοῖς.*

3. Græ-

3. Gratia vobis & pax à Deo patre & Domino Jesu Christo.] *Gracè ambiguum est; an sic accipiendum sit, an Domini Jesu Christi, ἐν ᾧ οὖν Χριστοῦ.* Gratia hīc χάρις eodem verbo dicitur, quo statim pōst,

4. In gratia quæ data est vobis, ἐν χάριτι: sed non eodem quo illic,

7. Ita ut nihil nobis desit in ulla gratia, χάρισμα. Quod verbum nonnunquam inter-
 1. Cor. 7. 7. pres transfert donum, ut ibi: Unusquisque
 1. Cor. 12. 31 proprium donum habet, χάρισμα: quodque
 non semper transfert, ut illud: Æmulamini
 charismata meliora, χαρίσματα.

10. Sitis autem perfecti in eodem sensu, & in eadem scientia.] *Melius legitur in quibusdam codicibus, & eadem sententia, γνώμη.*

15. Ne quis dicat quòd in nomine meo baptizati estis.] *Melius* In nomine meo, sive in nomen meum (est enim gracè casus accusativi) baptizavi. εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβάπτισα. Neque enim multi eorum ad quos scribebat Paulus, ab hoc fuerant baptizati, ut potuerit quis dicere illos, hoc est, multos, à Paulo in nomen suum fuisse baptizatos.

17. Ne evacuetur crux Christi.] *Mallè ego dicere per nomen, Ne inanis fiat crux Christi, quàm per verbū* Evacuatur, sive Exinaniatur.
 Evacuare. κενώθῃ *Vasa enim evacuantur quæ plena sunt, aut similia per metaphoram, & exinaniuntur.*

19. Et

19. Et prudentiam prudentium repro-
babo.] *Gracè* Intelligentiam intelligentium,
Κύνειον ὡς Κυνεῖον.

20. Ubi sapiens? ubi scriba? ubi con-
quisitor hujus seculi?] *Cur non potius*, dispu-
tator hujus seculi, *sic ut saepe transfert*, *Κυζι-
πιῆς?*

26. Videte enim vocationem vestram,
fratres] *Cur non potius videtis*, *cum sequa-
tur conjunctio causalis?* *Gracè* namque ambi-
guum est, *βλέπτε*. *Erit enim sententia*: Ete-
nim videtis *verum esse*, *Deum non elegisse po-
tentes in mundo*, *sapientesque*, *sed imbecilles &
insipientes*, ex vocatione vestra, *id est*, ex ve-
stro exemplo, *qui imbecilles estis*, *insipientesq.*

CAP. II.

4. **N**ON in persuasibilibus humanæ sapi-
entiae verbis.] *Ego dixissem*, Non in
suasoriis. *Nam* suasibile esse, *materia est*: sua- Suasibile.]
sorium autem, sermonis seu orationis: & ora- Suasorium.
tio suadet, res autem persuadetur. *Certè oratio*
& verba non persuadentur. *Dixi sermonis seu*
orationis potius quàm verbi, *id est*, *dicturum*
me fuisse, Non suasoriis humanæ sapientiae
sermonibus seu orationibus: *quia paulo ante*
dixit interpretes, Non in sublimitate sermonis
aut sapientiae: *nam utrobique idem est nomen*,
Logos: *ibi sic*, *λόγος*; *hic*, *ᾠδοῖς λόγους*.

R

9. Nec

9. Nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus, qui diligunt illum.] *Interpres non animadvertit verbum Græcum, nisi numeri singularis, tamen fuisse transferendum pluraliter, ut facit Hieronymus in epist. super Pentateuchum, Nec in cor hominis ascenderunt, ut appareat aut non esse hunc interpretem Hieronymum, aut ejus interpretationem fuisse corruptam. Idem vitium paulopost:*

v. 14.

Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei, stultitia enim est illi. *Non enim sic accipiendum esse opinor, ut plerique accipiunt, quod ideo homo non percipit quæ sunt spiritus Dei, quia inest ei stultitia: sed quia illa quæ sunt spiritus Dei, sunt stultitia homini,*

c. I. v. 23.

sicut superius dicitur: Judæis quidem scandalum, Gentibus autem, seu potius Græcis ἔλασι, stultitiam. Nec simplex vitium est hoc, sed geminatum: nam idem dico de eo quod sequitur: Et non potest intelligere, quia spiritualiter examinatur. Dicendum enim erat Examinantur, videlicet ea quæ sunt spiritus Dei.

v. 14.

13. Non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina spiritus spiritualia comparantes. *Deest Sancti, ut sit spiritus sancti, πνεῦμα ἁγίου. Cur variavit interpres græcum vocabulū? nam sic legitur græcè: Non in doctis humanæ sapientiæ verbis sive sermonibus, sed in doctis spiritus sancti: quasi*

*quasi in humana sapientia sint verba, in spiritu
autem sancto doctrina, quod non ita est. Ideo
ego sic transtulisse, Non in doctis verbis hu-
manæ sapientiæ, sed in doctis verbis spiri-
tus sancti, sive in doctis sermonibus: ἐκ ἐν
διδασκατοῖς ἀνθρώπων σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐκ διδα-
σκτοῖς πνεύματος ἁγίου.*

16. Quis cognovit sensum Domini, nisi
spiritus Domini, qui instruit eum? *Quidam
codices habent, Quis enim cognovit sensum
Domini, aut quis instruit eum? neutrum
recte, sed ita legendum est: Quis enim cogno-
vit sensum sive mentem (νοῦν) Domini, qui
instruet eum, sive docebit eum? τίς γὰρ ἔγνω
νῦν κρείν, ὃς συμβιβάζει αὐτόν;*

CAP. III.

1. **E**T ego, fratres, non potui vobis loqui
quasi spiritualibus, sed quasi carnali-
bus, tanquam parvulis in Christo. *Quid hac
variatio per Quasi & Tanquam, nisi quod pu-
tat interpret hac idem pollere? quod non est ita,
quia nunc non convenit Quasi. Quibusdam in
codicibus legitur Spiritualibus, quod ratio ne-
gat, quia talia derivata à quarta declinatione
postulant u, ut usualis, manualis, censualis,
casualis.* Derivata à
quarta de-
clinatione.

2. Tanquam parvulis in Christo lac vo-
bis potum dedi, non escam. *Magis ad ver-*

R 2

bunt

bum transtulit Ambrosius, Lacte vos potavi, non esca: γάλα ὑμῶν ἐπόποα, καὶ ἐβρωμα. Scitè interpres ne diceretur, Potavi vos esca, usum est verbo potui escaque apto, Verum an possit dici, Potavi vos esca, an intelligi debeat aliud verbum, in medio relinquo.

5. Quid igitur est Apollo? Quid verò Paulus? ministri ejus, cui credidistis.] *Gracè non est Quid, sed quis: τίς ἐν, τίς ὅ: neque Ministri ejus, cui credidistis, sed Verum ministri per quos credidistis: ἀλλ' ἢ διακονοὶ δι' αὐτὸν εἰσὶν.*

9. Dei enim sumus adjuutores.] *Quis potest adjuvare Deum? an Deus indigere auxilio potest? Gracè est Cooperarij, συνεργοί, & ita lego apud Augustinum.*

17. Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus: templum enim Dei sanctum est, quod estis vos] *Violatum presenti indicativi est, non violaverit, φθελγ. Interpres non servavit gratiam, pondusque Apostolica sacundia in verbis geminatione: nam sic gracè dicitur, Si quis autem templum Dei destruit, destruet hunc Deus. Sed interpres volens uti vocabulo Violat, non potuit dicere: quia absurdum erat, violabit eum Deus, φθελγὶ αὐτὸν ὁ θεός. Nec legendum est, Quod estis vos, sed qui estis vos, quod & Latinus dicitur, & Gracè sic habetur, οἱ νυνὲς ἐστέ ὑμεῖς. Quare illud superius: Fundamentum enim nemo aliud potest*

potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Jesus, *mallem dicere Qui est, ut Græcè legitur: ὅς ἐστιν. et si ambiguum, propter fundamentum, quod est apud illos generis masculini illo loco.*

CAP. IV.

3. **M**ihi autem pro minimo est, ut à vobis judicer, aut ab humano die, sed neque meipsum judico:

4. Nihil enim mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum. Qui autem judicat me, Dominus est.

5. Itaque nolite ante tempus judicare.] *Non est idem verbum in illis, Judicer ἀνακρίνω, & judico ἀνακρίνω, & judicat ἀνακρίνων, quod in hoc judicate κρίνετε. Si non est idem Græcè verbum, cur eodem Latinè transtulit? E diverso idem Græcum ἀνακρίνω, cur transfert diversis Latinis? ut in illo, Spiritualis judicat omnia, & ipse à nemine judicatur, ἀνακρίνῃ, ἀνακρίνῃς. Nam quæ mea defensio est apud eos qui me interrogant? ἀνακρίνω. Et iterum, Nihil interrogantes propter conscientiam, ἀνακρίνοντες. Ego, ne pluribus immorer, Judicate, ad verbum optimè translatum sentio; cætera quæ Græcè uno verbo dicuntur, ego maluissem transferre per verbum Discussio, sive discerno, sive scrutor, sive aliud simile. Nam id*

R 3 quod

v. 7.

*quod paulopost sequitur: Quis enim te discer-
nit? ego dixissem, Quis enim te dijudicat?*
διακρίν.

6. Ut in nobis discatis, ne suprâ quàm scriptum est, unus adversus alterum infle-
tur pro alio.] *Deest aliquantulum in Latino:*
nam sic Græcè legitur, Non supra id quod
scriptum est, sentire, id est, de vobis sentire,
ne unus pro altero infletur adversus alte-
rum. Quod sic transulissem, Ne quis pro al-
tero adversus alium inflemini, τὸ μὴ ὑπὲρ ὅ
γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἰς ὑπὲρ τῶ ἐνός φουσιέδε.

8. Sine nobis regnatis, & utinam regna-
retis.] *Græcè est, Regnastis, & utinam re-*
gnassetis, ἐβασίλευσατε, καὶ ὡφελόν γε ἐβασίλευσατε.

12. Maledicimur, & benedicimus: per-
secutionem patimur, & sustinemus: blasphe-
mamur, & obsecramus.] *Non servavit Gra-*
cam venustatem Latina translatio. Nec infici-
as eo non posse hunc locum propriè transferri,
quia nos caremus participio presentis passivo,
et si nonnunquam participio prateriti in eun-
dem effectum utimur, ut si dicamus: Infestati
finitimorum incurfibus, semper in armis
sumus, oppugnati resistimus, laceffiti obvi-
amus, id est, cum infestamur, cum oppu-
gnamur, cum laceffimur. Ita nunc ad verbum
transferendo licebat dicere, Vituperati, sive
contumelia affecti, benedicimus: exagitati
sustinemus, blasphemati obsecramus. Aut
per

Participi-
um præsen-
tis passivū.

per aliquam viciniam, ut modò dicebam: Cùm maledicimur, benedicimus: cùm persecutionem patimur, sustinemus: cùm blasphemamur, obsecramus. Aut per participia activa cum quodam conplexu: Malè audientes benedicimus, persecutionem patientes sustinemus, blasphemiam audientes obsecramus. Nam illud fortasse durius, Maledicentibus benedicimus, persequentes sustinemus, blasphemantes obsecramus. Certè nunquam fecissem, ut copula quæ in Græco non est, uterer, λοιδορούμενοι βλογίζμεν, διωκόμενοι ἀνταχόμεθα, βλασφημούμενοι παρακαλῶμεν.

13. Facti sumus omnium periphrasa.] *Miror cur hoc nomen non transfert interpret, si minus per unum vocabulum, certè per plura: non enim nomen est, quod pro Latino acceptum sit, hoc est, cuius significatio aperta sit, cùm præsertim scribi Latine non possit, ψευδής, ac ne pronunciari quidem fortè suo accentu. Ego vel sic dixissem: Facti sumus omnium pulvis vestigiorum.*

CAP. V.

2. **T**OLLATUR de medio vestrũm, &c.

6. Modicum fermentum totam massam corrumpit.

7. Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio.] *Dignitatem orationis Apostolica*

R 4

Stolica

- Stolica perdit interpres, sua res variandi affi-
ctatione: nam sic Græcè habetur, Nescitis
quodd modicum fermentum totam consper-
sionem fermentat? An maluit nunc dicere
Corrumpit, quàm fermentat, quia sic nunc
accipiundum est? hoc est opus exponentis, non
transfèrentis, sensum profundiorè aperire.
Sed cur Paulus nunc de corrumpendo loqui-
tur magis, quàm de fermentando? non enim*
- Fermentū,** *corrumpit fermentum, quod Græcè dicitur Zy-
ma, sed tantum facit farinam non esse azymā.*
- Matt. 13. 33** *Alioqui non diceretur in Evangelio: Simile
est regnum cœlorum fermento, quod acce-
ptum mulier abscondit in farinæ satis tri-
bus, donec fermentaretur totum. Itaque non
dixit Apostolus, Expurgate fermentum, sed*
- v. 8.** *vetus fermentum. Et mox iterum: Itaque
epulemur, non in fermento veteri, neque in
fermento malitiæ & nequitiae. quia videli-
cet est aliquod fermentum bonum, & non ve-
tus, quod non esset, si omne fermentum (nam
universalis est illa sententia) corrumperet. Non
esse dicendum Massam, sed conspersionem,*
- Rom. 11. 16,** *superius satis admonui: quod nunc turpius di-
citur, quia statim post sequitur Conspergio,
quasi aliud significans quàm Massa. Unde qui-*
- Conspergio.** *dam super hunc locum ajunt, Conspergio est
farina per aquam conglutinata, sine fermen-
to. Idem & Azyma, Græcè enim utrunq; dici-
tur ψίπαλα, & fermētare quasi zymare, ζυμῶν.
Etenim*

Etenim pascha nostrū immolatus est Christus.] *Deest apud nos, Pro nobis: dicitur enim Gracè, Etenim pascha nostrum pro nobis immolatus est Christus, & ἡμῶν. Credo interpretem omisisse hanc particulam, hallucinatum similitudine dictionum, quia Gracè nostrum ἡμῶν, & nobis & ἡμῶν, eadem vox est.*

8. Itaque epulemur, non in fermento veteri.] *Non est in Græco Epulemur, sed, Diem festum agamus, id est, agamus diem festum paschalem, ἐορτάζωμεν.*

13. Auferte malum ex vobisipfis.] *De homine loquitur, non de re: est enim Malum hîc generis masculini, τὸν πονηρόν. Ideoque maluissim ego apertius loqui, vel auferte scelestum, vel fontem, vel noxium, vel facinorosum, vel alio modo.*

CAP. VI.

2. **A**N nescitis, quoniam sancti de hoc mundo judicabunt?] *Nescio quare & hîc. τὸν κόσμον κρινέει; & superius, Quid enim mihi de his qui foris sunt, judicare? nam de iis qui intus sunt, vos judicatis: τί γὰρ μοι ἔτι τὸς ἔξω κρίνει; ἔτι τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε; Per ablativum locutus est potius, quàm ut est Gracè, Sancti hunc mundum judicabunt, & eos qui foris sunt judicare, nonne eos qui intus sunt, vos judicatis? quale est illud quod sequitur:*

1. Cor. 5. 12

R 5

Nam

Nam eos qui foris sunt Deus judicabit. *Il-
lud transeo, me sic potius illam particulam fu-
isse translaturum, Quid enim mea, etiam eos
qui foris sunt judicare?*

Et si in vobis judicabitur mundus, indi-
gni estis qui de minimis judicetis?

3. Nescitis quoniam angelos judicabi-
mus, quanto magis secularia? *] Nonnihil in-
terpres à Græco descivit, in parte quidem priore
pereleganter : nam Græcè ad verbum dicitur,
Indigni estis minimis judiciis, ἐλαχίστων κρι-
τηρίων. In posteriore autem licentius, nam ego
non dixissem, Quanto magis secularia, sed ne-
dum quæ ad victum, seu ad vitam pertinent:
non enim est Græcè, Quanto magis, sed μήτε:
neque Secularia, sed, si uno vocabulo liceret di-
cere, βιωτικὰ diceremus vitalia, sive, ut quo-
dam loco Ambrosius ait, victualia. Idem dico
de proximo loco:*

4. Secularia igitur judicia si habueritis,
contemptibiles qui sunt in ecclesia, illos
constituite ad judicandum. *] Nescio an me-
lius transferatur Constituitis, nam Græcè di-
ctio anceps est, καθίζηται. Nam si vellet Apostolus
contemptos in ecclesia homines ἐξουθενήσας, se-
dere judices, cur subjungeret,*

5. Ad verecundiam vestram dico, seu po-
tius ad pudorem, seu confusionem, ἐν ἑστῶ?
Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui
possit judicare inter fratrem suum? *] Quid est
hoc*

hoc quod ait ad eos in pudorem adducendos? Siccine non est inter vos sapiens quisquam? non enim sapientes sunt contemptibiles, sive contempti in ecclesia. Ergo tales ad judicandum sunt eligendi. Hæc sententia si verior est, non fuit transferenda, Igitur, sed Itaque, & c. nec Habueritis, sed habeatis, quanquam hoc parum interest, &c. Mutavi verecundiam in confusionem, quia verecundia est Verecundia
timor quidam honestus, reducens animum ab aliqua re facienda. Interdum hic timor non usque quaque probabilis, de quo significato non loquitur hic Apostolus. Et idem Græcum vocabulum interpres pro confusione paulo ante usurpavit, Non ut confundam vos, hæc scribo, 1. Cor. 4. 14 & c. Quadam minutiora omitto.

II. *Et hæc quidem fuistis sed abluti estis.] Non ait Apostolus Corinthios fuisse illa omnia, fornicarios, idolis servientes, adulteros, molles, masculorum concubitores, fures, avaros, ebriosos, maledicos, rapaces, tanquam omnes tales fuissent, sed quosdam, & idcirco legendum est Quidam, non quidem: ut nescio qui temerarij corrumperant: & ταῦτά πᾶσι ἡμῖν.*

18. *Omne enim peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.] Cur non potius, In corpore suo peccat, ut sit apertior sententia, cum possit per ablativum transferri Græcus accusativus, ut supra memini? quale est,*

Cap. VI.

LAUR. VALLÆ COLLAT.

1. COR. 6. 16. *est, ne longè exempla repetam: Erunt enim, inquit, duo in carne una: cum sit Gracè, In carnem unam, eis Κάσα μίαν. Quod si respondas fuisse hoc transferendum potius, In carnem unam: quid illud quod proximè attuli ex*
Matt. 13. 33 *Euangelio. In farinæ satis tribus, eis ἀλλόγου Κάτα ψα, nōne accusativus græcus est? ita hac sententia cum illa sequente congruet.*

20. Glorificate & portate Deum in corpore vestro,] Non legitur Gracè Portate: ut hoc superfluum apud nos, ita illud deest, Et in spiritu vestro quæ sunt Dei: δοξάζετε δὴ τὸν θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν ᾧ ἰσχύεται ὁ θεός, hoc est, quod corpus nostrum, & spiritus noster sunt Dei, non nostra: quod con-

v. 19. & 20. *venit cum precedenti. Et non estis vestri, empti enim estis pretio magno. optimi Græcorum codices non habent illud, Magno: neque enim attinet nunc loqui de pretij magnitudine: quantulumcunque fuerit pretium, eo estis empti: ideoq; non vestri, sed servi estis. Quod pro-*
1. COR. 7. 23. *bat ille longè post locus, Pretio empti estis, nolite fieri servi hominum, Illud parvum est*
v. 19. *adnotandum: An nescitis, quoniam membra vestra templum est spiritus sancti? etsi numeri singularis græcè est, tamen transferendum fuisse pluraliter, templum sunt, quia suppositum plurale est. Neque enim idem nobis licet quod Græcis, quod superius admonni, ut plurali supposito, si fuerit generis neutri, detur*
verbum

Licentia
Græcorum.

verbum numeri singularis. Nostri tamen nunquam eadem licentia verbum non principali, id est, precedenti supposito, sed viciniore accommodant, ut Poëta in Bucol. Nihil hîc nisi cârmina defunt: ubi magis grammaticè, Pharmaceutr. nescio an magis latinè, dixisset, si ratio metri passa fuisset, Nihil hîc nisi carmina deest. Sunt etiam qui velint simile esse illud ejusdem in alio opere, Hîc illius arma, hîc currus fuit: Æneid, 1. sed illic manifestum est Zeugma.

CAP. VII.

1. **D**E quibus autem scripsistis mihi, bonum est homini mulierem non tangere:

2. Propter fornicationem autem unusquisque suam uxorem habeat, & unaquæque suum virum habeat.

3. Uxori vir debitum reddat, & uxor viro.

4. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir: similiter autem sui corporis potestatem non habet vir, sed mulier.] *Apud Græcos γυνή, tam mulierem significat γυνή. quàm uxorem: sicut ἀνὴρ, tam virum quàm ἀνὴρ. maritum, ut etiam apud nos vir. Sed quær* Vir. *interpretæ quum non variaverit ἀνὴρ, variavit γυνή, nunc mulier, nunc uxor transferendo? verum hoc rectè fecerit. Cur autem in illo non dixit,*

dixit, Uxor, potius quàm, Mulier sui corporis potestatem non habet? An ea mulier, quæ non est uxor, non habet potestatem sui corporis? Ergo dicendum erat Uxor. Forſitan in omnibus dicendum erat Mulier, hoc eſt, nunquam variandum nomen, ut Græcè fit. Nam quid eſſet, Unuſquiſque ſuam uxorem habeat, & unaquæque ſuum virum habeat? nempe unaquæque uxor. At qui ſupervacuum eſt addere, ut virum habeat ea quæ vocata eſt uxor. At quomodo ſtabit, Unuſquiſque ſuam

Concubina

mulierem habeat? Annon eſt concubina mulier? id non obſtat, quia antecedit, propter fornicationem ſcilicet devitandam, quæ non devitatur in concubina: & quia dicitur ſuam, id eſt, propriam: non enim eſt alicujus propria concubina, utpote quæ libera eſt. Propterea cum dicis, Unuſquiſque uxorem habeat, ocioſum eſt addere Suam, niſi fortè excludere velit eam quæ alterius eſt uxor. Verùm cum dico, Dilige uxorem, intelligo tuam, quanquam illud non addo. Neque verò Græcè dicitur, Uxori vir debitum reddat, ſed debitam benevolentiam reddat, ὁφειλόμενον εὐνοίας.

8. Dico autem non nuptis & viduis, bonum eſt illis, ſi fic permaneant.] Nuptis generis masculini eſt, τοῖς ἀνδράσιν. et ſi ſubintelligi quoque de fœminis poſſit: ne audiamus qui hoc putant dici tantùm de fœminis quæ viris carent. Nam qui carent uxoribus, dicuntur Cœ-

Cœlibes.

libes,

libes, *etiam si sint scortatores. Ad mares vel magis referri hoc, et si parum propriè dicantur mares nubere, ut apud Plautum novus nuptus, probat id quod sequitur:*

10. Iis autè qui matrimonio juncti sunt (nō dixit, quæ jūctæ sunt) præcipio non ego, sed Dominus, uxorem à viro non discedere;

11. Quodd si discefferit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari: & vir uxorem ne dimittat.] *Cur non dixit, Et virum uxorem non dimittere? aut si sic maluit dicere, cur non & illa itidem transtulit, Maneat innupta, aut viro suo reconcilietur? ut græcè habet, μή πο ἀγαμέ, ἢ τὸ ἀνδρὶ αὐτῆς καταλᾶγήτω.*

28. Tribulationem autem carnis habebunt ejusmodi.] *Quidam exponunt Carnis pro rebus necessariis, quod non facerent, si scirent Gracè non esse genitivum, sed dativum, id est, ablativum nostrum, τῇ σαρκί.*

31. Et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur.] *Gracè est Abutantur, sive (ut ad verbum traducam) & utentes hoc mundo, uti non abutentes, καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς μὴ καταχρώμενοι.*

CAP. IX.

5. **N**Unquid non habemus potestatem
sororem mulierem circunducendi,
sicut

sicut & cæteri Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?] *Quid opus est addere Mulierem, cum dictum sit Sororem? quare puto transferendum fuisse Uxorem, cum præsertim dicatur numero singulari, γυναῖκα. Ex quo datur intelligi, fuisse Apostolos suas uxores comitatas, quas ideo appellat sorores, quòd tanquam non uxores jam erant.*

6. Aut solus ego & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?] *Gracè abest Hoc, sed sic legitur, Potestatem non operandi, τὸ μὴ ἐργάζεσθαι. Non enim, mutatum est in Hoc.*

10. Et qui triturat in spe fructus percipiendi.] *Gracè est, Spei suæ participandi in spe, τὸ ἐκ τῆς ἐλπίδος ὡς μετέχειν ἐπ' ἐλπίδι.*

13. Nescitis, quoniam qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt edunt? & qui altari deserviunt, cum altario participantur?] *Ego & verius & nitidius translatissem: Nescitis quòd ij qui sacra faciunt, è templo, sive è sacro vescuntur, sive edunt? qui altari affident, altaris participes sunt, sive de altari participant? ἐκ οἴδατε ὅτι οἱ τὰ ἐξ ἐργαζόμενοι, ἐκ τῆς ἱερᾶς ἐδίστην, οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσερχόμενοι, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμείζονται.*

Sacrum.

Sacrum tam templum quam rem sacram significat: nonnunquam, ut in Jure Civili, furari sacrum de sacro, id est, rem sacram de templo.

Remigius.

Hoc loco Remigius sacrarium ad idola, altare ad

ad Deum refert. Quem, & item Thomam Aquinatem, non dico homines non sanè excultos, neque ita multum bonis literis eruditos, sed ignaros omnino lingue Græcæ, miror ausos cōmentari Paulum Græcè loquentem, præsertim post tot Græcos commentatores, & Latinos ejusdem lingue peritos. Et postea ajunt Paulum sese post confecta commentaria Thomæ exhibuisse, testificantem à nemine magis, quàm à Thomâ intellectum. Etiàmne magis quàm à Basilio, Gregorio Nazianzeno, Chrysostomo? Quid Græcos dico? etiam magis quàm ab Hilario, Ambrosio, Hieronymo, Augustino? Peream, nisi id commentitium. Nam cur eum Paulus non admonuit erratorum suorum, cū ob aliam, tum ob ignorantiam lingue Græcæ? Hæc res faceret mihi fidem, Paulum huic apparuisse, sicut eundem Apostolum apparuisse Ambrosio, & loculum Gervasij & Prothasij patefecisse ipsius rei veritas indicavit, At ij quos modò nominavi, nollent à se dici commentarios illos esse factos, nedum crederetur à Paulo Apostolo tantopere fuisse comprobatos.

Loculus
Gervasij &
Prothasij

19. Nam cum liber essem ab omnibus, omnium me servum feci, ut plures lucrificerem:

20. Et factus sum Judæis tanquam Judæus, ut Judæos lucrarer: iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem, cū ipse non essem sub lege, ut eos qui sub lege erāt, lucrificarem:

S

21. Iis

21. Iis qui sine lege erant, tanquam sine lege essem, cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi, ut lucrificerem eos qui sine lege erant.

22. Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrificerem. Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos.] *Gracè illud non legitur, Cum ipse non essem sub lege, sed aliquis de suo adjecit, quasi necessarium. Nescio cur sic interpret transulerit potius quàm si, ut Judæos lucrer, sive lucrificiam, κερδίζω, quasi sub lege sim: cum dicat per tempus presens indicativi, iis qui sub lege sunt. Item, cum nunc per indicativum transferat, postea transfert per subjunctivum, cum dicere deberet, Eos qui sub lege sunt, lucrificiam: iis qui sine lege sunt, tanquam sine lege sim. Abest à Græco verbum sive participium, à sequenti non abest, μὴ ὥς ἀνομιῶν. Ideoque dicendum, Tanquam sine lege sim, cum sine lege non sim, sed in lege sim Christi, ut lucrificiam eos qui sine lege sunt. Item, Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrificiam: omnia omnibus factus sum, ut omnes salvos faciam. Hoc autem quod dico, probat id quod sequitur:*

23. Omnia autem facio propter Evangelium, ut particeps ejus efficiar.] *In presenti Efficiar dixit, non in futuro.*

25. Omnis qui in agone contendit.] *Superflua*

pervacua est prepositio. Est enim Agon certamen, non locus, diciturque nunc Gracè Agonissans, ἀγωνίζων. Agon.

26. Non sic pugno, quasi aërem verberans.] Videtur interpretes accipere Pugnare pro pugnīs certare, quia qui castibus pugnant, pugnis utuntur, siquidem πύγξω, est pugnīs certo. Melius ergo illi, quorum est Ambrosius, qui transferunt, Percutio pugnīs. Nam quis alioquin intelligat hoc, quasi aërem verberans ait, id est, non frustra pugnōs jaciens, sed hostem verberans, qui est diabolus, aut corpus.

CAP. X.

13. Tentatio non apprehendat vos, nisi humana.] Apprehendit legendum est temporis prateriti, non apprehendat, εἰληφες.

22. An æmulamur Dominum?] Quidam hoc exponunt, quod invidemus Domino, quæ sententia longè abest à vero: sed forsitan est culpa interpretis, qui ἐξουλεύμεθα maluit interpretari Æmulamur, quàm Ad æmulationem provocamus, sive irritamus, sive ad æmulationem adducimus, ut ibi: Si quo modo ad æmulationem provocem carnem meam, πειράζω. Et ibi, Ad æmulationem vos adducam, πειράζω. Ideoque respondet hunc sententia quod sequitur, Nunquid illo for-

Rom. 11. 14

Rom. 10. 13

Cap. xi.

LAUR. VALLÆ COLLAT.

tiores sumus? *scilicet ut cum illo contendamus?*

25. Omne quod in macellum venit.] *Melius in aliis codicibus legitur, In macello: est enim Venit idem quod Venundatur, πωλούμενον.*

28. Si quis autem dixerit, Hoc immolatum est idolis, nolite manducare propter illum qui indicavit, & propter conscientiam;

29. Conscientiam autem dico non tuam, sed alterius.] *(ur ait, Conscientiam tuam, cum alloquatur multos, & non vestram? Græcè est, Conscientiam dico, non ipsius, sed alterius, ἢ τοῦ ἑαυτοῦ. Nam si legendum est, Non tuam, sed alterius, hoc est, ejus qui indicavit, cur tanquam diversa posuit, propter illum, & propter conscientiam? cur non dixit, propter illius conscientiam? Non dixit autem, Propter conscientiam illius, quia ille conscius erat, nos non in reverentiam idolorum comedere idolothyta, sed propter ignorantiam. Si cui hæc non placet sententia, dicamus dictum esse Tuam pro Vestram, quia ad singulos loquebatur: & Atticè, ἢ τοῦ ἑαυτοῦ, pro τῆς αὐτοῦ.*

CAP. XI.

5. **O**Mnis autem mulier orans, aut prophetans, non velato capite, detur-

pat caput suum. Unum est enim atque idipsum si decalvetur.

6. Nam si non velatur mulier, & tondetur. Si verò turpe est mulieri tonderi, aut decalvari, velet caput suum.] *Malè in plerisque codicibus auferitur, Atque idipsum, quod Latinus transfertur Idem, τὸ αὐτὸ. Sed cur dixit, Decalvetur & decalvari, potius quàm deradatur & deradi? τῇ ἐξουσίᾳ, εὐεργετῶ.*

10. Ideo debet mulier velamen habere super caput suum propter angelos.] *Melius ij codices, qui habent, Ideo debet mulier potestatem habere, ἐξουσία.*

13. Vos ipsi iudicate. Decet mulierem non velatam orare Deum?

14. Nec ipsa natura docet vos, quòd vir quidem, si comam nutriat, ignominia est illi :

15. Mulier verò si comam nutriat, gloria est illi, quoniam capilli pro velamine ei dati sunt?] *Gracè est, In vobis ipsis iudicate, ἐν ὑμῖν αὐτοῖς : &, An nec ipsa, sive, an ne ipsa quidem natura docet vos ? ἢ ἡ εἰς αὐτὴν φύσις. Reliquam partem sic transtulissim, Quod viro quidem, si comatus est, dedecus est ei: mulieri autem, si comata, honori ei est, quoniam coma pro velamine data est illi. ὅτι ὡς ἡ ἐν κομῇ, ἀπμεία ὄντι αὐτοῦ. γυνὴ ὅτι ἐν κομῇ, δόξα ὄντι αὐτῇ, ὅτι ἡ κόμη. Non dixi Capillitium, quia Gracè est Coma, tum quia non sunt*

viro capilli interdicti, sed praelongi capilli, quam vocat Apostolus Comam: tum quia capilli ad virilem formam attonsi non decent feminam.

21. Unusquisq; autem suam cœnam præsumit ad manducandum.] *Gracè est, In manducando, ἐν τῷ φαγεῖν.*

22. Aut ecclesiam Dei contemnitis.] *Ego dicerem An, potius quàm Aut.*

Quid dicā vobis? laudo vos? in hoc nō laudo.] *Gracè est, Laudabo vos in hoc? ἐπαυλώσω.*

23. Accepit panem, & gratias agens fregit, & dixit:

24. Accipite & manducate, hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur.] *Gracè est, Et cū gratias egisset, διχαρισήσας: neque est copula inter verba imperativa, sed tantum, Accipite, comedite, ἀλάβετε, φαγετε: neq; sequentium verborum idem ordo, sed hic, Hoc meum est corpus, τὸ μὲν ἐστὶ τὸ σῶμα. Verum quod maximum est, non dicitur, Quod pro vobis tradetur, sed quod pro vobis frangitur, τὸ ἰσχυρὸν ὑμῶν κλάμενον, quod congruit cum*

Act. 2. 46

illo ex Actibus Apostolorum: Quotidie quoque erant unanimiter perseverantes in templo, & frangentes circa domos panes, pro eo quod est, Dantes panem quem frangant.

Hoc facite in meam commemorationē.]

Commemoratio.

Plerique accipiunt Commemorationem, ut dicimus commemorationem defunctorum, & ut omnes veteres accipiebant pro mentione,

ut a-

ut apud Terentium. Nam isthæc commemo- Andria act. 1.
scena 1.
ratio, quasi exprobratio est immemoris be-
neficij. *At nunc significat recordationem.*
Quare licet Gracè sit Meam, non Mei: tamen
quia illa non differunt apud eos ut apud nos,
quemadmodum in opere de elegantia probavi,
dicerem potius mei, ad significandam passionem,
sic, In mei recordationem, sive in mei memo-
riam, εἰς τοῦ ἐμὸν ἀνάμνησιν.

25. Quotiescunque biberitis, in mei cō-
memorationem.] *Quidam hunc locum cor-*
rumpunt dicentes, Bibitis, πίνετε. Eodem mo-
do corrumpunt sequentem:

26. Quotiescunque enim manducabitis
panem hunc, & calicem bibetis.] *Legendum*
est Manducaveritis & biberitis, ἐσθίετε, π-
ίνετε. Sed hoc levius est.

31. Quodd si nosmetipsos dijudicare-
mus, non utique judicaremur] *Gracè est, Si*
enim, εἰ γάρ: nec addendum fuit Utique, nemo
enim veterum sic transtulit: ἐκ αὐτῶν ἐκείνων.

CAP. XII.

3. **N**emo in spiritu Dei loquens, dicit
Anathema Jesu, & nemo potest di-
cere Dominus Jesus, nisi in spiritu sancto.]
Gracè & pro Jesu, & pro Dominus Jesus, ut
trobiue est casus accusativus, Ἰησοῦν, κύριον
Ἰησοῦν.

S. 4

10. Alij

10. Alij genera linguarum, alij interpretatio sermonum.] *Aliquis existimans non recte his scribi linguarum, mutavit in sermonum, γλωσσῶν. Quod probat id quod paulopost sequitur: Nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur? Videlicet* 1. Cor. 14, 5. *cet linguas. Et iterum: Nam major est qui prophetat quam qui loquitur linguis, nisi interpretetur, ut ecclesia ædificationem accipiat. Ergo interpretatio ad linguas refertur: ut errent qui ajunt hanc interpretationem pertinere ad prophetiam, veluti si quis è Græco aut Hebræo in Latinum, aut econverso interpretetur: & illam aliam interpretationem, quæ ad sensum profundum eruendum pertinet, habere donum linguarum. Hæc peccant, qui Græcæ ignorant.*

13. Etenim in uno spiritu omnes nos in unum corpus baptizati sumus, sive Judæi, sive Gentiles, sive servi, sive liberi, & omnes in uno spiritu potati sumus.] *Græcè est, In unum spiritum, εἰς ἓν πνεῦμα: aut si transferre volumus, In uno spiritu, necesse est nos per ablativum & illud transferamus, In uno corpore. Sive Judæi, sive Gentiles dicendo, parum constans est interpres, qui eandem dictionem, nunc Græci, nunc Gentiles transfert.*

25. Sed in idipsum pro invicem sollicita sunt membra.] *Melius in quibusdam codicibus legitur Idipsum sine præpositione, ut nihil dicant*

dicant qui exponunt In unitatem corporis. Sed nonnihil causa in interprete est, qui maluit dicere Solicita sint, quàm curent. Ego sic transferrem, Sed idem mutuò curent membra, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεινωσιν τὰ μέλη.

26. Sive gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra.] *Legendum est, non ut quidam sentiunt, quòd de bonis suis gaudeat, quemadmodum de homine gloriabundo dicimus quòd gloriatur, sed ut est apud Joannem, Clarifica nomen tuum, & clarificavi,* Ioh. 12. 28, *& iterum glorificabo, δόξα σοι: nam idem est verbum, δόξα ἔστι.* Ergo dicendum fuit, Sive clarificatur, sive honorificatur.

27. Vosestis corpus Christi, & membra de membro.] *Quid est membra de membro? Gracè autem est, Membra ex parte, videlicet quòd omnes, qui boni sumus, sumus membra Christi ex parte, μέλη ἐκ μέρους.* Forsitan interpretis incuria deceptus est, quòd putavit scriptum, ἐκ μέλους, ἂν pro ὁ legens.

CAP. XIII.

1. **F**actus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens.] *Non legitur Gracè Velut, sed aliquis tanquam necessarium adjecit, γέγονα χαλκὸς ἢ κύβητος.*

5. Non cogitat malum.] *Non id significat, quòd non cogitat de malefaciendo, sed quòd*

S 5

non

v. 4.

v. 5.

non putat malum de aliis. *Iaco dixissem*, Non putat malum, *sive*, ut solet interpret, non reputat malum, ἐλογίζετο κακόν. *Sunt alia minora*, sed in quibus nonnulli errant, ut in illo: Charitas patiens est. quod videlicet patiat in iurias. *Gracè est*, ut more interpre is transferam, Charitas longanimis est, μακροθυμία. Et in illo: Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas. *Hic quidam laudant virtutem distribuendi, quæ nunc gracè non nominatur, sed dicitur*, sed si convertam, vel aliiis modis, ἑτοιμάω. Et in illo:

8. Sive scientia destruetur.] καταργηθήσεται, ubi idem est verbum quod illic, Sive prophetiæ, evacuabuntur: & illic,

10. Evacuabitur quod ex parte est. *Sed melius illic quam hic usurpatur hoc verbum.* Et si dicatur paulopòst,

11. Evacuavi quæ erant parvuli: quod transferri non potest Destruxi, sed vel abolevi, vel missa feci, & aliis item modis, & itidem superiora.

13. Nunc autem manent fides, spes, charitas, tria hæc, major autem horum est charitas] *Gracè Manet, non Manent, μάνη* Quidam codices habent Harum, quod videtur fuisse dicendum Horum, ut ad illud Tria hæc referatur. Sed si dicimus Horum, dicendum erit Majus, sed Gracè non est generis neutri μέζον. Hoc loquendi periculum fugiemus, si dicamus
His,

His, *Gracè enim ambiguum est πούτων.* Sed major his si dicimus, videtur Major esse seipsa charitas. Ego puto transferendum fuisse Major harum.

CAP. XIV.

7. **Q**uomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur?] *Namquid quod citharizatur, non canitur? Cur ergo dixit, Quod canitur, aut quod citharizatur? Gracè est, Quod canitur tibia, & ut ad verbū barbarè transferam, quod tibiatur. Quare sic transtulissim, ne quid insolens & græcanicum admiscerem, Quomodo scietur quod tibia canitur, aut cithara? αὐλούμενον ἢ κιθαρίζομενον.*

10. Tam multa utputa genera linguarū sunt in hoc mundo, & nihil sine voce est.] *Gracè est, Et nullum eorum, ἰδὲν αὐτῶν ἀφωρον. Præterea Vocum, non Linguarum, φωνῶν, quod nescio an interpretes mutaverit in Linguarum, an alius, ne diceretur, Nullum genus vocum sine voce est. Ego transferrem, Et nullum absonum est, sive absurdum: quod videlicet omnis vox habet locum suum, & suam gratiam. Ideoque sequitur:*

11. Si ergo nesciero virtutem vocis, ero cui loquor barbarus, & qui loquitur mihi barbarus.] *Est autem Gracè, In me, ἐν ἐμοί. Illud*

Illud Mihi, magis transferrem Apud me.

Barbarus. Barbarus imperite quidam exponunt, nescientes Græcum esse nomen, & proprie significare

Rom. I. 14. Non Græcus, unde illud, Græci & Barbari: postea significatio dilatata, ut est apud Quintilianum in Barbarismo.

13. Qui loquitur lingua, oret ut interpretetur. *Aut est sententia, Ut oret Deum, non ad hoc obtinendum ut interpretetur, sed si aliqua lingua preces ad Deum faciat, sic faciat, ut ejus lingua interiorem sensum interpretetur: ideoque sequitur:*

14. Nam si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est. *hoc est, spiritus meus propter donum linguæ precibus utitur: sensus autem animi mei sine fructu est, quia non intelligit profunda ad interpretandum aliis. Quod autem idem sit Mens & sensus animi, patet: quia quod nunc dicitur Mens (vobis) idem paulopost ab interprete transfertur Sensus. Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, quàm decem millia verborum in lingua. Nobis. Aut ut oret Deum, ad hoc obtinendum, ut quod una lingua loquitur, altera qua illorum est quos alloquitur, interpretetur id quod sentit, ne mens ejus sine fructu sit, sed alios instruendo adificet, & tunc fiet quod sequitur:*

15. Quid ergo est? orabo spiritu, orabo & mente: psallam spiritu, psallā & mente.

Id

Mens.

Sensus.

v. 19.

Id est, orabo Deum spiritu, orabo & sensu atque intellectu, ut ab his qui audiunt, intelligar & sentiar. Item, psallam non modo spiritu, sed etiam mente ac sensu, quod sentiam me intelligi ab his qui audiunt. Alioquin quomodo is qui nescit quid dicam, respondebit amen super benedictione mea? id est, in oratione & cantione mea, hoc enim est psallere sine gratiarum actione. Verum nonnihil verba sequentia discrepant à Græca veritate.

16. Cæterum si benedixeris spiritu, quis supplet locum idiotæ? quomodo dicet Amen super benedictione tua? quoniam quid dicas nescit.] *Nam ἐπεὶ, potius significat Quoniam, quam Cæterum. Verum hoc parvi refert: illud quod pluris refert, ipsa inspectio literæ indicat, non Quis legendum esse, sed Qui, ut etiam quidam codices habent. Sed quid sibi vult illud, Is qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet amen? ego malletm dicere, Qui implet, aut qui replet, ὁ ἀπαπληρῶν. hoc est, qui non plus loci implet quàm idiota, non qui locum supplet alterius. Nam si suppleret, utique sciret quid diceret, cum ipse idiota non sit: Nec dicendum est, Super benedictione, sed super gratiarum actione tua, ὅτι τῇ ᾧ εὐχαριστᾷ quod probat id quod sequitur:*

17. Nam tu quidem bene gratias agis: εὐχαριστῇς.

27. Sive lingua quis loquitur, secundum duos,

duos, aut multum tres.] *Et melius & verius transferat*, Plurimum, *sive* ad summum, *quàm* multum, *πλεον.*

38. Si quis autem ignorat, ignorabitur.] *Gracè secus est*, Si quis autem ignorat, ignoret: *εἰ δὲ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω.*

CAP. XV.

10. **E**T gratia ejus in me vacua non fuit.] *Gracè est*, Et gratia ejus quæ est in me, *ἡ εἰς ἐμὲ*. *Clarius etiam translatus fuisse* Inanis *quam* vacua, *κενή*. *Huic simile est quod statim sequitur*: Non autem ego, sed gratia Dei mecum. *Quomodo* non ego, si gratia Dei mecum? *Igitur dicendū est*, Gratia Dei quæ est mecum, *ἀλλ' ἢ χάρις τοῦ θεοῦ ἡ* *ὧν ἐμοί*, *ut nihil dicant qui hanc vocant gratiam Dei cooperantem*. *Paulus enim sibi hoc non tribuit, sed totum Deo refert acceptum.*

NB.

23. Primitiæ Christus, deinde ij qui sunt Christi, qui in adventu ejus crediderunt, deinde finis.] *Gracè non est bis*, Qui: nec crediderunt, *sed sic*: Deinde ij qui sunt Christi in adventu ejus, deinde finis. *ἐπειτα οἱ τῷ Χριστῷ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ. εἴτα τὸ τέλος.*

26. Novissimè autem inimica destruetur mors.] *Ego maluisssem dicere*, Novissimus autem inimicus. *Non ideo hoc dico, quia gracè ita habet, nā gracè Mors generu est masculini.*

lini: sed quia solidior & consuetior sermo est, si dicatur Inimicus quam inimica, ἔχθρα & ἔχθρῆς. Aut elegantius, Profligabitur novissimus hostis: mors namque non potest dici Inimicus, sed Hostis. Non enim potest mors habere amorem aut odium, unde quis dicatur Amicus aut Inimicus, sed oppugnare, quod est hostium. Unde apud Curtium de quibusdam barbaris, qui negabant se fuisse inimicos Alexandro, sed hostes: & apud Sallustium de his qui inter cadavera hostium reppererunt alius amicum, alius inimicum. Idem autem est hinc verbum Destruetur, seu potius destruitur, καταργεῖται, quod ibi evacuaverit, καταργήσῃ.

Inimicus;
Hostis.

31. Quotidie morior propter vestram gloriam.] Melius in quibusdam codicibus legitur Per. Est enim mos jurandi Græcis per adverbium, ut apud Latinos per Si: ut cum dicimus, Si qua fides, si quid mihi creditis, si homo sum. Aliquando nomen Dei conjungunt, ut ὃς δὲα: Tale est hoc iusjurandum Apostoli, quale cum jurat illud In veritate. Neque nunc accipienda est gloria illa, quæ dicitur δόξα, sed gloriatio, καύχῳς. Nec, ut quidam faciunt, legendum est Vestram, sed Nostram, ἡµαρτέων.

Si jurandi.

32. Manducemus & bibamus, cras enim moriemur.] Melius in nonnullis editionibus legitur, Morimur, ἐσθνῆνονομεν. Hoc Proverbi-um fertur esse Laconicum, et si eo Esaias utitur.

Esai. 12. 43.

33. Corrumpunt mores bonos, colloquia

quia prava.] *Non est Gracè Colloquia, id est, mutua colloquia, sed alloquia, sive loquelæ, sive sermones: quo nomine jam pro Latino utimur Homiliæ, ὁμιλίαι.*

34. Evigilate justī, & nolite peccare.] *Ociosum est adhortari justos ad evigilandum, & ad non peccandum. Ergo legendum est, Justī δὲ δικαίως: præsertim cum sequatur: Ignorantiam enim Dei quidam habent. Ad reverentiam enim vobis loquor.] Imò ad pudorem, ad ruborem, ad confusionē, πρὸς ἐντροπὴν.*

38. Deus autem dat illi corpus sicut vult, & unicuique seminum proprium corpus.] *Sicut voluit legendum est, ἡθέλησεν.*

40. Et corpora cœlestia, & corpora terrestria: sed alia quidem cœlestium gloria, alia autem terrestrium:

41. Alia claritas Solis, alia claritas Lunæ, alia claritas stellarum: stella enim à stella differt in claritate.] *Idem nomen est Gracè pro gloria, & pro claritate, videlicet illud quod propriè transfertur Gloria, δόξα. Veritus est, opinor, interpretes dicere, Alia gloria Solis, alia gloria Lunæ, alia gloria stellarum: sed mihi quiddam majus significare videtur Gloria, sive majestas, sive dignitas, nam sic quoque transferri potest, quàm claritas: utcumque sit, ego tamen non putassem variandas voces, cum id Apostolus ipse non faciat.*

51. Ecce mysteriū vobis loquor: Omnes quidem

quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.] *Quod Latine affirmatur hoc loco, id Gracè negatur: rursus, quod Latine negatur, hoc Gracè affirmatur, sed uno verbo diverso: dicit enim, Omnes quidē non dormiemus, sed omnes immutabimur, quod etiam Hieron. testatur: πάντες μὲ κοιμηθήσονται, πάντες ὃ ἀλλάγηθήσονται. Idem quoque probant sequentia:*

52. Et mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur: *quod videlicet erunt qui non morientur. (qui ad stipulatur locus ille ad Thessalonicenses: Si enim credimus quod Je-* 1 Theff 4 14
 sus mortuus est, & resurrexit: ita & Deus
 eos qui dormierunt per Jesum Christum,
 adducet cum eo. Hoc enim vobis dicimus
 in verbo Domini, quod nos qui vivimus,
 qui residui sumus in adventu Domini, non
 præveniemus eos qui dormierunt: quoniam 167
 ipse Dominus in jussu, in voce archangeli,
 & in tuba Dei descendet de cœlo: & qui in
 Christo sunt resurgent primi, deinde nos 177
 qui vivimus, qui relinquimur, simul rapie-
 mur cum illis in nubibus obviam Christo in
 aëra, & sic semper cum Christo erimus.
 Ecce quod non omnes dormiemus. Quidam au-
 tem, quorum est Augustinus, volunt eos qui re-
 sidui erunt in adventu Domini, mori, & subito
 reviviscere: quasi veniente Christo, qui est vita
 nostra, commortui ad eum adventum vitam
 recipiant, ij qui vitam habent amittant, cum

T

præ-

*praesertim dicat Paulus: Non tantum qui res-
fidui sumus, sed etiam qui relinquimur, id
est, qui reliqui erimus à mortuis. Et quòd re-
surrectio atque immutatio fiet in ictu oculi,
quasi credibile sit aliquos & morituros & reviv-
enturos in ictu oculi. Quòd si non omnes morie-
mur, quomodo omnes immutabimur? nunquid
& mali immutabuntur? quidni? ut boni excel-
lentiori corpore donabuntur, ita mali deteriori.
Et nihilominus magna est corporum immuta-
tio, ut non possint ullis ignibus cremari, neque
ullis suppliciis ab anima seungi. In momento,
in ictu oculi.] Gracè, In atomo, ἀτόμῳ, quod
est in indivisibili, quale dicunt esse punctum.
Neque puto dici in ictu, sed in nictu, id est, in
uno motu oculi, πῑπῑ.*

55. Ubi est mors victoria tua? Ubi est
mors stimulus tuus?] Gracè aliter est, hoc est,
~~sc~~ transferri debet, Ubi tuus mors stimulus?
ubi tua inferne victoria? πῑς ὁ δάνατος τὸ νέμ-
ει; πῑς ὁ εἰς τὸ νῑκῶ;

57. Deo autem gratias, qui dedit nobis
victoriam per Dominum nostrum Jesum
Christum.] Gracè est, Deo autem gratia, qui
dat, χάρις πῑ δίδων.

CAP. XVI.

1. **D**E collectis autē quę fiunt in sanctos,
sicut ordinavi Ecclesiis Galatię, sic
& vos facite.

2. Per

2. Per unam sabbati.] De collecta *legendum est*, quæ fit, & per unam sabbatorum: *ὅτι ὁ λόγος ἐστὶν τοῖς ἀγίοις, καὶ μὴ τοῖς ἁπλοῖς.*

Recondens quod ei bene placuerit.] *Non est Grace, Bene placuerit, sed quod facile sit, sive quod levè sit, sive quod facile factu sit, sive quod bene cedat, ὅτι ἀνὰ ῥόδον.*

9. Ostium mihi apertum est magnum & evidens] Et efficax *dicendum erat, non enim dicitur ἐν ἔργῳ, sed ἐν λόγῳ. Et aliud est ἐν λόγῳ, quod est evidèntia & illustratio, & aliud ἐν ἔργῳ, quod est efficacia, sive effectio, nisi forte ita scribi Grace debuit.*

12. Veniet autem cùm ei vacuum fuerit.] *Imò cùm opportunum erit, sine illo Eā vel sibi ἀναρρήσει.*

21. Salutatio mea manu Pauli.] *Hoc dici Latine non potuit, Manu mea Pauli, ut in alio opere disserui, τῇ ἐμῇ χειρὶ.*

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN EPI-
STOLAM PAULI AD
CORINTHIOS I.
FINIS.

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
PAULI

AD
CORINTHIOS
SECUNDAM.

CAP. I.

2.

COL. 1.3.

RATIA vobis & pax à
Deo patre nostro, & Do-
mino Jesu Christo.] *An*
sic, an Domini Jesu Chri-
sti, ut in alia epistola dixi,
legendum sit, anceps est, no-
eù l'noù Xcist.

3. Et Deus totius consolationis.

4. Qui consolatur nos in omni tribula-
tione nostra, ut possimus & ipsi consolati
eos, qui in omni pressura sunt per exhorta-
tionem qua exhortamur ipsi à Deo.] *Qui-*
dam putant aliud esse exhortationem quam
conso-

consolationem: *cujus erroris in culpa est interpres, qui idem nomen variè transfert. Nam illud Totius consolationis, dicitur παύσης παρηκολούθησας: & hoc per exhortationem, dicitur δια τῆς παρηκολούθησας, & ita in reliquis. Ideoque supervacuò addunt,*

6. Sive exhortamur pro vestra exhortatione & salute. *Quod Gracè non legi, ex eo probatur quod dixi, quòd eadem forent Gracè verba.*

11. Ut ex multarum personis facierum ejus quæ in nobis est donationis, per multos gratiæ agantur pro vobis] *Non est Gracè utrumque Personis & Facierum, quæ ambo & apud illos, & apud nos, idem significant, dico personam sive faciem, προσώπων. Hunc locum, nam perplexè translatus est, sic transmissum, Ut de gratia in me ex multis personis, sive respectu multorum collata per multos gratiæ agantur propter vos. ἵνα ἐν πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ὑμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν δι' χάρισιν ᾗ ὑμῖν.*

12. Sed in gratia Dei conversati sumus in hoc mundo, abundantius autem ad vos.] *Melius diceretur, Apud vos. εἰς ὑμᾶς.*

17. Cùm ergo hoc voluissem, nunquid levitate usus sum? aut quæ cogito secundum carnem cogito, ut sit apud me est & non?

18. Fidelis autē Deus, quia sermo noster, qui sit apud vos, non est in illo Est & Non.

T 3

19. Dei

19. Dei enim filius Dominus Jesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me, & Silvanum, & Timotheum, non fuit in illo Est & Non, sed Est in illo fuit.

20. Quotquot enim promissiones Dei, sunt in illo Est, ideo & per ipsum amen dico ad gloriam nostram.] *Græcè est*, Hoc igitur volens, nunquid levitate usus sum? aut quæ consulo, secundum carnem consulo, ut sit apud me etiam, quod est etiam, & non quod est non? Fidelis autem Deus, quodd sermo noster apud vos non fuit etiam & nō. Dei enim filius Dominus Jesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me, & Silvanum, & Timotheum, non fuit etiam & non, sed etiam in ipso fuit. Quotquot autē promissiones Dei sunt, in ipso etiam sunt, & in ipso amen Deo ad gloriā per nos. *Nihil hic obscuri est, nisi in insolentia dictionis indeclinabilis*, Etiam, de qua superius disputavi, præsertim cum nos carreamus articulo, quem Græci habent. Itaque in illo, sed Etiam in ipso fuit, subintelligas in ipso Etiam, non ut quidam imperitè referunt, In illo, sive in ipso ad Christum. τὰ ποτὲ βουλομένων, μήτε ἕνα τῇ ἐλαφείᾳ ἐχρησάμεν, ἢ ἂν βουλομαι, καὶ σάρκα βουλομαι; ἵνα ἢ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ ὤ. ὦ. πρὸς ὃ θεὸς, ὅτι ὁ λόγος ἡμεῖς πρὸς ὅς ἐστι ἐν ἐνέπῳ ναὶ καὶ ὤ. ὅ γὰρ τὸ θεοῦ ὅς ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ἐν ὑμῖν διὰ ἡμεῖς κηρυχθείς, δι' ἐμῶν, καὶ Σα.

Mat. 13. 51

ὁ Σιλβανὸς, καὶ Τιμοθέου, καὶ ἐργάτο καὶ καὶ ἄλλαι καὶ
 ἐν αὐτῷ γέγονεν. ὅπου γὰρ ἐπαγγελία δέξαι, ἐν αὐτῷ τῷ
 καὶ, καὶ ἐν αὐτῷ, τῷ αἰμῶνι, τῷ δὲ πρὸς δόξαν δὲ
 ἰμῶν.

22. Qui & signavit nos, & dedit pi-
 gnus spiritus in cordibus nostris.] *Nunc pi-
 gnus Græcè dicitur arrabo ἀρράβωνα Quo qui-
 am jam tanquam Latino utuntur: ut Plau-
 tus in Mustellaria, & in Penillo.*

CAP. II.

10 **N**Am & ego quod donavi, si quid
 donavi.] *Legendum est, Nam & e-
 go, sive, etenim ego si quid donavi, cui do-
 navi, καὶ γὰρ ἐγὼ εἴη κατέχευμαι, ὥς κατέχευμαι.*

16. Et ad hæc quis tam idoneus?] *Adest
 à Græco tam, ratioque ostendit abesse debere,
 ne sit sententia arrogantior. Dicitur autem,
 Et ad hæc quis idoneus? τίς ἱκανός, sive quis
 sufficiens? ut paulopost: Non quia sufficien- 2. Cor. 3. 5.
 tes sumus cogitare aliquid ex nobis, tan-
 quam ex nobis, sed sufficientia nostra ex
 Deo est, ἱκανοί, ἱκανότης. Mutavi Quasi in
 Tanquam, quia Quasi improprium erat.*

17. Non enim sicut plurimi, adulteran-
 tes verbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut
 ex Deo] *Primum Sicut proprium est, ulti-
 mum improprium, quippe in quo non est simi-
 litudo, ideoque dicendum Velut, seu Tanquam.*

Dixi ultimum, quia Gracè ter dicitur ως, bis ubi ostendi, & tertio ubi dicitur, hoc est, ubi dici debet, Sed tanquam ex synceritate. Neque Gracè dicitur adulterantes, sed cauponantes, καυπηγοιτες. quo verbo usum Ennium Cicero in testimonium citat:

Nō cauponantes bellū, sed belligerantes.

Cauponati. Estque hoc loco venustior metaphora Cauponari, quàm adulterare.

CAP. III.

6. **Q**ui & idoneos nos fecit ministros novi testamenti, non litera, sed spiritu.] *Quid sibi vult, Fecit nos ministros non litera, hoc est, per literam? Quis enim minister factus est per literam? certe nemo. Ergo dicendum, Qui fecit nos ministros non literæ, quod est vetus testamentum, sed spiritus, quod est novum testamentum: quia litera veteris testamenti occidebat, spiritus ejusdē, quod est novum testamentum, vivificat: & χαίμα- 70 ἀλλὰ πνεῦμα 70.*

7. Quodd si ministratio mortis literis deformata in lapidibus fuit in gloria.] *Hoc loco nihil dicerem, nisi propter nonnullos qui exponunt participium deformata, nunc perfectè, nunc imperfectè formata. Gracè est, In literis informata, ἐν γράμματι ἄπειροπνεῦμα. Sed interpret voluit loqui elegantius Deformata*

mata pro formata, ut demolitur pro molitur, deosculatur pro osculatur: licet in exponendo verbo Deposuit, Ulpianus velut De auge ē: nunc autem non auge, nec ad hoc respexit interpretes veteres secutus, ut est apud Quintilianum: Marmora deformata prima manu.

10. Nam nec glorificatum est quod clauit in hac parte, propter excellentē gloriā.] *Transferam & ipse hunc locum meo arbitratu deinde exponam:* Neq; enim glorificatum est id quod fuit glorificatum in hac parte propter excellentem gloriam. καὶ γὰρ ἐδὲ θεοδόξαται τὸ θεοδοξαμένον ἐν ταῖς πρὸ μέρει, ἐν αὐτῇ τῇ ἱερῇ δοξῇ. Et est sensus: Testamentum vetus & lex Mosaica, etsi gloriosum fuit, tamen quantum ad hunc locum pertinet, id est, comparatum cum novo, non debet haberi pro glorioso, propter gloriam illi præcellentem.

13. Et non sicut Moyſes ponebat velamen super faciem suam, ut non intenderent filij Israël in faciem ejus quod evacuatur.] *Nescio quo pacto mutatum sit Finem in Faciem.* Sic enim legitur Græcè, In finem ejus quod evacuatur, sive destruitur. εἰς τὸ τέλος. nisi propter affinitatem literarum, quæ sunt in finem, & in faciem.

14. Sed obtusi sunt sensus eorum.] *Ego maluissem dicere Cæcati, quia de cecitate Israël nunc agitur, ἐπεὶ ὁ ὢν.* Et sensus nunc proprie
T 5

prie diceretur Senſa, quæ ſunt mentis: Sed cæcata ſunt ſenſa eorum, τὰ νοήματα.

Speculor.

18. Nos verò omnes revelata facie gloriam Domini ſpeculantes, in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tanquam à Domini ſpiritu.] *Nuſquam reperi ſpeculari à ſpeculum, ut hîc eſt, ſed à ſpecula: quanquam Græcè magis eſt ſignificatio paſſiva, ὑποκειμένη: hoc eſt, illuminati gloria Domini, tanquam ſpecula quæ lumen accipiunt: ſic enim Græci intelligunt. Neque apud eos legitur, In eandem, ſed ſine præpoſitione: neque aliud nomen eſt à claritate in claritatem, quàm gloria, τὸ δόξας εἰς δόξαν, hoc eſt, ut illi exponunt, à gloria divinitatis in noſtram. Quidam exponunt claritatem alio modo, recedentes à ſignificatione Græcæ dictionis: ſed erroris eorum, ut dixi, in culpa eſt interpretis variè tranſferens. Sed cur non poſſit dici, A Domino ſpiritu? nam incertum quo modo accipiat: an etiam tertio modo, qui mihi minus probatur, A Domino ſpiritus, τὸ πνεῦμα τοῦ κυρίου.*

CAP. IV.

2. **N**on adulterantes verbum Dei] *Non idem hîc quod ſuperius eſt Græcè verbum, ſed quod à dolo deſcendit, δολῶντες, hoc eſt, dolose utentes verbo ſeu ſermone Dei.*
64. *Quia*

6. Quia Deus, qui dixit de tenebris lumen splendescere, illuxit in cordibus nostris.] *Legendum est*, Qui illuxit, *videlicet*, quia Deus est, qui dixit, qui illuxit, *ὁς ἔλαμψε*. Ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Jesu Christi.] *Desino amplius loqui de claritate, quæ eadem dicitur gloria sive majestas, δόξας. Sed cur magis in facie quam in persona, προσώπων ut in illo superiori, Si quid donavi in persona Christi, προσώπων.* c. 2, 10.

7. Habentes autem thesaurum istum in vasis fictilibus, ut sublimitas sit virtutis Dei, & non ex nobis.

8. In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur: aporiamur, sed non destruimur:

9. Persequutionem patimur, sed non derelinquimur: dejicimur, sed non perimus.] *Melius in quibusdam codicibus legitur, Habemus autem, ἔχομεν. Nec legendum est, ut sublimitas sit virtutis Dei, sed ut sublimitas virtutis sit Dei, & non ex nobis, hoc est virtutis nostra. Nec tam sublimitas transferendum fuit, quam excessus, sive supergressio: ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῶν δωμάτων ᾖ τῶν θεῶν. Nec Gracæ est, Tribulationem patimur, sed per participium, & ita in sequentibus, quæ est multo amœnior oratio sic: In omnibus tribulati, sed non angustiiati: aporiat, sive afflicti, sed non exaporiati, sive destituti, sive animo defecti: perse-*

Cap. v.

LAUR. VALLÆ COLLAT.

persecutionem patientes, sed non derelicti, *scilicet* destituti: dejecti, sed non pereuntes. *ἡλιζόμενοι, ἀλλ' ἔσπεροχωρήμενοι ὑπορούμενοι, ἀλλ' ἔκ' ἔξω παρέμενοι. διωκόμενοι, ἀλλ' ἐκ' ἐγκαταδημιό-
μενοι καταδηγόμενοι, ἀλλ' ἐκ' ἀπολύμενοι.*

15. Ut gratia abundans per multas gratiarum actiones, abundet in gloriam Dei.] *Gracē sic habetur*, ut gratia multiplicata propter plurium gratiarum actiones, abundet in gloriam Dei, *παροργάσαι διὰ τῶν παρόρων δ-
χαριστίαν.*

17. Id enim quod in præsentī est momentaneum & leve tribulationis nostræ.] *Non legitur Gracē momentaneum, sed tan-
tūm leve, ἐλαφρόν.*

C A P. V.

Spoliari,

4. **E**O quodd nolumus expoliari, sed super-vestiri.] *Spoliari est per vim, Gracē est Exui, ἐκδύσαι. Etiam melius dicatur Superindui, quàm supervestiri, ἐπεδύσαι, sicut dixerat pauloan̄: Superindui cupientes, ἐπεδύσαι.*

v. 2.

8. Audemus autem & bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præsentēs esse ad Deum,

9. Et ideo contendimus, sive abeuntes, sive præsentēs placere illi.] *Ego sic transfer-
rem: Confidimus autem & præoptamus peregrin-*

peregrinari à corpore, & non peregrinari à Domino, *sive* foris esse à corpore, & domi esse apud Deum. Ideoque studemus, *sive* non peregrinantes, *sive* peregrinantes illi placere. *Non possumus leporem Gracorum verborum exprimere, ἐνδμηῶν, quod est in populo, sive domi suæ esse: & ἐνδμηῶν, quod est ἐνδμηῶν, domo, & à suis abesse.*

11. Deo autem manifesti sumus, spero autem & in conscientiis vestris manifestos nos esse.] *Gracè est præteriti temporis, Manifestati sumus, παρεστώμεθα, & manifestatos nos esse, παρεστώμεθα.*

13. Sive enim mente excedimus, Deo: *sive sobrii sumus, vobis.] Quidam putant excedere, esse mente ad divina transcendere: Excedere: nunc autem dicitur cedere è mente, quod Græci appellant Ecstasim, in quo nomine non est mens, sed extra se hominem. Nunc autem Paulus hoc sentit, Sive desipimus, Deo desipimus: sive sapimus, vobis sapimus, ἐξῆσθαι.*

15. Æstimantes hoc] *Gracè est, Judicantes, κρίναντες.*

16. Itaque nos ex hoc neminē novimus secundum carnem.] *Neque Græco responder, neq; apertè dicitur Latine: Græce enim dicitur, Exnunc, sive secundum quosdam, A modo, ἄρτι: Latine dicimus Posthac, deinceps, & secundum Curtium, de cætero.*

19. Non

19. Non reputans illis delicta ipsorum.] *Mallet dicere, Non imputans illis delicta sua, λογίζομεν &c.*

CAP. VI.

1. **A**djuvantes autem exhortamur vos.] *Non dicit Apostolus, ut quidam volunt, adjuvantes vos, sed Deum. At adjuvari Deum ab homine, nephas dictum isti putant, qui adjuvari potius homines à Paulo volunt. Sciunt ergo hi se rectè sentire, & Gracè esse Cooperantes, συνεργῶντες.*

4. Sed in omnibus exhibeamus nos sicut Dei ministros, in multa patientia.] *Cur non potius, Sed in omnibus, sive in omni re commendantes nosmetipsos veluti Dei ministros? ἀλλ' ἐν παντί συνεργῶντες ἑαυτοῖς, ὡς θεοῦ διάκονοι.*

8. Ut seductores, & veraces:

9. Sicut ignoti, & cogniti: quasi morientes, & ecce vivimus: ut castigati, & non mortificati:

10. Quasi tristes, semper autem gaudentes: sicut egentes, multos autem locupletantes: tanquā nihil habentes, & omnia possidentes.] *Adjunt quidam docti, plus inesse majestatis in illa Homeri simplicitate, quàm gratia in illa Vergilij festivitàte, ubi ille Græcos Principes populosque, hic Italos enumerat. Ita hoc*

hoc loco mihi videtur festivitas hac interpretis in variandis dictionibus, ut nunc dicat: Quasi, nunc tanquam, nunc sicut, nunc ut, non tantum decoris habere, quantum Græca ipsa simplicitas, id est, Paulina oratio sublimis, atque urgens ejusdem dictionis repetitione in principio sententiarum, hoc modo: Ut seductores, & veraces: ut ignoti, & cogniti: ut morientes, & ecce vivimus; ut castigati, & non mortificari: ut tristes, sed semper gaudentes: ut egentes, multos tamen locupletantes: ut nihil habentes, & omnia possidentes. Possemus itidem incipere per Quasi, per Tanquam, per Velut, sed non per Sicut, itaque interpretis dum more suo accersit gratiam varietatis, ostendit se non plenè tenere significata harum dictionum, quas nil differre existimat.

CAP. VII.

10. **Q**Uæ enim secundum Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur. *Non refertur stabilem ad salutem, sed ad pœnitentiam, quod Græcè dicitur Impœnitibilem, ἀμετέλητον, quanquam duo vocabula Græca μετένοια & μετεμέλητα differunt à nostro. Nam pœnitentia dicta est à μετένοια. Pœnitentia pœnitet, quod est cader, vel piger, ut apud Vergilium:*

Nec te pœniteat calamo trivisse labellū.

De

De quo vocabulo Aut. Gell. pro *M. Tullio* contra *Asinium Pollionem* disputat. *Græca* vocabula dicta sunt à sensu retractando, & cura in melius mutanda: elegantior dictio, ut ait *Laclantius*, quam nostra. itaq; in nostro verbo significatio est, tristitia commissi: in *Græci*, mentis emendatio. Quare nihil dicunt qui super hunc locum disputantes, an tristitia iacem sit quod poenitentia, ajunt triplicem esse poenitentiam, unam quæ est contritio, alteram quæ est confessio, tertiam quæ est satisfactio. Quæ sententia cum falsa sit, tum nihil ad explanandam sententiam *Pauli* faciens.

CAP. VIII.

2. **E**T altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum:

3. Quia secundum virtutem testimonium illis reddo, & supra virtutem voluntarij fuerunt.] Si interpretes transtulisset *Profundissima*, nemo accepisset hoc vocabulum aut pro nobilissima, aut pro excellentissima: verum interpretes accipit altissima pro profundissima,

Rom. II. 33. & *βαθὺς*, sicut alibi, O altitudo divitiarum, pro eo quod est profunditas divitiarum, quam nunc non est superlativum. Si dixisset idem pro viribus & supra vires, nemo accepisset pro virtute animi, nam *δύναμις* propriè vim, aut vires significat, sive potestatem, sive facultatem.

facultatem. *Etiā illud Voluntarij, Græce dicitur αὐταῖς 10: quod quidam, non tamen αὐταῖς-
priscorum, quod sciam, transferrent, nunc ul- 10.
tronei, nunc spontanei, quod frequentius di-
citur Ὑλτὸρ, aut sua sponte.*

8. Non quasi imperans dico, sed per aliorum sollicitudinem etiam vestræ charitatis ingenium bonum comprobans. *] Vix ullo in codice Græco legitur Bonum: ac ne Ingenium quidem puto legendum, γένιον, quod ad Philippenses transfertur Germanum, ubi dicitur, Germane compar, Ὁ γερμανὸς γένιον. Fortè Phil. 4. 30
interpretans transtulit Ingenium pro ingenuitate: nos autem sciamus Græce significari germanitatem quandam mentis, sive animi ingenuitatem, nec ingenium nominari. Illud autē Comprobans, solet interpretis sapius transferre Experiens, sive experimentum capiens, hoc est, δοκιμάζων, pro experimento, δοκιμή.*

18. Misimus autem cum illo fratrem, cujus laus in Euangelio;

19. Non solum autem, sed & ordinatus ab ecclesiis comes peregrinationis nostræ. *] Non dicitur Latine, Non solum autem, sine ullo verbo, sed sic, Neque id solum. Ordinatus non planè respondet Græco ὁρισμένος, quod est Creatus, vel Electus, quod verbum tractiō est à tollenda manu in alicujus rei approbationem. In hac gratia, quæ ministratur à vobis ad gloriam Domini, & destinatam vo-
V luntatem*

luntatem vestram.] *Imò ad promptitudinem, seu alacritatem vestram in dando, εὐθυμία. Quod vocabulum paulopòst transfert,*
 2. 9. 2. Scio enim promptum animum vestrum, *εὐθυμία.*
 6. 8. 11. *εὐθυμία: & pauloantiè: Quemadmodum promptus est animus voluntatis, εὐθυμία. Voluntatis Gracè est volendi, θέλειν. Et mox: Si enim voluntas prompta est, εὐθυμία. Hunc locum ridiculè quidam exponunt, Destinatum voluntatem, predestinatam à Deo, qui predestinavit ab aeterno vos talem voluntatem habere. Has ineptias effutinnt qui Græca lingua ignari exponunt è Græco traducta.*

21. Providemus enim bona, non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus.] *Gracè abest Enim: nec verbum est, sed participium, sic, Providentes bona, προνοούμενοι.*

23. Sive pro Tito, qui est socius meus & adjutor in vobis, sive fratres nostri Apostoli ecclesiarum gloriæ Christi.] *Abest Gracè relativū, sed sic, Sive pro Tito socio nostro. εἴτε ὡς Τίτου, κοινωνός ἐμός. Nec gloriæ genitivi, sed gloria nominativi legendū est, δόξα. Nec intelligendum est, ut quidam sentiunt, quod Apostoli miserunt, sive induxerunt hunc ad sollicitudinem pro vobis habendam, sed quod hi sunt Apostoli ecclesiarum Judææ ad exigendam collectam, missi inquam ab ecclesiis, non alterum mittentes.*

CAP. IX.

7. **N**on ex tristitia, aut necessitate.] *Non est accipiendum ex necessitate pro necessario, & coactè, ut quidam volunt, non enim preponeretur prepositio: sed ex indigentia. Quis enim cogebat dare Corinthios? ἡ ἀνάγκη.*

8. Potens enim est Deus omnem gratiam abundare facere in vobis.] *Non est Gracè Facere, ideoque transfulissem: Omnem gratiam suppeditare in vobis, περισσεύσαι εἰς ὑμᾶς.*

10. Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum justitiæ vestræ.] *Gracè legitur & aliis dictionibus, & optativè sic: Qui autem ministrat semen seminanti, & panem in cibum ministret, & multiplicet semen vestrum, augeat genimina justitiæ vestræ: ὁ δὲ ὁπιορηγῶν σπέρμα πρὸς σπείρειν, καὶ ἄρτον εἰς βρώσιν, χορηγῆσαι, καὶ πληθύναι πὺν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γενήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν.*

11. Ut in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem.] *Dux dictiones redundant, Ut & Abundetis. Siquidem sic legitur Gracè, Locupletati, sive ditescen-*

tes,

tes, ἀληθόμενοι, in omnem simplicitatem. *Dependet enim oratio ab illo superiori, Abundetis in omne opus bonum.*

CAP. X.

4. **N**Am arma militiæ nostræ non carnalia, sed potentia Deo ad destructionem munitionum,

5. Confilia destruentes.] *Ego ad tollendam ambiguitatem dixissem, Sed Deo valida ad demolitionem munitionum, τοῖς καβαί-
γεσιν ὀχυρώματων, ut intelligatur munitiones bellicas esse, non alias, sicut ipse interpretes fecit, qui pro cogitationes λογισμῶς, posuit consilia, ne foret ambiguum, & lector illud Destruentes referret potius ad cogitationes quàm ad nos.*

7. Quæ secundum faciem sunt videte.] *Imò videtis. Est autem Gracè ambiguum, sed pleriq; Græcorum etiam interrogativè legunt, ut imperativum esse non possit, βλέπετε.*

12. Non enim audemus inferere, aut comparare nos quibusdam, qui seipso commendant, sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, & comparantes nosmetipsos nobis:

13. Nos autem non in immensum gloriabimur.] *Multum hoc differt à Græca veritate, quæ est hac: Sed ipsi se apud se metientes, & comparantes seipso secum, non intelligunt: nos autem, &c. ἀλλ' αὐτοὶ ἐν αὐ-
τοῖς*

τοῖς ἑαυτοῖς μετέντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοῖς ἑαυτοῖς, καὶ συνίστη. *Hoc quod dico, confirmant Augustini in lib. de Civitate verba, dicentis: Et fit illis, quod ait Apostolus: Comparantes enim semetipsos sibi metipsis, non intelligunt.*

CAP. XI.

1. **V** Tinam sustineritis modicū quid insipientiæ meæ.] *Non legitur Græcè Quid. Hoc autem totum sic transferrem: Utinam susciperetur parumper insipientiam meam: vel, Utinam susciperetur me parumper propter insipientiam meam, ὅφελον ἀνείχεσθαι μου μικρὸν τῇ ἀπρόσῳνῃ.*

3. Timeo autem ne sicut serpens Euam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri, & excidant à simplicitate quæ est in Christo Jesu.] *Non legitur Græcè, Et excidant: quod aliquis ideo adiecit, quod absurdum videbatur, Corrumpantur à simplicitate quæ est in Christo: quæ absurditas in Græco fonte non timetur, quia non dicitur ἐκ τοῦ, sed ἐκ τοῦ. Hoc periculum devitari poterat ab interprete, si fuisset usus verbo, quod vulgò vocatur Inchoativum, quod à passivo non differt, nisi quod non postulat ablativum cum præpositione à vel ab, ut calefio à Sole, non autem calesco à Sole: ita nunc dici poterat, ne tabescant, ne marcescant,*

V 3 cescant,

cescant, ne exoleſcant, ſi modò hac verba ſint accommoda. *Illud autem νοήματα, maluiſſem transferre ſenſa quàm ſenſus: nam ſoles transferri cogitationes. A mente enim derivatur, ſive ab intelligendo, ut ſuperius dixi.*

5. Exiſtimo enim nihil me minus feciſſe à magnis Apoſtolis.] *Ego ſic transferrem:* Exiſtimo enim nihilo me inferiore fuiffe præcellentibus Apoſtolis: μηδὲν ὑπερῆκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἐποφώλων.

6. Eſſi imperitus ſermone, non tamen ſcientia.] *Propter hoc quod interpres ait, Imperitus ſermone, quidam exponunt, quòd Paulus erat balbus, & impedita lingua, quaſi dicatur Impedito ſermone. Homines verè impedito ſermone, atque adeò impedita ſcientia, qui ſic ſentiunt & loquuntur. Gracè legitur Idiota verbo ſive ſermone, ἰδιώτης τῷ λόγῳ.*

7. Aut nunquid peccatum feci?] *Gracè eſt, An peccatum feci? ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα;*

13. Nam huiusmodi pseudoapoſtoli.] *Non eſt legendum Pſeudo, ſed ſine o, ut ſit una dictio, ἰδὲ παρόλοι. Pſeudo enim nihil eſt, ſed in compositione, ut in Pſeudopropheta, in Pſeudochriſto, atque in cæteris ſic dicitur: quia ut nos i utimur in componendo, ut in armiger, primipilaris, mellifluus, ita Graci utuntur o, ut diſcophorus, protomartyr, Timotheus, Theophilus, Allophylus.*

16. Ut ego modicum quid glories.] *Gracè*

Græcanicè locutus est Modicum quid pro aliquantulum, *sive* aliquantisper, *μικρόν τι*.

23. In laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum.] *Græcè in duobus prioribus idē adverbium est* Abundantius, *ὑπερβολῶς*. In tertio quoque *Græcè* dicitur uno adverbio, quod non habens interpretes, dixit duabus dictionibus. Aliquis barbarus transtulisset *Excessivè*, quod adverbium respondet *Græco* *ὑπερβολικῶς*. Hoc ideo dixi quod non est accipiendum, ut quidam volunt, supra modum humanæ virtutis.

24. A Judæis quinquies quadragenas una minus accepi.] *Græcè est* Quadraginta, *τεσσαράκοντα*, ut subaudiatur plagas, quia sequitur, Una minus. Latinius tamen dicitur, Quinquies undequadraginta accepi, hoc est, una dempta de quadraginta : qui mos loquendi à Græcis ad nos traductus est.

CAP. XII.

I. **S**I gloriari oportet, non expedit quidem.] *Græcè non legitur adverbium* Si, & vix ullo in codice verbum Oportet, sed dictio quadam adverbialis, *sive* conjunctiva, vix, vel aliquid tale significans, *ὅτι*, quæ simillima est in literis & sono verbo Oportet, *ὅτι*, nec legitur *Græcè* Quidem, sed Mihi, *ἐμοί*, ut sit: Gloriari non expedit mihi.

V 4

4. Et

4. Et audiui arcana verba, quæ non licet homini loqui.] *Gracè est* Ineffabilia verba, ἀρρήτα.

7. Et ne magnitudo revelationum extollat me, dat. est mihi stimulus carnis meæ, angelus Satan, qui me colaphizet.

8. Propter quod ter Dominum rogavi.] *Gracè est*, Et superlacione, sive excellentia revelationum ne extollar, datus est mihi stimulus, sive fudes carni, sive in carne, angelus Satan, ut me colaphizet ne extollar:

ὅτι τῇ ὑπερβολῇ τῆς αποκάλυψεως ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ἐδόθη μοι ῥόλος τῆς σαρκὸς, ἄγγελος σατάν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι. ὑπὲρ πάντων.

9. Nam virtus in infirmitate perficitur.] *Gracè est*, Nam virtus mea. δύναμις μου. Cum quo congruit quod sequitur de virtute Christi. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi.] *Gracè est*, Libentissimè, hoc est, cum maxima voluptate, igitur magis gloriabor, ἡδιστα ἐν μᾶλλον χαυχήσομαι.

11. Nihil enim minus fui ab his qui sunt supra modum Apostoli: tamen nihil sum.

12. Tamen signa Apostolatus mei facta sunt super vos.] *Dixi superius quomodo transferendum erat illud*, Minus fui. Hoc autem quod dicitur, Apostolatus mei, *Gracè non ita legitur, sed* Signa Apostoli, τὰ ση-

μεῖα.

14. Ecce tertio hoc paratus sum venire ad vos.] *Non hic, sed paulopost legitur, Hoc tertio cum dicitur: Ecce tertio hoc venio ad vos, ὅταν τὸ ἐρχομαι. Non dicitur Latine, Tertio hoc, quia tertio non est nomen. Quid igitur? hac tertia vice? non reperi apud elegantissimos autores in hanc significationem accipi Vicem. Ego mallem dicere: Ecce jam tertio venio, sive, quod Græco magis respondet, tertium.*

19. Olim putatis quod excusemus nos.] *Non est legendum Olim, sed Iterum, πάλιν. Fortè interpres putavit se legere propter similitudinem literarum, ὡλαί, quod significat Olim.*

CAP. XIII.

3. **A**N experimentum quæritis ejus, qui in me loquitur Christus?] *Non legitur Græcè interrogativè, nec per An, sive Aut, sed per Quoniam, ὅτι. Præterea male additur Ejus, quasi multi sint Christi. Postremo nec Græco respondet, nec Latine dicitur Christus, cum præcedat Ejus. Ego sic ad verbum transulisse: Quoniam documentum quæritis in me loquentis Christi, ὅ ἐν ἐμοὶ λαλῶν ὁ Χριστός. Dixi documentum pro comprobatione & experimento, quod fortè dicatur Elegantius Specimen, & id respondeat magis ad significatum*

Documentum.

V 5

Græci

Ca. XIII L. VAL. GOL. IN EPIST. AD COR. II.
Graci nominis, Documentum magis ad sonum: quod nescio cur quidam accipiant pro doctrina, ut in Hymno: Et antiquum documentum novo cedat ritui.

7. Oramus autem Deum vivum.] *Græcè non pluraliter, sed singulariter: nec Oro, sed opto: nec Deum, sed ad Deum, seu apud Deum vivum: & ὁμιῶμαι ὁμιᾶς τὸν θεόν. Paulopòt pluraliter legitur:*

9. Hoc & oramus vestram consummationem.] *Optamus legendum est, ὁμιῶμεθα.*

10. Ut non præsens durius agam.] *Græcè est, Ne præsens abscisse utar, ἐποτόμως χαίρωμαι.*

11. De cætero, fratres, gaudete,] *Possit etiam transferri Valet, χαίρετε.*

**LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN EPI-
STOLAM PAULI AD
CORINTHIOS II.
FINIS.**

LAUR.

LAUR. VALLAE
COLLATIONES IN
EPISTOLAM PAULI
AD
GALATAS.

CAPUT I.

6.

IROR quoddam sic tam cito transferimini ab eo, qui vos vocavit in gratiam Christi.] *Aut Sic, aut Tam esse supervacuum, probat non solum, Græca veritas, sed etiam ipsa loquendi absurditas, ἡ τὸς ταχέως. Neque in gratiam legendum est, sed in gratia, ἡ χα-
ρις.*

7. Nisi sunt aliqui qui vos conturbant.]

Ma-

Maluisssem dicere, Nisi quidam sunt, αἱ μὴ πρὸς εἶσιν.

10. Modò enim hominibus suadeo, an Deo?] *Nescio an melius, ut Gracè est, per accusativum transferatur, Homines suadeo, si-ve persuadeo, an Deum? non dico ut idem significet quod Per Deum, sed Suadeo humana, an divina? ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεόν;*

13. Persequebar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam.] *Contumelia fit Deo, cujus ecclesia dicitur expugnari. Ergo oppugnabat, non expugnabat, id est, oppugnando capiebat: ἐπύρθην.*

17. Neque veni Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos.] *Gracè est, Neque redij Hierosolyma ad eos qui fuerant ante me Apostoli, ἵνα εἰς ἀνῆλθον εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμὲ ἀποστόλους.*

23. Tantùm autem auditum habebant.] *Cur non potius, Tantum autem audierunt? nam Gracè est, Tantum autem audientes fuerunt, ἀκούοντες ἡμεῖς.*

CAP. II.

2. **S**Eorsum autem iis qui videbantur esse aliquid.] *Non hîc Gracè legitur, Esse aliquid, sed παντοπόστ, cùm legitur: Ab iis autem qui videbantur esse aliquid. Sed neque tertio legitur, ubi dicitur: Mihi autem qui vide-*

v. 6.
ib.

videbantur esse aliquid. *Quod nescio an ab interprete, an ab alio sit adjectum, quasi subaudiretur.*

5. Quibus neq; ad horam cessimus subjectioni.] *Est quidem Gracè dativus subjectioni, quia ablativus esse non potest, sed transferendus, ut opinor, nunc per ablativum subjectione, hoc est, non cessimus subjiciendo nos.*

6. Nihil contrulerunt.] *Imò nihil addiderunt, ne quis putet Apostolos nihil Paulo contrulisse, προσανέθετο.*

16. Et nos in Jesu Christo credimus, ut justificemur ex fide.] *Gracè est Credidimus, ἐπιστεύσαμεν: & in Jesum Christum, εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν.*

20. Christo confixus sum cruci.] *Gracè est, Cum Christo crucifixus sum, Χρυστῷ συνσταύρωμαί.*

CAP. III.

1. **O** Insensati Galatæ, quis vos fascina-
vit non credere veritati?] *Ego mallem dicere, Ne obtemperetis veritati, μή τι-
θεῖσθε.*

3. Sic stulti estis, ut cum spiritu cœpe-
ritis, nunc carne consummaminini?] *Legen-
dum est Consummaminini: quanquam Gracè
est Consummaminini, sed sine illo, Ut, est ve-
getior sententia, cum sic dicitur, Siccine stulti
estis?*

estis? auspicati spiritu, *sive* exorſi, *sive* incipientes, *sive* qui incœpistis spiritu, nunc carne consummamini, *sive* nunc carne finem facitis? ἀρχάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε;

Insensatus: pro stulti, ἀνόητοι, quod superius pro Insensati, ἀνόητοι: sed Insensatus durum vocabulum.

11. Quoniam iustus ex fide vivit.] Vivet *legendum est, ζήσῃ*.

16. Non dicit, Et seminibus, quasi in multis, sed quasi in uno, & semine tuo.] *Non rectè dicitur, Quasi in uno, perinde ac si non esset revera in uno. Dicendū igitur, Velut, seu Tanquam. Gracè est in utroque Ut, quo ego modo transtulissē, ἀλλ' ὡς.*

17. Hoc autem dico, Testamentum confirmatum à Deo, quæ post quadringentos.] *Deest In Christum, ut sit: Confirmatum à Deo in Christum, εἰς Χριστόν.*

27. Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis.] *Gracè est, In Christum baptizati, εἰς Χριστόν.*

28. Omnes enim vos unum estis in Christo Jesu.] *Gracè non est unum, sed unus homo, sive ut Graci exponunt, una forma & unum corpus, εἷς.*

C A P. IV.

9. **N**unc autem cū cognoveritis Deum, imò cogniti sitis à Deo.] *Gracè est,*

est, Nunc verò cum cognoveritis Deum, potius autem cum cogniti fitis à Deo, μάλλον ὅ γινώσκουσιν.

12. Estote sicut ego, quia & ego sicut vos.] *Ego potius dicerem Efficiamini, quam estote, γίνεσθε. Præterea tutius est dicere, ut ego & ut vos, quàm sicut ego & sicut vos. Ambiguum est enim an sensus sit, Efficiamini ut ego, quia ego factus sum ut vos, ut est in illo, Factus sum Judæis ut Judæus, &c. an 1. Cor. 9. 25 efficiamini ut ego, quia ego sum ut vos, &c.*

13. Scitis autem quòd per infirmitatem carnis euangelizavi vobis jampridem,

14. Et tentationem vestrā in carne mea non sprevisistis, sed sicut angelum Dei excepistis, sicut Christum Jesum.] *Gracè non est jampridem, sed prius, ὡς πρῶτον: nec tentationem vestram, sed meam, μὲν: nec sicut, sed velut: non enim exceperant unquam Galatæ angelum Dei aut Christum, ut dicatur, Excepistis me sicut excepistis angelum Dei, aut Christum Jesum: sed excepistis me velut, seu tanquam essem angelus Dei, aut Christus Jesus, &c.*

18. Bonum autem æmulamini in bono.] *Quis sensus hic est nisi indignus Paulo? Ipse ait: Bonum est æmulari, sive bona est æmulatio in bono, et si non adest verbum substantivum Gracè, sed subauditur, καὶ ὁν ὅ τὸ ζήλῳ.*

24. Hæc enim sunt duo testamenta: unū quod

quod in monte Sina in servitutem generans, quæ est Agar.

25. Sina enim mons est in Arabia, qui conjunctus est ei quæ nunc est Hierusalem, & servit cum filiis suis.

26. Illa autem quæ sursum est Hierusalem, libera est, quæ est nunc mater nostra.] *Non dicam quomodo sit deceptus interpres, quoque modo sit depravata scriptura. Tantum dicam, qualis esse debeat vera translatio, quæ est hæc:* Hæc enim sunt duo testamenta, unum quidem à monte Sina in servitutem generans, quod est Agar: nam Agar Sina mons est in Arabia, quod conjunctum est, quæ nunc est Hierusalem, servit autem cum filiis suis: alterum verò sursum Hierusalem libera est, quæ est mater omnium nostrum:

μία μὲν ἀπὸ ὄρους σινᾶ εἰς δουλείαν γεννώσα, ἣ τις ὄντιν Ἀ· γαρ. τὸ γὰρ Ἀ· γαρ σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ ἀραβίᾳ, συσσε· χεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλὴμ, δουλεύει δὲ μὲν τῇ ἱερων αὐτῇ. ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἣ τις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν.

CAP. V.

1. **I**Taque fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate nos Christus liberavit. State ergo, & nolite iterum iugo servitutis contineri.] *Gracè aliter legitur,* Libertate ergo qua Christus nos liberavit frate,

state, & ne iterum iugo servitutis detinea-
mini, ἢ ἐλδοθεεία ἐν ᾗ ὁ Χεῖσος ἐλδοθεύωσιν ἡμᾶς,
εἴκετε, καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐπέχεσθε.

7. Currebatis bene, quis vos impedivit
veritati non obedire?

8. Nemini consenseritis, persuasio illa
non est ex eo qui vocat vos.

9. Modicum fermentum totam massam
corrumpit.] *Non legitur Gracè*, Nemini con-
senferitis, *nec persuasio illa, sed persuasio.*
Præterea ego transtulissim: Quis vos impe-
divit veritati obedire, *sive* quod minus veri-
tati obediretis? *Gracè tamen est elegantius*
persuaderi, ἐπέχεσθε, *quod congruit cum illo*
statim sequenti Persuasio, ἐπισμονή. *Non au-*
tem esse dicendum, Massam corrumpit, *sed*
conspersionem fermentat, *superius admonui*, 1. Cor. 5. 6.
φύσμα ζυμοί.

12. Utinam & abscindantur qui vos
conturbant:

13. Vos autem fratres in libertatem vo-
cati estis.] *Gracè est*, Qui vos commovent,
sive de statu submovent, ἀνασπαύνης. *Neque*
In libertatem, sed in libertate, hoc est, extra
servitutem legis, ἐπ' ἐλδοθεεία. Tantum ne li-
bertatem vestram in occasionem detis car-
nis, *sed per charitatem servite invicem.*
Abeſt à Græca veritate Detis: *nec legitur*
Carnis, sed carni, τῇ σαρκὶ, hoc est, ut ita lo-
quar, ne serviatis libertatem vestram carni.

X

25. Si

25. Si spiritu vivimus, spiritu & ambulamus,] *Imò spiritu contenti simus, hoc est, sine lege & circumcisione, σοιχώμεν.*

C A P. VI.

Alter alterius,

2. **A**lter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi.] *Non dicitur Latine de multis Alter alterius, sed de duobus: Latinus autem & verius dicitur, Mutua onera portate, ἀλλήλων τὰ βάρεν βασάζετε: nec adimplebitis, sed adimplete, ἀναπληρώσατε.*

4. Et sic in seipso gloriam habebit, & non in altero.] *Gracè est, In seipsum, & non in alterum: εἰς ἑαυτὸν, εἰς τὸν ἕτερον. quod an perinde sit ac si diceretur per ablativum, aliorum iudicio relinquo.*

6. Communicet autem is qui catechizatur verbo, ei qui catechizat in omnibus bonis.] *Quid sibi vult interpres, cum idem verbum alibi transfert, alibi non transfert? An non alibi hoc verbum transtulit? Quare nunc sic transferre formidavit? Communicet autem is qui docetur verbum, cum eo qui ipsum docet in omnibus bonis, ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχούντι.*

7. Quæ enim seminaverit homo, hæc & metet,

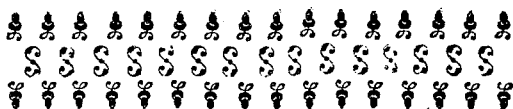
8. Quoniã qui seminat in carne,] *Gracè est,*

est, Quod enim seminaverit homo, hoc & metet, *ὃς σπείρει, τὸ αὐτὸ καὶ θερίσει. Nec est* In carne, *sed* in carnem, *εἰς τὴν σαρκά, quod* perinde est ac si diceretur In carne. *Idem* dico de sequenti, In spiritu, *nam* Gracè dicitur, In spiritum, *εἰς τὸ πνεῦμα.*

9. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus non deficientes.] *Non est idem* Gracè *verbum in illo* Deficiamus, *ἐν ἡκανόμει, & hoc* Deficientes, *ἐκλυθῆναι.* Quare ego dixissem, Non defatigemur. *Illud etiam* Gracè *Suo, dicitur proprio, ἰδίῳ; nam* sine aliquo hujusmodi, *quale est,* fructum, frugem, messem, *non videtur satis commode dici,* metemus tempore suo.

12. Quicumq; volunt placere in carne.] *Gracè non legitur* In carne; *neque tamen* reprehendo *interpretem, sed tantum* significo *non respondere verbum verbo, quia respondere non potest.*

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN EPI-
STOLAM PAULI AD
GALATAS
FINIS.

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
PAULI

AD

EPHESIOS.

CAP. I.

2.

RATIA vobis & pax à
Deo patre nostro, & Do-
mino Jesu Christo,] Do-
mino Jesu Christo *legendū*
esse, an Domini Jesu Chri-
sti, dixi ambiguum esse: κα-

1. COR. I. 3.

είη ἡμεῖς Χριστῷ.

5. Secundum propositū voluntatis suę.]

1. 110

Paulopòst, Secundum propositum ejus, *ibi*
verè est Gracè propositum, *καὶ θεὸν: nunc est,*

ἡ δὸνία.

Secundum beneplacitum voluntatis suę, *ἡ*
δὸνία. Hoc vocabulū in Evangelio Luca trans-

Luc. 2. 12. fertur Bona voluntas, cū dicitur: Gloria in
excelsis

L. VAL. COI. IN EPIST. AD EPHES. 163
excelsis Deo, & in terra pax, hominibus bona voluntas, *ἁγία.*

9. Ut notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ secundum beneplacitum ejus.] *En quod paulo antè transtulerat. Propositum, nunc transfert Beneplacitum, ἁγία. Neque Gracè est, Ut notum faceret, quòd absurdum dictu sit Deum nos redemisse, ut notum faceret nobis Sacramentum, imò noto facto nobis Sacramento, sive faciens nobis notum Sacramentum suum redemit, Sacramentum dicitur Gracè mysterium, hoc est, arcanum: γνωέσας ἡμῖν τὸ μυστήριον. Neque dicendum fuit Ejus, sed Suum.* Sacramentum.

10. Instaurare omnia in Christo.] *Sciamus Instaurare ab interprete accipi pro in summam redigere, sive ad caput, vel ad capita redigere; ita enim Gracè habetur, ἀνακατασκευάζει.* Instaurare.

11. In quo & nos forte vocati sumus.] *Melius ij codices habent, in quibus non legitur Nos, nec legendum est, In forte, sed In sortem, hoc est, in partem: Nam Gracè sic dicitur, ut si dicatur, In quo & participati sumus, ἐκληρώθημεν.*

22. Et ipsum dedit caput super omnem ecclesiam.] *Super omnia ecclesiæ legendum est, ut sit dativi casus ecclesiæ, ut fuerit ad sensus lucem sic transferendum, Et ipsum super omnia caput dedit ecclesiæ, ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ.*

CAP. II.

2. **I**N filios diffidentia.] *Insolens est verbum Diffidentia pro incredulitate, sive inobedientia, sive obstinatione, hoc est, quod persuaderi recusatur, ἀπιστίας.*

4. Propter nimiam charitatem suam.] *Quar ais Nimiam, quum Gracè legas Multam? πολλήν.*

10. Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu, in omnibus operibus bonis, quæ præparavit Deus, ut in illis ambulemus.] *Gracè est, Quibus præparavit, οἷς ἐπετίμασεν : quod ambiguum est propter naturam linguae, an intelligendum sit, Quæ præparavit, an quod usitatus & elegantius est, Quibus præparavit. Quòd si dativi casus est, haud dubium referendum est ad homines; id est, ad nos, non ad opera.*

12. Alienati à conversione Israëli, & hospites testamentorum promissionis.] *Non minus bellè dicatur, A civilitate Israëlis, & peregrini pactorum promissionis, πολιτείας, καὶ ξένοι τοῦ διαθηκῶν.*

CAP. III.

15. **E**X quo omnis paternitas in cœlo & in terra nominatur.] *Quid est omnis pater*

paternitas? *Quot enim sunt paternitates? hoc equidem non intelligo. Græcè est Omnis familia, πατριά: unde illud in Psalmo: Omnes Psal. 22, 28. familiæ gentium, πατριά.*

19. Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi.] *Non est dativi casus Scientiæ, ut ij qui Græca nesciunt, volunt, sed genitivi, γένους. Quòd si intelligendum est quòd charitas antecellat scientiæ, fuit transferendum interpreti clarior: verùm ipsius non interest sensum veriore excutere, an scientia humana intelligenda sit, an divina, an alio etiam modo intelligendum. Ergo per genitivum transfudit, ut invenit.*

20. Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter quàm petimus & intelligimus.] *Legendum est, Quæ petimus, ὧν.*

CAP. IV.

2. **I**N humilitate & mansuetudine.] *Nescio cur illud ταπεινῶσιν, ut illud, Quia respexit humilitatem ancillæ suæ, quæ proprie est conditionis vilitas: & hoc ταπεινοποίησιν, quod est humilitas sensus, transferuntur eodem modo, & non potius hoc quod compositum est, transferunt, ut dixi, humilitatem sensus sive animi. Quale est etiam illud ad Philipenses: In humilitate invicem, ταπεινοποιήσῃ. Luc. 1, 28. Phil. 2, 3.*

6. Unus Deus & pater omnium, qui su-

per omnes, & per omnia, & in omnibus nobis.] *Cur ait, Super omnes, & per omnia, variando genera, quod Græcè incertum est, cum utrobique sit casus genitivus? ὅς ἐστι πάντων ἢ διὰ πάντων. Ego puto dicendum, Per omnes, aut quod non tantopere mihi probatur, super omnia, & per omnia. Involvere autem res & homines, ut fecit interprez, mihi non placet.*

15. Veritatem autem facientes in charitate, crescamus in illo per omnia, qui est caput Christus.] *Græcè est, Veritatem sectantes: sed hoc parvi refert, non enim potest verbum ē verbo transferri, ἀληθοῦς. Illud majus quod græcè dicitur, Augeamus in illum omnia, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, hoc est, quod augeamus in Christum omnia membra: quod probat id quod sequitur:*

16. In mensura uniuscujusque membri augmentum corporis facit, αὐξήσιν.

17. Ut jam non ambuletis sicut & gentes ambulant in vanitate sensus sui.] *Plerique codices habent, Sicut & cæteræ gentes, ἢ Ἰάλοι καὶ ἔθνη. Illud verò Sensus, maluissimè ego transferre mentis, vobis. Quod si fecisset interprez, ut fecit paulapòst: Renovamini autem spiritu mentis vestræ, nemo exposuisset sensus per sensualitatis: quod nomen ideo volui proferre, ut notarem tanquam viris eruditis indignum, pariter & in loquendo supervacuum.*

18. Alie.

18. Alienati à vita Dei per ignorantiam quæ est in illis, propter cæcitatem cordis ipſorum,

19. Qui desperantes ſemetipſos traderunt impuditiæ.] *Gracè eſt*, Propter ignorantiam, διὰ τοῦ ἀγνοίας. *Nec dicendum*, erat Cordis ipſorum, ſed cordis ſui, *ex ſi gracè ſit* Ipſorum. *Nec eſt* Desperantes, ſed ut uni Græco duo Latina reddam, ſecordia retenti, ſive retardati, ſive per ſecordiam, ſive ignaviter ſecorditerque, ſive ſecordes atq; ignavi tradiderūt ſeſe impuditiæ, ἀπαλυνότις.

CAP. V.

2. **I**N odorem ſuavitatis.] *Magis dicitur*

Suavitas odoris, quàm Odor ſuavitatis: *gracè eſt*, in odorem fragrantia, niſi Fragrantia. quòd fragrantia de vehementi odore dicitur: ſive, ſi ſic dicere liceat, in odorem redolentia. (Certe non ab re ſit dicere, in odorem ſuavem, ſeu in ſuavitatem odoris, οὗς ὀσμὴν δ'ωδίας.

4. Aut turpitudine, aut ſtultiloquium, aut ſcurrilitas, quæ ad rem non pertinet.] *Pluralis numeri legendum eſt*, Pertinent, quànquam Gracè magis dicitur, Quæ non ſunt convenientia, ſive decentia, τὰ ἐκ ἀνήκοντα. An verò dicendum fuerit Scurrilitas, an facetia, dicere omitto: quia nonnulli in laudem, nonnulli in vitium accipiunt δι' ἁπλῆσαν.

X 5

5. Hoc

5. Hoc enim scitote intelligentes, quodd
omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, quod est idolorum servitus, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei.] *Gracè est*, Hoc enim este intelligentes, ἔστε γινώσκοντες: *ergo sat erat dicere* Scitote, *sine illo* Intelligentes *Præterea non dicitur*, Quod est idolorum servitus, *sed*, Qui est idolorum servus, *qui gracè dicitur* Idololatra, ὁ ἐστὶν εἰδωλολάτρης.

7. Nolite ergo fieri participes eorum.] *Gracè est* Comparticipes, συμμέτοχοι. *Ideo ego dixissem* Participes eis. *Aliud enim est* Participare illorum, *id est*, de illis: *aliud* Participare illis, *hoc est*, cum illis, *ut cum apud alios quosdam*, *tum verò apud Quintilianum*: Perdura priscis moribus mater, frigoribus ac solibus perusta, & in plerisque ruris operibus marito particeps.

16. Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.] *Redimere tempus accipiendū est pro* Ementes tempus, *quemadmodum dicimus*, Redemptores vectigalium, *tum alibi, tum in Jure Civili*. Ἐξαργεζόμενοι.

18. Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria.] *Non est in ebrietate luxuria, sed in luxuria vini ebrietas. Nescio igitur an melius dicatur*, In quo est vecordia, ἀσωτία.

22. Mulieres viris suis subditæ sint, sicut domino:

Quoniam

23. Quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus caput est ecclesiæ, ipse salvator corporis.

24. Sed ut ecclesia subiecta est Christo, ita mulieres viris suis in omnibus.

25. Viri diligite uxores vestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam,] *Plerique codices græci habent in secunda persona, Mulieres viris propriis subditæ sitis, τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν υποτάσσεται. Sed cur mulieres potius quàm uxores, cùm paucopòst dicantur Uxores, & nunc dicatur Propriis viris? neque enim proprios viros habent, nisi quæ uxores sunt. Præterea comparatio fit de conjugio humano ad conjugium mysticum Christi & ecclesiæ. Quare ego sic transtulissẽ, Uxores maritis propriis subditæ sitis veluti domino, quoniam maritus caput est uxoris, sicut Christus caput est ecclesiæ, & ipse salvator est corporis. Sed ut ecclesia subiecta est Christo, ita & uxores maritis suis omni in re, sive in omnibus. εἰς πάντα. Mariti diligite uxores vestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam.*

31. Et erunt duo in carne una.

32. Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico, in Christo & ecclesia.] *Dixi superius In una carne esse accusativi casus Græcè, nunc idem de Christo & ecclesia, εἰς Χριστὸν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν.*

FINIS.

LAUR.

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
PAULI
AD
PHILIPPENSES.

CAP. I.

1. **A**ULUS & Timotheus
servi Jesu Christi, omni-
bus sanctis in Christo Je-
su, qui sunt Philippis, cum
episcopis & diaconibus.

2. Gratia vobis & pax
à Deo patre nostro, & Domino Jesu Chri-
sto.] *Nescio quomodo factum sit, ut dicamus*
Diaconibus à nominatino Diacon, quod nec
Latina vox agnoscit, neque Græca veritas ha-
bet, Sæcros. Illud quoque jam aliquoties atti-
gi, ambiguum esse an sit legendum Jesu Chri-
sto, an Jesu Christi, quia non repetitur præ-
positio.

Diacon.

13. Ita

13. Ita ut vincula mea manifesta fierent in Christo, in omni prætorio, & in cæteris omnibus.] *Gracè est*, In toto prætorio, ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ. *Fortè interpret accipit* **Omnis pro Toto**, *sed non ita accipit lector, nisi exponatur*, **Omnis pro toto.** *Sed Paulum fuisse ductum in multa prætoria. Ideoque nec legendum est*, Et in cæteris omnibus, *sed cæteris omnibus, id est, hominibus*, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι.

25. Et hoc confidens scio, quia manebo & permanebo omnibus vobis.] *Gracè est*, Quod manebo, & apud vos omnes unà manebo, *sive permanebo cum omnibus vobis*, καὶ παραμενεὶν πᾶσιν ὑμῖν.

26. Ut gratulatio vestra abūdet in Christo Jesu in me.] *Gracè est*, gloriatio, & ita *interpret transtulit: sed negligentia librariorum factum est* gratulatio, καὶ χημα.

28. Et in nullo terreamini.] Potius turbemini ac tumultuemini, ταρασσεύεσθαι.

C A P. II.

2. **V**T idem sapiatis, eandem charitatem habentes, unanimes, idipsum sentientes.] *Gracè* Idem & Ipsum eodem modo dicitur, τὸ αὐτὸ: item sapere & sentire, φρονεῖν: *quomodo ergo nunc different*, Idem sapiatis, & Idipsum sentientes? *sciamus igitur gracè non legi* Idipsum, *sed unum*, τὸ ἐν φρονεῖντις.

4. Non

4. Non quæ sua sunt singuli considerantes, sed quæ aliorum:

5. Hoc enim sentite in vobis quod in Christo Jesu.] *Plerique codices graeci habent Considerate, σκοπεῖτε. Certè omnes habent Sentiat, non Sentite, ὁρῶναι, quod refertur ad unusquisque, quod interpres pluraliter transulit Singuli, ἕκαστος.*

11. Et omnis lingua confiteatur, quia Dominus noster Jesus Christus in gloria est Dei patris.] *Gracè non legitur Est: nec in gloria, sed in gloriam, εἰς δόξαν. Est autem sententia, Quòd omnis lingua confiteatur, quòd Dominus noster est Jesus Christus, & hoc in gloriam Dei patris: sive quòd Jesus Christus est Dominus noster in gloriam patris.*

13. Deus est enim qui operatur in vobis & velle & perficere pro bona voluntate.] *Idem verbum graecum est, in illo operatur, ἐργαζοῖν, & in hoc perficere, ἐκπεραῖν, ne quis putet Perficeretur. Perficere nunc esse ad finem perducere.*

22. Experimentum autem ejus cognoscite, quoniam sicuti patri filius mecum servivit in euangelio.] *Puto potius transferendum fuisse, cognoscitis, cùm sequatur Enim, γινώσκετε. Item veluti patre, non patri, ut congruat cum illo Mecum.*

27. Nam infirmatus est usque ad mortem.] *Gracè est, Proximè mortem, sive Propè ad*

ad mortem, *ὅθεν πολλοὶ θανάτῳ. (Cui nonnihil simile est quod sequitur, usque ad mortem accessit, quod gracie est, usque ad mortem appropinquavit, quod dicitur Latinum, Proximè ad mortem accessit, μέγιστον θανάτου ἤγγιστον.*

v. 10.

29. Excipite itaq; illum cum omni gaudio in Domino, & hujusmodi cum honore habetote,

30. Quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit.] *Quoniam de uno Epaphrodito loquatur Paulus, tamen illud Hujusmodi, pluralis numeri est, quod tribus distinctionibus Gracis pluralis numeri probatur, τῶν τριῶν ἐπιστολῶν ἔχετε.*

CAP. III.

13. **F**Ratres, ego non arbitror me comprehendisse.] *Gracie est, Nondum, ἔτι.*

14. Ad destinatum persequor, ad bravium supernæ vocationis Dei.] *Aliud est alibi destinatum, sive prædestinatum, nam idem sunt, ut apud Paulum, qui prædestinatus est filius Dei, ἐκλεκτός; aliud hic, καὶ σκοπόν, ad intentum animi mei: ad terminum quem mihi proposui, atque destinavi: non ut quidam putant, à Deo destinatum.*

Rom. 1. 4.

15. Et si quid aliud sapitis, & hoc vobis Deus revelavit.] *Melius ἢ codices qui habent Aliter, ἑτέρος. Nec Revelavit legendum est.*

est, sed in futuro Revelabit, ἀποκαλύψει. Sed cum dixisset, Hoc sentiamus, cur mutato verbo subdidit interpres Sapientis, quum idem sit verbum, ut superius ostendi?

21. Qui reformavit corpus humilitatis nostræ configuratū corpori claritatis suæ.] *Futuri temporis est græcè, non præteriti. Sed cur hic formam, ibi figuram nominat? Ego sic puto fuisse transferendum, Qui transfigurabit corpus humilitatis nostræ, ut sit configuratum gloriæ corporis ejus: μεταχρυσάσεις τὸ γένος αὐτὸ εὐμορφον.*

C A P. IV.

3. **E** Tiam rogo & te germane compar.] *Quod nunc dixit, Germane, quod Græcè est γερμανέ, superius dixerat, Syncera affectione, γυνόλας: hoc dixi superius dici Ingenuè. Illud Etiam, non est dictio copulativa, sed affirmativa, quæ apud veteres græca voce in usu fuit, νᾶ, ναι.*

Quæ mecū laborarunt in Evangelio.] Ne diceret interpres, Quæ mecum certaverunt, ut græcè est, veritus ne in alium sensum acciperetur, dixit Laboraverunt. Nos autem sciamus Græcè esse, Certaverunt unà, συνῆλθον.

7. Et pax Dei quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda vestra, & intelligentias vestras in Christo Jesu Domino nostro.]

stro.] *Modò custodiet, φρουρήσει. Sed cur non mentem, sive intellectum potius, quam sensum, νοῦν, sicuti dixit Intelligentias, νοήματα? quod nomen ab illo superiori descendit.*

8. Si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate.] *Non legitur Gracè Disciplinæ, sed ab aliquo, quia potavit deesse, adjectum est.*

12. Ubiq; & in omnibus institutus sum.] *Gracè est, In omni, & in omnibus, ἐν παντί καὶ ἐν ὅσῃ.*

13. Omnia possum in eo qui me confortat.] *Gracè est, Qui me fortem facit, sive, Qui me validum reddit, ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με.*

19. Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum.] *Gracè est, Implebit, πληρώσει. Desiderium nunc intelligendum est indigentiam, ἤθειαν.*

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN EPI-
STOLAM PAULI AD
PHILIPPENSES
FINIS.

Y

LAUR:

LAUR. VALLÆ
COLLATIONES IN
EPISTOLAM PAULI
AD
COLOSSENSIS.

CAPUT I.

15. **Q**UI est imago Dei invi-
sibilis, primogenitus o-
mnis creaturæ,
16. Quia in ipso con-
dita sunt universa.] *Vel*
hinc datur intelligi, nihil
differre Creare & Con-

Creare.
Condere.

dere, cū eadem sit Gracē dictio in illo crea-
turæ, *κτίσις*, & in hoc Condita sunt, *ἐκτίσθη*.
Omnia in ipso, & per ipsum creata sunt.]
eis αὐτῷ. Quod nunc per ablativum transfert,
paulopost, ut est Gracē, per accusativum trans-
tulit interpret, inquiens, Et per ipsum recon-
ciliari omnia in ipsum, *eis αὐτῷ. An aliquid*
nunc

nunc differat accusativus & ablativus, aliis relinquo: ne si dicam differre, sim longior quam postulat meum institutum.

20. Pacificans per sanguinem crucis ejus, sive quæ in terris.] *Deest* Per ipsum, *δὲ αὐτοῦ*, ut sit, Per sanguinem crucis ejus per ipsum, sive.

21. Et vos cum effectis aliquando abalienati, & inimici sensu in operibus malis.] Sensu *nunc transfert*, quod alibi transfert mente, alibi cogitatione, *διανοία*.

Matt. 22. 37
Eph. 2. 3.

27. Quibus voluit Deus notas facere divitias sacramenti hujus in gentibus; quod est Christus, in nobis spes gloriæ,

28. Quem annunciamus corripientes omnem hominem.] *Gracè non est* Quod, sed qui est, *ὅς ἐστι*, quod transferendum est, Quæ sunt. Nam refertur ad divitias, quæ sunt generis masculini, & numeri singularis *Gracè*, & nunc etiam casus nominativi. Nam dicitur, Quibus voluit Deus notum facere quæ divitiæ gloriæ mysterii hujus, *τοῦ ἐν αὐτῷ κρυπτοῦ*, sive qui est, ut relativum non respondeat antecedenti, sed apposito, ut etiam superius factum est; & putatur modus elegantior. Neque *Gracè est* Corripientes, sed Monentes, sive Commonefacientes, *κοινοποιῦντες*.

29. In quo & laboro certando.] *Legendum est*, In quod, *εἰς ὃ*.

CAP. II.

5. **G**Audens & videns vestrum ordinem, & firmamentū ejus quod est in Christo Jesu, fidei vestræ.] *Ut ordinem, seu potius seriem Græcorum verborum servaret interpret, adjecit illud Ejus, sine quo non videbatur orationis contextus. At ego dicerem, Firmamentum vestræ quæ in Christo est fidei, nec admodum à Græco decederem: Ἦν ἐν Χριστῷ ἡ πίστις ὑμῶν.*

14. Delens quod adversus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci,

15. Expolians principatus & potestates, traduxit confidenter, palàm triumphans illos in semetipso.] *Decretis legendū est, non Decreti: πῶς δόγματι. quod nescientes, referunt sequens relativum ad decreti: quemadmodum nescientes quid nunc significat Traduxit, exponunt Transtulit longè ab hoc regno ad cælum, quum significet, Exemplum ignominiae effecit, ἐξευφράνω, ut in principio*

Matt. 1, 19. *Matthæi differimus.*

18. Nemo vos seducat volens in humilitate sensus.] *Nō potuit transferri vox Græca, ideo ad medium quoddam verbum recursus est. Ut autem hujus verbi græci sensum*
necunque

utcumque aperiatur, est: Nemo vos ad brabium evocet, sive, Nemo vobis brabium ostendet ad provocandum cursum, καὶ τὰ ἐγγέλματα. In humilitate sensus, nunc per duo verba transtulit interpret, quod superius, & item paulopost, & nescio an semper transfert per unum sine adjunctione sensus, de quo vocabulo jam dixi, ταπεινότης Eph. 4. 2. ὑποταγή.

21. Ne tetigeritis, neque gustaveritis, neque contrectaveritis.] *Grace sunt hac omnia singularis numeri, μὴ ἅψῃ, μὴ δὲ γαστήρ, μὴ δὲ θίγῃς.*

CAP. III.

9. **E**Xpoliantes vos veterem hominem cum actibus suis,

10. Et induentes eum novum qui renovatur.] *Pro Exuens, solet interpret transferre, Expolians, ἀπαιδυσάμενος: qui addidit nunc Eum, quod ego non addidissem, τὸν νέον, τὸν ἀνακαινίσμενον.*

15. Et pax Dei exultet in cordibus vestris.] *Non est græcè Exultet, sed verbum quod superius pluribus interpretatus sum, verumtamen non compositum: quod audeamus sic uno verbo exponere, Brabiet: est enim græcum vocabulum Brabium, ἐγγέλματα.*

18. Mulieres, subditæ estote viris, sicut oportet, in Domino:

Y 3

19. Viri,

Cap. IV. L. VAL. COL. IN EPIST. AD COLOS.
19. Viri, diligite uxores.] *Cur non potius, Uxores subditæ estote?*

C A P. IV.

15. **S**alutate fratres qui sunt Laodiciæ, & Nympham, & quæ in domo ejus est, ecclesiam.] *Nympha vir fuit, & non, ut quidam rentur, fœmina, quod probatur ex pronomine Ejus, quod Græcè est generis masculini, αὐτοῦ.*

L A U R E N T I I V A L L Æ
C O L L I A T I O N U M I N E P I -
S T O L A M P A U L I A D
C O L O S S E N S E S
F I N I S .

L A U R .

LAUR. VALLÆ
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
PAULI

AD

THESSALONI-
CENSES I.

CAP. I.

3.

EMORES operis fidei
vestræ, & laboris, &
charitatis, & sustinen-
tiæ.] *Cur non potius To-*
lerantiæ, aut patientiæ,
ut facit alibi, quàm susti-
nentiæ? & quomodo..

8. A vobis enim diffamatus est sermo
Domini.] *Græcè dicitur Diffamatus, ἐξήγησθαι,*
quod est Exonuit, &, ut sic dicam, ebuccina-
tus est. Augustinus sive ex hoc epistola loco,

Y 4

sive

Diffamatus

Remigius
axatus.

Pauli elo-
quentia.

sive etiam ex aliis libris, solet uti hoc participio
Diffamatus, pro eo quod est, ut interpretes ac-
cipit, longè latèque divulgatus. Quod nesci-
ens Remigius, non modò in Augustinum, sed
quod multo est majus, in Paulum contumelio-
sus est, inquires, Diffamatus maximè pro
vituperatione ponitur, & in contrariam
partem. Sed Apostolus non curans de pro-
prietate verborum, cum debuit dicere, ma-
nifestatus & divulgatus est sermo, dixit
Diffamatus. Imò tu non curas de verborum
proprietate, qui Græcam veritatem non con-
sulis, in qua lingua Paulus accuratè loquun-
tus est, qui in verbis cum propriis tum orna-
tis, duntaxat rerum majestate servata, De-
mosthenem ipsum antecellit. Sed in omni
loco fides vestra, quæ est ad Deum, profecta
est.] Ego ad tollendam ambiguitatem maluis-
sem dicere, Quæ est apud Deum, emanavit,
sive divulgata, sive evagata est, ἡ τοῦ θεοῦ δόξα
ἐξήλυσεν.

CAP. II.

2. **L** Oqui ad vos Euangelium Dei in mul-
ta sollicitudine.] Imò, in multo certa-
mine, ἐν πολλῷ ἀγῶνι.

Act. 22.

7. In medio vestrum.] Melius alibi, in
medio vestri.

13. Quoniam cum accepissetis à nobis
verbum

verbum Dei, accepistis illud non ut verbum hominum, sed sicut est verè, verbum Dei, qui operatur in vobis qui credidistis.] *Nescio an transferatur melius, Quod operatur. Est enim ambiguum græcè, quia verbum est nunc generis masculini, λόγῳ. Etiam Operatur ambiguum est, activène accipiat̃ur an passivè, ἐνεργῶν.*

CAP. IV.

8. **I**Taque qui hæc spernit, non hominem spernit, sed Deum.] *In quibusdam editionibus legitur, qui me spernit: sed Græcè neque Hæc, neque Me legitur.*

11. Et operam detis, ut quieti sitis, & negotium vestrum agatis.] *Græcè est, Negocia vestra, sive negocia propria, seu res proprias agatis, ἐργάζεσθαι τὰ ἴδια. ne putemus, ut quidam, de salutis æternæ opere Paulum loqui. Idem etiam quod sequitur, malè accipiunt:*

12. Ut honestè ambuletis ad eos qui foris sunt, & nullius aliquid desideretis.] *Quod videlicet honestè vivatis, nève quid ab aliis velitis auferre & concupiscere. Apostolus ait, ideo debere agere suas res, & laborare manibus, ut honoratè ambulent apud infideles, nève quid desiderent ab illis, atque mendicent. Ideoque ego transtulissẽ, Apud eos, non ad eos,*
Y 5 *quod*

Cap. v. L. VAL. COL. IN EPIST. AD. THES. I.
*quod Gracè anceps est, οὐκ ἔστιν ἄρτι. Nam,
 reliqua particula non est anceps, sed sic trans-
 ferenda, Et nullius rei indigeatis, sive, ut ad
 verbum transferam, & nullius indigentiam
 habeatis, καὶ μηδενὸς ἡμεῖς ἐχόμεν.*

C A P. V.

5. **N**on estis noctis neque tenebrarum,]
 Sumus *legendum est, non estis, ἰσχυρ.*

14. Rogamus autem vos fratres, corripi-
 pite inquietos.] *Gracè est, Admonete inor-
 dinatos, sive incompósitos, καθίστην ἀτάκτους.*

23. Ipse autem Deus pacis sanctificet
 vos per omnia, ut integer spiritus vester, &
 anima, & corpus, sine querela in adventu
 Domini nostri Jesu Christi fervetur.] *Le-
 gendum est, Et integer, καὶ, non Ut: non enim
 ait, Deus vos sanctificet, ut ferventur hac: sed
 continuatur bona precatio, quòd Deus sanctifi-
 cet, quodque hac ferventur.*

LAURENTII VALLÆ
 COLLATIONUM IN EPI-
 STOLAM PAULI AD
 T H E S S A L O N I -
 C E N S E S I.
 FINIS.

LAUR.

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
PAULI

AD

THESSALONI-
CENSES II.

CAP. I.

4. **I**N tribulationibus, quas
sustinetis.

5. In exemplum iusti
judicij.] *Non est Gracè in
exemplum, sed sine prepo-
sitione. Nam reor exem-
plum esse nominativi casus, ex se non planè ex-
exemplum dicitur, sed ostensio, sive speci-
men, sive indicium, ἐνδειγμα.*

9. Qui poenas dabunt in interitu æter-
nas à facie Domini, & à gloria virtutis e-
jus.]

Cap. II.

LAUR. VALLÆ COLLAT.

ἰχθύς.

δύναμις.

v. 7.

ius.] *Gracè est interitum æternum, ὁλεθρὸν αἰώνιον. Neque idem est Gracè nomen virtutis, ἰχθύς, quod pauloantiè, Cum angelis virtutis ejus, δυνάμεις, quod superius dixi significare potentiam, vim, potestatem: hoc autem significat fortitudinem, sive robur, sive validitatem.*

10. In illo die, in quo etiam oramus semper pro vobis.] *Plerique exponunt, in quo die. Atqui legendum est in quod, id est, in quam dixi rem, εἰς ὃ.*

C A P. II.

4. **Q**ui adversatur & extollitur super omne quod dicitur Deus, aut quod colitur.] *Gracè est, Super omnem qui dicitur Deus, aut cultus, ὅτι πάντα λεγόμενον θεόν, ἢ λατρεσμεῖα. Ostendens se quasi sit Deus.] ὅτι ἐστὶ θεός.*

6. Ut reveletur in tempore suo.] *De est Ille, ut sit, reveletur ille, εἰς σπουδευομένην αὐτόν.*

13. Quòd elegit vos Deus primitias in salutem, in qua & vocavit vos.] *Legendum est, in quod, εἰς ὃ.*

C A P.

CAP. III.

6. **V**T subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè, & non secundum traditionem, quam acceperunt à nobis.

7. Ipsi enim scitis, quemadmodum oporteat imitari nos, quoniam non inquieti fuimus inter vos.] *Cur ais inquieti fuimus, cum modo dixeris inordinatè, cum idem sit illud ἀτάκτως, & hoc ἡτανλῆσαι? ergo, Non incompositi fuimus. Quid quòd iterum idem illud quod transfuleras inordinatè, mox transfers inquietè? inquiens:*

11. Audivimus enim inter vos quosdam ambulare inquietè, nihil operantes, sed curiose agentes.] ἀτάκτως. *Cur non etiā venustatē servasti Paulinæ elocutionis, ut saltem diceres, Nihil agentes, sed curiose agentes? Nā Pauli oratio non minus gratia habet illa Domitij Afride quodam oratore, quem dixit non agere, sed fatagere: ἔδ' ἐν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περ ἐργαζομένους.* Paulina vestustas.

15. Sed corripite ut fratrem.] *nam non semel dixi potius, Commonefacite, συμβιβῆτε.*

16. Ipse autem Deus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco.] *Gracè est, Det vobis pacem semper in omni modo, διὰ παντὸς, ἐν παντὶ βότα.*

FINIS.

L A U R.

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
PAULI
AD
TIMOTHEVM
PRIMAM.

CAP. I.

3. **S**ICUT rogavi te, ut remaneres
Epheli.] Παρεκάλεσα. *Cur non hor-*
tatus sum te? sicut in superiori Epi-
stola: In gratia exhortetur corda
vestra, ἐκχυνέου. Cur enim deceat Pauli nūc
magis rogare Timotheum, quàm exhortari?

2. Theff. 2.
16. 17.

10. Plagiariis, mendacibus, & perjuris.]

Plagiarius.

Quidam exponunt Plagiarios, qui plagas cu-
juscunque generis inferunt proximis, quasi non
tum alibi, tum in Jure Civili fiat mentio de
plagiariis, qui sunt fures & surreptores homi-
num, ut ipsa vox Græca ostendit, ἀρπαγισαῖς.

CAP.

CAP. II.

1. **O**bscuro igitur primùm omnium fieri
obsecrationes.] *Cur non, ut dixi, Hor-*
tor? παρακλῆς.

2. Pro regibus, & omnibus qui in subli-
mitate sunt constituti.] *Nec eleganter nūc di-*
citur Constituti, nec Græcè legitur, sed tan-
tum, Qui in sublimitate vel dignitate sunt,
ἐν ὑψοῦς ὄντων.

7. In quo positus sum ego prædicator &
Apostolus.] *Magis dicitur Præco quàm Præ-*
dicator, Græcè κήρυξ.

8. Volo ergo viros orare in omni loco,
levantes puras manus sine ira & disceptati-
one.] *Videtur significare contentionem cum*
aliquo hoc nomen Disceptatio. At nunc ea- Disceptatio
dem significatio est qua illa, quum dicitur de
beata Maria, quod cogitabat qualis esset Luc. 1. 29.
illa salutatio, διαλογίζεσθαι, id est, dubitabat:
ita nunc, Sine dubitatione atque hæsitatio-
ne, fortasse erat dicendum. διαλογισμῷ.

9. Cum verecundia & sobrietate.] *Se-*
cundum Hieronymum, ut testati sumus, potius Rom 12. 10
dicendum erat Pudicitia, σωφροσύνη, quàm So-
brietate. Idem dico de loco paulopost sequenti:

15. Salvabitur autem per filiorum gene-
rationem, si permanserit in fide, & dile-
ctione, & sanctificatione cum sobrietate.]

Quidam

*Quidam tamen codices habent, Cum castitate
σωφροσύνης. Legendum tamen est, Si permar-
serint, ἐὰν μείνωσιν.*

CAP. III.

I*Dem loquor etiam de loco sequenti :*

2. Unius uxoris virum, sobrium, pru-
dentem, ornatum, pudicum, hospitalem, do-
ctorem,

3. Non vinolentum.] Σώφρονα. *Nam non
legitur græcè Pudicum. Neque doctorem ma-
gis intelligendum est, quam doctum, διδαν-
κτον, id est, habilem, aptum, idoneum, & ap-
positum ad docendum, quem in posteriore ad*

2. Tim. 2. *Timoth. epistola vocat Docibilem, διδανκτον.*
24.

v. 3. *Nec Vinolentum, id est, plenum vino, (quod
postea in Diaconis reprehenditur. Non multo
vino deditos) magis quam vinosum, hoc est,
nimis amantem vini, πάρονον.*

3. Non litigiosum, non cupidum,

Litigiosus. 4. Domui suæ bene præpositum.] Liti-
giosum ad lites pertinet, at græcè est, Non
pugnantem, ἀμαχον. *Nec græcè est Cupidum,
sed pecuniæ cupidum, φιλάργυρον. Nec tam
bene dicitur hîc, Domui suæ bene præposi-
tum, καθὼς οὐκ ἐστὶν αἰνον, quasi laus sit ejus qui
huic præposuit, quam paulo post de Diaconis,
qui filiis suis bene præsint, καθὼς οὐκ ἐστὶν αἰνον.*
Ideoque sequitur,

5. Si

5. Si quis autem domui suæ præesse nescit, quomodo ecclesiæ Dei diligentiam habebit? *Verum Græcè potius est, Curam habebit, sive, Quomodo de ecclesia Dei erit ei curæ? ἐπιμελήσεθαι.*

II. Mulieres similiter pudicas.] *Si de uxoribus Episcoporum & Diaconorum sensit Paulus, cur non transtulit interpretæ Uxores? Sin de aliis, quæ sunt istæ alia? Nam de cunctis loqui Apostolum reor: γυναῖκας.*

16. Et manifestè magnum est pietatis Sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, apparuit angelis, prædicatum est in gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.] *Quod neutraliter legitur, masculine legendum est, addendumque Deus: sic enim est Græcè: Et planè, sive haud dubie, sive quod Græco magis responderet, & sine controversia, id est confessè, ὁμολογημένως, Magnum est pietatis Sacramentum, id est, mysterium. Deus manifestatus est in carne, justificatus in spiritu: apparuit angelis, prædicatus est in gentibus, creditus est in mundo, assumptus est in gloria. Nam quomodo, ut argumento agam, potest mysterium assumi in gloria? Christus in gloria assumptus est: μέγα ὄτι τὸ τὸ θεοειδὲς μυστήριον. Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσσιν, ὤφθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.*

Dum pro
donec.

13. **D**Um venio, attende lectioni.] Dum
pro Donec accipiendum est, quod Gra-
cè apertum est, εως.

Tit. 2, 6.

1. **S**eniores ne increpaveris, sed obsecra
ut patrem, juvenes ut fratres.] Ex hoc
verbo datur intelligi illud superius, Non per-
cussorem, intelligi magis de eo presbytero qui
lingua percutit, & quasi plagas infligit: nam
à plaga descendit, illud Percussorem, πλην το
& hoc increpaveris, επιπλήξῃς. Sed cur ait Ol-
fecra, eo tempore, quo ille reprehendendus est
nec ille modo, sed etiā juniores? an etiam hos
adolescentulas obsecrabit? Ergo puto dicendum
fuisse Hortare, παρκαλέ, sicut in epistola
Titum: Juvenes similiter hortare ut sobrii
sint, παρκαλέ.

4. Si qua autem vidua filios aut nepotes
habet, discat primò domum suam bene re-
gere, & mutuam vicem parentibus redde-
re.] Hoc praeceptum non viduae datur, sed fili-
ac nepotibus. Ideoque sic legendum: Discar
primùm suam domum piè tractare, μανθαν
παρ εωρων ιδιων οικον ευσεβειν.

5. Quæ autem verè vidua est, desola
sper

IN EPIST. AD TIMOTH. I. 178
 speret in Deum, & instet obsecrationibus
 & orationibus nocte ac die.] *Alia Gracè sen-*
tentia est: dicitur enim, Speravit in Deum,
 & instat, *sive* imminet obsecrationibus, ἡλ-
 πικας ἐν τῷ θεῷ, καὶ προσεύχεται.

6. Nam quæ in deliciis est, vivens mor-
 tua est.] Nam pro Autem, *ut sæpenumero apud* Nam pro
veteres, positum est, ἡ γὰρ *autem.*

11. Nubere volunt:

12. Habentes damnationem.] *Gracè est*
Judicium, καὶ ὅτι quod quia pro Damnatione
accipitur, interpres ad sensum magis quàm ad
verbum transtulit.

14. Volo igitur juniores nubere, filios
 procreare, matresfamiliàs esse.] *Non rectè*
quidam accipiunt matresfamiliàs esse, quia Materfa-
liberos procreant, nam hoc jam dictum est, sed milias.
familiæ præpositas esse, id est, servis & pe-
cunia. Nam neque paterfamiliàs vocatur à Paterfamili-
liberorum procreatione, sed à servorum ac bo- lias.
rum dominio: hæc enim nomine familiæ Familia,
continentur. Gracè autem dicitur Domus do-
minas esse, sive domus tenere imperium, ἐν
καὶ διαπολεῖν.

CAP. VI.

2. **S**Ed magis serviāt, quia fideles sunt &
 dilecti, quia beneficij participes sūt.]
 Qui legendum est, non Quia beneficij, &c.

Z 2

3. Et

Cap. VI. L. VAL. COL. IN EPIST. AD TIM. I.

3. Et ei quæ secundum pietatem est doctrinæ,

4. Superbus, nihil sciens.] *Gracè est Superbus est, seu potius per verbum Elatus, sive inflatus est, πτόφω. Etiam illud Ei, sicut superius sum testatus, non puto necessarium.*

10. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes erraverunt à fide.] *Gracè non est Cupiditas, ne quis nunc putet agi de gloria, de imperij, de alterius generis cupiditate, sed pecuniæ. Siquidem Paulus nunc eos qui volunt divites fieri, reprehendit. Nam si de omni cupiditate loqueretur, cur ita loqueretur, Quam quidam appetentes, id est, cupientes, ὀρεγόμενοι? An cupiditatem quis cupere potest? Quò ergo refertur illud Quam? nempe ad pecuniam, quæ vox inclusa est in illo composito nomine, φιλαργυεῖα.*

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN EPI-
STOLAM PAULI AD
TIMOTHEUM I.
FINIS.

LAUR.

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
PAULI
AD
TIMOTHEVM
SECUNDAM.

CAP. I.

3. RATIAS ago Deo, cui ser-
vio à progenitoribus me-
is.] *Gracè est, Gratiam ha-*
beo, χάριν ἔχω, quod apud *Gratiam*
eos forsàn perinde est atque *habere.*
Gratias ago, id est, διχαρι-
σῶ. *Latine autem aliud significat: & haud scio*
an quisquam gratias, seu gratiam habere Deo
rectè dicatur, quod proprie est habere animum
referendi gratiam, hoc est, beneficium reddendi.
A progenitoribus meis, quidam exponunt
Z 3 ab

Cap. II.

LAUR, VALLÆ COLLAT.

*ab antiquis meis, Abraham, Isaac & Jacob: hi
 1 Tim, 5. 4. sciunt idem vocabulum esse hic πατρίων, & in
 superiore epistola, Et mutuam vicem paren-
 tibus reddere, πατρίοις. Quanquam revera
 Progenito- bus: tamen Progenitores non solum Superio-
 res. res. sed etiam Genitores dicuntur, sicut ipsius
 verbum indicat, ut apud Verg.*

*Æneid. 4. Hanc terra, ut perhibēt, ira irritata deorū
 Progenuit.
 Illud autem Meis vix ullo in codice legitur, ta-
 men subauditur.*

*5. Certus sum quodd & in te.] Proprie
 Gracè est, Persuafus sum, sive Mihi persuasi,
 sive Persuafum habeo, quod nunc dicitur,
 Certus sum, ὁπίσθηναι. Idem dico de cæteris
 locis.*

*13. Formam habens sanorum verborū.]
 Habe legendum est, ἔχει. Quod superiore epi-
 stola informationem dixit, idem nunc dicit
 1 Tim, 1. 16 formam, ὑποτύπων.*

C A P. II.

*4. Nemo militans Deo implicat se ne-
 gociis secularibus.] Male additum
 est à nostris, Deo. Nam est argumentum à mi-
 nori, atque ab exemplo. Quod si ille qui mili-
 tat, prohibetur è Jure Civili, atque è discipli-
 na militari, negociari: quanto magis miles Chri-
 sti?*

sti? *Militem enim Christi Timotheum appellavit. Nec tam negotiis legendum est, quàm negotiationibus: οὐκ ἐν ἐμπορίαις: nec tam secularibus quàm vitæ, τῆ βίου: nec tam implicat se quàm implicatur, ἐμπλέκεται. Ut ei placeat cui se probavit.] Gracè est, Ut ei qui ipsum delegit militem placeat, ἵνα τῷ δευτέρῳ λογιῇ π' ἀρέσῃ.*

5. Nam & qui certat in agone, non coronatur nisi legitimè certaverit.] *Non legitur Gracè, in agone: nec Agon locus est, sed Agon certamen. Ego autem puto sic fuisse transferendum: Si autem & certet quis, non coronatur, εἰν ὃ ἢ ἀθλῆσις, ἢ στεφανοῦ.*

14. Hæc commoneo testificans coram Deo.] *Commone legendum est, sive, in memoriam redige, ἐπομιμνήσκω. Noli verbis contendere: ad nihil enim utile est, nisi ad subversionem audientium.] Non est Gracè imperativum, sed infinitivum, Non contendere verbis: ita enim se habet tota sententia, & ita puto transtulisse interpretem: Hæc commone, testificans coram Deo, non verbis contendere, sive ne verbis contendant, in nihil utile, sive in nullam utilitatem, ad eversionem audientium: μὴ λογομαχεῖν, εἰς ἃ δ' ἐν χεῖρισμον, ὅτι καταστροφῇ.*

16. Prophana & inaniloquia devita: multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eorum ut cancer serpit.] *Quod superi-*

us dixit ineptas, ad eundem Timotheum scribens, id nunc ait Prophana, βεβήλως. *Nec est legendum cum copula. Nec tam est inaniloquia, quàm inanes voces, κενωφωνίας. Nec legendum est proficiunt, sed proficient, προκόψουν. Nec tam est Multum quàm Amplius, sive ut ad verbum transferam, in plus proficient impietatis, ὅτι πλεῖον γὰρ προκόψουν ἀσεβείας. Et serpet, non serpit, quod aptius elegantiusque translatum est quam verius: nam Græcè dicitur, Et sermo eorum ut cancer pasturam, sive pastionem habebit, νομὴν ἔξει.*

19. *Cognovit Dominus qui sunt ejus.] Nisi aliena tractasset interpret, haud dubiè dixisset, Qui sunt sui: nunc quia repperit genitivum græcum αὐτοῦ, quod significat Ipsius, sive Ejus, per incuriam quandam verbum è verbo traduxit, ut sæpenumero aliàs, sed parum Latine.*

CAP. III.

2. *Cupidi.] Dixi superius Græcum vocabulum significare Pecuniæ cupidos, hoc est, argenti, φιλάργυροι.*

3. *Sine pace.] Potius sine fœdere, ἀσπονδοί.*

7. *Et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes.] Valentes pervenire, est Græcè, ἐλθεῖν δυνάμενα.*

10. Tu autem affectatus es meam doctrinam, persecutiones, passiones.] *Potius affectatus, sive sequutus es: non enim fuisset affectatus, id est, adeptus, persecutiones & passiones Pauli, ut Paulus ait, sed affectatus, seu sequutus, quod Græcum verbum indicat, περικολούηται, ut dixi in principio Evangelij Lucæ.*

Luc. 1. 3.

CAP. IV.

2. **I**Nsta importunè.] *Aliud hic verbum.*

Est importunè, ἀκαίρως, aliud in Epistola secunda ad Thessalonicenses: Ab importunis & malis hominibus, ἀτίμων, quod nomen Græcè à loco dicitur, & Latinè à Portu: quod sicut locus importuosus, sive carens portu, est infestus navibus, ita quis infestus & dirus alicui dicitur Importunus. At hoc ad Timotheum, dictum est à tempore, sicut proximum, ἀκαίρως, ut magis legendum sit Opportunè importunè, quod non pejus transferretur tempestivè intempestivè, & foret verbum à verbo.

2 Thess. 3. 2
ἀτίμων
Importunus.

5. Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Evangelistæ, ministerium tuum imple, sobrius esto.] *Græcè abest Sobrius esto. Illud quoque labora, ferè græcè est tolera, sive, ut ad verbum, quoad fieri potest, transferam, Mala tolera, κακοπάθεισον.*

14. Reddet ei Deus secundum opera

Z 5 sua.]

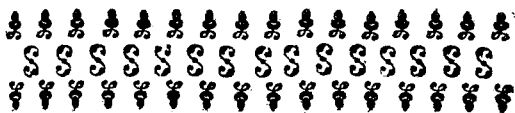
Cap. iv. L. VAL. COL. IN EPIST. AD TIM. II.

sua.] Interpres transtulit proculdubio, reddat, sicut in Græco est, ἐποδών, sed aliquis putans alienum esse à Paulo imprecari malum ei à quo accepit injurias, mutavit in indicativum, quasi non sit cum alibi, tum verò in Psalmis frequens hujusmodi imprecatio: de cujus rei qualitate non est hujus loci disputare, satis nobis sit niti Græca veritate.

18. Liberavit enim me Dominus ab omni opere malo, & salvum faciet.] *Græcè est, Et liberabit me Dominus, καὶ ῥύσεται με.*

L A U R E N T I I V A L L Æ
C O L L A T I O N U M I N E P I -
S T O L A M P A U L I A D
T I M O T H E U M I I .
F I N I S ,

L A U R .

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
PAULI
AD
TITVM.

CAP. I.

2. N spem vitæ æternæ, quā
promisit Deus, qui non
mentitur, ante tempora
secularia.] Æternæ, *αἰών*
vū, & secularia, *αἰώνια*, idem
verbum est Græcè, ideoque
cū apud alios, tum apud Augustinum lego,
Ante tempora æterna. De quo vocabulo alibi
loquens, ait: Sed non sunt ausi Latini dice-
re, hoc seculare, nam longè in aliud mitte-
ret sensum *Seculare*. Sed ipse Augustinus vi-
derit, si seculum est *αἰών*, & secula *αἰῶνες*, cur
non

Ludi seculares.

non possit transferri αἰώνιον Seculare, sed æternum. Certè quod ipse negat, Latini quidam ita transtulerunt, & verbum vetustam sanè est, unde dicti sunt Ludi seculares, id est, illius seculi.

5. Hujus rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ defunt corrigas, & constituas per civitates presbyteros.] *Cur non in Creta potius quàm Cretæ? ut etiam Gracè est, ἐν κρήνῃ: et si illi nominibus quoq; urbium prepositionem addunt, quam tu à regionis nomine sustulisti. Non est Gracè pluralis numeri Civitates, sed Civitatem, καὶ πόλιν. Quæ res si quid differt, in hoc differt, quòd poterant plures in una civitate constitui presbyteri, qui sunt iidem episcopi, ut ipsa verba quæ sequuntur indicant.*

7. Sicut Dei dispensatorem.] Velut dicendum erat, quam elegantiam Græci non habent, ὥς.

11. Quos oportet redargui.] *Gracè est Redarguere, sive quorum ora oportet comprimere, sive ut in Evangelio Luca, Comprimere: nam idem hîc quod illic est verbum, ἐπιτομή.*

12. Malæ bestię, ventris pigri.] Ventres legendum est, γαστέρες.

13. Quamobrem increpa illos durè.] *Gracè est Abscisse, sive præfractè, ἀποκόμω.*

14. Aversantium se à veritate.] *Gracè est, Aversantium veritatem, sive avertentium*

tentium veritatem, ἀποσβεσθέντων τῶν ἀληθειῶν.

15. Omnia munda mundis, coinquinatiss autem & infidelibus nihil est mundum. *Gracè est*, Omnia quidem munda mundis, πάντα μὲν.

16. Quum sint abominati & incredibiles.] *Cur non potius increduli, aut certè imper-suasibiles? ἀπειθεῖς. Melius igitur paupèr est*: Erasmus enim nos aliquando in-
gentes & increduli. ἀπεθεῖς. C. 3. 3.

CAP. II.

12. **E**T secularia desideria, sobriè, & justè, & piè vivamus in hoc seculo,

13. Expectantes adventum magni Dei.] *Quamvis sint Secularia & Seculo similia, tamen Gracè sunt dissimilia. Nam secularia nunc Gracè dicitur Mundana, κοσμικά: & contra, Apparuit & Adventum, sunt diversa Latine, tamen Gracè non differunt; nam Adventum nunc Gracè dicitur Apparitionem, ἐπιφάνειαν.*

14. Et mundaret sibi populum acceptabilem.] *Gracè est Peculiarem, ἐπίεικτον.*

C A P. III.

2. **N**on litigiosos esse.] Lites sunt in iudicio. Græca vox magis videtur significare non rixosos, & ut suprâ dixi, non pugnares, ἀμαχῆς.

8. Ut curent in bonis operibus præesse qui credunt Deo.] Crediderunt legendum est, προσδόντες, id est, qui ad fidem accesserunt.
 Credere. Est ergo Credere, in fide esse: credidisse autem, ad fidem accessisse, ut ad Romanos: Nunc autem propior est nostra salus, quàm cùm credidimus: id est, nunc cùm credimus, & in credendo perseveramus.

LAURENTII VALLÆ
 COLLATIONUM IN EPI-
 STOLAM PAULI
 AD TITUM
 FINIS.

LAUR.

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
PAULI
AD
PHILEMONEM.

CAP. I.

6.

T cōmunicatio fidei tuæ
evidens fiat in agnitio-
nem omnis boni in Chri-
sto Jesu.] *Ενεργής. Videtur
dicendum fuisse Efficax:
nam evidens una litera*

*mutata. dicitur Ενεργής. Unde nescio an in epi-
stola illa Hieronymi, qua preponitur libris
Pentateuchi, sit legendum per a potius Enar-
gia, an per Ενεργία, ut ad Hebræos: Vivus Heb. 4. 15
est enim sermo Dei & efficax, ενεργής. Nam
videtur Hieronymus significare potius Evi-
dentiam quàm efficaciam, cūm dicit, Habet
quid*

quid latentis Energix viva vox. *De qua etiam dictione dixi superius.*

8. Propter quod fiduciam multam habens in Christo Jesu imperandi tibi quod ad rem pertinet.] *Ego malletm dicere, Quod decens est: nam ad quam rem istud pertinet? Sed quid disputo, cum Græca sim ubique veritate contentus? τὸ ἀληθινόν.*

9. Propter charitatem magis obsecro, cum sis talis, ut Paulus fenex, nunc autem & victus Christi.] *Quia videbatur non posse fieri comparatio de Paulo ad Paulum, ut in prima persona diceretur, Cum sim talis ut Paulus fenex: mutaverunt quidam in secundam personam, ut de Philemone dicatur, Cum sis talis ut ego. At hoc Græca veritas negat: παρὰ τὴν τοιοῦτον, id est, cum talis sim, obsecro ut Paulus, ut fenex, ut victus Jesu Christi.*

12. Tu autem illum, id est, viscera mea suscipe.] *In plerisque codicibus pro correctione inveni corruptionē, ut scribatur Ut vel Sicut, pro Id est, τοιοῦτον: & deleta vetusta scriptura, vel notata quæ vera erat, subditam vel superscriptam falsam.*

16. Jam non ut servum, pro servo charissimum filium ac fratrem.] *Non dicitur Græcè Pro servo, id est, ὑπὲρ δούλου, sed ὑπὲρ δούλου, hoc est, supra servum, videlicet charissimum filium ac fratrem.*

17. Susci-

17. Suscipe illum sicut me.] *Dicendum erat Velut me, sive tanquam me, hoc est, ac si esset ego, αἵ*

18. Si autem tibi aliquid nocuit, aut debet, hoc mihi imputa.] *Ne quis in malam partem caperet. Imputare, poterat transferri non minus rectè, hoc mihi expensum ferre optimè tamen translatum, et si non optimè omnes intelligant, ἐλλόγῃ.*

20. Ita frater, ego te fruar in domino, refice viscera mea in Christo.] *Non est conjunctum Ita cum verbo Fruor, sed separatum hoc, ita frater: quod nescio cur interpretes, quod nunquam fecit, dixerit pro Etiam Ita va, de quo superius differui. Non est nunc illud verbum consuetum, quod significat Fruor, sed quod fortè magis significat Potior, ὀνείμω.*

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN EPI-
STOLAM PAULI AD
PHILEMONEM
FINIS.

Aa

LAUR

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
PAULI

AD

HEBRÆOS.

CAPUT I.

I.

ULTIMARIE multisq;
modis olim Deus lo-
quens patribus in Pro-
phetis, novissimè die-
bus istis loquutus est
nobis in filio.] *Ne dice-
ret interpret bis* Locu-

tus, dixit Loquens, *cùm Gracè, quod est lon-
gè melius, dicatur* Loquutus, *ἀληθώς.*

3. Qui cùm sit splendor gloriæ, & figu-
ra substantiæ ejus.] *Figura Gracè, nunc dici-
tur character, χαρακτήρ: & substantiæ, hy-
postaseos, ὑποστάσεως, ne quis aliter accipiat,
quàm*

L. VAL. COL. IN EPIST. AD HEB. 186
quàm Græca veritas patiatur. Portansque
omnia verbo virtutis sue, purgationem pec-
catorum faciens, sedet ad dexteram maje-
statis in excelsis.] *Cur non Ferens potius quàm*
Portans, ut est Græcè, φέρον ? Græcè quoque
est, Qui per seipsum purgationem peccato-
rum nostrorum fecit, sedet ad dexteram, si-
ve in dextra, δι' ἑαυτὸν καθ' αἰσιν πωποσάμεν
τὸ ἁμαρτωλὸν ἡμῶν, καθίσκει ἐν δεξιᾷ τῷ μεγαλοσύ-
νης. *Hic verè dicitur Majestas: nam superius*
cùm hoc vocabulum legimus, fere Gloria Græ-
cè dicitur.

14. Nónne omnes sunt administratorij
spiritus in ministerium missi?] *Non missi,*
sed qui mittuntur, ἀποστέλλονται.

C A P. II.

1. **N**E fortè pereffluamus.] *Cur non po-*
tius Præterfluamus? ὑπερρεῖν ὀφείλομεν.

17. Ut misericors fieret, & fidelis pon-
tifex ad Deum.] *Potius, In his quæ ad De-*
um sunt, seu spectant, τὰ πρὸς τὸν θεόν, sicut
facit posterius: Omnis namque pontifex ex
hominibus assumptus, pro hominibus con-
stitutus in his quæ sunt ad Deum, ἵδ' πρὸς
τὸν θεόν.

A a a

C A P.

CAP. III.

3. **A**mplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus habitus est, quanto amplior rem honorem habet domus qui fabricavit eam.] *Interpres nonnunquam transfert non modò verbum è verbo, sed etiam casum è casu. Taceo quòd dixit Amplioris gratiæ, pro Ampliori gratia dignus est, ut ratio Latina lingua postulat: eundem casum comparativo dedit, hoc est, genitivum. Qui cùm sit ejusdem vocis, cujus est nominativus (de Domus loquor) plerique hunc locum non intellexerunt, quorum est Remigius, non inveniens sententiæ exitum. At si transtulisset interpres Domo, nemo sententiæ ignorasset. Domum nunc Apostolus intelligit populum Dei & Christi, in qua habitat, quamque fabricavit.*

10. Propter quod infensus fui generationi huic.] *Melius sic, quam quo modo emendatur, Offensus, προσέχθισα.*

CAP. IV.

12. **V**ivus enim sermo Dei, & penetrabilior omni gladio ancipiti.] *Quidam, quorum est Ambrosius, hunc locum transferunt, Verbum Dei validum, & omni gladio acutius. Hinc datur intelligi, non esse verum quod*

quod quidam volunt, Machæram esse tantum Machara.
altera parte acutam, cum hic dicatur utrinque
acuta, μέλαιραν δίτομον, sive duo habens ora,
sive utrinque incidens. Nam & illud voca-
bulum quod ab aliis acutior, ab aliis penetra-
bilior transfertur, si decor pateretur, posset ma-
gis transferri Incidentior, seu amputantior,
πομώτης &.

16. Ut misericordiam consequamur, &
gratiam inveniamus in auxilio opportuno.]
Ego mallem dicere In auxilium opportunum,
ut Gracè habetur, εἰς εὐκαιρον βοήθειαν.

CAP. V.

2. **Q**ui juxta mensuram suam condole-
re posset iis.] Non est Gracè Suam:
quod fortassis totum uno verbo transferri po-
terat, Compassibilis: nam Gracè compati
nunc dicitur μετεπαθεῖν. Idem fortè non malè
transferatur, Qui particeps passionis possit
esse.

4. Sed qui vocatur à Deo tanquam Aa-
ron.] Sicut, vel Tanquam & Aaron, dicen-
dum erat, non tanquam, καθάπερ &.

11. Et interpretabilis ad dicendum.]
Imò & difficilis ad interpretandum, δυσπ-
μύωτος &.

12. Quæ sunt elementa exordij sermonis
Dei.] Eloquiorum Dei legendum est, λογίων.

14. Qui pro consuetudine habent exercitatos sermones.] *Gracè est*, Qui propter habitum δια τὴν ἔξιν.

CAP. VI.

6. Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem.] *Imò omit- tentes, ἀφέντες. Nec Inchoationis dixissem, potius quàm Primordij, seu Principij, τὴν ἀρχήν.*

9. Meliora & viciniōra saluti.] *Gracè est Vicina, seu Propinqua, ἐχθινα.*

11. Cupimus autem unumquemque vestrū eandem ostentare sollicitudinem.] *Non est Gracè Ostentare, sed Ostendere, seu Démonstrare, ἐνδείκνυσθαι.*

12. Ut non segnes efficiamini, verūm imitatores eorum qui fide & patientia hæreditabunt promissiones.] *Gracè est*, Per fidem & patientiam hæreditant, *si modo hoc verbum reperitur: siue hæreditate possident: διὰ πίστεως ἢ μακροθυμίας κληρονομοῦντων.*

13. Juravit per semetipsum, dicens: Nisi benedicēns benedicam te] *Non est Gracè Nisi, quod dicitur εἰ μὴ, sed quod simile nonnihil est, ἢ μὴ, quod est affirmantis & asseverantis, id est, verè vel profectò, vel enim- vero, vel utique.*

16. Homines enim per majorem sui jurant.]

rant.] *Hoc est quod dixi superius, transferre casum è casu, quasi nos demus comparativo genitivum, more Græco. Ergo Se fuit dicendum. Verum Græcè ista particula non legitur, sed subauditur.*

CAP. VII.

6. **C**Ujus autem generatio non annumeratur, in eis decimas sumpsit ab Abraham.] *Et apertius diceretur & verius, Is qui non numeratur ex generatione, sive ex familia eorum, decimas sumpsit, ὃς μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτοῦ.*

9. Et ut ita dictum sit, per Abraham & Levi, qui decimas accepit, decimatus est.] *Consuetius est sic transferre, Et ut sic dicam, ὃς ὡς ἐστὶν εἰπείν. Nec legendum est Accepit, ne intelligatur de Melchisedec, hoc est, Levi-
ta & sacerdos, ὃ δακτύλος λαμβάνων.*

24. Hic autem ed quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium.] *Æternum & sempiternum idem significant, & penè idem vocabulum sunt. At Græcè diversa: dicitur enim Sempiternum, incommutabile, sive intransgressibile, sive imprævaricabile, ἀπαράλλατον.*

Æternum.
Sempiternum.

25. Unde & salvare in perpetuū potest, accedens per semetipsum ad Deum.] *Legendū est, Accedentes per ipsū, πορευόμενοι δὲ αὐτοῦ.*

A a 4 CAP.

CAP. VIII.

1. **C**apitulum autem super ea quæ dicuntur.] *Cur non Summa autem, sive in summam autem super iis quæ dicuntur? καφάλαιον ὃ ἐπὶ τοῖς λεγόμενοις.* Qui confedit in dextera sedis magnitudinis in coelis.] *Cur non, sicut superius, Sedit? ἐκάθισεν.* Quod superius Majestatis, idem nunc ait Magnitudinis, μεγαλοσύνης. Superius Ad dexteram, nunc In dextera, sed nunc magis Græco responderet, ἐν δεξιᾷ.

4. Si ergo esset super terram, nec esset sacerdos.] *Gracè est, Si enim esset, vel essent, sive, Nam si essent quidem super terram. Reliquam quoque partem sic transtulisse, Non etiam sacerdos esset, id est, si essent munera & hostiæ, non tamen esset sacerdos idoneus, quia ceteri qui illa offerebant, umbraticè & non verè offerebant, εἰ μὴ γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς ἐὰν ἂν ᾤοντο ἱερεῖς.*

7. Nam si illud prius culpa vacasset, non utique secundi locus inquireretur.] *Culpa non videtur nunc vocabulum idoneum. Gracè sic est, Si enim primum illud irreprehensibile esset, sive invituperabile esset: sive, Nisi enim primum illud vituperabile esset, non inquireretur secundi locus: εἰ γὰρ ἢ ὡς ὅτι ἐκείνῳ ᾧ ἀμεμπτόν, ἐκείνῳ δὲ τότε τὸ πρῶτον ζητεῖται.*

8. Ecce

8. Ecce dies venient, dicit Dominus,] *Veniunt legendum est, ἔρχονται:*

13. Dicendo autem novum, veteravit prius.] *Ego dixissem, Antiquavit primum, παλαιώκεν τὸν πρότερον. Non modò quia veterare in sensum passivum nescio an reperiatur, ut nunc accipiendum est, sed etiàm quia idem verbum est quod illud sequens, Quod autem antiquatur & senescit, prope interitum est, παλαιάμενον.*

CAP. IX.

1. ET sanctum seculare.] *Gracè, ut iterum dixi, est Mundanum potius quam Seclulare, κοσμικόν.*

10. Usque ad tempus correctionis impositis.] *Legendum est Impositi: refertur enim ad nominativum munera & hostiæ, non ad ablativum Cibis & potibus, & baptis, & iustitiis: ἐπιτίμια.*

11. Christus autem assistens pontifex futurorum.] *Quid sibi vult hoc verbum assistens? An Patri assistens? at hoc subaudiri non potest. Præterea non diceretur παντοῦς: Introivit in sancta. Ergo verum esse docet ratio, quod Gracè legitur, veniens seu adveniens, ἐγγενόμενος.*

24. Non enim in manufactis Jesus introivit exemplaria verorum.] *Melius sic in*

Aa 5 qui-

quibusdam codicibus legitur : Non enim in manufacta sancta introivit Jesus, *eis χειροποίητα ἁγία εἰσῆλθεν ὁ χριστός.*

28. Ad multorum exhaurienda peccata.] *Gracè est*, Ad multorum referenda, *sive exhibenda peccata, videlicet ut remitterentur à patre: ἀποκαταίρειν*

CAP. x.

19. **H**Abentes itaque fratres in introitu sanctorum in sanguine Christi,

20. Quam initiavit nobis viam novam.] *In introitum potius legendum, quod videlicet confidamus introire in sancta: nam quid est nunc in introitu sanctorum? & ita Gracè habetur, eis τὴν εἰσόδον. Posset etiam transferri Quem, hoc est, introitum: nam Gracè introitus est generis fœminini. Nec accipiendum est, ut quidam faciunt pro Inchoavit, sed pro Consecravit, seu dedicavit: nam idem hic Gracè vocabulum, ἐκείνῃσιν, & superius Dedicatum est, ἐγκαινίσται.*

2. 9. 13.

30. Mihi vindictam, ego retribuam.] *Nominativo legendum est Vindicta, ἐν δίκῃσιν.*

33. In altero quidem, opprobriis & passionibus spectaculum facti, in altero autem, focij taliter conversantium effecti.] *Apertius transferretur pro bis In altero, bis Tum, τὴν αἰ., τὴν β. Spectaculum facti, Gracè dicitur,*

itur, Theatro expositi, id est, theatrizzati, διατεταγμένοι. Theatrum Græcè, Latine spectaculum & spectacula dicitur.

34. Nam & vinctis compassi estis.] *Pu-*
dendum est vicem Latinorum, qui ita sacrorum
librorum veritatem corrumpi permiserunt, ne
dicam corruerunt: nam hic locus præcipue
probat hanc epistolam esse Pauli, quum dicat,
 Compassi estis vinculis meis, non vinctis,
 δεσμοῖς μου.

Epistolam
ad Hebræos
Pauli esse.

38. Justus autem ex fide vivit.] *Legen-*
dum est Vivet, ζήσῃ.

C A P. XI.

1. **E**St enim fides sperandarum substan-
 tia rerum, argumentum non apparen-
 tium.] *Cur sperandarum, quod est futuri, &*
Apparentium, quod est presentis? Græcè est
eiusdem temporis, ἐλπιζομένων, id est, quæ spe-
rantur: & λεπομένων, id est, quæ non videntur.

4. Fide plurimam hostiam Abel quàm
 Cain obtulit Deo, per quam testimonium
 consequutus est esse justus.] *Interpres ne di-*
ceret Plurem hostiam, quod non reperitur,
abusus est superlativo pro comparativo, quasi
non posset dicere Plus hostiarum, πλείονα θυσίαν.
Etiā, Esse justus, Græcanicè dixit, quum di-
cere posset, Testimonio probatus est esse ju-
stus, ἐμαρτυρήθη ὅτι δίκαιος.

8. Fide

8. Fide qui vocatur Abraham obedi-
vit.] Fide vocatus Abraham obedivit, *trans-*
ferendum fuit: aut sic translatum est, ergo &
sic legendum: οἷς τε καλέμας &.

9. In casulis habitando.] *Græcè est, In*
tentoriis, sive tentoriis, id est, in scenis, ἐν
σκηναῖς.

12. Propter quod ab uno orti sunt, &
hoc emortuo, tanquam sydera coeli.] *Legen-*
dum est Orta, quod tamen græcè ambiguum
est. Certè hæc, non hoc: refertur enim Orta
ad sydera, quod perinde est ac si diceretur, Et
quidem emortuo: ἐγενήθη, καὶ ταῦτα νεκρω-
μένου.

15. Et si quidem meminissent de qua
exierant, habebant utique tempus reverten-
di: nunc autem meliorem appetunt, id est,
coelestem.] *Non de præterito loquitur Aposto-*
lus, sed de præsentī: ideoque sic fuit transferen-
dum, Et si quidem illius recordarentur ex
qua exierunt, haberent tempus revertendi,
καὶ εἰ μὴ ἐκείνης ἐμνημόνεον, ἀπ' ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν
καιρὸν ἀνακεῖσθαι.

16. Ideo non confunditur Deus vocari
Deus eorum.] *Deus pro Deum dixit, more*
Græco, non Latino. Dicitur enim, ille erube-
scit vocari bonum, non bonus: rectè autem,
Cupit aut timet vocari bonus. Sed cur Con-
funditur potius dixit, quàm Pudet? id quæ ali-
quoties, ut græcè est, ἐπιχύρεθαι.

19. Un-

19. Unde eum & in parabolam accepit.] *Alium sensum facit nunc accusativus quàm, ut est græcè, dativus, id est, nosster ablativus, ἐν παραβολῇ.*

21. Et adoravit fastigium virgæ ejus.] *Ad quid refertur Ejus? si ad Jacob, dicendum fuit Suæ: sed si ad Joseph, dicendum fuit Ejus. Sed cur fastigium potius quàm Summitatem, ut græcè est? nec adoravit fastigium, sed super fastigium, ἐν τῷ ἄκρῳ τῆς ῥάβδου αὐτοῦ.*

25. Magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis delicti habere jucunditatem.] *Græcè est Fruitionem, ἀπολαυσιν. Nec Latine rectè dicitur, habeo jucunditatem, sed voluptatem, & delectationem: ut Incunditas. Voluptas. jucunditas vocis, voluptas verò sive delectatio, eam audientis.*

32. Et quid adhuc dicam?] *Legendum est Dico, λέγω.*

CAP. XII.

1. **I**Deoque & nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus, & circundans nos peccatum.] *Græcè est Circumpositam, περιτάμενον: nec Circundans, sed facile, seu bene circundans, ἀπείσατον.*

2. In autorem fidei.] *Possset etiam transferri, In principem, sive ducem, ductoremve, ἀρχα.*

ἀρχυόν. Confusione contempta.] Confusionem intelligamus pudorem, sive ignominiam: quanquam nunc propter verbum præteriti temporis, antecedens poterat non indecorè transferre per participium præsentis temporis, ceritè ad maiorem sententiæ lucem, sic: Ignominiam contemnens, seu pro nihilo ducens, ἀρχυόν καταφρονήσας.

3. Ut non fatigemini animis vestris deficientes.] *Melius foret Defatigemini, hoc est, labore deficiatis. Animis etiam pro animabus dixit, haud dubiè elegantius, καί μιν ψυχὰς.*

5. Fili mi, noli negligere disciplinam Domini, neque fatigaris dum ab eo argueris:

6. Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit.

7. In disciplina perseverate, tanquam filiis vobis se offert Deus. Quis enim est filius quem non corripit pater?

8. Quod si extra disciplinam estis, cujus participes facti sunt omnes, ergo adulterini, & non filij estis.

9. Deinde patres quidem carnis habuimus eruditores.] *Propter hunc locum, & si qui sint similes, moris est quibusdam disciplinam appellare castigationem & correctionem: quàm autem rectè, ipsi viderint. Nos au-*

tem

tem sciamus pro disciplina, pro castigatione, pro correctione, pro eruditione, unum atque idem græcè esse vocabulum, *μαθήσκειν*, quod propriè eruditio est, & velut puerorum institutio. Adulterini, pro illegitimi, sive, ut quidam Jurisconsulti loquuntur, pro Spuriij, parum Spurius. propriè dictum est. Veteres ipso græco Nothi Nothi, *νόθοι*, ut (aito testatur (quemadmodum est apud Quintilianum) inquit: Quia caremus domestico, utimur peregrino. Haud scio an interpreter nec peregrino, id est, ipso græco: nec hoc, quo quidam Jurisconsulti, & alij quidam utuntur, tanquam parum probabili uti voluerit: Fortè nunc magis fuit transferendum Liberi quàm filij, quia illegitimi tamen filij Liberi sunt, sed fortasse non liberi vocandi, ut etiam idem Quintilianus notat.

17. Scitote enim.] Scitis legendum est: etsi ambiguum est Græcè, non tamen sensus ambiguum, *ἴσῃ*.

18. Non enim accessistis ad tractabilem montem, & accessibilem ignem.] Accensibilem, sive accensum legendum est, *καυμένον*.

CAP. XIII.

1. **P**ER hanc enim placuerunt quidam angelis hospitio receptis.] Latuerunt legendum est, sive per hanc latuit quosdam, quoddam

Ca. XIII L. VAL. COL. IN EPIST. AD HEB.
quodd angelos in hospitium acceperissent, ἑλ-
θόν πρὸς ξενίους ἀγγέλους.

2. Mementote vincitorum, tanquam si-
mul vincti; & laborantium, tanquam ipsi in
corpore morantes.] *Gracè est, Tanquam e-*
stis in corpore, supple laborantium : intelligi
tamen laborantium, id est, ærumnas patien-
tium, τοῖς κακωχουμένοις, ὡς αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι.

4. Et thorus immaculatus.] *Gracè est*
Concubitus, κοίτη, quemadmodum transtulit
Rom. 9. 110 interpres in epistola ad Romanos, ubi de Isaac
& Rebecca Paulus loquitur, κοίτῳ.

22. Etenim paucis scripsi vobis.] Per
pauca *legendum est, ut non sit unum nomen*
compositum, sed duæ dictiones, διὰ βραχέων.

L A U R E N T I I V A L L Æ
C O L L A T I O N U M I N E P I -
S T O L A M P A U L I A D
H E B R Æ O S
F I N I S .

L A U R .

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAS
CANONICAS.

IN EPISTOLAM
IACOBI.

CAP. I.

5. **P**OSTULET à Deo, qui
dat omnibus affluenter, &
non improperat.] *Gracè*
non est Affluenter, sed sim-
pliciter, ἀπλῶς.

9. Glorietur autem fra-
ter humilis in exaltatione sua.] *Imò in alti-*
tudine, sive in sublimitate sua, ἐν τῇ ὑψί.

18. Voluntarie enim genuit nos verbo
veritatis, ut simus initium aliquod creatu-
ræ ejus.] *Ego dixissem, Volens concepit nos*
verbo veritatis, ut essemus primitiæ quæ-

Bb dam

Cap. II.
& III.

LAUR. VALLÆ COLLAT.

dam creaturarum ejus, *scu* suarum : βουληθεὶς ἀπακύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶ^η ἡμᾶς ἀπαρχῶ^ν πνεύ^{ματος} κτισμάτων αὐτοῦ.

19. Scitis fratres mei dilectissimi, omnis homo velox ad audiendum.] *Gracè est*, Itaque fratres mei, ὦ^{τε}.

27. Et immaculatum se custodire ab hoc seculo.] *Gracè est*, Ab hoc mundo, ᾧ^ν κόσμῳ.

C A P. II.

2. **I**N veste candida.] *Gracè est*, Fulgida.] *λαμπρῶ. nam paulopòst idem vocabulum aliter transfertur:*

3. Et intendatis in eum qui indutus est veste præclara.] *ἰὼ λαμπρῶν.*

13. Superexaltat misericordia judiciū.] *Gracè est* Supergloriatur, κατακαυχᾷ^{σθαι} ἐλε^{ως} κελσεως, *sive* gloriat^{ur} misericordia adversus
Rom. II. 18. *judicium, ut est in epistola ad Romanos: Noli gloriari adversus ramos. Si autem gloria-
ris: μὴ κατακαυχᾷ^{σθαι} κλάδων. εἰ ᾧ^ν κατακαυχᾷ^{σθαι}.
c. 3. 14. σου. Et in hac epistola pòst: Nolite gloriari,
μὴ κατακαυχᾷ^{σθαι}.*

C A P. III.

1. **S**Cientes quoniam majus judicium sumitis.] *Non secundæ personæ est Gracè, sed primæ: nec præsentis temporis, sed futuri,*
ληφόμεθα.

ἀνέχομεθα. Sumemus, *vel potius* accipiemus. Sumere.
Sumimus enim volentes, accipimus autem. Accipere.
interdum & nolentes: ut accepit vulnus, inju-
riam, damnum, non sumpsit.

4. Ecce & naves cū magnæ sint.] Cū
tantæ sint, *legendum est*, τῆς καὶ ὅσα ὄντα.

5. Ecce quantus ignis, quam magnam
sylvam incendit?] *Puto esse translatum,*
Quantulus, *nam græcè est* Exiguus, ὀλίγος:
nec Quam magnam, *sed* Quantam, *græcè est,*
ἡλίχλω.

17. Deinde pacifica, modesta, suavis-
sima.] *Potius* Persuasibilis, *sen* facilis persua-
su, ἀπειθής.

CAP. IV.

1. **N**onne hinc ex concupiscentiis.] *Imò*
ex voluptatibus, ἐκ τῶν ἡδονῶν.

2. Non habetis, propter quod non po-
stulatis.] *Non fuit transferendum* Propter
quod, *sed* quia, *sive* propterea quod non po-
stulatis, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς. *Nam videntur*
isti non ideo non habere, quia non postulant:
sed ideo non postulare, quia non habent.

16. Nunc autem exultatis in superbiis
vestris.] *Imò* gloriamini, χαυχᾶσθε.

CAP. V.

5. **E** Pulati estis super terram, & in luxuriis enutristis corda vestra, in die occisionis adduxistis,

6. Occidistis iustum, & non restitit vobis.] *Quis sensus in verbo Adduxistis? Opinor interpretem traduxisse Addixistis, hoc est, condemnastis. Nam Græcè est, κατεδικά-
Addicere. ουτε. Addicere enim pro damnare accipitur, ut apud Ciceronem in libris Officiorum: Is qui morti addictus esset. Ego tamen sic transferrem (nam alia sunt quæ à Græco discrepant) Deliciose egistis super terram & lautè, aluistis corda vestra, quasi in die mactationis condemnastis, occidistis iustum, non restitit vobis: ἐβουλόσατε ὅτι τὸ γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε, ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὥς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς κατεδικάσατε, ἐφονώσατε τὸν δίκαιον, ἐκ ἀντιπάσεθ' ὑμῶν.*

7. Donec accipiat temporaneum & ferotinum.] *Græcè est, Donec accipiat pluviam matutinam & vespertinam, ὑετὸν πρωῒ· μὲν καὶ ὀψιμὲν.*

11. Ecce beatificamus qui sustinuerūt.] *Hoc idem est vocabulum græcè quod illa duo, Beatum dicimus, sive beatum facimus, καὶ καίνομεν. Quoniam misericors est Dominus & miserator.] Græcè est, Quoniam valde misericors, πολὺ ἀγαθὸς.*

12. Sit

12. Sit autem sermo vester Est est, non non.] *Gracè est, ut superius quoque testatus sum, Quod est etiam, etiam: & quod est non, non; id est, cum affirmatis, Etiam: cum negatis, Non, τὸ ναὶ ναὶ, καὶ τὸ ἔἔ.*

13. Tristatur aliquis vestrum? oret æquo animo & psallat.] *Corrupta scriptura est, nam legendum est: Tristatur quis, sive affligitur, sive in ærumna est quis inter vos? oret, lætus est quis, sive animo læto, sive bene affecto est quis? psallat. καταπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσδεδῆσθαι. ὀθυμεῖ τις; ψαλλέτω.*

16. Confitemini alterutrum peccata vestra, & orate pro invicem.] *Quis hanc sermonis barbariem ferat, Pro invicem? sic transferendum erat: Confitemini mutud peccata vestra, & orate pro vobis mutud ὑπὲρ ἀλλήλων.*

20. Et salvabit animam ejus à morte.] *Non legitur Gracè Ejus, quod magis erat dicendum Suam.*

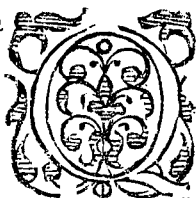
LAURENTII VALLÆ
COLLIATIONUM IN EPI-
STOLAM JACOBI
FINIS.

LAUR, VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
BEATI
P E T R I
P R I M A M.

C A P. I.

12

U I B U S revelatum est,
quoniam non sibiipsis,
nobis autē ministrabant
ea quæ nunc nunciata
sunt vobis per eos qui
euangelizaverunt vobis
spiritu sancto misso de cœlo, in quem desi-
derant angeli prospicere.] *Ego dixissem,*
Quodd non sibiipsis, sed nobis. Illud certè ho-
minum incuitia depravatum est, quod probè
translatum fuerat, Qui euangelizaverunt
vos in spiritu sancto misso de cœlo, in quæ:
δι' αγγελισµένων ὑµῶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἐποσθέτη
αὐτῶν

L. VAL. COL. IN EPIST. PETRI I. 196
 ἀπ' ἐγγύς, εἰς α'. Nam quòd angeli concupiscant
 intueri spiritum sanctum, nec ulli est igno-
 rum, nec ad hunc locum pertinet: sed quòd cu-
 piant intueri in ea quæ de Christo nunciata
 sunt.

13. Sobrij perfectè sperate.] *Malè*
à quibusdam emendatur Perfecti : Ἱεραίως.
 In eam quæ offertur vobis gratiam.] *Gracè*
est Fertur, φερομένω.

14. Quasi filij obedientiæ.] Tanquam
 fuit transferendum, ὥς. Et iterum posterius,
 Quasi agni incontaminati, ὥς.

V. 19.

16. Sancti eritis, quoniam ego sanctus.]
Legendum est, Sancti efficiamini, sive fiat, *ἡγιασθε*.

C A P. II.

2. Sicut modò geniti infantes, rationa-
 biles sine dolo lac concupiscite.] *Le-*
gendum est Rationabile, videlicet lac : τὸ λο-
 γικόν. Etiam illud, Sine dolo, ad lac refertur,
 quod *Gracè est una dictio*, ἀδολον. Velut quo-
 que, potius quàm Sicut dixissem, ὥς. Nam ab-
 surdum sit dicere, *Concupiscite lac quasi ve-*
rum lac.

5. Et ipsi tanquam lapides superædifi-
 camini domos spirituales.] *Et nominativo*
casu, & numero singulari legendum est, Do-
 mus spiritualis, οἶκος πνευματικός.

Bb 4

6. Ecce

6. Ecce ponam in Sion.] Pono *legendum est, τίθημι*. Lapidem supremum, angularem, electum, preciosum: & qui crediderit in eum, non confundetur.

7. Vobis igitur honor credentibus, non credentibus autem, lapis quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, & lapis offensionis, & petra scandali.] *Cur dixit, Vobis honor? an quod honor aliquis sit vobis? Atqui honor appositum est, non suppositum. quod ergo suppositum? nempe lapis. Quid autem attinebat dicere, Quod lapis est vobis honor? quia dixerat lapidem honorificū (sic enim interpret paulo ante transfulerat) sive honorificatum: Ad quem accedentes lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum. Igitur non Preciosum transferre debuit, sed honorificum ἑννμον. Nec est græcè accusativus casus In eum, sed in eo, ἐν αὐτῷ: quod tamen, ut superius ostendi, nihil differt.*

12. Ut in eo quod detrectant de vobis tanquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos considerantes, glorificent Deum in die visitationis.

13. Subjecti estote omni creaturæ propter Deum, sive regi, quasi præcellenti sive ducibus, tanquam ab eo missis ad vindictam malorum, laudem verò bonorum.] *Magis dicendum*

dicendum erat Obtrectant, *sive* detrahunt, *sive* vituperant vos, *quàm* detrectant : κα-
ταδυσκόν ὑμῶν. *Et magis* quasi malefactoribus,
quàm quasi præcellentibus: utrobique autem
est eadem dictio græca ὡς. *Et magis* Inspecti-
onis *quàm* Visitationis, *est enim* græcè Epi-
scopatus, ἐπισκοπῆς. *Et magis* subditi *este si-*
ve sitis, *quàm* estote, ὑποτάγῃτε. *Dua quoque*
ditiones desunt, Igitur & Quidem : *ut sit*,
Subjiciamini igitur, ἔν : & *ad vindictam*
quidem malefactorum, μῦ.

18. Sed etiam discolis.] *Græcum voca-*
bulum est Dyscolus, *quod nunc non legitur*,
sed Ζυκοιοῖς, *quod est* pravis & malignis.

20. Quæ enim gratia, si peccantes & co-
laphizati suffertis?] *Græcè est*, Quæ enim est
gloria, ποῖον γὰρ κλέος : & *tamen in quibus-*
dam codicibus sic scriptum legitur.

23. Tradebat autem judicanti se inju-
stè.] *Græcè non legitur* Se, *nec injustè, sed ju-*
stè, δικαίως, hoc est, tradebat hoc Deo, qui
justè judicat.

CAP. III.

10. **C**Oerceat linguam suam à malo, &
labia ejus ne loquantur dolum.]
Cur non Et labia sua, *sicut* linguam suam?
αὐτοῦ.

19. In quo & iis qui in carcere inclusi
B b 5 erant,

erant, spiritu veniens prædicavit, qui increduli aliquando fuerant, & expectabant Dei patientiam.] *Gracè est Spiritibus, non spiritu, πνεύματι. item, Aliquando incredulis, quando expectabatur Dei longanimitas, ἀνυπόμονή ποτε, ὅτι ἐξεδέχεται ἡ τὴ θεοῦ μακροθυμία.*

20. Octo animæ salvæ factæ sunt per aquam.

21. Quod & nos nunc similis formæ salvos fecit baptisma.] *Hoc relativum refertur ad Aquam, quæ gracè est neutri generis, ὕδατι. Ideo & eodem genere per imprudentiam transtulit interpret, nisi voluit referre ad baptisma, quod cum dicatur gracè una dictione similis formæ, & genere neutro, ἀνύμνητον, vix quispiam hunc locum legens intelligit: quare sic verba collocassem, sicque transtulissem. Quæ nunc similis formæ baptisma, sive, Cui nunc antitypum baptisma & nos salvos facit: non autem fecit, est enim præsentis temporis, ὧς.*

C A P. IV.

4. **I**N quo admirantur.] *Gracè est, In quo hospitantur, sive hospites sunt, ξενίζοντες.*

14. Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis: quoniam quod est honoris, gloriæ, virtutis Dei, & qui est ejus spiritus, super vos requiescit.

15. Ne-

15. Nemo autem vestrum patiat^{ur} qua-
si homicida & fur.] *Non legitur Gracè* Eri-
tis, *sed subauditur* Estis. *Quod autem sequi-
tur, sic legitur:* Quoniam qui gloriæ & Dei
spiritus super vos requiescit, secundum eos
quidem blasphematur, secundum vos au-
tem glorificatur. Nemo enim vestrum pa-
tiatur ut homicida, ὅτι τὸ ἴης διόξῃς, καὶ τὸ τῆ
θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύει, καὶ μὴ ἀνὴρ ἐς βλασφη-
μίαν, καὶ ὃ ὑμᾶς δοξάζει. μὴ γάρ πε. *Dixi legen-
dum* Ut homicida, non Quasi: *quia etiam
sanctus & innocens potest pati, & sæpe passus
est quasi malus, id est, cum talis non esset. Me-
lius ergo statim post:*

16. Si autem ut Christianus, non erube-
scat, glorificet autem Deum in isto nomi-
ne.] In ista parte *legendum est*, ἐν τούτῳ τῷ
νόμῳ.

17. Quoniam tempus est ut incipiat ju-
dici^{um} de domo Dei.] *Legendum est* A do-
mo Dei, ἀπὸ τοῦ οἴκου.

18. Et si justus quidem vix salvabitur.]
Gracè est, Et si justus vix salvatur, καὶ εἰ δίκαιος
μόλις σωθήσεται.

CAP. V.

1. **S**eniores ergo qui in vobis sunt, ob-
secro consenior.] Ergo, *non legitur
Gracè. Sed cur non potius* Presbyteros, qui in
vobis

Cap. v. L. VAL. COL. IN EPIST. PETRI I.
 vobis sunt, hortor compresbyter? *non modo quia hæc vox Græca est, πρεσβύτερος ἴσ' ἐν ὑμῖν περὶ αὐτοῦ Συμπρεσβύτερος, sed etiam quia sequitur:*

2. Pascite eum qui in vobis est, gregem Dei providentes. *Pascere enim gregem Dei, est Presbyterorum, sive Episcoporum. Nam illud Providentes, dicitur Græcè Episcopantes, ἐπισκοπῆντες. Mirorque Augustinum dicere, Episcopus interpretari Latine superintendens.*

3. Sed forma facti gregis ex animo.] *Non legitur græcè Ex animo: nec Forma, sed Formæ, sive Exemplaria, τύποι.*

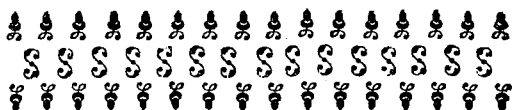
6. Ut vos exaltet in tempore tribulationis.] *In quibusdam codicibus legitur Visitationis, neutrum græcè.*

8. Tanquam leo rugiens circuit, quærens quem devoret.] *Non querit diabolus quem è multis devoret, omnes enim cupit devorare: sed cum omnes devorare non possit, querit aliquem ad devorandum: & ita habet græcè, ζητῶν πρὸς καταπίειν, id est, quærens aliquem devorare.*

9. Scientes eandem passionem.] *Græcè est, Easdem passiones, sive idem passionum, τὰ αὐτὰ τὰ πάθημαίτων.*

FINIS.

LAUR.

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
BEATI
P E T R I
SECUNDAM.

C A P. I.

1. IMON Petrus.] *Ut superius docui, Gracè est Symeon per y, Συμὼν Πέτρος.* Aa. 15. 13.
4. Fugientes ejus quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem:

5. Vos autem curam omnem subinferentes, subministrate in fide vestra virtutem, in virtute autem scientiam.] *Gracè est, AUFugientes quæ in mundo est in concupiscentia corruptionem, & in hoc ipsum curam omnem*

Virtus.

v. 3.

Ib.

omnem conferentes, *sive* impendentes, σοφουόντας τῆς ἐν κόσμῳ ἐκ ἐπιθυμίας φθορᾶς, καὶ αὐτὸ δὲ ποτὶ τὸ βουδλῶ πάντων παρεισινέγκωπας. Virtus hoc loco suo proprio appellatur, a qua viri boni fiunt, ἀρετὴ, *sicut* paulo quoque antè: Qui vocavit nos propria gloriâ & virtute, ἀρετῇ. Nam illud paulo superius, Divinæ virtutis suæ, aliud vocabulum est, quod antè semper usurpatum est, quodque superius exposui, δυνάμειος.

8. Hæc enim si vobiscum assint, & superent, non vacuos, nec sine fructu vos constituent in Domini nostri Jesu Christi cognitione,

9. Cui enim non præsto sunt hæc, cæcus est, & manu tentantis, oblivionem accipiens purgationis veterum delictorum.] *Vellem, ut eleganter dixit* Superent pro Abundent *sive* abundant, πλεονάζοντες, & Præsto sunt pro Assunt, παρέσι: *ita eleganter dixisset* Vobis, non vobiscum assunt, ὑμῖν παρέχοντα. Illud autem tempore corruptum est, Manu tentantis, pro manu tentans, μεωπάζον.

12. Propter quod incipiam vos semper commonere de his, & quidem scientes, & confirmatos in præsentī veritate.] *Quomodo potest quis semper incipere commonere? Ergo ad gratiam veritatem recurrendū est, καὶ ἀναλήσω, id est, non omittam. Nec legendum est, Et quidem, sed* Etsi, *sive* Quanquam, καίτοι.

15. Dabo

15. Dabo autem operam.] *ᾠδὸν, me-*
lius hīc quā superius, Quapropter fratres,
magis fatagite, ᾠδόντες: & posterius, Sata-
gite immaculati, ᾠδόντες. Et frequen-
ter habere vos post obitum meum, ut ho-
rum memoriam faciatis.

v. 10.

v. 14.

16. Non enim indoctas fabulas sequu-
 ti.] *Gracè non est* Frequenter, *sed* Semper,
ἐκαστὸς: nec Indoctas, *sed* doctas fabulas, *σ-*
οφισμῶν, quasi astutas & sophisticas. Sed
speculatores facti illius magnitudinis.] Ne-
que à Speculum, neque à Specula dicitur hoc
nomen. Ideoque non minus aptè transferatur
Inspectores, sive contemplatores, ἐπὶ ὁμοίᾳ.
Illius autem, ad Christum refertur: est enim
generis masculini, ἐκείνου.

17. Hic est filius meus dilectus, in quo
 mihi complacuit.] *Gracè est, in quo ego com-*
placui, sive bene placui, sive bene volui. Nam
ab hoc dicta est ἡ δὸν. Casus quoque accusati-
vi est illud relativum, quod nescio an nunc be-
ne possit transferri in quem, αἰς ὃν ἐγὼ ἰουδέ-
ων, κλητῶν.

CAP. II.

10 S^Ectas nō metuunt introducere.] *Gra-*
cè non legitur introducere: *nec* Metu-
 unt, *sed* tremunt, *τρεῖσιν. Nec* sectas *hīc idem*
vocabulum quod paulo ante, ubi dicitur, Qui
intro-

introducunt sectas perditionis. *Nam illic dicitur hæreses, αἵρέσεις: hic autem opiniones, δόξαι.*

11. Execrabile iudicium.] *Græca vox est Blasphemum, quam nunc interpret transfert Execrabile, βλάσφημον.*

12. Hi verò velut irrationabilia pecora naturaliter in captionem.] *Ἄλογα ζῷα Eadem Græca vocabula aliter transferuntur in epistola Iuda, animalia, quàm hic pecora, ζῷα Indifferenter tamen utrobique transferri potest, vel irrationabilia, vel muta, ἄλογα. Illud autem naturaliter in captionem, Græcè est, Naturalia genita in captionem, φυσικὰ γενημένα εἰς ἀλωσιν.*

13. Voluptatem existimantes diei delicias coinquinationis & maculæ, deliciis affluentes, in conviviis suis luxuriantes vobiscum.] *Græcè est, In die delicias, inquinati & maculosi, deliciis affluentes, sive deliciis operam dantes, sive deliciofi in erroribus suis convivantes vobiscum, Ἡμεῖς ἐν ἡμέρᾳ πρὸς τῷ βίῳ, καὶ μαῶμοι, ἐν πρὸς τῷ βίῳ ἐν τῷ ἀπάταις εὐπείᾳ, συνδωχόμενοι ὑμῖν.*

15. Sequuti viam Balaam ex Bosor.] *Græcè est Filium Bosor, τὸ Βοσόρ.*

18. Eos qui paululum effugiunt.] *Credo interpretem transtulisse Planè, non Paululum, quod est vel indubiè, vel omnino, vel utique, ὄντως.*

20. Facta sunt eis posteriora deteriora prioribus.] *Gracè est*, Facta sunt eis ultima deteriora primis, *τὰ ἔχιστα χείρονα τῶν πρώτων.*

C A P. III.

18. **E**T nunc, & in diem æternitatis.] *Non pejus in die, nisi est casus accusativus gracè. Æternitatis propriè dicitur gracè Seculi, eis ἡμετέραν αἰώνων.*

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN EPI-
STOLAM PETRI
SECUNDAM
FINIS.

Ce

LAURD

L A U R. V A L L A E
C O L L A T I O N E S
I N E P I S T O L A M
J O A N N I S
P R I M A M.

C A P. I.

I. **Q**Uod fuit ab initio.] *Cur non*
Quod erat, ὡς, sicut in euange-
lio, In principio erat verbum,
ὡς?

Iean. I. I.

C A P. II.

4. **Q**UI dicit se nosse Deum.] *Aliquis*
confidens hunc emendavit locum, pro
Eum scribens Deum. Nam græcè ita est: Qui
dicit, Novi eum, ἐγὼς αὐτόν.

14. *Scribo vobis infantes, quia cognovi-*
stis patrē.] Quis ad infantes scribit? (ur non
potius, Scribo vobis pueri, aut scribo vobis
filij, aut filioli, παιδία, quemadmodū paulopost
transfert, Filioli novissima hora est, παιδία
v. 18. 16. Et

16. Et superbia vitæ.] *Non minus aptè transferri posset, Facultatum, sive. Nam nunc non ea vita qua spiritum ducimus, intelligenda est, sed quam postea idem transfert aliter in hac ipsa epistola, Qui habuerit substantiam mundi, sive. Facultates & substantia nunc idem sunt.*

18. Quia Antichristus venit.] *Præsentis temporis est Venit, ἐρχεται.*

21. Non scripsi vobis quasi ignorantibus veritatem, sed quasi scientibus eam.] *Græcè est, Non scripsi vobis, quia nescitis veritatem, sed quia scitis eam, ὅτι ἐκ ὁδοῦ.* Hoc annotavi propter illud *Quasi secundo loco male positum.*

27. Unctionem quam accepistis ab eo, maneat in vobis.] *Unctio dicendum fuit: nam græcè nominativus casus est: etsi propter neutralitatem generis est anceps, ἁγίσμα.*

CAP. III.

1. **V**T filij Dei nominemur & simus.] *Non legitur Græcè, Et simus.*

CAP. IV.

3. **E**T omnis spiritus qui solvit Jesum, ex Deo non est: & hic est Antichristus, de quo audistis, quoniam venit.] *Græcè non*

est Solvit, *sed*, Non confitetur, *μὴ ὁμολογῇ*.
Nec Antichristus, *sed* Antichristi, *videlicet*
 hic spiritus, *quod* *Gracè* *est* *neutri generis*, *ὃς*
ἔστι τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιχρίστου, *hoc est*, Et hic est Anti-
 christi spiritus: *vel potius*, Et hoc est anti-
 christi, *id est*, proprium antichristi. Qui quod
 venit audistis, *legendum est*, non de quo, *ὃ*
ἀκηκόατε, ὅτι ἔρχεται.

4. Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis
 eum.] Eos *legendum est*, *ἀνίκητος*.

20. Qui enim non diligit fratrem suum
 quem videt: Deum, quem non videt, quo-
 modo potest diligere?] *In utroque legendum*
est Vidit, *ὡς ἔρανος*.

CAP. V.

8. **E**T hi tres unum sunt.] *Gracè est*, Et hi
 tres in unum sunt, *εἰς τὸ ἓν εἶσι*.

16. Est peccatum ad mortem, non pro
 illo dico ut roget quis:

17. Omnis iniquitas peccatum est, &
 est peccatum ad mortem.] *In hoc secundo ad-*
denda negatio est, legendumque sic, Et est pec-
 catum non ad mortem. *ὃς ἔστιν ἁμαρτία ὃς ὡς*
θάνατον.

18. Sed generatio Dei conservat eum.]
Gracè est, Sed genitus ex Deo conservat se-
 ipsum, *ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ, τηρεῖ ἑαυτὸν*.

F I N I S.

L A U R.

LAUR. VALLAE
 COLLATIONES
 IN EPISTOLAM
 JOANNIS
 SECUNDAM.

CAP. I.

I. **S**ENIOR electæ dominæ.] *Cur non Presbyter electæ dominæ? Nam hunc Joannem, negat Hieronymus esse Evangelistam, sed alium cognomine Presbyterum: presbyter enim, ut saepius diximus, dicitur gracè, qui latinè Senior, ο παρεκκλησις.* Ioannes presbyter

9. Omnis qui præcedit, & non permanet in doctrina Christi, Deum non habet qui permanet.] *Gracè est, Omnis qui prævaricatur, sive omnis prævaricans, παραβαίνων, Et utrobique manet, Non permanet, sive manens, μένων.*

10. Nec ave ei dixeritis:

11. Qui enim dicit illi ave,] *Non est*

Cc 3

Gracè

L. VAL. COL. IN EPIST. JOAN. II.

Inc. 1. 28.

Act. 23. 26.

Gracè imperativus modus, ut in illo, Ave gratia plena : sed infinitivus, ut in illo, Lyfias Claudius Felto salutem, χαίρειν. Ergo alius transtulisset, Nec salutem ei dixeritis.

12. Spero enim futurum me ad vos.] *Non est Gracè Futurum, sed venire, ἐλθεῖν. Et os ad os loqui.] Ut illud, Spero me futurum ad vos, parum Latinum est: ita & hoc, etsi Gracè respondet, Os ad os, dicendum erat, Ore ad os.*

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN EPI-
STOLAM JOANNIS
SECUNDAM
FINIS.

LAUR.

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
JOANNIS
TERTIAM.

1. **S**ENIOR Cajo charissimo quem diligo in veritate, charissime.] *Dixit superius de nomine Senior. Charissimus non est græcè superlativi, ἀγαλλος, quod transferre interpres solet Dilectus.*

2. Orationem facio prosperè te ingredi & valere, sicut prosperè agit anima tua.] *Ego potius dixissem Opto, quam orationem facio, εὐχεμαι. Et cur non sic dixit prosperè agere interpres, ὁδὸν εὖ, ut dixit Prosperè agit, ὁδὸν εὖ? Aut cur non dixit hoc prosperè ingreditur, sive prosperè iter facit, ut dixit illud Prosperè ingredi, cum idem verbum sit?*

4. Majorem horum non habeo gratiam.] *Græcè est Gaudium, sive lætitiā genere feminino, ut sciamus genus mutari oportuisse, si translatum est Gaudium, γαῖον. Etiam His, non Horum, dicendum fuit: quidam tra-*

L. VAL. COL. IN EPIST. JOAN, III.
men græci codices habent genitivum singula-
rem, id est, non τῶν, sed ταύτης. In quibus si
rectè scribitur, legendum est, Majus hoc gau-
dium, sive majorem hac lætitiā.

6. Quos benefaciens deducis dignè
 Deo.] *Gracè est, Quos benefacies præmit-*
tens, sive cum præmiseris dignè Deo, καὶ ὡς
ποιήσεις προπύμνας.

9. Scripsissem forsitan ecclesiæ.] *Gracè*
est, Scripsi ecclesiæ, ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ.

10. Propter hoc si veniam, commone-
 am ejus opera quæ facit.] Commonebo le-
 gendum est, sive in memoriam redigam,
ἀπομνήσκω.

Et quasi ei non ista sufficiant.] *Gracè est,*
Et his ei non sufficientibus, sive & his non
contentus, ἢ μὴ ἀρκέμεν & ἐπὶ ταύταις.

LAURENTII VALLÆ
 COLLATIONUM IN EPI-
 STOLAM JOANNIS
 III. FINIS.

LAUR.

LAUR. VALLÆ
COLLATIONES
IN EPISTOLAM
JUDÆ.

3. **D**EPRECANS supercertari semel traditæ sanctis fidei.] *Durè translatum.* Ego sic transferrem, Exhortans incubere sive illaborare. *Nā hoc verbū frequenter transfert Laboro,* ὡς ἀνδρῶν ἐπαγωνίζεσθαι.

8. Similiter & hi carnem quidem maculant.] *Gracè est,* Et hi somniatores carnem quidem maculant, ἐνυπνιζόμενοι, *Ἰάρεα μὲν.*

11. Væ eis, quia in via Cain abierunt.] *Gracè est,* Væ eis quia in via Cain perrexerunt, καὶ αὐτοῖς, ὅτι τῇ ὁδῷ τῇ Καὶν ἐπεσθ' ὁδοῦ.

12. Hi sunt in epulis suis.] *Gracè est,* In dilectionibus vestris, ἀγάπαις ὑμῶν. *Et secundum quasdam editiones,* in deceptionibus vestris, ἀπάταις ὑμῶν.

14. Prophetavit autem de his septimus

C c 5

ab

L. VAL. COL. IN EPIST. JUDÆ.
ab Adam Enoch.] *Non est de his græcè, sed
per dativum, Et his, καὶ ἱερεῖς.*

22. Et hos quidem arguite judicatos,

23. Illos verò salvate, de igne rapientes.
] *Ego quidem sic transferrem, Et alios quidem
arguite discernendo, alios verò in timore
salvate ex igne rapientes, καὶ ἔς τὴν ἐλέγ-
χεται δακρυόμαρτοι, ἔς τὴν ἐν φόβῳ ὡς ἐπὶ ἐκ πρὸς
ἀεπάζοντες.*

LAURENTII VALLÆ
COLLATIONUM IN EPI-
STOLAM JUDÆ
FINIS.

LAUR.

LAUR. VALLAE
COLLATIONES
IN
APOCALYPSIN.

CAPUT I.

I. **A**POCALYPSIS Jesu Christi.] <sup>Apocalyp-
sis.</sup>
*Cum semper hoc vocabulum supe-
rius reperiamus translatum, cur
nunc in Græca voce relinquitur?*
 ἀποκάλυψις. Quam dedit illi Deus, palàm
 facere servis suis quæ oportet fieri citò.]
*Nescio an interpret scriptum reliquerit Plana
 facere, ut foret apertior sensus, non Apoca-
 lypsim aperiri, sed quæ oportet fieri citò.
 Nam sapius dicitur, Planum facio, quàm pa-
 làm facio, & græcè uno verbo dicitur Osten-
 dere, δειξαι.* <sup>Planum fa-
cio.</sup>

2. Qui testimonium perhibuit verbo Dei
 & testimonium Jesu Christi, in iis quæcun-
 que

que vidit.] *Quò refertur illud, Testimoni-
um Jesu Christi? Gracè ejusdem casus est cu-
jus verbo, τὸν λόγον τῷ θεῷ, καὶ τῷ μαρτυρίᾳ. Qua-
re ego dixissem uno verbo, sicuti est gracè, Qui
testatus est verbum Dei, & testimonium
Jesu Christi, μαρτυρήσας. Sed neque legitur
gracè, in iis, sed tantum Quæcunque vidit,
& item quæ in nostris codicibus desunt, καὶ ἃ ἰ-
σάβη, καὶ ἃ καὶ γὰρ λέγει καὶ ταῦτα, id est, Et quæ
sunt, & quæ oportet fieri post hæc.*

3. Beatus qui legit, & qui audit verba
prophetiæ hujus, & servat quæ in ea scripta
sunt.] *Non legitur gracè Hujus, estque gene-
ralis sententia de omni prophetia. Cetera me-
lius leguntur in iis codicibus, in quibus ita le-
gitur: Beatus qui legit, & qui audiunt ver-
ba prophetiæ, & servant quæ in ea scripta
sunt, καὶ οἱ ἀκούοντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας, καὶ
τηροῦντες.*

4. Gratia vobis ab eo qui est, & qui e-
rat, & qui venturus est, & à septem spiriti-
bus qui in conspectu throni ejus sunt.] *Ne-
scio an aliquid mysterij sit in hoc quod Gracè
dicitur, Ab is qui est, & ab is qui erat, & ab
is qui venturus est: sive (ut ad verbum trans-
feram) ab ens, & ab is qui erat, & qui ven-
turus: quanquam Gracè propter articulos con-
cinnius dicitur, ἀπὸ τοῦ ὃ ὦν, καὶ ὃ ἦν, καὶ ὃ ἐρχόμενος. Ὁ.
An voluit Joannes in Deo significare immuta-
bilem proprietatem? quod non facit, quum no-
minat*

minat septem spiritus, *ὁ δὲ πνεῦμα τῶν ἑπτὰ πνεύματων.*
Illud autem, quod Qui venturus est transfertur, praesentis est potius participium, quam futuri. Sed quare interpret non transtulit nunc nomen Graecum Throni per Sedis, ut ceteris in locis facit?

7. Etiam amen.] *Non est nunc Etiam conjunctio conjunctiva, sed de qua superius disserui, quae in usu fuit veteribus ipso graeco sono, Νᾶ, νᾶι.*

16. Et facies ejus sicut sol apparet.] *Gracè est, Et aspectus ejus, ἡ ὄψις.*

CAP. II

5. **S**inautem, venio tibi, & movebo candlelabrum tuum de loco suo.] *Insolitum est dicere Sinautem, pro Si non, sive Sin minus, sive Alioqui; ut etiam gracè est, εἰ ἢ μὴ. Nec Venio tibi, legendum est, sed, Venio tibi cito, ἐρχομαί σοι ταχύ. Quod nunc transfert Sinautem, paulopost transfert Si quo minus, negativè quidem significationem, sed barbarè soni, inquit: Similiter poenitentiam age: si quo minus, veniam tibi cito. εἰ ἢ μὴ.*

v. 16.

14. Quoniam habes illic tenentes doctrinam Balaam.] *Barbarè dicitur Illic ad secundam personam pro Istic, et si Graeci non habent per tres personas distincta pronomina, et ab his derivata adverbia, hic, iste, ille, hic, i istic,*

Illic.

istic, illic, & similia. Ex hoc & similibus locis consuetudo nata est barbarè loquendi, illic, illac, illuc, pro istic, istac, istuc. Nec græcè minus in pronomine ipso peccatur, illi pro isti ponendo: in quo peccantes longum est enumerare, quorum est Bernardus. Qui docebat Balac edere & fornicari.] Melius in iis codicibus, in quibus legitur, Edere ex victimis idolorum, sive idolothyta, & fornicari, εἰδωλόθυτα.

CAP. III.

7. **Q**ui habet clavem David, qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit.] *Græcè est in futuro*, Et nemo claudet, & nemo aperiet. *Præterea sic legitur græcè*: Qui aperit, & nemo claudet eam, nisi qui aperit, κλείσει αὐτῇ, εἰ μὴ ὁ ἀνοίγων, καὶ κλείων, καὶ ὁ ἀνοίγει.

15. Utinam calidus aut frigidus esses:

16. Sed quia tepidus es, neque calidus neque frigidus, incipiam te evomere ex ore meo.] *Græcè potius est Fervidus quam Calidus, ζεστός. Nec legendum est Sed, verum Sic, οὕτως. Nec Græcè est Incipiam evomere, sed Evomam, sive evomiturus sum, μέλω σε ἐμέσω.*

18. Suadeo igitur tibi emere à me aurum ignitum probatum, ut locuples fias, & vesti-

vestimentis albis induaris.] *Gracè est, Pro-*
batum ex igni, περιωμένον ἐκ πυρός. Et vesti-
menta alba ut induaris, καὶ ἱμάτια λευκά ἵνα
περιβάλῃ.

19. Ego quos amo, corrogo & arguo.]
Alij codices habent Arguo & castigo: gracè
est, Arguo & erudio, ἐλέγχω καὶ παιδεύω.

CAP. IV.

8. **D**Icentia, Sanctus, sanctus, sanctus.]
Quid causa est, cur cum Græci codices
omnes habent novies Sanctus, Latini habeant
omnino ter, & mysterium illud ter trium, qui
est numerus ordinum angelorum, perdant?

Angelico-
rum ordi-
num nu-
merus.

11. Et propter voluntatem tuam erant,
 & creati sunt.] *Gracè non legitur Erant, sed*
sunt, εἶσι: de Deo enim dicitur, quod erat, non
de rebus creatis.

CAP. V.

10. **E**T fecisti nos Deo nostro regnum &
 sacerdotes, & regnabimus super ter-
 ram.] *Gracè est, Fecisti ipsos, αὐτοῖς, hoc est,*
non solum nos xxviii. sed etiam alios. Nec
legitur Regnabimus, sed regnabunt, βασιλεύ-
σουσι, nec Regnam, sed reges, βασιλεῖς: ut conve-
niat cum illo Sacerdotes.

11. Et erat numerus eorum millia mil-
 lium.]

Cap. VI.

LAUR. VALLÆ COLLAT.

& VII.

lium.] *Non potuit lingua Latina implere gratiam veritatem, in qua numerus immensus significatur: dicitur enim Myriades myriadum, & Chiliades chiliadum. μυριάδες μυριάδων, ἢ χιλιάδες χιλιάδων. Est autem Myrias ē decem millibus, Chilas ē mille.*

Myrias.

Chilias.

12. Dignus est agnus qui occisus est, accipere virtutem, & divinitatem, & sapientiam.] *Non legitur græcè Divinitatem, sed divitias, πλεον.*

C A P. VI.

1. **E**T audiavi unum de quatuor animalibus dicentem, tanquam vocem tonitruum.] *Voce legendum est, φωνή, sive tanquam vox subaudisset. Dicentem autem pro Dicens, interpres ideo lapsus est ut diceret, quia Græca vox genus non distinguit, est enim casus genitivi, λέγοντι. Rectè igitur mox,*

3. Audiavi secundum animal, dicens: quod etiam græcè genitivi casus est, λέγοντι.

C A P. VII.

5. **E**X tribu Juda duodecim millia signati. Ex tribu Ruben duodecim millia signati.] *Non legitur Græcè sicut apud nos, in singulis tribubus signati, sed tantum in prima & ultima. Hoc autem vocabulum venit à sigillo,*

gillo, sic enim transfert interpres *Κεγγίλα*, ut sciamus etiam posse transferri *Sigillati*, si hoc vocabulum in usu esset, *ἐσφραγισμένοι*.

CAP. VIII.

13. **D**icentis voce magna, *Væ, væ, væ.*] *Deest Ter, τρις; ut sit, Dicentis voce magna ter, ne putares dixisse septennumero Væ. Qui erant tuba canituri.] Ratio postulat ut dicatur Canturi.*

CAP. IX.

9. **E**T habebant loricas sicut loricas ferreas.] *Græcè est Thoraces, θώρακες.*

11. Cui nomen Hebraicè *Abdon*, Græcè autem *Apollyon*, Latine habens nomen *Exterminans*.] *Non legitur hoc græcè, Latine habens nomen exterminans, sed ab aliquo adjectum, quanquam insulse, cum Joannes non respiciat ad linguam Latinam, contentus à græcis intelligi, quorum lingua utebatur. Præterea græcè est: In Græca autem nomen habet Apollyon, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὄνομα ἔχει ἀπολλύων. Hoc etiam nomen est illi Latine, non autem exterminans. Nam Græca voce nos utimur: quamvis interpretari possimus Exterminans, tamen aliud est Latine sic nominari, aliud sic interpretari.*

Dd

16. Et

LAUR. VALLÆ COLLAT.

16. Et numerus equestris exercitus ejus
vicies millies dena millia.] *Major hîc quàm
ca 5. 11. superius videtur significari numerus : at mihi
videtur major significari in loco superiori, nam
in hoc Gracè tantum dicitur Myriades my-
riadum, ut aptius potuerit nunc transferri,
Millia millium, quàm superius, & quàm
per certum numerum, Vicies millies dena
millia.*

C A P. X.

1. **E**T pedes ejus tanquam columna.] Co-
lumnæ pluraliter legendum est, *σύλοι.*
3. Quemadmodum leo cùm rugit.] *Gra-
cè est Mugit, μυκάθ.*

C A P. XI.

17. **G**Ratias agimus tibi Domine Deus
omnipotens, qui es, & qui eras, &
qui accepisti virtutem.] *Gracè est, Qui es,
qui eras, & qui venturus es, quia recepisti
virtutem, καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὅτι εἴληφας.*

C A P. XII.

18. **E**T stetit super harenam maris.] *Steti
legendum est, ἵσάδλω.*

C A P.

CAP. XIII.

9. **S**I quis habet aurem, audiat: Qui in Captivitatem duxerit, in captivitate vadit:

10. Qui in gladio occiderit, oportet eum in gladio occidi.] *Græcè est iter, Si quis. Neque legitur, In captivitatem duxerit, sed si quis captivitatem habet, vadit, ἢ τις ἔχει αἰχμηδυσίαν, ἐπάγει.*

CAP. XIV.

13. **B**Eati mortui qui in Domino moriuntur. Amodo jam dicit spiritus, ut requiescant à laboribus suis, opera enim illorum sequuntur illos.] *Græci sic hunc locum distinguunt, ut Amodo sit finis sententiae, non principium: tamen si Græca vox non magis significat Amodo quam Jam, ἀπὸ νῦν, ut supervacuum sit utrumque ponere. Sed mihi libet suspicari ab interprete fuisse translatum Etiam pro affirmativa, de qua aliquoties dixi: nam Græcè est, Dicit etiam spiritus, λέγειν αὐτὸ τὸ πνεῦμα, quemadmodum paulòστ: Et audiavi alterum angelum dicentem, Etiam Domine omnipotens, vera & iusta judicia tua, αὐτὸ κῆρ. Illud autem ultimum Latinus diceretur: Opera enim sua*

c. 16. 7.

Dd 2

sequun-

LAUR. VALLÆ COLLAT.
fequuntur illos, *ſeu* eos, *ſive*, *ut* *Gracè* eſt, ſe
quuntur cum eis, μετ' αὐτοῖς.

C A P. XV.

4. **Q**uia tu ſolus pius es.] *Gracè* non eſt
Pius, ſed ſanctus, ἅγιος.

6. Veſtiti lapide mundo candido.] *Ferè*
codices graeci habent, Lino mundo. *Eſt autem*
ſimilis ſcriptura nonnihil Lapis & Linum
gracè, λίθος, λίνον. *Ego potius dixiſſem* Ful-
gido *quam* Candido, λαμπρόν.

C A P. XVI.

5. **I**uſtus es Domine, qui es, & qui eras
ſanctus, quia hæc iudicaſti.] *Gracè*
eſt, ut ſuperius admonui, Erat non eras, qua-
ſi dicatur : Tu Domine, is qui eſt, & qui
erat, qui ſanctus : *neque enim* *Gracè* Sanctus
reſertur ad Erat. ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν ὁ ἅγιος.

C A P. XX.

7. **S**olvetur Satanas de carcere ſuo,
8. Et exhibit, & ſeducet omnes
gentes quæ ſunt ſuper quatuor angulos ter-
ræ Gog & Magog, & congregabit eos in
prælium.] *Non eſt* *Gracè*, Et congrega-
bit, ſed Ad congregandum, ſive, *ut* *gracif-*
ſem,

sem, congregare, συναγαγεῖν. Sed illud eos quò refertur? an ad angulos? id verò absurdum sit. An ad gentes? at cur non dixit Eas? Ne multis, sciamus Gog & Magog esse generis masculini, ut dicimus Affur, Amalec, Madian genere masculino, pro gentibus quæ ab his viris originem ducunt, qui his nominibus vocabantur. Sed Græca lingua planè cuius generis sit indicat, τὸν Γῶγ, καὶ τὸν Μαγῶγ.

CAP. XXI.

6. **E**T dixit mihi, factum est. Ego sum alpha & o.] *Græcè est: Factus sum alpha & o, sive fui alpha & o: ἐγὼ εἰμι, γέγονα τὸ α καὶ τὸ ω.*

11. Tanquam Jaspidis lapidis sicut crystallum.] *Græcè est, Tanquam lapidi Jaspidi crystallizanti, ὡς λίθος ἰάσπιδος κρυσταλλίζοντι.*

CAP. XXII.

13. **E**go sum alpha & o.] *Græcè sine verbo legitur, Ego α & ω, ἐγὼ τὸ α, καὶ τὸ ω.*

14. Beati qui lavant stolas suas.] *Græcè est, Qui faciunt mandata ejus. Puto erratum ab interprete, quia nonnihil similis scriptura hic & illic est græcè, in verbo Lavantes*

L. VAL. COL. IN APOCALYPSIN.

⊕ Facientes : sic enim legitur Gracè Facientes, ποιῶντες: sic Lavantes, πλύνοντες. Et stolas Latine nonnihil in sono congruit, cum Præcepta Gracè, ἐντολὰς. Et Suas, ⊕ Ejus, fere eodem modo scribitur, ὡς.

20. Etiam venio citò. Amen, veni Domine Jesu.] Gracè non solum ante verbum Venio, est etiam, sed ⊕ ante verbum Veni: καὶ ἔρχομαι ταχύ. ἀμήν, καὶ ἔρχου κύριε Ἰησοῦ.

L A U R E N T I I V A L L Æ
C O L L A T I O N U M I N A -
P O C A L Y P S I N
F I N I S .

IN

I N

LAVR. VALLÆ

V. CL. De Collatione Novi

TESTAMENTI libros

NOTAE

IACOB I REVII.

BREVITER mihi reddenda est ratio mutati tituli, id est, quare, rejecto *Annotationum* nomine, libros *De collatione Novi Testamenti* inscripserim. Causa est unica, sed *siat* *quid*, quia videlicet hæc, non illa inscriptio est ab operis auctore. quod ex ipso planum faciam. Is ergo In Pogium Antidori lib. i. ita loquitur : *At, inquires, Hieronymus utrumque Testamentum postea transtulit. Utinam quidem utrumq; sincerum haberemus ! et si non cum omnes ecclesia receperunt. Sed cur in multis eum non frequentamus, veluti in Psalmis secundum Hebraicam veritatem ? quan-*

D d 4

quam

JACOBI REVII NOTÆ

quam Novum ipse non transtulit, sed aliquoties repurgavit, non tam in verbis quam in sententiis, quod rursus, ut opinor, si revivisceret, in quibusdam depravatum vitiatumque corrigeret, quemadmodum in opere meo DE COLLATIONE NOVI TESTAMENTI, quod tu opus in invidiâ vocas, ostendo Ejusdē Antidoti lib. 4. De Hieronymo reprehensō & in superiore Antidoto satisfeci, & posterius, cum libros DE COLLATIONE NOVI TESTAMENTI non hæreticos, ut ais, sed pios esse demonstrabo, satisfaciam. Eodem lib. multis interjectis: Post ortas inter nos (de se & Ant. Panormita loquitur) similitates, ego DE NOVI TESTAMENTI COLLATIONE composui, ut ipse illud opus à me ostensum sibi non queat dicere. Sed & rationem nominis eodem libro ipse aperit, quod videlicet in eo opere Contulerit rivum latinum cum græco fonte Novi Testamenti. Et expressius in Matth. c. 27. v. 22. ubi: Tres, inquit, codices latinos & totidem græcos habeo cum hac compono, & nunquam alios codices consulo. Non puto ergo quenkumque ita pervicacem fore ut de alio opere eum agere existimet quam quod præ manibus habemus. Res ipsa loquitur. Itaq, in re clara non ero prolixior, Sed de numero librorum dispiciendum est. Non fuisse librum unicum, (qualem ex eo fecit qui prius edidit, aut certè qui ante eum transcripsit)

scripsit) ipse docet in eundem Pogium lib.
 1. *Qua de re, inquit, feci mentionem, non
 in opusculo, ut tu ais, sed in pluribus libris* DE
 COLLATIONE NOVI TESTAMENTI. Cū
 plures libros nominat, uno plures vult dicere.
 Quot autem fuerint perspicuum facit, *In*
Barpt. Facium Recriminationum lib. 4. ubi
 ei, græcarum sibi literarum incitiam obji-
 cienti, respondet: *Nam neque ignoro græcas*
litteras, neque illarum tam parum peritus sum;
quod probant, cum alia translationes mee, tum
 DUO libri DE COLLATIONE NOVI TE-
 STAMENTI. Hanc ob causam in duos & i-
 pse libros opus denuo diremi, priori quatu-
 or Evangelistas, posteriori reliqua Novi
 Testamenti scripta attribuens, ut *omnium*
 esset inter partes. Judicium meum eatenus
 cum aliter non possem, sequi coactus, cui æ-
 quos lectores non difficulter subscripturos
 merito, ni fallor, mihi persuadeo. Nunc ad
 alia progrediendum. Non edidit hoc opus
 ipse Laurentius, licet cum viris literatis ac
 præstantibus haud gravate communicarit.
 Vides hoc 1 v Antidoti lib. ubi dicente Po-
 gio: *Sed edidisti librum, vel libros potius, o-*
stentator insane, existimans te laudem ex tant
vir (Hieronymi) *detractione consecuturum,*
sed cum videres tibi ignis periculum imminere,
occultasti librum. Et multo post: *Tu Hierony-*
num non reprehendis, qui librum composuisti,

JACOBI REVII NOTÆ

ac etiam multis ostendisti, de erroribus in traducendo suis? Edes unquam omnibus libellum? cur domi occultum tenes? an ignem metuis? profer oro libros. Respondet Laurentius: O praeclarum religionis patronum P. Clodium! Si prodidi libros, quomodo occultare possum? nescit vox missa reverti. Et semel emissum volat irrevocabile verbum. ut inquit Horatius. Quare ab iis qui habent. Si non edidi, cur audes ut editos reprehendere? Sed tu quod ediderim, & quod occultem, utrumque mentiris. Nam per occupationes meas, praesertim cum alia ederem, non edidi, nec unum mensem penes me fuerunt libri illi jam octo annis ex quo composui, & apud Marcellum sunt, caput ferreum. &c. Hæc ille. Verum quomodo hoc opus ab eis qui viderunt acceptum sit, quidve de eo judicarint operæ præcium erit cognoscere. Et doctissimis quidem ea tempestate viris, quorum oculi livoris veneno non erant suffusi, perplacuisse certum est, cum & Papam (Nicolaus v. is tum erat) & eruditos Cardinales habuerit approbatotes. cui rei probandæ eo quem modo citavi libro affert verba Nicolai Card. S. Petri doctissimi & græcarum literarum peritissimi viri ex ipsius ad sese chirographo. quæ quia brevia sunt adjeci, sunt autem hæc: *Doctissime vir, sanctissimus Dominus noster remisit mihi hunc librum vestrum, cuius, si foret possibile, optarem*

rem copiam, quoniam multum mihi placet, & utilis est pro intellectu sacrae scripturae. Vester Nicolaus Card. S. Petri. Adjicit & alteram ejusdem epistolam, qua propensum Pontificis favorem ei significat, & ea recitata, Vides, ait, impiissime Clodi, non damnari opus meum neque à summo Pontifice, neque à Cardinalibus, sed laudari, sed exposci, sed utile esse sacrae scripturae intelligenda dici? Nam Cardinalis Nicenus, vir de me optime meritus, & qui ut Romam venirem mihi auctor extitit, habet in opere meo partem; quippe qui illud cujus supra feci mentionem: Sic eum volo manere, quid ad te? quod ego non animadverteram, ut adderem admonuit, Nam illud: Adducunt eum ad Caiapham in praetoriū, non mea animadversio est, sed aliorum multorum, quorum unus fuit Cyriacus Anconitanus. Is Cyriacus in Lombardia reperit quatuor exemplaria emendate scripta sic: Adducunt eum à Caia-pha in praetorium. & quod ego prae verecundia nolui facere, Augustinum notat qui hoc ignoraverit, laboretque enodare ubi nullus est nodus. Amicissimus meus ac doctissimus Joannes Tiburtius reperit apud S. Chrysogonum, ubi cum magno Theologo habitat Cardinali Ilerdensi, venerandum codicem evangeliorum, in eodem loco emendatè scriptum, quem locum fertur Eugenius IV. emendare destinasse. Hac & ejusmodi sunt quae in opere meo continentur, quod

JACOBI REVII NOTÆ

quod tu hæreticum appellas &c. Animadver-
 tit lector viros præstantes græcos & Italos,
 atque ipsam adeo Romanam curiam eo tē-
 pore editionis vulgatę emendationi, & Lau-
 rentii hac in parte diligentia favere fuisse
 visam. Sed haud longo post tempore acer-
 bissimos hujus sui instituti adversarios ex-
 pertus est, Pogium imprimis Florentinum
 pontificiis scriniis præfectum, hominem
 cum vita flagitiosa, tum impurissimo Con-
 fabulationum edito libro nobilitatum, qui,
 quod fatuam suam latinitatem ab Elean-
 tiarum arbitro Laurentio notatam esse pu-
 taret, contumeliosissimas in eum Invektivas
 edidit, in quibus nihil sibi opportunius ar-
 bitratus est, quam Laurentio hujus operis
 nomine vitæ ac fortunarum periculum cre-
 are; sed editis Antidotis contra ejus venena
 præclarè se munivit Laurentius, in quorum
 uno quæ fulmina in Pogij caput vibret, au-
 di: *Homo tartaree, Satana frater, Belial fili,*
& ignis æterni sempiternum pabulum, quam-
diu vives Italia dedecus, & seculi turpitudine,
atque civitatis sterquilinum; morere quam-
primum, qui non mori, sed vivus vidensque de-
hiscente terra dignus es absorberi. Alterum ho-
 stem nactus est æmulum suum in aula Nea-
 politana Antonium Panormitam, virum Po-
 gio moribus & ingenio persimilem, qui, ob
 editum multo ante librum Sodomiticum,
 Herma-

Hermaphroditi titulo, ægre ignis supplicium evaserat. Hic idem egit quod Pogius, verum clandestinis potius obrectationibus quam editis libris. Specimen egregium ex Pogianis Invektivis, si placet, accipe: Recordare, inquit Pogius, quid responderis doctissimo viro Antonio Panormita. Nam cum ante vestrum dissidium te ad cœnam invitasset, teque post cœnam tanta temeritatis, quod Hieronymum reprehenderes, damnares, tu quid dixisti, perfide fidei decoctor? te tibi, ut verbis tuis utar, etiam adversus Christum spicula reservasse. &c. Ad quæ respondet inter alia Laurentius: Cur ego reservarem tela, sive, ut tu improprie loqueris, spicula, quod tuum, non meum est verbum, adversus Christum, in cujus honorem, o te omni diabolo tetriorem! componebatur hoc opus? & post nonnulla: Et tamen testem citas, si modo verum est, unum, & eundem plusquam pessimum, & penè tibi parem Ant. Panormitam, nunquam sine prefatione nominandum, qui penè bis sub Eugenio & Bernardino per imaginem chartaceam crematus est. Quis hoc tibi detulit? scelestissimus Panormita. Quis testis meo convicio affuit? scelestissimus Panormita. Quis Christi blasphemati vicem dolui? scelestissimus Panormita. O Podi acute, quomodo potest de opere græco judicare homo à græcis literis remotissimus? quem si ejus lingua probes nosse Alphabetum,

JACOBI REVII NOTÆ

betum, omnem tibi remitto qua me affecisti injuriam. Hæc fere sunt quæ de hoc opere in scriptis Laurentianis, sed fusius explicata, invenire est. Quod cum vivus is, ut notatum ante, non publicasset, una cum auctore suo jam interierat, nisi vir incomparabilis Erasmus Roterodamus Anno 1504. in pervertusta quadam bibliotheca exemplar ejus reperisset, quod Christophoro Fischero protonotario Apostolico ac Pontificij juris D. communicatum, cum ei summo opere probaretur, isque non modo editionem flagitaret, sed & se patronum libri propugnatoremq; offerret, Erasmus anno sequenti edidit, ac eidem cum luculenta præfatione dedicavit. Quid multa? Evasis etiam ad tempus virgulam censoriam Patrum Tridentinorum ac Pij. 1v. qui cum de Patrum istorum sententia Indicem librorum prohibitorum edidisset, & auctoris nostri aliquot opuscula in eum conjecisset, puta, *De falsa donatione Constantini, de libero arbitrio, de voluptate,* ab hoc tamen opere manus abstinuit. At eum secutus Sixtus v. id una cum libro *De Personâ contra Boëthium,* superioribus adjecit, *nisi, inquit, corrigantur.* Atque hæc fuit varia hujus operis, qua vivo auctore, qua mortuo, fortuna, quam & in eo minus æquã habuit, quod prodiit quidem tandem aliquando, at mutato titulo, ac sublata librorum

rum distinctione, & in multis mendosum ac perturbatum. Et quatuor quidem ejus editiones mihi compertæ, quarum primam, quæ Parisiis exisse videtur A°. M.D.V. (illum enim & locum & numerum præfert epistola quam Erasmus ei præfixit in Epistolarum opere l. 3. p. 190.) mihi videre nondum contigit, tribus postremis Basileensibus usus sum, Earum priores duæ, altera anni M.D. XXVI. à Cratandro, altera reliquis operibus Vallæ conjuncta anno M.D.XI. ab Henrico Petro indiligentissimè curatæ sunt, ac ita similes, ut verbum è verbo, mendum è mendo expressum esse facile appareat. Postrema, quæ est anni sequentis M.D.XII. à Balth. Lazio data, sedulum correctorem habuit, qui menda quidem typographica pleraque sustulit, sed interiori tamen, & in ipsis quasi visceribus hærenti morbo mederi non potuit. Non dicam in multis τοῦ ὁμοίου ὡς πρὸς tradi, quod fortasse properanti scriptoris calamo ascriberet quispiam, non dicam integra capitum membra sedibus suis evulsa, ac non suis intrusa, quod nulla ratio suadet ab auctore profectum, illud tantum monebo, vix decimam quamq; vocem græcam suo loco esse positam, sed plerasque omnes perturbato ordine hac illac disjectas legi. Tolerari id posset ubi sensus manet incorruptus, sed quia is & obscuratur sæpe,

&

JACOBI REVII NOTÆ

& contra mentem auctoris invertitur, & ubique elumbatur, profecto audendum aliquid fuit, quo pleraque suis sedibus restituerentur. Novi quam merito odiosum sit in alieno opere ingeniosum esse velle, at id hic factum nego, cum manifesto hæc confusio sit à peregrina manu, sive Laurentius (id quod ab instituto Collatoris non videtur abhorrere) græca in albo paginarum posuerit, eaq; alius deinde, *ὧς ἐν* conjecerit in textum, sive alia quæpiam verisimilis ratio excogitari possit. Sed rem uti est me divinaſſe arbitror. Qui enim titulum ausus fuit mutare, & distinctionem librorum tollere, quidni & hoc auderet? quod si cui aliter tamen videtur, verbum non addam, fruatur prioribus editionibus, *Et Phyllida solus habeto.*

Porro, in duobus, quæ laboris magis quàm ingenii sunt, me gratiam nonnullam à studiosis initurum spero: prius est, quod verbis scripturæ quæ Laurentius affert, versuum, quos vocant, numerum apposui. Nō potuit hoc Laurentius, cum ejus tempore distinctio illa nondum esset. Est enim beneficium Roberti Stephani, qui hanc de qua agitur Capitis cujusque catacopen confecit. *Inventum autem illud* (verba sunt filii Henrici) *simul in lucem, simul in omnium gratiam venit: simulq; in tantam auctoritatem, ut quasi ex auctorarentur alia Testamenti Novi, sive*
græca,

Praefat. in
Concordant. græcas.

græca, sive latina, sive gallica, sive germanica, sive in alia vernacula lingua editiones, quæ id inventum seculum non essent. Nos ejus utilitatem etiam in hoc opere, idque in re maxima & in qua periculosè quis hallucinari posset, videbimus ad 1. Jo. 5.

Alterum est, quod quæcunque è sacris citat Laurentius (sunt autem plurima) eorum capita ac versus margini ascripsimus, quod totum & ubique auctor neglexerat. Uti & plerumque omisit ad ea quæ ex aliis auctoribus afferebat lectorem notatis locis manuducere. Hinc pulcèrrimarum sæpe rerum obscuritas, cum integros auctores unius vocolæ causa evolvere molestum sit. Quædam ergo & ejusmodi adjeci, sed non omnia, neque sane potui. Præter hæc etiam quæ contextus sacri sunt, aut ex eo petita, à Laurentianæ orationis filo, characteris genere distinxi, quod in hoc conciso scribendi genere ut summe necessarium, ita minime observatum erat. Nunc quæ mihi in hisce libris visa sunt animadversione digna paucis perstringam.

IN MATTHÆI C. I.

v. 16. *Nam Hebræicè scripsit^s Mathæus.]*
 Controversia hoc non caret. v. Casaub. adversus Baron. Exerc. 15. c. 12, & 16. c. 115.
 E e confer

JACOBI REVII NOTÆ

confer quæ R. D. Gomarus super ea re differuit peculiari libello, & N. Vedel. ad Ignatium Exerc. 4. c. 2.

Utitur genitivo græco.] Erasmus in ora libri posuerat: *utatur*. Sed idem loquendi modus est apud Vallam in Matth. 25. circa finem, Marc. 12. 15. & alibi. Itaque nihil muto.

Illarum enim nomen in a semper exit.] Hoc falsi convincit locus Rom. 16. 6. ἀσπάσασθαι μαριὰμ, ἧς πολλὰ ἐποίησεν εἰς ἡμᾶς. contra, mater Domini & μαρία & μαριὰμ indifferenter appellatur. idem enim apud Hebræos nomen est. ut & μαριάμιν apud Josephum.

Quod de Maria Magdalena dicitur: Maria optimam partem.] Fuit hæc soror Marthæ è Bethania, Jo. 11. 1. non Magdalene è Galilææ vico Magdala, de qua Matth. 15. v. ult.

Æneas, quod Homerus producit.] Æneam ubi Thucydides nominet locus non occurrit. nisi auctor in animo habuerit Ænefiam ephorum Spartanorum, de quo l. 2. cuius & meminit Xenophon l. 2. τοῦ ἐλληνικῶν. De Xenophonte quod ait verum est, eum αἰνείαν scribere secunda brevi, cum de Ænea Stympthalio Arcadum imperatore loquitur ἀναβ. l. 4. & ἐλλην. l. 7. at in Cyneget. ubi de Anchisæ filio agit eum αἰνείαν vocat ut & Homerus.

Cœnomia] pro κνωμία vel, ut alij scribunt, κνωμία. Exod. 8. 21. &c.

De Hebræis nihil dicere habeo.] Itaq; nunci non sunt quæ hic de accentu Hebræorum inculcat, quorum ratio ex ejus linguæ grammaticis petenda est.

Hoc ipso teste interprete.] Scriptum erat: *Hoc est ipso teste interp. delevi est.*

Cum eniti sit cum conatu & labore parere, quod in matrem Domini non cadit] Ex errore Pontificiorum & Marcionitarum hoc est. quem refutatum v. Tertull. l. de carne Christi, & adv. Marcionem l. 4. Epiph. hæres. 77. & 78.

v. 18. *Nam sic legitur Græcè: Cum enim desponsata esset mater ejus Maria.*] Deerat *Maria*, quod ex textu, & auctoris mente addidi.

Propter timorem tuum Domine.] Hæc in vulgata aliter habentur, sic: *A facie tua Domine concepimus, & quasi parcurimus.*

Non sequi ut postea convenerint] Hoc totum ab ultima editione aberat, quod è prioribus reposui.

v. 22. *Quod dictum est à Domino.*] Hæc ita ut distinxì haud dubiè scripsit auctor, licet in omnibus exemplaribus confusè legantur.

JACOBI REVII NOTÆ

C. II.

Quæ in hoc capite citat ex Xenophonte, sunt pædias l. 7. & 8. quæ ex Platone, in Alcibiade majore, quæ ex Herodoto, l. 1. & 3. quæ ex Plauto, prologo Aululariæ.

v. 2. Καμῖλε] transpositum erat.

v. 11. *Et intrantes domum.*] Hæc erant confusa.

Προσέπαι] scriptum erat *περὶ σπαι*.

Et apertis thesauris suis] Totus ille locus una cum annotatis inverso ordine præpositus erat loco: *Et procidentes.* Vox *Theſaurus* in margine etiam erat trajecta.

C. IV.

10. ὁ κοδοιμωμένη] transpositum erat.

Servire principi] Ita LXX. ubi rectè scholiastes: τὸ ἐβελγῖνον, μολὸχ ἔχει, καὶ οἱ λοιποὶ τὸ ἐρμυνοῦται τὰ το τεθείχαι, inter eos est & interpres Latinus.

Mendica; aditus.] Totum istud assummentum abest à textu Jobi Hebraïco.

24. ἀκὴν] Bis inculcatum erat. alterum delevi.

25. *De sub pede]* Florus tamen, non ineptus auctor, dixit: *De sub Alpibus, & De sub ipsis Italia fascibus.* l. 2. c. 3.

C. V.

C. V.

6. *Justitiā.*] Quid hoc monstri est, *esurire justitiā?* hoc nec cum græco textu, nec cum sequenti glossemate, nec cum sana ratione satis convenit.

Et justitia tua exultabit.] Imo posteriore psalmo malè ablativus ponitur pro accusativo, & utrobique perperam *exultare*, pro *canere*.

Εἰς ὅλιν.] Non ponitur accusativus pro dativo, sed *εἰς* pro *ἐν*. quam præpositionem necessario sequitur accusativus. Sed sensus fortasse idem est. Usitatus autem est hic archaïsmus apud sacros scriptores. Psal. 16. 10. *ἐκ ἐγκαταλείψης τὴν ψυχὴν μου εἰς ἄδην.* Marc. 1. 9. *ἔβαπτίσθη εἰς τὸ ἰορδάνην.* 2. 1. *ὅτι εἰς αἰὼν ὄντι.* 13. 16. *ὁ εἰς τὸ ἄγρον ὄν.* Luc. 11. 7. *εἰς τὴν κοίτην εἰσέλ.* Joh. 1. 8. *ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τῷ πατρὶ.* 20. 19. *ἔση εἰς τὸ μέσον.* Act. 8. 40. *ὡς ἔβη εἰς ἄλυστον.* 19. 22. *ἐπέχε χρόνον εἰς τὸ αἶσιον.* 2. Cor. 11. 3. *τὴν ἀπλότην τὴν εἰς χεῖρόν.* Eph. 5. 32. *ἐγὼ τὴν λέγω εἰς χεῖρόν &c.* 2. Thess. 2. 4. *εἰς τὴν ἰαὸν τὴν Θεοῦ ὡς Θεὸν καθίσαι &c.* etiam apud alios auctores. Basil. Hexaëm. ferm. 6. *τοὺς καθεζομένους εἰς τὸ σάδιον.* Epiph. Hær. 66. *εἰς ταῖς χεῖρας αὐτῆς θησὺς τὸ μυστήριον.* Etiam Latinos: Tertul. adv. Judæos, *Illic celebrarentur sacrificia & holocausta tam pro peccatis*

Ee 3 *quam*

JACOBI REVII NOTÆ

quam pro animabus, & nusquam alibi quam
in terram sanctam. Idem adv. Marcionem l.
5. Inoperatus est in Christum, dixit, pro ἐργ-
ησὶς ἐν τῷ Χριστῷ. Sic Varro de re rust. l. 3. c.
17. Piscinas ejus despiciebat, quod in residem
aquam, & locis pestilentibus habitarent pisces
ejus. Maximus Scaliger in illud Catulli:
Non ita me D. ament. Frequens hoc esse ait
apud Cicer. & Jctos. Ulpianus: In puber-
tatem mortuus fuerit.

13. Μαγευθῆ.] loco suo motum erat.

23. Disputavi alibi latius.] Dialectica-
rum disputationum l. 2. c. 5.

28. Transfere debuerit uxorem.] Sed ita
adjectum oportuit πρὸς vel ἀδελφῶς, ut rectè
observatum Bezæ quem vide.

41. Μίλιον ἔν.] trajectum erat.

C. VI.

2. Α'πέχουσι.] Et hoc sede motum.

11. Ε'πεσπον.] Et hoc.

Simus unum vocabulum mutuati ex Luca,
quotidianum.] Non ex textu Lucæ Græco,
nam & ibi est ἐπουσπον, sed è versione Lati-
na. Ita etiam accipe quod divinus Scaliger
dicit ep 444. veterem interpretem ἐπουσπον
vertisse quotidianum. . apud Lucam videli-
cet, non apud Matthæum. v. ep. illam.
Casaub. item Exerc. 16. c. 39. & dulce de-
cus

cus literarum Heinſium Exerc. ſacr. c. 16.
circa finem.

26. Διαφέρετε] Διαφέρεται vulgatum erat.

30. Ο'λιγόπιστοι.] ὀλιγόπιστε erat ſcriptum,
& verſus 30. ante 27. poſitus.

C. VII.

19. Ε'κλόπηθ].] Hoc in primis editioni-
bus inepte poſitum erat poſt, *cognoſcetis eos*,
quod videns is qui ultimam editionem ad-
ornavit, collocavit poſt, & *in ignem mitti*.
Ego eadem libertate tranſtuli ad locum
quem vides, quique ei natus eſt.

22. *Quod nomen nuſquam in evang. repe-
ritur.*] at reperitur in epistoſis Apoſtolo-
rum. Phil. 4. 8. 1. Pet. 2. 9. 2. Pet. 1. 3. 5.

24. Ο'μοιώσω αὐτόν.] Hoc perversè collo-
catum erat poſt *omnis & eum*. ſed & αὐτόν,
quod maximè ad rem facit, omiſſum.

C. X.

3. Δεῦθεν.] Hoc alienum locum obti-
nebat.

9. *Nolo vos poſſidere aurum modo.*] *Non
aurum modo* dicendum erat. Senſus enim
eſt : *Non modo nolo vos poſſidere aurum.*

Sed utrumque.] Hic meo periculo pro
Utrumque, legatur *Uicunque*. Hac ſenten-

JACOBI REVII NOTÆ

tia : Non de *auro & argento* dictū esse quod possidetur *in zonis*, sed *Uicunque*, id est quocunque alio modo possidetur, de *pecunia* autem, quæ *in zonis* possidetur.

21. Θανάτῳ σου. 30. Τέχης.] Hæc suis locis restitui.

C. XI.

4. Ἀκούετε καὶ ἑλάτετε.] Et hæc eo quo pertinebant traduxi.

5. *Active accipiendum est δαγλαίζον?*] Fallum. Est enim ex Ef. 61. 1. *Ad evangelizandum pauperibus*. Euangelizantur ergo, ut ita dicam, pauperes, non euangelizant, Confer quæ Erasmus notavit in Luc. 7. 22.

7. Σηδόμενον.] Positum erat post: *transseo hujusmodi*. Præpostere admodum.

19. *A filii ejus, hoc est generationis?*] Quia *Coſta* proximè antecedit, non *ἡμεῖς*, & quia *αὐτῆς* est in Græco, non *αὐτῆς*.

Ambiguus est αὐτῆς.] At in *αὐτῆς* nulla est ambiguitas. Videntur hic à nostris variasse codices Laurentij.

28. *Non significat nunc reficere, cibo recreare.*] Sagaciter oboluit Vallæ sic accipi à Vulgata. Ut & ab Hebræo interprete fit: *saturabo vos*.

C. XII.

C. XII.

16. *Ne manifestum eum facerent.*] Confer quæ ad hanc sectionē Erasmus differit.

18. Εἰς ὃν ἐυδόκησεν] Rejectedum erat post:
In hostium potestatem &c.

Surdus.] Imo & *mutus*. Luc. 1. 22. de Zacharia; διέμεινε κωφός, id est, ut sequitur, ἐκ ἡδυνήσεως λαλῆσαι Luc. 11. 14. ἐλάλησεν ὁ κωφός, καὶ ἐθαύμαζον οἱ ὄχλοι. Aliorum auctorum exempla e Thesaurο H. Stephani, si dubitas, pete.

42. *Virg. Unus hic infl.*] *Solus hic*. Sed hoc leve est.

C. XIII.

Hoc caput cum præcedenti confusum erat prioribus editionibus, postremæ auctor distinxit.

8. Καὶ ἐδίδυκε πᾶν, ὃ ᾧ.] Loco suo exciderat hoc.

14. *Et non intelligatis.*] καὶ μὴ συνῆτε Imprecantis putat esse. Frustra. Nam loco futuri indicativi hæc talia sunt apud sacros scriptores quoties additur duplex negatio καὶ μὴ. Quod optime observavit Erasmus. Exemplum afferre ociosum est, cum ubique occurrant. Duo addam: Primum, reperiri in hoc

Ecce con-

JACOBI REVII NOTÆ

constructionis genere etiam triplicem negationem, ἐκὲν ἔμῃ. Ut Marc. 14. 25. ἐκὲν ἔμῃ πῶ. Ebr. 13. 15. ἔδ' ἔμῃ σε ἐγκαταθήσω. Apoc. 18. 14. καὶ ἐκὲν ἔμῃ εὐρήσης αὐτά. Deinde, non modo apud Evangelistas (quod Erasmus notat) hanc phrasim esse, sed & apud Paulum & Petrum (Vetus Testamentum & Apocryphos unde manavit, omitto] v. Gal 4. 30. & 5. 16. ad quem locum Beza inconsideratè dicit ἔμῃ solere construi cum subjunctivo pro imperandi modo, & lectorem remittit ad Matth. 19. 14. cum ibi nec ἔμῃ nec subjunctivus compareat. Sed, cum cogito, haud dubie Matth. 13. 14. id est, hunc ipsum locum quem præ manibus habemus indicavit Beza, & typographi hic culpa est. Ut ut sit, non pro imperandi modo sed pro futuro indicativo venit hic subjunctivus, v. & 1. Theff. 5. 3. Heb. 8. 11. 12. c. 10. 17. 1. Pet. 2. 6. Ap. 2. 11. 3. 3. 12. 7. 16. 15. 4. 18. 14. 21. 22. ter. 23. bis. 21. 25. 27.

Ἀκοῇ ἀκούετε.] Hæc retrusa erant post: obfcurerentur oculi &c.

47. Ἡὐδὲ ἐπληρώθη.] Et hæc miserè fuerunt disjecta.

Legitur non piscium.] Non legitur piscium, haud dubiè scripsit auctor. Cæterum & hic secuta est Hebræum vulgata, qui hanc vocem habet.

51. Ναὶ κύεις.] Hæc quoque incommo-
dam sedem erant sortita.

C. XIV.

2. ἐεργῶσιν.] Loco motum erat.

22. *In navim, non in naviculam. πλοῖον]*
Navigiū potius, ut Beza. Nam navis est ναῦς.

C. XV.

5. *Munus quodcunque est ex me.]* In hunc
locum v. Scal. ad verf. Serar. c. 9. & Jo. Coc-
cejum in Gemar. Sanhedrim c. 7. §. 9.

31. *Surdi dicuntur, nō muti. v. in c. 12: 22.*

C. XVI.

18. *Nusquam apud priscos inferum fuisse*
nisi adjectivum.] Infernum in omnibus editi-
onibus scriptum erat, præter, imo contra
auctoris mentem.

C. XVII.

20. ἐπιπῶσιν ἐκεί.] Deerat ἐκεί. quod supplevi.

C. XVIII.

35. Περαιώματα.] Traiectum erat.

C. XIX.

JACOBI REVII NOTÆ

C. XIX.

17. *Quid me interrogas de bono?*] Ita & in quibusdam Græcis codd. legi monuit Beza. Sed & in Evangelio Matthæi Hebræico ita scriptum invenies, cum quo in multis conspirat vulgata. Beza eam versionem nunquam videtur inspexisse, certè nusquam (quod sciam) citat, quod miror.

C. XX.

15. Εὐὸ ὀφθαλμός σου.] In nostris exemplaribus est ἡ (quod pro vulgatâ stat) & sententia nihilo pejor.

C. XXI.

19. *Cur non dixit: Statuit ea in seculum, sicut alibi dicit.*] Hæc non cohærent. Legendum: *Cur non dixit, statuit ea in seculum?* Sic & alibi dicit: *Dominus regnavit in æternum & ultra. Quid est ultra æternum?* Ad rem quod attinet, decepit interpretem similitudo vocum Hebræicarum. Gnod enim legit pro gned.

C. XXIII.

C. XXIII.

14. Προφάσει μακρᾶ.] Scriptum erat bis
προσφάσει, & μακρᾶ.

15. Διπλότερον ὑμῶν.] Transpositum erat.

25. *Parapsidis.*] Ita & c. 26. 23. ex veteribus vulgatæ editionibus. At *paropsidis* dicendum erat ex Græco. Prout & hodie in emendationibus exemplaribus legitur.

Εἴσωθεν ᾗ.] Loco motum erat.

Αἰνίας.] In plerisque tamen est ἀνεγείας, quod pro vulgata facit.

Sed de rebus injustitia.] Non capio. Videtur ita supplendum: *Neque de injustitia propriè sermo est, sed de rebus injustitia paratis, neque de rapina, sed de potu & cibo rapina partis.*

28. *Quid opus erat à foris, & ab intus.*] *ab intus* nō dixit. fatente Valla paulo superius.

38. Αἰέ.] Ad calcem rejectum erat.

C. XXIV.

1. Οὐ βλέπει.] è sede sua revulsum jacebat.

17. *Quæ sunt è domo sua.*] Nescio quam rectè. *In domo* enim sunt res, non è *domo*. Et vulgata legit, ἅπασι πᾶσι & ὁμίαις, ut & in nostris exemplaribus est, non πᾶσι & ὁμίαις, ut
Valla.

JACOBI REVII NOTÆ

Valla In qua lectione (quam & invenio apud Athanas. apol. de fuga sua, pag. 551) irrepsisse videtur ἡ pro ἡ ex sequentibus, quia videlicet post legitur ἀρεὶ τὰ ἰμάτια. Licet fatear ne illam quidem loquendi rationem sine exemplo esse. 1. Mach 5. 47. καὶ ἀπεκλείσθη αὐτὸς οἱ ἐν τῆς πόλεως. c. 6. 3. ὅπ ἐγνώσθη ὁ λόγος τοῖς ἐν τῆς πόλεως Confer c. 10. 76. c. 11. 45. 60. Ita hic dici potest, ἡ ἐν τῆς οἰκίας.

18. *In corpora tarda reverti.*] *Velle reverti.* Æneid. 6.

36. *Pater meus solus.*] *Mens* aberat, quod è Græco inferui.

C. XXV.

40. *Nunc per comparativum transfert.*] Viderit etiam quam appositè ἐφ' ὅσον hic verbat *quamdiu*, quasi necessario subintelligere oporteret χρόνον. Melius Erasmus & Beza, *quatenus*.

C. XXVI.

10. *In opere de Elegantiâ.*] l. 5. c. 88.

13. Αὐτῆς.] Scriptum erat αὐτῆς

17. Τῇ ᾧ πρώτῃ.] Hoc locum suum ignorabat.

45. *Dormitis jam & quiescitis.*] Melius de

IN LAUREN. VALLAM. 224
de hoc loco iudicat Erasmus, quem inspicias licet.

54. *Εἰς.*] In nostris est δᾶ. Et talibus usus est vulgatę auctor. Cæterum hic versus rejectus erat post 56.

61. *Et post triduum.*] Et iste postpositus versui 65.

65. *Quod blasphemavit.*] Imo redundat hoc ᾄη, ut sæpe.

71. *In ianuam.*] Imo *in vestibulum*. Ut rectè post Erasmus Beza.

C. XXVII.

29. *Plectentes coronam.*] *Non teneo*, inquit, *memoria, an hoc verbum usquam Latine legerim.* At exempla studiosus lector è Festo, Lucretio, Ovidio petita, in foro Romano, sive Thesauro Latinę linguę reperiuntur.

34. *Περὶ ὧν.*] Transpositum erat.

64. *Et erit novissimus.*] Et hæc deturbata in finem capituli.

Primo (transferendum fuit.) *ὑπὸ τῆς.*] At, pro comparativo frequenter sumi aliquam multis exemplis docuit quidam mihi nondum visus. Citat eum, Casaubonus, nec nominat, quod factum vellem. Interim quæ mihi observata lectori non invidebo. Gen. 41. 20. *τὰς ἐπὶ τοῖς ποταμοῖς, τὰς ὑπὸ τῆς.*

Exod.

JACOBI REVII NOTÆ

Exod 34. 1. ὅτι ἡ πλάξις ἡ πρώτη αὐτῶν συνέτευσεν.
 Luc. 15. 22. τὴν σολὴν τὴν πρώτην priorem id est, quam prius gestavit. ut ego quidem interpretor. Jo. 1. 15. ὅτι πρῶτος μου ἦν prior 20. 4. ἦλθε πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον prior. Act. 1. 1. ἡ μὲν πρώτη λόγον ἐποιήσαμένη priorem. 1. Cor. 15. 45. ὁ πρῶτος ἀδάμ. ὁ ἕκτος ἀδάμ. id est πρῶτος & δεύτερος. 1 Tim. 5. 12. ἡ πρώτην κρίνειν ἠθέτησαν Ebr. 8. 7. 13. 9. 15. 18. nominat πρώτην διαθήκην. 9. 1. 2. 6. 8. πρώτην κρίνειν. 10. 9. ἀναφέρει τὴν πρώτην ἵνα τὴν δεύτερον εἴσῃ. 1. Jo. 4. 19. ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἡγάπησεν ἡμᾶς. prior. Ap. 20. 5. 6. ἀνέστουσιν ἡ πρώτη. 21. 1. ὁ πρῶτος ἐργαζόμενος καὶ ἡ πρώτη γῆ. Josephus Antiq. l. 15. c. 1. ἔτις μέγα τί ἐφρόνουν αὐτὸ τὴν πρώτην βασιλείαν. id est : Tanta fuit apud eos prioris regis existimatio. Athanas. ad Serapionem, Spiritum non esse creaturam ἄρα ἐπεὶ ἡ μὲν τὸν θεὸν ὀνόματι ἀγγελον πρῶτος ὁ ἀγγελος τὸ υἱός; Prior angelus est filio? cum hoc schemate adversa fronte pugnat quod habes Eph. 3. 8. ἐλαχιστότερον πάντων τῶν ἁγίων. Pro ἐλαχιστάτῳ, si ita liceret loqui.

C. XXVIII.

1. *Nec dicitur in prima, sed in una.*] Hoc sequitur Erasmus, refellit Beza, & errarunt hunc errorem multi doctissimi viri, sed ad Ebra-

Ebraïsmum minus hic quidem attenti. Joseph Ant. l. 1. c. 1. Philo κοσμοποιία. Basil. Hexaëm. hom. 2. alij. dum mysterium venantur in illis, Gen. 1. 5. καὶ ἔγένετο ἡσπέρη, καὶ ἔγένετο ἡσπέρη μία. Sed cave μίαν aliud esse quam ἡσπέρη suspicere. Gen. 18. 13. καὶ τὸ μυστὸν. Exod. 40. 1. ἐν ἡμέρᾳ καὶ τὸ μυστὸν ἡσπέρη. Num. 1. 1. ἐν καὶ ἡσπέρη ἡσπέρη δαδέρη. 33. 38. τὸ μυστὸν τὸ μυστὸν, καὶ τὸ μυστὸν. &c. Ita ferè Diod. Sic. l. 16. ὑπὸ τῆς καὶ παρακαλοῦς ἀρχῆς τῆς βίτης καὶ παρακαλοῦς (βίβλ.) id est, à quadragesimo primo libro, usque ad quadragesimum tertium.

19. Εἰς τὸ ὄνομα.] Manifestè transpositum erat, & sensum dirimebat.

In una Sabbatorum, pro, in unam.] Imo in unam, pro in una.

IN MARCI C. I.

4. Qui putant Marcum Latinè scripsisse.] Damasus Papa, Radulphus Armarcanus, Jacob. de Voragine, Widmanstadius, & pessimarum causarum magni patroni Bellarminus ac Baronius. Errorem convellit inter alios Casaub. Exercit. 16. c. 119.

12. Ἐκείνη.] Loco motum erat.

JACOBI REVII NOTÆ

C. II.

2. *Non ea quidem loca.*] Haud dubiè scripsit; *ne ea quidem.* Et ostendant sequentia.

12. *Ita ut mirarentur.*] Hæc miserè discerpta erant, & conjecta in c. 3. post verbum 19.

17. Οὐκ ἦλθον. εἰς μετάνοιαν.] Hæc confusa erant.

C. IV.

8. *Quasi unum sit : quomodo dicitur max unum & unum &c. quasi sit multiplex.*] Unū dicitur semen collectivè, ut loquuntur, *multiplex* granorum respectu. Ergo posteriori loco, ἐν ζῳόμα, pro εἰς νόκηθ. quod arripendum puto adversus Hieronymum, qui vocem eam semper collectionem notare arbitratur. in Gal. 3. 16.

Non UNUM dici sed IN.] Hoc probare non possum, utcunque in suis codd. etiam reperit Beza. Quis enim non videt ἐν τριάκοντα, καὶ ἐν ἑξήκοντα, καὶ ἐν ἑκατὸν, hic idem esse quod Matth. 13. 8. ὁ μὲν ἑκατὸν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα; nec convenit illud alterum cum phrasi scriptorum rei rusticæ, ut Beza credit. Quod ut videas, confer Marcum Evangelistam cum Marco Varrone, Noster dicit,

cit, juxta illam lectionem, semen ferre ἐν τρι-
 αίκοντα id est in triginta. Varro dicit, redire De re rust.
 cum decimo, quintodecimo, centesimo. l. 1. c. 44.
 In his nulla vox est quæ alteri respondeat. Nisi ne-
 gemus aliud sonare ferre in triginta, aliud
 redire cum trigesimo. Bonum ergo factum
 quod Beza nostram lectionem præferendam
 putavit.

39. ἐμέλει σοι] Trajectum erat. Ut &

C. V.

38. Ἀ'λοαίζοντας. &

C. VI.

26. καὶ δαίλυπθ &c.

C. VII.

28. Παίδων.] In textu est παιδίων. Cæte-
 rum rejecta erat vox hæc post : panem filio-
 rum. Contra mentem auctoris & veritatem.
 Ibi enim est τέτων.

32. Bardum, seu præpedita lingua.] μοι-
 λάλον, vetus glossorium: μοιλάλθ, attribus,
 μόλθ, ἀππθ. citat Scalig. lect. Auson. l.
 2. c. 9. affert & Steph. nonnulla in The-
 sauro, sed profecto hic significat ἀλάδον, ut
 est v. 37. ut & in vaticinio quod hic imple-

F f 2

tum

JACOBI REVII NOTÆ

tum est, Es. 35. 6. ἡ πρῶτὴ ἔσται γλῶσσα μοχλά-
 λον. Ubi in Hebr. est illem, quod *πιστιμη*,
 notat. Exod. 4. 11 In versionibus Aquilæ,
 Symmachi, Theodotionis: τίς ἐποίησε μοχλά-
 λον ἡ κωδόν; eadem ibi vox in Hebræo. Ita-
 que rationes Bezæ in contrarium me non-
 dum movent.

34. *Effeta.*] In exemplaribus mihi visis
 est *Epheta*, & *Hepbethah*.

C. VIII.

26. Μηδὲ ἐκ καίμην.] Trajecta erant.

C. IX.

5. *Faciamus.*] Sic emendavi, subjuncta
 etiam, quæ alio commigraverat, voce græ-
 ca; cum falso legeretur: *faciendum legendum*
est. Quomodo enim *faciendum* conveniret
 cum *ποιήσωμεν*; sed an non *faciamus* est in
 textu? quid ergo sibi vult? conjunctionem
 vult tolli. *Faciamus*, inquam, vult legi, non,
 & *faciamus*. In quo discrepantes à nostris
 codices habuit.

11. Ὁ πλέγσι.] v. Bezan.

34. Τίς μὴ ζων.] Alio hæc fugerant.

39. Ὁ πᾶν &c.] ut & ista.

C. X.

C. X.

8. Εἰς ἑνὴν μίαν.] Et ista.

13. *Plenè est increpabans.*] Fortè legendum, *planè*.

34. Μήτε ἔτι ὑμῖν.] Hæc discefferant ad finem periodi.

50. *Cum surrexisset, ἀναστὰς.*] At vulgata legit ἀναπνέουσας, ideo vertit *exiliens*. Ita & Bezæ vetustus codex.

C. XII.

40. Καὶ θεωράσῃ μακρὰ προσδύχοντες.] Totum hoc deerat, non Vallæ (is enim hæc in versione sua habet) sed ex scriptorum culpa.

C. XIII.

19. Ολίγη ὁδὸς.] è fuga hoc retractum.

31. Παρελθόντες & παρέλθωσι: *numeri singularis est.*] Deesse aliquid apparet, & videtur legendum: *quorum illud numeri singularis est.* Nam παρέλθωσι singulare esse non potest. Cæterum ne illud quidem in nostris codd. singulare est, παρελεύσιν] dico, sed plurale παρελθόντες. Ergo ejusmodi codicem etiam secuta est vulgata.

1. *Prehensum dolo occiderent.*] Conjunge *dolo* cum *prehensum*, non cum *occiderent*. Sed videtur vacare, & è præcedentibus inculcatum.

Κρατὴς.] Loco motum erat.

2. Εἰλεγον.] Et hoc.

3. Πισκῆς] Videatur Heinſius δὲ πάνυ Exerc. sacr. c. 25. Casaub. item in Baron. Exerc. 14. c. 13. ubi tamen summus is vir ad mentem Eusebij apod. I. 9. euangelium vocantis Ἰδὲ πισκῆς τὴν κενὴν διαθήκην κερμα minus videtur attendisse: Neque enim πικρὸν ἢ πῖσιν, sed à πίνω vocem ibi derivat Euseb. cum subjiciat ea verba ut interpretamentum vaticiniij illius, τὰ ποτὶ ὧν πῖς, & mox idem Evangelium appellet πόμα ἢ δ'αγγελικὸν κηρύγμα.]

20. *Iesus autem*] Lege: *Is autem*.

36. *Sed non quod ego*] Addendum: *volo*. Sed videtur vox εἰλω, quæ in nostris exemplaribus comparet, tam à Vulgatæ quam Vallæ codicibus abfuisse. Nam & Valla sic Græca refert: ἢ τί' ἐγώ, ἀλλὰ τίς.

IN LUCÆ C. I.

2. *Cum possit referri ad Iesum, qui est verbum.*] Jure merito hoc repudiat post Erasmus

mum Beza. Sed uterque interpretationem
 attulit nihilo meliorem. Erasmus quidem
 hanc: *ac pars aliqua fuerunt eorum quæ nar-*
rabant. Beza verò hanc: *administri fuerunt*
ipsius rei. Propius quidem ad textum, sed
 haud paulo periculosius. Cujus enim *rei* fu-
 erunt illi *administri*? ejus videlicet quæ cir-
 ca Christum, & ab eo gesta est, quamque
 describit Lucas. Fuerint ergo ministri con-
 ceptionis, nativitatis, mortis, resurrectio-
 nis, ascensionis Christi. hæc enim præcipua
 sunt. at hoc falso diceretur. relinquitur ver-
 bi, &, aliqua ex parte, miraculorum admi-
 nistratio, quod si sic est, quid ad hebrais-
 mum confugimus, & non simpliciter ver-
 timus *administros verbi, vel sermonis*, euan-
 gelici videlicet, ut tanto habeantur ἀξιωμα-
 τίστοι, quod & oculati sint testes, & consti-
 tuti præcones?

Quem nunquam, quod memini, reperio ap-
pellatum sermonem nisi apud Lactantium.]
 Imo passim apud Cyprianum, Hilarium, Hi-
 eronymum, Augustinum, Ambrosium, Pru-
 dentium, Bedam, Anselmum, Remigium.
 notavit Erasmus. Tertullianus etiam mul-
 tis locis vertit *Sermonem*. in Apologetico,
sermonem ac rationem. at lib. de Trinitate,
 (quem Novatiano potius tribuunt eruditi)
verbum, Lactant. de vera sap. c. 7. 8. *sermo-*
nem, verbum, rationem. & causas addit non

JACOBI REVII NOTÆ

spernendas, quæ accuratioris disquisitionis sunt, nec hujus loci, v. omnino Heins. Exerc. sacr. c. 3.

17. *Varietatis*] *Veritatis* perperam in omnibus exemplaribus editum erat.

Ut rapiat pauperem, rapere pauperem] *pauperem* secundo membro ex textu & auctoris mente adjeci. aberat enim.

22. *Surdus*] v. in Matth. 12. 22.

27. *Non Maria*] v. principium Matthæi.

55. *Apud Patres*] Somnium est. An sic Deus locutus est *apud Patres*, ut nos loquimur *apud judicem* aut *principem*? quod si alicubi *œis* sonat *apud*, ut illic, *verbum erat apud Deum*, non statim oportet ubique idem exigere. Erasmus.

77. *In remissionem*] versus iste ante 73. perperam erat positus.

78. *Ἀνατολή*] Et hoc luxatum.

Angelus Lucifer] Imo rex Babylonis. inspicitur locus.

79. *Ut apparere*] Ita in omnibus exemplaribus, cum *aut apparere*, legendum sit.

Ἐπὶ τῶν αἰνῶν] Trajectum erat.

C. II.

14. *Ergo precabantur angeli*] orthodoxus est iste sensus, sed veriore v. apud Bezam.

22. *Εὐ-*

22. *Eorum, αὐτῶν.*] In nostris codd. est αὐτῶν, & ita vulgata. rectè. Pertinet enim purificatio ad solam matrem. De altera illa falsa lectione v. Casaub. Exer. 2. c. 12.

23. *Omne masculinum*] Hic versus cum annotatis præpositus erat versui 17.

34. *Et in signum*] Iste autem postpositus versui 35.

38. *Stans, sive assistens*] Rectè vulgata, *superveniens*. Confer apud hunc Euangelistâ c. 2, 9. 10, 40. 20, 1. 21, 34. 24, 4. ut alia mittam. quod *non decedebat de templo*, commodè accipiendum. Confer Exod. 38, 8. 1 Sam. 2, 22.

C. III.

38. *Qui fuit filius Dei.*] Videndus Beza.

C. IV.

1. *In Spiritu*] Eundem & hic consule.

5. *Paulo plus minúsve.*] In omnibus codd. scriptum erat: *paulo post minúsve*. quod libere mutavi.

C. V.

27. *Admir.*] Transpositum erat.

JACOBI REVII NOTÆ

C. VI.

35. Δαυείζητ. Δαυείζουτ. Δαυείζετ.] Hæc confusa erant.

C. VII.

22. *Euangelizant.*] v. Matth. II, 5.

C. IX.

4. Καί ἐν αὐτοῖς ἐξέρχεται.] Hæc loco suo exciderant.

C. X.

1. *Seni.*] In omnibus exemplaribus excusum erat : *Ex singulis tribubus Sem*, quod quin rectè mutarim in *seni*, non puto dubitabit cui mica falis inest.

Εἰς δὲ οὐκ ἔρχεται] Trajectum erat.

Numerus eorum.] In omnibus erat : *Unus eorum*, nullo sensu.

22. *Et conversus ad discipulos*] Vide Bezam, cum quo sentio. Repetita enim sunt verba ex versu seq.

C. XI.

5. Χρησεν] Transpositum erat.

II. E'

11. Εἰ καὶ ἰχθυῶν] Ita & Beza, pro quo alii legunt ἦ, forte non pejus.

14. *Surdus*] vid. in Matth. 12. 22.

17. *Omne regnum*] Postpositus erat ver-
fui 18.

18. *In seipso.*] Imo, *adversus se ipsum*. Vi-
deatur Erasmus.

53. Αἰσχρομαλίζεν] Super hoc verbo in-
spice notata Erasmo & Beza.

C. XII.

1. *Addiscipulos suos primum.* ὁρῶν.] Re-
ferendum est ad προσέχον. *Imprimis cavete.*

8. ἐν ἐμοί. ἐν αὐτοῖς.] Transposita & con-
fusa erant.

19. Εὐφραίνε] Trajectum erat, & in εὐ-
φραίνει mutatum.

24. *Ad cornuos qui potant aquam referri
non potest.*] Bis hic errat Valla, Erasmo ju-
dice, quem confule.

25. *Erunt enim*] Perperam scriptum in-
veni; *essent.*

53. *Erunt quinque divisi.*] Et hîc *essent*
irrepperat.

C. XVI.

5. *Non villa gubernationem*] Deerat Vil-
la, quod necessario supplevi.

7. *Ac-*

JACOBI REVII NOTÆ

7. *Accipeliteras tuas.*] Hæc ab interpunctis laborabant.

C. XVIII.

16. *Undecim*] Scriptum erat *duodecim*. quod auctoris *μνημονικὸν ἀμάρτημα*, cum bona ejus pace mutavi ex textu.

C. XIX.

4. *Δι' ἐκείνης*] Omiffa erat præpositio.

C. XXI.

33. *Transibit, περιλῶσι.*] In nostris codd. est *περιλῶσι*. *transibant*. ut & apud Marcum.

C. XXII.

22. *Per quem filius.*] Hic versus postpositus erat versui 25.

46. *Nec erat dicendum*] forte, *timendum*.

68. *Πισδ' ουτι*] v. Matth. 13. 14.

IN JOHANNIS C. I.

10. *Severè*] Annon præstaret legi *vere*? nisi scripserit, *securè*, ut dicere voluerit,
non

non oscitantia quadam hæc tam varie transfu-
tulisse interpretem, sed affectatione, & o-
stentatione.

*Sic credam Deum esse &c. nimirum ei & in
eum credam.]* Hoc falsum esse fides diaboli
testimonio sit. Jac. 2. 19. de *πρωτόν* hic
non cogitavit auctor.

14. *Neque vero unigenitus.]* Hoc luculen-
ter refellit doctiss. Beza, quem adi.

15. *Qui ante me genitus est, nam & hoc
significat γέγονα, sive, Exiit.]* Quia testimo-
nium divinitatis Christi habet locus iste,
vindicanus est ab interpretatione Bezae.
is τὸ, ἐμπροσθέν μου γέγονα, vertit, *antepositus est
mibi.* (quod & Bellarm. sequitur Controv.
2. l. 1. c. 18.) quia ἐμπροσθεν in his libris non
significet *tempus* sed *locum*, nec γέγονα esse
sed fieri. quod ad prius attinet, de libris
Novi Testamenti non abnuo, sed cum in
Veteri Test. locis quamplurimis ita accipi-
atur ea vox, nihil opinor vetabit & hic ita
sumi. Notabo tantum ea capita in quibus,
ut hoc loco, constructa est cum genitivo.
Vide ergo 1 Reg. 3, 18. 18, 5. 23. 25.
1 Par. 29, 25. 2 Par. 1, 12. Eccl. 1. 16. 2,
7. El. 42, 35. (in græco 43, 10.) ἐμπροσθέν
μου ἐκ γένεστος ἀλλ' οὐ διός, καὶ μετ' ἐμὲ ἐκ ἔσται. Al-
terum illud, de voce γένεστος falsi convincunt
multa dicta in quibus pro *ἐγώ* usurpatur. v.
Matth. 6, 16. 8, 24. 10, 16. 11, 26. 18, 12.
26, 6.

JACOBI REVII NOTÆ

26, 6. Sed operæ non est omnia exscribere.
Quia vero etiam pro *gigni* accipi posse scribit Laurentius, & hoc fatebitur quisquis apud Homerum legerit Il. Σ.

— ἡ δ' ἐν νυκτὶ γέγοντο. id est, una nocte nati erant. Et Odyss. γ.

— ἐ γὰρ οἶον

ἐ σα θεῶν ἀέκητι γινώσκοντες τετραφύμενοι τῇ. & unde quæso Christus μονογενὴς dicitur nisi ἀ γίνομαι; refugerunt tamen hanc vocem indoctrina de Deitate Christi Patres, & τὸ γινώσκοντες prætulerunt propter Arianos, qui illam πολυσημον εἶς pro ποιεῖν & κτίζεῖν in ore habebant.

44. *In crastinum*] Præpositus erat versui 39.

C. IV.

10. Σὺ δ'] Incommodè hæc erant collocata.

C. V.

4. *Et qui prior*] Præpositus erat versui 2.

66. Ἐκ τῆς] trajectum erat.

C. VII.

20. Ἐγὼ δὲ] Et hoc.

C. VIII.

C. VIII.

9. Ε'ξήρχοντο καθ' ἑαυτοῦ.] In nostris est ἑαυτοῦ, καθ' ἑαυτοῦ, id est, κατὰ ἑαυτοῦ. Videatur Beza.

25. Principio maria ac terras] Caelum ac terras. Æneid. 6.

Dixit eis Iesus principio. Ἰν ἀρχῇ.] Melius Beza, quem consule.

C. IX.

2. Quisnam ille peccavit] Qui peccavit, legendum puto.

33. Nunc posse.] Scriptum erat contrario, imo nullo sensu, non posse. Vult dicere, ὅδ' poterat præteritum notare, ut ἵδ' posset præsens tempus. Ideo addit διακρινάς, κῆρ.

C. XI.

Ad eas quæ erant circa *Martham*. τοὺς καὶ τῆς Μάρθας.] Rectè hoc rejicit Erasmus. Non agnovit hoc loco, inquit, *Valla* formam Græcanici sermonis, quo dicunt illi τοὺς ἀποφωτάτους, pro Platone ipso, οἱ καὶ τῆς ἑνὸς ἑαυτοῦ, pro ipso Epicuro. Non enim invisabant eas quæ circum illas erant, sed ipsas in lectis constitutas. Sed Beza in Act. 13. 13. hunc loquendi morem eo refert, quod (Philosophi) cum suis disci-

JACOBI REVII NOTÆ

discipulis in publicum procedere solerent. Ideo & hic de mulieribus cognatis scilicet agi. Fortasse idem diceret de loco Epiphaniij Hæref. 30. *Χαλδαῖοι δαβιδ' τὴν καὶ σολομῶνα, ὁμοίως ὅς τινες εἰς ἡσάιν καὶ ἱερειμίου.* De Esaia videlicet & Jeremia stipatis discipulorum catterva agi. Sed quid de eo quod idem ait Hær. 37. dicet? (ὁ ὅρις) ἀπ' ἀρχῆς τινος εἰς ἑσπέρα καὶ ἀδ' ἀμὴν πάτησεν. Etiamne Adamum & Evam aliqui affectabantur, cum nulli erant? friget ergo Bezæ commentum, & stat censura Erasmi.

C. XII.

20. *Græcè vocantur]* Legebatur *Graci.* sensu inepto.

Olim fuisse vocatos *ῥηαικὺς]* Olympiodorus in Arist. meteor. (citatur autem locus Casaub. Exerc. 9. c. 3.) *τότε μὲν ῥηαῖκοι. νῦν δ' ἑλληνες. Ἔτι δὲ τὸ ὄνομα εἰς μὲν ῥωμαῖοι παροξύνουσιν, ῥηαῖκοι λέγοντες· ἢ δὲ κοινὴ διάλεκτος ὁξύνει. καὶ θόλου δὲ δὲ ῥωμαῖοι πάντ' ὀνόματα παροξύνουσιν διὰ τὸν κόμπον.* Ubi mihi castigandus est cum sua obscura diligentia interpretes locorū Casauboni græcorum, ita enim hæc vertit: *Tunc quidem (vocabantur) Graci, nunc verò (vocantur) Hellenes. Porro hoc nomen Romani exagitant, Graci, dicentes: sed communis dialectus fastidit. In universum autem Romani omne nomen ex-*
agitant

IN LAUREN. VALLAM. 233
agitant propter superbiam. &c. Monstruosa interpretatio, cum ibi non de exagitatione, nec de fastidio, sed de vocabulo oxytono & paroxytono sermo sit.

C. XVI.

1. Πισθεῖτε.] Trajectum erat.

Nam si per indicativum] Ultimæ editionis auctor pro *si* posuerat *sic*, à mendosa interpunctione, quam correxi, in errorem inductus.

Et in me creditis.] Videatur Beza.

Finitur sententia.] Hoc sugillat Erasmus, &, *dixissem vobis*, connectit cum sequentibus, hoc sensu: *dixissem me jam abire ad parandas eas mansiones*. Idem invenire est apud Nonnum:

Πολλὰ δ' ὑψιμάδοντ' ἐμὸν καὶ δῶμα περὶ
 εἰσιμοναὶ σιγῇ δὲν ὁμόζυγες. δρυτίνης ὃ
 εἰ μὴ πουλυμέλαρ ἐμὴ πέλε πάνδοκ' αὐλῇ
 ὑμῖν παῖ καὶ εἶπον ὅτι προκέλευθ' ὁδῶν
 ὁδοὶ κεν ἐν τῷ πολυχανδέῳ ἐνδίων αὐλῆς
 ἄξιον ὑμείων νεοτευχέα χῶρον ὑφαίνων.

Sed rectè defendit Vallam, & veram lectionem stabilit Beza.

26. *Quia vado ad Patrem.* ὅτι εἶπον ὑμῖν πορεύομαι.] Græca docent aliquid hic deesse, tale videlicet: *In Græco est: Quia dixi vobis, vado ad patrem.*

Gg

C. XVIII.

JACOBI REVII NOTÆ

C. XVIII.

1. *Non Hebraicum nomen videtur esse Cedron*] Solidè hæc refellit Beza.

C. XIX.

13. *In loco*] Postpositus erat versui 34.

C. XX.

11. *Dum ergo fleret*] Hic nihil annotatur, tantum adjicitur Græcus textus. Itaque aliquid desideratur, tale videlicet: *In Græco est; dum ergo fleret inclinavit se in monumentum & prospexit.*

C. XXI.

3. *Εὐθὺς*] Commodius quā erat collocavi.

IN ACT. C. I.

14. *Καὶ τῇ Δέσσει*] Trajectum erat.

15. *Ὁνομάζων*] Ut & hoc.

C. II.

3. *Καὶ ὅφθισαι*] Et hoc totum.

Ωσι

ἡ σὺ πρὸς] Scriptum erat ὡς πρ. Contra textum & auctoris observationem. Negat enim *Ignis* esse casus nminativi, quod negare non posset, si legisset πρ.

4. *Loquimur*] Scriptum erat, *loquentes*, quod è textu emendavi.

C. III.

22. *Tanquam me*] Hæc perperam distincta erant.

C. IV.

27. *Infinite exempla*] *Infinite*, legendum, ni fallor.

36. *Πωσὶς*] Positum erat post *Joseph*. per-verse.

C. VI.

3. *Nam quoties necessitatem*] Lege: *Nam quoties* OPUS *necessitatem significat.*

C. VII.

6. *Quia erit semē*] Præpositus erat versui 5.

C. VIII.

13. *Μαγείας*] Incommodam sedem obtinebat.

G g 2

16, E

JACOBI REVII NOTÆ

16. *Erat delapsus, sive, Erat illapsus.*] Dicendum est *delapsus* & *illapsus*. Spiritus videlicet. Neque enim est neutri generis, ut *πνεῦμα*.

C. IX.

4. *Saul, Saul*] Hæc trajecta erant.

5. *Non hic, sed inferius legitur: Durum est*] Aliter in nostris codd. qui pro vulgata faciunt. docebit Beza.

8. *Ad manum*] Lege: *ad manus*. Ita enim habet vulg. & hoc (pluralem dico numerum) Valla reprehendit.

36. *Dorcas, quod Latine dicitur caprea.*] Martialis tamen ex his diversa lemmata facit Xenio 99. & 100. viderint quibus oci-um est, inter alios Bellon. Observat. l. 1, c. 54. Tralatitium Dorcadis nomen etiam est apud Josephum de bell. l. 4. c. 5. *ἰωάννην πρῶ-
τὴν πρὸς δορκάδας ἑλθούσαν πάλιν καὶ τὸν ὄντι-
νον γλῶσσαν.*

C. X.

1. *Centurio*] Postpositus erat versui 4.

Ex *Πείσης*] Trajectum erat.

16. *Επὶ τοῦ*] Imo *ἐπὶ τοῦ*, in nostris quidem libb. & hoc vertit vulgata, licet barbarè.

36. *Εὐαγγ*

36. Εὐαγγελίζοντες] διαγγελλόμενοι in nostris.
Et hoc puto auctorem voluisse, sed memoria
lapsum.

C. XIII.

9. *Id' dicitur*] *Dicatur* perperam scri-
ptum erat.

C. XIV.

15. *Similes vobis patibiles.* ὁμοιοπαθεῖς] Be-
za: *Isidem obnoxij affectionibus.* Vulgata, *Si-
miles.* id est ὁμοιοι. nec hoc malè. Sap. 7. 3.
ἴσπασα ἢ κοινὸν ἀέρος, καὶ ὅτι ἢ ὁμοιοπαθεῖ κατέπεσον
γῆν. Iosippus c. 12. ἐκ ἡδ' ἑαυτῶν ἀνθρώπων ὧν,
θνευομένους, ἵνα ὁμοιοπαθεῖς, καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν γεγονότας
συγχεῖων γλωττοποιήσαι; prior locus satis per-
spicuè facit pro vulgata.

C. XV.

2. εὐσυνως καὶ συζητήσεως] transpositum erat.

13. *Simeon*] Hic infarctum erat nomen
Simeonis Ebraïcum. quod non potest esse
ab auctore. Cur enim diceret forte, si He-
bræa vox ei cognita erat? at Hebraïsmi
inscitiam in Matth. 1. satis prodidit. Sultu-
li ergo.

JACOBI REVII NOTÆ

C. XVI.

13. Εξω. ὑποκάτω.] Trajecta erant, & totus hic versus præpositus versui 4.

25. *Sed tantum: dicebant Deo.*] Locus mendosus, propter unius voculæ, *tantum*, trajectionem. Restitue sic: *Nec legitur, Laudabant Dominum, & hymnum dicebant tantum, sed, dicebant DEO.* προσδχόμενοι ὕμνον τῷ Θεῷ. Porro versus hic integer in sequens caput post versum 3. conjectus erat.

C. XVII.

22. *Superstitiosiores. δεισιδαιμονεστερες.*] Opponunt Theologi δσέβειαν & δεισιδαιμονίαν, illam in virtute, hanc in vitio ponentes. Philo de sacrif. Abel. p. 90. εὐσεβείαν ἢ ἐλαυρόντων, δεισιδαιμονίας δ, πρῶτον ἀδύφρον ἀσεβεία καὶ πσοδαζόντων. & lib. τὸ χεῖρον &c. p. 107. εἰ δὲ δεισιδαιμόνως δσέβειαν (ἐπιτηδύειν προσήκει.) quam distinctionem sequitur & Clem. Alex. protrept. Usus tamen significata harum vocum confundit, & tam hanc quam illam in bonam partem accipit. Xenophon de Agesilao: αἰεὶ δὲ δεισιδαίμων ἦν, νομίζων ὅτις μὲν κλειῶς ζῶντας ἔπω δὲ δαίμονας, ὅτις δὲ ἀκλειῶς τυτθῶς ἀπὸ τῶν θεῶν ἦν μακρείας. Et Regem Ægyptiorum summus sacerdos solet cohortari ad δεισιδαιμονίαν καὶ θεοφιλίαν

φιληβίων. Diod. Sic. l. 1. Josephus etiam de Manasse converso ait : καὶ πάση γενεᾷ ἐπὶ αὐτῷ († Θεὸν) διδασκαμονία. Antiq. l. 10. c. 4. itaque non malè Beza, qui *religiosiores* hic vertit.

23. Σεβάσματα. *cultus, culturas, delabra*] Horum secundum sequitur Erasmus. Nimis angustè, ut judicat Beza, què consulas licet.

34. *Ariopagita*] *Areopagita, ἀρεοπαγίτης. Rerum natura*] *Deus natura.*

Neque Græcus.] Imo Phlegon & Thallus apud Eusebium & Africanum. v. ib. Scal. &, de Emend. Temp. l. 6.

Per universam terram] Explicatio hæc, quæ & Bezæ est, controversia non vacat, quomodo enim obtenebrationem hanc ἐκλειψιν μυρίαν τῆς ἐρηωισμένων πλείονος vocare potuit Phlegon, si solis Judææ terminis, id est, uno orbis terrarum angulo, ut Beza loquitur, continebatur? de Dionysio non laboro.

Facta fuisse fames per universam terram.] Ego hoc in libb. Regum non invenio. Fortè respexit ad Gen. 41. 54. *Et in universo orbe fames prævaluit.*

Faciunt Dionysium] *Faciant, puto.*

C. XVIII.

10. *Et nemo apponetur tibi ut noceat te.*] Ridiculam hanc lectionem, quæ in veteribus vulgatæ exemplaribus reperitur, posteriores

Gg 4 riores

JACOBI REVII NOTÆ
riores sustulerunt, interim mutilarunt textum, dum verbum ἐπιθήσει, quod stultè ver-
sum fuerat, *apponeatur*, prætermiserunt.

C. XIX.

24. *Trapezetam*] *Trapezitam*.

39. *In consuetâ concione*] Scriptum erat:
In consuetâ ecclesia. At hoc ipsum est quod
hic impugnat auctor. Itaque ab ipsius manu
esse non potest.

Absolvetur. ἐπιλυθήσει.] Sic Vulg. poterit
absolvi, at nostri libb. habent, ἐπιλυθήσει, *ex-*
plicabitur. sanè melius.

C. XX.

3. *Diligentiam*.] *Exquisitam formam*,
Beza.

9. *Priori quaestioni*] v. Beza in Act.
9. 7.

28. *Civilitatem*] Hic puto Laurentiano
operi accidisse quod ipse supra suspicaba-
tur de Luca, permutata videlicet loca du-
arum dictionum. id est, eum in textu suo
vulgato invenisse *civilitatem* (& verum est
in quibusdam id extare.) præ eo laudasse a-
lios codd. qui habeant *civitatem*. Neque de
hoc eruditio ejus nos finit dubitare.

C. XXVI.

C. XXVI.

29. *Sive parum, sive multum abest*] Vide-
atur Beza.

C. XXVIII.

11. Εἰς πολλὰ.] Hæc loco mota erant, sed
nec ordo verborum planè idem cum nostris
codd. licet idem sensus.

15. *Quia prius nominatur*] Hæc ab inter-
punctis laborabant.

25. *Et non intelligatis.*] De hoc in Matt.
13. 14.

IN ROM. C. I.

4. *Spiritus resurrectionis. Et mox: Spiritus sanctificationis & resurrectionis*] Apparet
Laurentium legisse: καὶ πνεῦμα ἀναστάσεως καὶ ἀ-
ναστάσεως νεκρῶν. Pro quo libb. nostri, ἐξ ἀνα-
στάσεως νεκρῶν. Et ita summo consensu habe-
bant codd. Bezae, ut est apud ipsum. Vulgata
legit, vel saltem reddidit: ἀνάστασιν νεκρῶν.

24. *Cordis scilicet καὶ διὰς αὐτοῦ.*] Imo Cordi-
um. καρδιῶν.

26. *Affectus contumeliae*] Cave πᾶσι in
hisce libris aliter accipias quam pro affe-
ctu animi, ne hic quidem ubi subiiciuntur

G g 5 αἰχρῶν

JACOBI REVII NOTÆ
 ἀιχρῦγίαι in quas ij affectus proruperunt.
 Multo minus Col. 3, 5. πάθῃ, ἐπιθυμίαν κα-
 κήν. 1 Theff. 4, 5. μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας. Gal.
 5, 24. Ὡς τοῖς παθήμασι καὶ ἐπιθυμίαις. Quibus
 locis appositè πάθῃ & πάθημα per ἐπιθυμίαν
 explicantur. Optimè Basilii Ascet. de bapt.
 c. 2 citans dictum Col. 3, 5. prohiberi di-
 cit παῖς κακίαν ἄχει καὶ τὸ ὀροσπαθεῖς (nota) ἐνδυ-
 μήσεως. Eoque ait τὸ κατὰ τὸν (nota iterum)
 τὴν καρδίαν ἐνδείκνυται. Necessario hoc monen-
 dum fuit, propter Erasmus, & quosdam
 viros doctissimos, qui aliud suspicati sunt.

C. II.

II. ὑποληψία] Vocem eam nondum inve-
 ni. ὑποψία ei fortè in mente fuit, quæ *suspi-
 cionem* notat; sed nihil ad rem Laurentii,
 imo ei adversatur. ὑπόληψις pro *opinionem* fre-
 quens est.

C. IV.

8. *Per verbum Puto] Impato potius.*

C. V.

7. ἐπὶ] Traiectum erat.
Pro iusto & bono] Adi Bezam.

C. VI.

C. VI.

10. *Quodenim mortuus est.*] Et hic eum consule.

C. VIII.

7. *Ἐρρίθημα*] Transpositum erat. De vocis significato videatur Beza.

26. *Non esse Pater vocativi casus, sed nominativi. ὁ πατήρ.*] At æquipollet vocativo ὁ πατήρ, ut Jo. 8. 10. ἡ γυνή, πατήρ ἐστιν ἐκεί-
νοι. Luc. 18. 11. ὁ Θεός, ἀχαιῶσι.

26. *ἐπιτυχάνει.*] Ἐπιτυχάνει.

C. IX.

6. *Non autem tale. ἐχ' ὅιον*] verterem: *Fieri non potest.* Ut in prioribus editionibus Beza, licet postea mutarit.

C. X.

6. *Τὴν διχαιοσύνην*] Trajecta hæc erant.

C. XI.

11. *Incommode transfertur*] Puto auctore scripsisse, *commode*, vel, *non incommode*.

Παγ-

JACOBI REVII NOTÆ

Παραζηλώσω (posterius) loco motum erat, ut &

25. Παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι. &

33. Ἀνεξιχνίαστοι. &

36. καὶ εἰς αὐτὴν. Ibidem, pro, *in quem omnia*, scriptum erat, *in quo*, Directè contra mentem auctoris.

C. XII.

5. Καθεὶς] In nostris est καθ' ἑῆς. Paulò rectius,

C. XIII.

3. *Terror bonorum operum*] Deerat *operum*, quod necessario supplevi.

C. XIV.

1. Εἰς διακρίσεις] Turpiter trajectum erat, ut &

C. XV.

5. ἱσομονῆς. &

9. ψαῶ.] Pars autem illa hujus versus quæ incipit: *Et nomini tuo cantabo*, cum annotatis, rejecta erat ad calcem versus 14.

24. *Ut si proficiscar. ὥς ἐὰν.*] Difficultatem tollit Beza.

31. Qua

31. *Qua Gracè dicitur commun ionem.*]
 puto: *quam Gracè dicit communionem.*

IN I. COR. C. I.

15. *Εἰς τὸ ἐμὸν*] Loco motum erat, nec minus

17. *Κεράθῃ.*

20. *Transfert*] In prioribus editionibus est *transfers*, eodem sensu.

C. II.

9. *ἐλλοσι*] Locum nonnihil mutarat.

13. *Non in doctis*] Conferatur Beza.

C. III.

2. *Magis ad verbum*] Sed non Latini-
 us. Nam. *potare* est *bibere*, non *potum dare*.
Potionare dici posset, nisi haberet significa-
 tionem veneni.

9. *ᾠσῶν*] Transpositum.

17. *ὁς ἔστιν.*] Et hoc.

C. IV.

6. *Pro alio.*] Mendosè è textu in glossam
 irrepserat.

11. *Ut nescio qui*] Scriptū erat Et, pro Ut.

C. VI.

JACOBI REYII NOTÆ

C. VI.

4. *Constituitis*] Nodum solvit Beza.
 ἱξουθενήσας] Trajectum erat.

20. *Carmina deest.*] At poterat dicere *desit*. Nec id repudiabat metri ratio. Alio itaque consilio diversa usus est constructione quā propter metrum. Sed solidè hanc Vallæ censuram refellit Jul. Cæf. Scal. de Caus. ling. Lat. l. 12. c. 180.

C. VII.

4. *Cum non variaverit ἀνὴρ, variavit γυνή.*] In prioribus editionibus contra legebatur: *Cum non variaverit γυνή variavit ἀνὴρ, nunc mulier, nunc uxor transferendo.* Cujus lectionis absurditas movit postremæ editionis auctorem ut Græca transponeret. Interim hoc esto insigne exemplum confusionis Græcarum dictionum in hoc opere.

Propterea cum dicis] *Dicit*, puto, propter sequens, *velit*.

8. *Τοῖς ἀγάμοις*] Misere suo loco deturbatum jacebat. pro *nuptiis*, legerem *non nuptiis*, ut in textu est.

C. IX.

5. *Sorores, quod tanquam non uxores*] Imò quod *fideles*. Erasmus. Beza. Sic Tobias uxorem

uxorem suam alloquitur : *μὴ λόγον ἔχεις ἀδελφεή.*
c. 5. 26.

13. *ἐκ οἰδατε*] Incommodè hæc erant posita.

Loculū Gervasi & Prothasi] Epist. Ambr. 85. & Serm. 91. de Invent. corp. sanct. &c. sed supposititium est utrumque scriptum, testibus Erasmo, Possevino, Bellarmino, Baronio.

C. XI.

15. *ὅτι αὐτοί*] Trajecta erant.

24. *Frangentes circa domos panes*, Act. 2. 46.] Beza de communi convictu intelligit.

30. *Tertium addant*, BAPTISMUM.] Id vocabuli frequens est apud Cyprianum. Ut in Conc. Carthag. *Cum non sit baptismum nisi in ecclesia unum*. item : *Nequis singulare & verum ecclesiæ baptismum detrectet accipere*. item : *Ego credo baptismum salutare non esse nisi in ecclesia (catholica)*. Ita expositione symboli quæ Ruffino tribuitur : *Utrumque enim baptismum nominatur*. Sic August. aliquoties (quod Erasmus ad Cyprianum notat) comment in Johannem. Et auctor libelli de propriis personis &c. Athanasii operum tomo 2. infartus p. 404.

C. XII.

JACOBI REVII NOTÆ

C. XII.

26. *Legendum est*] *Intelligendum*, ni fallor.

27. *Forſitan interpres incuria deceptus eſt, quod putavit ſcriptum* ἐκ μίλου. *λ* *pro* ρ. *legens*] Imò fortaiſè codicem Græcum naçtus eſt in quo ſic ſcriptum erat. Nam & ita citatur ab Epiphanio Hæref. 66. pag. 332.

C. XIII.

13. *Major harum.*] Imò *maxima harum* dicendum erat.

C. XIV.

11. ἐν ἱμοῖ] *Transpoſitum* erat.

Barbarus imperitè quidam exponunt] *Fortè, imperitius quidam exponunt.*

16. ἐπεὶ *quoniam*] Imo & *alioqui*. Quod ipſe modò uſurpabat.

ὁ ἀναπνεύων] *Trajectum* erat.

Qui non plus loci implet quam idiota.] Imò, qui ſedet inter idiotas.

ἐν τῇ σῇ διχαίσεια] *Confuſa hæc erant.*

C. XV.

31. *In veritate*] Sed nuſquam dixit: ἡ
ἀλήθεια

IN LAUREN. VALLAM. 241
ἀληθεύω. Quod unum ad rem faceret. Imo
 nec ἐν ἀληθείᾳ, nec ἐπ' ἀληθείας, juramenti
 vice ei usurpatum invenio. Licet postre-
 mum hoc aliquam jurandi formam habere
 videri possit Luc. 4. 25. ἐπ' ἀληθείας ὃ λέγω
 ὑμῖν. & 22. 59. ἐπ' ἀληθείας καὶ ἐγὼ μετ' αὐ-
 τῶν ἦν.

52. *In nictu*] Imo *in jactu*. Ut rectè Be-
 za. Id enim est ῥιπή.

C. XVI.

2. *Quod facile sit*] Confer quæ Erasmus
 & Beza annotant.

21. *Hoc dici Latinè non potuit* Manu mea
 Pauli, *ut in alio opere differui*] Elegant. l. 2.
 c. 1. ubi tria pronomina, *mei, tui, sui*, in ge-
 nitivo passive, sive mutata in vocem pos-
 sessivorum active, negat admittere in suum
 consortium ullos genitivos substantivorum.
 Itaque non fuisse dicendum, *manu mea Pau-
 li* (hoc exemplum ibi citat) sed *manu mea
 qui sum Paulus*. Retinuit tamen hunc hel-
 lenismum Beza.

IN II. COR. C. I.

6. *Quod Græcè non legi.*] Confer Be-
 zam.

19. *Etiam quod est etiam, & non quod
 est*
 Hh

JACOBI REVII NOTÆ
est non.] Melius ij codd. qui hæc non du-
plicant. quos & Beza sequitur.

In ipso Etiam] Imo *In ipso Deo.* Videatur
Beza.

22. ἀπαλῶνα] Trajectum erat.

In Mastellaria, & in Penillo.] Melius: *In*
Moscellaria, & in Pœnulo.

C. II.

17. καταλόγους] Trajectum erat: Ut &

C. III.

10. καὶ ἡ δὲ &c. & 13. Εἰς τὸ τέλος.
versu 10. etiam *glorificatam* deerat secundo
loco, quod necessario supplevi.

18. *A Domino Spiritu.]* Alterum illud
simplicius est. Videatur Beza.

C. V.

11. *Manifestatos]* Scriptum erat *ma-*
nifestos. At hoc est quod auctor reprehendit.

C. VII.

10. *Cum falsa sit]* *Cum falsa est,* puto Val-
lam scripisse, propter sequens ejus correla-
tivum

IN LAUREN. VALLAM. 242
 tivum *tum*. Ita enim ipse nos docuit loqui,
 Elegant. l. 2. c. 22.

C. VIII.

8. *Ingenium bonum*] Sic est in vulgata,
 & prioribus Vallæ editionibus, quod per-
 peram mutavit postremus editor. Fecit e-
 nim intelligendo, ut non possemus intelli-
 gere quid Valla reprehenderet.

Sic ne ingenium quidem puto legendum]
 Hoc ultimus mutarat, in, *ac ne ingenium*
puto legendum. Falso, & contra mentem
 Vallæ, qui contendit *ingenium*, pro *ingenio*
 legendum.

Γνῶσις] Puto aliquid deesse, tale: *In*
Græco enim est γνῶσις. Sic jam sensus con-
 stat.

Nec ingenium nominari] Verissimè. Ut
 falso supposuit ultimus: *nec ingenium no-*
minari.

Δοκιμάζων. δοκιμή.] Turpiter inversus e-
 rat ordo harum vocum. ut &

23. εἴτε ἐστὶ τίς &c.

Socio nostro] Hoc profecto sciulus quif-
 piam interpolavit. Legendum enim, *soci-*
us meus. (scilicet *est*) ex textu, & mente
 Vallæ. Tantummodo enim relativum, id
 est voculam *qui* in vulgata redundare do-
 cet.

H h 2

C. IX.

JACOBI REVII NOTÆ

C. IX.

7. *Ex indigentia*] Rectè hoc refellit Erasmus, quem Beza sequitur.

C. X.

5. Λογισμὲς] transpositum erat.

C. XI.

1. *Non legitur Gracè quid*] Imo legitur, τι, sed conjungendum cum ἀνέχεσθε, non cum ἀφροσύνης.

Susciperetis] Malè hoc Valla, pro *sufferretis*. v. Erasmus.

Μικρόν τῇ ἀφροσύνῃ.] Imò μικρόν π τ ἀφροσύνης. v. Beza.

7. ἀμαρτίαν ἐποίησα] Deerat ἐποίησα. quod supplevi.

13. Ψευδαπόστολοι.] Hoc alio se subdu-
xerat.

C. XII.

1. *Vix. Δὴ*] Imo *sanè, profecto, equidem*.
Nam *vix* est μόλις, μόλις.

9. Δύναμις μου] Hoc abjectum erat post
verba: *virtus Christi*. Quapropter, videns
absur-

IN LAUREN. VALLAM. 243
 absurditatem ultimus editor, mutavit *μs* in
Χεῖρ. Sed nihil opus erat. Propria tantum
 sedes ei reddenda.

C. XIII.

11. *Valete. χαίρετε.*] Et hoc sequitur Be-
 za post Erasmus. prætulerim tamen *gau-*
dere. Exhortatio enim est, ut in sequenti-
 bus patet, non valedictio. Confer Phil. 3, 1.
 4, 4. 1 Theff. 5, 16.

IN GAL. C. V.

1. *Ζυγῶ δουλείας.*] Deerat ab omnibus, vel
 descriptoris, vel typographorum incuria.

25. *σολωμὸν*] Hæc rectius Beza.

C. VI.

4. *Εἰς ἑαυτὸν*] Transpositum erat. Ut &
 v. 8. *εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.*

6. *Catechizatur*] Scriptum erat: qui ca-
 techizat verbo ei qui catechizat. prius ne-
 cessario mutavi.

12. *Gracè non legitur in carne*] Falsum:
 legitur enim *ἐν Ἐκκλησίᾳ.*

Neg, tamen reprehendo interpretem] Quo-
 modo non reprehendendus si ponat quod
 non est in textu?

Hh 3

Sed

JACOBI REVII NOTÆ

Sed tantum significo non respondere verbum verbo, quia respondere non potest.] Quomodo? cum quod in textu non est, possit etiam omitti in versione? absolvam te lector. pro; *Græcè non legitur in carne*, lege meo periculo: *Græcè non legitur placere, nec tamen reprehendo &c. quia respondere non potest.* Id est, quia Latini vocem non habent qua τὸ ἐν σαρκὶ καὶ πνεύματι exprimant.

IN EPHES. C. I.

9. *Noto factio*] Deerat *noto*, quod necessario inferui.

C. II.

10. *δις ὑποταγίσασεν*] *trajectum* erat.

12. *Civilitate*] *Civitate*, opinor, scripsit Valla. v. in Act. 22. 28.

C. IV.

15. *Augeamus in illum*] Rectius omnino vulgata. consulatur Beza.

19. *ἀπὸ ἀλυσίου*] Eundem & hic adi. Nam Vallæ versio, ut mihi viderur, nec cælum nec terram tangit.

C. V.

C. V.

4. εὐβαπέλειαν] εὐτραπείαν. Quod autem dicit nonnullos in vitium accipere hanc dictionem, id exemplo uno & altero ostendam. Pindarus Pyth. Od. 1. μὴ δολωθῆς φίλος κέρδεσιν εὐτραπέλοις. *lucris scurvilibus*, ut rectè vertit Steph. Basil. in Pſal. 62. (ipſi 61.) πολλοί ἐισιν οἱ τὰς πανηγυρῶν παράξεις ἀποδεχόμενοι, καὶ χαείντα μὴ τὸ δὲ τράπηλον κέκοντες, τὸ δὲ ἀιχρολόγον πολιτικόν, τὸν πικρὸν καὶ ὀργίλον ἀκαταφρόνητον ὀνομάζουσιν &c. Ubi vides τὸ δὲ τράπηλον in vitio poni, at τὸ χαίρειν in bono. Addit enim: καὶ ἀπαξιαπῶς παῖς κακίαν ἐν τῷ ᾧ φημιμένης ἀρετῆς ὑποκρίζονθ].

5. ἔσε γινώσκοντες] Loco motum erat.

18. *Vecordia*] Beza, *luxus*. rectius.

IN PHILIPP. C. I.

13. ἐν ὄλῳ] Traiectum erat.

28. *Ac tumultuemini*] *aut tumultuemini*, ni fallor, scripsit.

C. IV.

3. *Quod nunc dicit Germane.*] Additum erat: *ſeu Compar.* quod falſum. Neque enim hæc unum ſed duo ſunt: γνῶσις, & ἄντις.

H h 4

De

JACOBI REVII NOTÆ

De priore tantum agit, ut patet ex sequenti loco. Itaque sustuli illum pannum ab alio assutum.

7. *Modò custodiet.*] Modò pro nunc vix puto esse Laurentianum. Arbitror aliquid deesse, tale: *Græcè est indicativo modo, Custodiet.*

12. *Ubique*] Probabili ratione Beza retinuit, quem vide.

IN COLOSS. C. I.

20. *Δι' αὐτῶν*] transpositum erat, ut &

C. I.

15. *Τοῖς δόγμασιν.* & paulo post, *ἑδ' ὑμῶν.*

IN I. THESS. C. IV.

11. *Περίσσει τὰ ἴδια*] Et hæc incommodam sedem nacta erant.

C. V.

5. *Non est is noctis.*] Hoc præcedenti capiti erat agglutinatum.

23. *Kai*] Hoc transpositum.

IN

IN II. THESS. C. II.

4. *Quasi sit Deus*] Deest censura Vallæ, tantum adjicit Græca. Itaque scriptum fuisse reor: *Græcè est; quod sit Deus. in.*

3. *Quod elegit vos &c. & vocavit vos.*] Utrobique perperam legebatur *nos.*

C. III.

6. *Ut subtrahatis*] Hæc in prioribus editionibus præcedenti capiti permista, postremæ auctor suo loco reddidit.

16. *In omni modo. πάντως.*] Vulg. legit *πάντως*, loco, quod præfert Beza.

IN I. TIM. C. I.

3. *In gratia exhortetur corda vestra.* 2° Theff. 2. 16. 17.] Illud *in gratia*, pertinet ad finem v. 16. *Consoletur* incipit versum 17. in nostris codd.

C. II.

8. *Sine dubitatione atque hesitatione.*] At τὸ ἀγνῆς hic non exprimitur. Reliqua bellè habent.

C. III.

3. *Posteriore.*] Perperam editum erat,
priore.

παροιον] Propter trajectionem Græcæ vo-
cis totus locus erat confusus, & , quia qui
ediderunt sensum non capiebant, etiam mu-
tatus. Nam *deditos* quod textus est, verte-
rant in *deditum*. Denique ita locum edi-
derant, quasi *παροιον* reprehenderetur in
diaconis, quod falsum est, sed *πολλὸν οὖρον*
περιεχούσας. Alterum illud removetur ab e-
piscopis.

4. *Bene præsent*] Deerat *bene*.

16. *Manifestatum*] Sic lege, pro *mani-
festum*, quod editum erat.

C. V.

12. *κέρμα*] Trajectum erat.

IN II, TIM, C. I.

3. *Mutnam vicem*] Deerat *vicem*.

C. III.

10. *Fuisset assequutus*] *Fuit*, puto scri-
ptum.

IN

IN TIT. G. I.

2. *In spem vite*] Integer versus cum annotatis post versum 6. conjectus erat.

5. ἐν κρήνῃ] Hoc tractum.

11. *Nam idem hic quod illic*] Hic memoria Laurentio fraudi fuit. Neque enim ἐν σπηλῇ est in Luca, sed ἐποματί? εν. C. II. 53. ubi interpretes verit, *os ejus comprimere*. Sed de significatione vocis videantur Erasmus & Beza.

IN EP. AD PHILEMONEM.

6. *Evidentiam quam efficaciam.*] Contra sentio. Quid enim est *latens evidentia*? ἀόφ-σανν hoc. sed *latens efficacia* optimè intelligitur.

12. Τρίστ.] Loco motum erat, & ita positum, quasi ea esset falsa scriptura, cum sit vera.

IN HEB. C. I.

3. *Qui per seipsum*] Sensus flagitat: *Qui postquam per seipsum.*

10. Προσώχθισα] Sic ex nostris posui. Laurent. tamē habebat ἀποσώχθισα, quod & ipsū græcum est. hoc mihi religio fuit præterire.

C. V.

JACOBI REVII NOTÆ

C. V.

Μερειωταθῆν] Hoc à Beza quantum satis est explicatur.

II. *Interpretabilis*] Exemplaria quæ vidi habent *ininterpretabilis*.

C. VII.

9. *De Melchisedec, hoc est Levita & sacerdos*] Deest aliquid. Sic ergo lege: *Nec legendum est Accepit, ne intelligatur de Melchisedec, sed Accipit, Levi videlicet, hoc est Levita & sacerdos.*

C. VIII.

4. *Essent*] ἢ non potest habere significationem pluralem, nisi referatur ad δῶρα vocem remotissimam, quod coactum est. Itaque frivola est sequens expositio.

13. *In sensum passivum*] *Activum*, ni fallor, legendum.

C. IX.

10. *Impositi*] Imo *imposita*. Et sic Laurentium scripsisse liquet.

28. *Referenda*] Hoc considerandum. Nā multo aliter Beza.

C. X.

C. X.

20. *Initiavit*] Hic bis mendosè scriptum erat *nunciavit*.

C. XI.

4. *Plus hostiarum*] Imo *majoris precij hostiam*. Videatur Beza.

Probatum est esse justus.] Forte: *probatum est justus*. Nam illud esse rejicit.

12. *Propter quod*] Positus erat post verbum 13. & præterea perturbata sunt verba, quæ sic restituenda puto: *Legendum est orta, ὁ γεννηθῆναι, quod tamen Græcè ambiguum est. Refertur enim ad orta sydera. Certe Hæc, non Hoc. Quod perinde est ac si diceretur: Et quidem emortuo, ἡ τὰ αὐτὰ νεκρωσάμενον. Falsum tamen hic & absurdum interpretamentum est Vallæ. Quid enim? an ab Abrahamo orta sunt sydera? & sydera cum oriuntur dicuntur γενᾶσθαι; quid falsius? sequens explicatio τὴν Et hæc pro & quidem, vera est.*

C. XII.

1. *Latuit quosdam*] Hoc nonnihil velligat & corrigit Erasmus.

2. *Intellige*] Sic in prioribus editionibus, &

JACOBI REVII NOTÆ
& respondet præcedenti *supple.* incautè po-
strema mutarat in *intelligit*.

IN JACOBI C. I.

5. αἰνῶς] Explicat Beza in 2. Cor. 8. 2.

C. II.

2. Fulgidâ. λαμψαῖ] Optime vim hu-
jus vocis edifferit Casaub. Exerc. in Baron.
16. c. 73.

C. III.

1. Ἀνέμειθα] alieno loco erat.

C. IV.

Hoc caput confusum erat cum superiori
usque ad v. 16.

C. V.

20. Magis erat dicendum *suam*] Imo al-
terum magis convenit, v. Beza.

IN I. PET. C. I.

13. In eam qua offertur] Hæc pars hu-
jus

jus versus, ab eo avulsa & versui 14. subje-
cta erat.

C. II.

2. Τὸ λογικόν] Hoc incommodè erat po-
situm.

Nam absurdum sit dicere] Hæc nullo sen-
su legebantur post : *Legendum est rationabile*
videlicet lac. Nunc veræ sedi restituta esse
nemo non videt.

7. Εἴπ' αὐτῷ] Trajectum erat.

13. *Subjiciamini*] *Subjiciamur*, scriptum
erat.

23. Δικαίως] Trajectum.

C. IV.

4. *Hospitantur*] v. Bezam.

C. V.

8. Ζητῶν πνα καταπίειν] Nostra tamen ex-
emplaria habent ζητῶν τίνα καταπίη. quod est
pro vulgata.

9. *Idem passionum*] Imo *eadem*, seu po-
tius, *easdem*.

IN II. PET. C. I.

5. *Suo proprio*] Deest nomine, vel voca-
bulo.

Gloriâ] Et hoc desiderabatur.

C. II.

JACOBI REVII NOTÆ

C. II.

10. *Opinionēs.* δόξας.] Imo *dignitates.* Neq;
introducere, sed *probris incescere.* βλασφημῆναι.

13. *ἀντίταυς αὐτῶν.*] Deerat αὐτῶν.

C. III.

18. *Et nunc*] Confusa hæc erant cum cap.
superiore.

IN. I: J O H. C. II.

14. *Παυδία.* 16. βίη.] Hæc loco mota erant.

C. V.

8. *In unum sunt.*] Quia & 7. & 8. ver-
su vulgata habet: *Et hi tres unum sunt,* am-
biguum est utro loco variaverit Laurentia-
nus codex. de v. 8. commodè potest accipi,
periculose de 7. Quamvis verum est Com-
plutensem editionem (Bezæ citatam) utro-
bique ita ut Laurentius ponit habere. Per-
peram omnino, meo quidem judicio.

IN II. J O H.

9. *Præcedit*] Aliæ editiones vulgatæ ha-
bēt *recedit.* Et sic scriptū fuisse credibile est.

12. *Et si Græce responderis*] Græco, ni fallor.

IN

IN III. JOH.

4. *Si translatum est gaudium.* χαῖρόν.] At clarum est, translatum fuisse gratiam, & χαῖρον lectum pro χαῖρόν.

Majorem hac letitiam.] Scriptum erat: *Majorem hanc.* negligenter.

IN EP. JUDÆ.

11. *Quia in via*] Utrobique scriptum erat *qui*, quod corrigendum fuit.

23. *Arguite* ἐλέγχετε.] Sic quidē Valla & Vulg. At in nostris est ἐλεῖτε *cōmiseramini*.

IN APOCAL. C. I.

2. Καὶ ἀπ' αὐτοῦ.] Scripserat ἱσ. De appendice autem hac videatur Beza.

3. *Beatus*] Hoc ociosè in 2. versu inculcatum erat, ibi ergo delevi.

Estque generalis sententia de omni prophetia] Hic Vallam Erasmus, Beza vulgatam sequitur, quod magis probo.

4. *Ab is qui est*] Erasmus, *ab eo qui est*. Beza *à qui est*: Sicuterque evitavit τὸ σωκοφανές, quod est in Græco at Valla id exprimere voluit, quo arctius textui inhæreret. Noto propter editores hujus operis, qui ejus

Ii

consili-

JACOBI REVII NOTÆ
consilium non observantes, voculam *is* qua-
ter mutarunt in *iis*. Sic: *ab iis qui est*. spur-
cissime.

Σα' 7' 6' α' γ'] Et hoc mutilatum inveni. De-
erat enim τὸ.

C. II.

5. *Negative quidē significationem*] Legen-
dum puto: *negativa quidē significationis voce*.

C. III.

7. *Nisi qui aperit. εἰ μὴ ὁ ἀνοίγων*] Hoc in
nostris exemplaribus non habetur.

C. IV.

8. *Numerus ordinum angelorum*] Nihil de
hoc mysterio in S. literis. Est somnium pseu-
dodionysij, nec nostri codd. omnes habent
novies *sanctus*. Sed plerique ter tantum.

C. V.

10. αὐτῆς & βασιλεύουσι] In nostris est ἡ-
μῶς, & βασιλεύουσιν. quod Vulgatæ tuendæ
facit.

Βασιλεῖς] Positum erat post *Sacerdotes*, ri-
diculè..

XX. M^o

II. Μυεῖσθαι μυεῖσθαι] Et hoc excide-
at loco sibi debito.

C. VI.

1. *Tanquam vox subaudisset*] Puto au-
ctorem scripsisse: *tanquam vox, subaudi, di-*
xisset.

C. VII.

5. *Tantum in prima & in ultima*] In no-
stris exemplaribus ubique.

C. VIII.

13. Τεῖς.] Loco motum erat.

C. XXI.

6. Γέγονα τὸ α καὶ τὸ ω.] In nostris est: γέ-
γονα τὸ α καὶ τὸ ω. quod cum vulgata
convenit.

C. XXII.

20. Ναὶ ἔρχε.] Hic Beza mavult καὶ. mi-
nus rectè. Obtestationis enim nota est ναί,
quod Theocriti & Nonni exemplis docuit
vir in omni literarum genere maximus, &

J. REVIT NOTÆ IN L. VALLAM.

(ὅτι τὸ κ' ἐγὼ ἐκυχήσωμαι) mihi amicissimus Daniel Heinſius lect. Theocrit. c. 9. quibus adde, ſi dubitas, è ſacris aucto-ribus iſta: Judithæ 9. 13. καὶ, καὶ, ὁ θεὸς τὸ πατὴρ μου. Κυρίσας σου τὸ δούλιόν μου. Pauli ad Philemonem. v. 20. καὶ ἀδελφὲ, ἐγὼ σου ὀφειλὴν ἐκ-κείμην. Athan. ad μονάζοντας: καὶ πισύνατε. Ad Ruſinianum: καὶ πρίσδε, προσηγγένω σὲ καὶ προ-βέπω γερόντην. Nazianz. orat. ad Patrem: καὶ τέσσα ἀγαπᾷ, καὶ θεὸς κοινωνοὶ καὶ θεοῦ καὶ φι-λανθρωπίας. κτήσουσιν ἑαυτοὺς ψυχὰς ὑμῶν &c. E-juſdem Orat. ad C. L. episcopos: καὶ πρὸς τὴν πατρίδα αὐτῆς ἦν προσελθόμενοι καὶ προσβύνατε δότε μοι τὴν χεῖρα ταύτῃ. Et ep. ad Sophronium: καὶ πρὸς τὴν φιλίαν αὐτῆς, καὶ πρὸς τὸν ὅλον φιλά-των &c. Et Carmine ad Patrem:

Καὶ λήπωμαι, τῆς ὧς ἡ γενεὰ αὐτῆς ἀπὸ μὲ ἐλθῶ.

Καὶ λήπωμαι. Plura collegeram, ſed eorum nonnulla Caſaubono πρὸς μακαρίτην in Notis ſuiſ ad N. T. jam olim obſervata fuiſſe ſub-
monuit vir Cl. & in quo doctrina cum
humanitate paria, facit Jo. If.

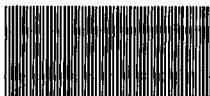
Pontanus. Inde ergo pe-
tanrur.

F I N I S.

BIBLIOTECA NACIONAL

1001152116